

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી
(ગુજરાત સરકાર દ્વારા સ્થાપિત)

દ્વિતીય વર્ષ બી.કોમ.
BCACF208
એકાઉન્ટિંગ એન્ડ ફાઇનાન્સ - II

લેખન :	પ્રો. (ડૉ.) મનોજ શાહ	પ્રોફેસર અને નિયામક, સ્કૂલ ઓફ કોમર્સ એન્ડ મેનેજમેન્ટ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
	ડૉ. મનોજ દવે	એસોસિએટ પ્રોફેસર, શ્રી પી.ડી.એમ. માલવિયા કોલેજ ઓફ કોમર્સ, રાજકોટ.
	ડૉ. દીપક રાસ્તે	એસોસિએટ પ્રોફેસર, શ્રી સહજાનંદ વાણિજ્ય મહાવિદ્યાલય, અમદાવાદ.
	ડૉ. પ્રફુલ ઠક્કર	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સી. એસ. સમારિયા કોમર્સ કોલેજ ઓફ ગર્લ્સ, અમદાવાદ.
	ડૉ. સંદિપ મુંગરા	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, શ્રી જી.કે એન્ડ સી.કે. બોસમિયા આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, જેતપુર.
	ડૉ. મનીષ ચુડાસમા	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, શ્રી એમ. પી. એન્ડ બી. એ. પટેલ ઉમિયા આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ ફોર ગર્લ્સ, અમદાવાદ.
	ડૉ. ભાવિક સ્વાટિયા	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, એસ.એમ. પટેલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ કોમર્સ, જી.એલ.એસ.યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
	ડૉ. પાર્થ ભટ્ટ	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સી. એસ. સમારિયા કોમર્સ કોલેજ ઓફ ગર્લ્સ, અમદાવાદ.
પરામર્શક(વિષય) :	પ્રો. (ડૉ.) મનોજ શાહ	પ્રોફેસર અને નિયામક, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
	ડૉ. મનોજ દવે	એસોસિએટ પ્રોફેસર, શ્રી પી.ડી.એમ. માલવિયા કોલેજ ઓફ કોમર્સ, રાજકોટ.
	ડૉ. ધર્મેન્દ્ર મિસ્ત્રી	પ્રિન્સિપાલ, સી. સી. શેઠ કોલેજ ઓફ કોમર્સ, અમદાવાદ.
પરામર્શક(ભાષા) :	ડૉ. જિતલ રાઠોડ	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર (ગુજરાતી), ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
સંયોજક :	પ્રો. (ડૉ.) મનોજ શાહ	પ્રોફેસર અને નિયામક, સ્કૂલ ઓફ કોમર્સ એન્ડ મેનેજમેન્ટ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
પ્રકાશક :	ડૉ. ભાવિન ત્રિવેદી	કાર્યકારી કુલસચિવ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી અમદાવાદ-382481.

સર્વાધિકાર સુરક્ષિત

આ પાઠ્યપુસ્તક ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીના ઉપક્રમે વિદ્યાર્થીલક્ષી સ્વઅધ્યન હેતુથી; દૂરવર્તી શિક્ષણના ઉદ્દેશને કેન્દ્રમાં રાખી તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. જેના સર્વાધિકાર સુરક્ષિત છે. આ અભ્યાસ-સામગ્રીનો કોઈપણ સ્વરૂપમાં ધંધાધારી ઉપયોગ કરતાં પહેલાં ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીની લેખિત પરવાનગી લેવાની રહેશે.

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી
(ગુજરાત સરકાર દ્વારા સ્થાપિત)

દ્વિતીય વર્ષ બી.કોમ.

BCACF208

એકાઉન્ટિંગ & ફાઇનાન્સ - II

એકાઉન્ટિંગ & ફાઇનાન્સ - II

એકમ : 1	
પાઘડીનું મૂલ્યાંકન	1-23
એકમ : 2	
શેરનું મૂલ્યાંકન	24-62
એકમ : 3	
નાદારીના હિસાબો (પ્રાતિય નાદારી કાયદો-1920 પ્રમાણે)	63-116
એકમ : 4	
આગના દાવાના હિસાબો (સ્ટોક વીમા પોલિસી) આધારે	117-138
એકમ : 5	
મૂડી માળખું	139-159
એકમ : 6	
નાણાનો સ્ત્રોત	160-171
એકમ : 7	
મૂડી પડતર	172-195
એકમ : 8	
કાર્યશીલ મૂડી સંચાલન	196-204

- 1.1 પ્રસ્તાવના
 - 1.2 પાઘડીની વ્યાખ્યા
 - 1.3 પાઘડીની લાક્ષણિકતા
 - 1.4 પાઘડીની મૂલ્યાંકનની આવશ્યકતાઓ
 - 1.5 પાઘડીને અસર કરતા પરિબળો
 - 1.6 પાઘડી અંગે ચોપડે નોંધ
 - 1.7 પાઘડીના મૂલ્યાંકનની પદ્ધતિઓ
- સ્વાધ્યાય
 - વ્યવહારિક દાખલા

1.1 પ્રસ્તાવના :

પાઘડી એ ધંધાની પ્રતિષ્ઠાનું મૂલ્ય દર્શાવતી અદૃશ્ય મિલકત છે. છતાં તે મૂલ્ય ધરાવે છે. સામાન્ય રીતે અન્ય પેઢીની સરખામણીમાં વધુ નફો કમાતી પેઢી પાઘડી ધરાવે છે. કેટલાંક સંજોગોમાં પાઘડીનું મૂલ્ય કરવાનું અનિવાર્ય બને છે. જ્યારે પેઢી ધંધો વેચે તો તેની ચોખ્ખી મિલકતની કિંમત કરતાં વધુ નાણાં ચૂકવવા કોઈ તૈયાર થાય ત્યારે વધારાની કિંમત તે પેઢીની પાઘડીની કિંમત ગણાય. દા:ત. A પેઢીની કુલ મિલકત રૂ. 5,00,000 અને દેવા રૂ. 1,00,000 છે. તે પોતાનો ધંધો રૂ. 6,00,000માં વેચે છે. તો ધંધાની પાઘડીની કિંમત આ પ્રમાણે શોધાશે. ચો મિલકત (5,00,000 - 1,00,000) 4,00,000 જ્યારે ખરીદકિંમત 6,00,000 હોય તો રૂ. 2,00,000 પેઢીની પાઘડીની કિંમત ગણાશે. પાઘડી વાસ્તવિક મિલકત છે. પરંતુ અદૃશ્ય છે. ધંધાની પ્રતિષ્ઠા અને નફો કમાવવાની શક્તિના આધારે પાઘડીનું મૂલ્ય થાય છે. પાઘડીનું મૂલ્યાંકન ખાસ કરીને જ્યારે પેઢીનું વેચાણ કરવાનું હોય, નવો ભાગીદાર લેવાનો હોય, ભાગીદાર છૂટો થવાનો હોય અથવા બે પેઢી વચ્ચે સંયોજન કે સમાવેશના સંજોગોમાં કરવામાં આવે છે. નામા પદ્ધતિના કેટલાંક નિષ્ણાંત લેખકોએ પાઘડી પર અસર કરતાં જુદા જુદા પરિબળો પર ભાર મૂકીને પાઘડીની વ્યાખ્યા આપી છે.

1.2 પાઘડીની વ્યાખ્યા :

- (1) લોર્ડ એલ્ડને કહ્યું છે કે “પાઘડી એ બીજું કંઈ જ નહિ, પરંતુ જુના ગ્રાહકો જૂના સ્થળને વળગી રહેશે એવી શક્યતા છે.”
- (2) પ્રો. ડિક્સીના મતે “જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પાઘડી માટે કિંમત ચૂકવે છે. ત્યારે તે એવી કંઈક બાબત માટે કિંમત ચૂકવે છે કે જે તેને એવી પરિસ્થિતિમાં મૂકે છે કે, તેના ખરીદનારને તેના વિના પોતાના જ પ્રયત્નોથી, જેટલું કમાતા હોય તેના કરતાં વધુ કમાવવા શક્તિમાન બનાવે.”
- (3) ઈંગલેન્ડના યુ.કે. એકાઉન્ટિંગ સ્ટાન્ડર્ડ ઓન એકાઉન્ટિંગ ફોર ગુડવિલમાં પાઘડીની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે છે.

“સમગ્ર ધંધાનું મૂલ્ય અને દરેક ચોખ્ખી મિલકતના અલગ અલગ વ્યાજબી મૂલ્યની કુલ રકમનો તફાવત એટલે પાઘડી. અલગ અલગ વ્યાજબી મૂલ્યની કુલ રકમનો તફાવત એટલે પાઘડી. અલગ અલગ ચોખ્ખી મિલકત એટલે એવી મિલકત કે જે અલગ રીતે ઓળખી શકાય અને સમગ્ર ધંધો વેચી દીધા વિના અલગ અલગ રીતે વેચી શકાય. તેમાં ઓળખી શકાય એવી અદૃશ્ય મિલકતનો પણ સમાવેશ થાય છે.”

1.3 પાઘડીની લાક્ષણિકતાઓ :

ઉપરની વ્યાખ્યાઓ પરથી નીચેની લાક્ષણિકતાઓ ગણાવી શકાય.

1. પાઘડીનો આધાર તેની કમાવવાની શક્તિ :

ભવિષ્યમાં ધંધો કેટલો નફો કરી શકશે તેના પર પાઘડીનો આધાર છે. સમાન મૂડી ધરાવતાં બીજા ધંધા કરતાં જેટલો નફો વધુ કમાવવાની શક્તિ ધંધા પાસે હશે તેટલી તેની પાઘડી હશે.

2. પાઘડીની ફેરબદલી કરી શકાતી ન હોય તો તેની કોઈ કિંમત નથી :

અંગત આવડત કે કૌશલ્યની ફેરબદલી કરી શકાતી નથી. ઉદાહરણ તરીકે ડોક્ટરની હોસ્પિટલની પ્રતિષ્ઠા ડોક્ટરની કૌશલ્યતા પર હોવાથી હોસ્પિટલની પાઘડી શૂન્ય ગણાશે.

3. પાઘડીની કિંમત ભવિષ્યના અધિક નફા પર છે :

ભવિષ્યમાં ખર્ચામાં વધારો કે કરવેરામાં વધારો થવાનો હોય તો તેની નફા પર અસર થતી હોવાથી પાઘડીની કિંમત ઘટશે. પરંતુ જો આવકો વધવાની શક્યતા હોય તો પાઘડીની કિંમત વધશે.

1.4 પાઘડીના મૂલ્યાંકનની આવશ્યકતાઓ :

સામાન્ય રીતે ધંધો ચાલુ હોય ત્યારે પાઘડીનું મૂલ્યાંકન કરવાની કોઈ જરૂર નથી હોતી. પરંતુ જ્યારે ધંધામાં નીચે મુજબના સંજોગોમાં પાઘડીનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

- (1) ધંધાનું વેચાણ કરવાનું હોય ત્યારે :
- (2) ભાગીદારી પેઢીમાં નવા ભાગીદારને પ્રવેશ આપવામાં આવે ત્યારે
- (3) ભાગીદારી પેઢીમાં ચાલુ ભાગીદારની નિવૃત્તિ કે મૃત્યુ વખતે
- (4) ભાગીદારી પેઢીનું વિસર્જન થાય ત્યારે
- (5) ભાગીદારોના નફાનુકશાનના પ્રમાણમાં ફેરફાર કરવામાં આવે ત્યારે
- (6) બે કે વધુ પેઢીઓનું સંયોજન કે સમાવેશ થાય ત્યારે પાઘડીનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

1.5 પાઘડીને અસર કરતાં પરિબલો :

સામાન્ય રીતે પાઘડીનો આધાર વર્તમાન નફો અને ભવિષ્યમાં નફો મેળવવાની અપેક્ષા પર રહેલો છે. પરંતુ આ ઉપરાંત પાઘડીનો આધાર તેની પર અસર કરતાં વિવિધ પરિબલો પર રહેલો છે. જે નીચે મુજબ છે.

- (1) ધંધાનું સ્થળ
- (2) મુદત (સમય)
- (3) ધંધાનો પ્રકાર
- (4) વ્યક્તિગત કૌશલ્ય
- (5) ધંધાની પરિસ્થિતિ
- (6) નફાનું પ્રમાણ
- (7) મૂડીની આવશ્યકતા
- (8) ઈજારાશાહી પરિસ્થિતિ
- (9) સરકારી નિયંત્રણો
- (1) ધંધાનું સ્થળ : ધંધો કઈ જગ્યાએ આવેલ છે. એટલે કે ધંધાનું સ્થળ પાઘડી પર અસર કરે છે. દા.ત. ધંધાનું સ્થળ પ્રાઈમ લોકેશન, શહેરી વિસ્તારમાં હશે તો પાઘડીની કિંમત વધુ હશે. પરંતુ જો આદિવાસી એરિયા કે ગ્રામ્ય પ્રદેશમાં ધંધાનું સ્થળ હશે તો પાઘડીની કિંમત ઓછી હશે.

- (2) **મુદત : (સમય) :** ધંધો કેટલા સમયથી ચાલે છે તેના પર પણ પાઘડીનો આધાર રહેલો છે. ધંધો જેટલો જૂનો હશે તેટલી તેની પ્રતિષ્ઠા વધુ હશે. જેટલી પ્રતિષ્ઠા વધુ તેટલી પાઘડીની કિંમત પણ વધુ હશે.
- (3) **ધંધાનો પ્રકાર :** ધંધો કયા પ્રકારની ચીજવસ્તુનું ઉત્પાદન વેચાણ કરે છે તેના પર પાઘડીનો આધાર હોય છે. જોખમી ધંધામાં પાઘડીનું મૂલ્ય ઓછું હશે. ઉદા. મોજશોખની પેદાશમાં ફેશન બદલાવાનું જોખમ.
- (4) **વ્યક્તિગત કૌશલ્ય :** ધંધાની સફળતાનો આધાર માલિકની વ્યક્તિગત કૌશલ્યતા પર કે આવડત પર હશે તો ધંધાની પાઘડી ઓછી હશે કારણ કે વ્યક્તિગત કૌશલ્યની ફેરબદલી કરી શકાતી નથી.
- (5) **ધંધાની પરિસ્થિતિ :** ધંધામાં વર્તમાન હરિફાઈ અને ભવિષ્યમાં શક્ય હરિફાઈ પાઘડીની કિંમત પર અસર કરે છે. જો હરિફાઈનું પ્રમાણ વધુ તેમ પાઘડીનું મૂલ્ય ઓછુ ગણાશે. તે જ રીતે હરિફાઈ ભવિષ્યમાં વધવાની શક્યતા હશે તો પણ પાઘડીનું મૂલ્ય ઓછું ગણાશે.
- (6) **નફાનું પ્રમાણ :** ધંધામાં નફાનું પ્રમાણ વધુ હશે તો પાઘડીની કિંમત પણ વધુ ગણાશે. સતત વધતો નફો પાઘડીનું મૂલ્ય વધારે છે.
- (7) **મૂડીની આવશ્યકતા :** ઓછી મૂડી રોકાણે વધુ નફો કરતાં ધંધાકીય એકમની પાઘડી વધુ હશે. જ્યારે વધુ મૂડી રોકાણ કરી ઓછા નફો થતો હોય તો પાઘડીની કિંમત ઓછી ગણાશે.
- (8) **ઈજારાશાહી પરિસ્થિતિ :** જે ધંધામાં ઈજારાશાહી હોય ત્યાં નફાનું પ્રમાણ વધુ રહેવાનું. તેથી પાઘડીની કિંમત વધુ રહેવાની જ્યાં ઈજારાશાહીની માત્રતા ઓછી ત્યાં પાઘડીની કિંમત પણ ઓછી હશે.
- (9) **સરકારી પરિસ્થિતિ :** જે ધંધામાં અનેક સરકારી નિયંત્રણો હોય તે ધંધામાં નફાનું પ્રમાણ વધુ હોવા છતાં પાઘડીની કિંમત પ્રમાણમાં ઓછી હોય છે. સરકારી નિયંત્રણો ઓછાં તેમ પાઘડીની કિંમત વધુ પ્રમાણમાં હશે.

1.6 પાઘડી અંગે ચોપડે નોંધ :

જ્યાં સુધી પાઘડીની કિંમત રોકડમાં ચૂકવાય નહિ ત્યાં સુધી તેની હિસાબી નોંધ થતી નથી. પરંતુ જ્યારે ધંધો ખરીદતી વખતે પાઘડીની રકમ ચૂકવી હોય તો તેની હિસાબી નોંધ કરવામાં આવે છે. પરંતુ ધંધો ચાલુ રહે ત્યાં સુધી તેને ચોપડે દર્શાવતા રહેવું વ્યાજબી નથી. તેથી અમુક વર્ષોના ગાળામાં પાઘડીની રકમ માંડી વાળવામાં આવે છે. પાઘડી માંડી વાળવી ફરજિયાત નથી. પરંતુ જો પાઘડી ગુમાવી દીધી હોય તો માંડી વાળવી જોઈએ.

1.7 પાઘડીના મૂલ્યાંકનની પદ્ધતિઓ :

પાઘડીએ અદૃશ્ય મિલકત છે. પરિણામે ભૌતિક મિલકતની કિંમતની જેમ સહેલાઈથી પાઘડીની કિંમત નક્કી કરી શકાતી નથી. દરેક પેઢી પોતાની ખાસિયતો અને સંજોગોને ધ્યાનમાં લઈને પાઘડીનું મૂલ્યાંકન કરે છે. પાઘડીની ગણતરી કરવા માટે જુદી જુદી પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ થાય છે. જે નીચે પ્રમાણે છે.

- (1) વ્યક્તિગત અભિપ્રાયના આધારે (મનસ્વી મૂલ્યાંકન)
- (2) કુલ વળતરના આધારે
- (3) સરેરાશ નફાની ખરીદીના આધારે
- (4) ભારિત સરેરાશ નફાની અમુક વર્ષની ખરીદીની પદ્ધતિ
- (5) અધિક નફાની ખરીદીના આધારે
- (6) મૂડીકૃત નફાની રીતે

(7) અધિક નફાની વર્ષાસન પદ્ધતિ પ્રમાણે

1.7.1 મનસ્વી મૂલ્યાંકન (વ્યક્તિગત અભિપ્રાયના આધારે) :

આ પદ્ધતિમાં ખરીદનાર કે વેચાનાર પોતાને યોગ્ય લાગે તે પાઘડીની કિંમત નક્કી કરે છે. બન્ને પક્ષોના સોદો કરવાની ક્ષમતા કે શક્તિ પ્રમાણે પાઘડીની કિંમત નક્કી થાય છે.

1.7.2 કુલ વળતરના આધારે :

આ પદ્ધતિમાં ધંધાની આવકને આધારે પાઘડીની કિંમત નક્કી કરવામાં આવે છે. નિયમિત મળતી આવકનું પ્રમાણ કેટલું છે. તેને આધારે ખરીદનાર પાઘડીની કિંમત ચૂકવે છે.

1.7.3 સરેરાશ નફાની ખરીદીના આધારે મૂલ્યાંકન :

ભૂતકાળના અમુક વર્ષના નફાની સરેરાશ કાઢવામાં આવે છે. આ સરેરાશ નફાને અમુક ખરીદીના વર્ષ વડે ગુણવામાં આવે છે. સરેરાશ નફાને કેટલા ખરીદીના વર્ષ વડે ગુણવા તેનો આધાર ધંધાના પ્રકાર અને પાઘડીને અસર કરતાં પરિબળો પર છે. આ પદ્ધતિમાં પાઘડીની કિંમત નીચે મુજબ શોધાશે.

$$\text{Step - I સરેરાશ નફો} = \frac{\text{કુલ નફો}}{\text{વર્ષની સંખ્યા}}$$

$$\text{Step - II પાઘડી} = \text{સરેરાશ નફો} \times \text{ખરીદીના વર્ષો}$$

પાઘડીની ગણતરી માટે ફક્ત ધંધાકીય પ્રવૃત્તિમાંથી મળેલ મહેસૂલી નફો જે ભવિષ્યમાં પણ જાળવી શકાય તેવો નફો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. જો આપેલ નફામાં મૂડી નફો કે મૂડી ખોટ સમાયેલ હોય કે નફાની ગણતરીમાં ભૂલ હોય તો નીચે મુજબ જરૂરી અસર આપી ભવિષ્યમાં જાળવી શકાય તેવો મહેસૂલી નફો શોધવામાં આવે છે.

- (i) જો નફામાં મિલકતવેચાણ નો નફો કે બિનધંધાકીય રોકાણો પર મળેલ વ્યાજ અને ડિવિડન્ડ, વીમાનો મળે દાવો કે મિલકતની વેચાણ કિંમત કે અન્ય મૂડી આવક કે બિનધંધાકીય આવક સમાયેલ હોય તો તે બાદ કરવામાં આવે છે.
- (ii) જો નફામાં મિલકતવેચાણની ખોટ, આગ કે અકસ્માતથી નાશ પામેલ માલની ખોટ, મૂડી ખર્ચ વગેરે સમાયેલ હોય તો આપેલ નફામાં ઉમેરવામાં આવે છે.
- (iii) જે આખર સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન ભૂલથી વધારે થયેલ હોય તો વધારાના મૂલ્યાંકનની રકમ જે તે વર્ષના નફામાંથી બાદ કરવામાં આવે છે. જે વર્ષમાં આખર સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન વધારે થયેલ હોય તે પછીના વર્ષમાં શરૂઆતના સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન વધારે થયેલ હશે તેથી પછીના વર્ષના નફામાં વધારાના મૂલ્યાંકનની રકમ ઉમેરવામાં આવે છે.
- (iv) જો મૂડીખર્ચ મહેસૂલી ખર્ચ ગણીને નફાનુકશાન ખાતે ઉધારેલ હોય તો તેને મૂડીખર્ચ ગણતાં, નફામાં તે રકમ ઉમેરાશે જ્યારે મૂડીખર્ચ પર ઘસારાની રકમ તે વર્ષમાં તેમજ ત્યારબાદના વર્ષમાં નફામાંથી બાદ કરવામાં આવશે.
- (v) જો કોઈ વર્ષે શરતચૂકથી વીમો લેવાનો રહી ગયો હોય અને વીમા પ્રીમિયમ ચૂકવેલ ન હોય તો પરંતુ ભવિષ્યમાં વિમા પ્રીમિયમ ચૂકવવામાં આવશે.
તેવી ધારણા કરી સરેરાશ નફામાંથી વીમા પ્રીમિયમ બાદ કરવામાં આવશે.
- (vi) જો મહેસૂલી ખર્ચ ને મૂડી ખર્ચ તરીકે ગણવામાં આવેલ હોય તો, મહેસૂલી ખર્ચની રકમ નફા - નુકશાન ખાતે ઉધારેલ નથી, તેથી જે તે વર્ષના નફામાંથી મહેસૂલી ખર્ચની રકમ બાદ કરવી અને ખોટી રીતે ગણેલ મૂડી ખર્ચ પર કરેલ ઘસારાની જોગવાઈ નફામાં ઉમેરવી.

ઉદા-1 એક પેઢીનો છેલ્લા પાંચ વર્ષનો નફો નીચે મુજબ છે. પાઘડીની કિંમત પાંચ વર્ષના સરેરાશ નફાની ત્રણ વર્ષની ખરીદીને આધારે ગણવાની છે.

વર્ષ	નફો
2013	30,000 (જેમાં યંત્ર વેચાણનો નફો રૂ. 5,000 સમાયેલ છે.)
2014	30,000
2015	5,000 (ખોટ)
2016	30,000 (જેમાં આગળથી થયેલ નુકશાન રૂ. 10,000 સમાયેલ છે.)
2017	30,000

$$\begin{aligned} \text{જવાબ : સરેરાશ નફો} &= \frac{\text{કુલ નફો}}{\text{વર્ષની સંખ્યા}} \\ &= \frac{\text{કુલ પાંચ વર્ષનો નફો}}{\text{કુલ વર્ષની સંખ્યા}} \\ &= \frac{25,000 + 30,000 - 5,000 + 40,000 + 30,000}{5} \\ &= \frac{1,20,000}{5} \end{aligned}$$

$$= 24,000$$

$$\begin{aligned} \text{પાઘડી} &= \text{સરેરાશ નફો} \times \text{ખરીદીના વર્ષ} \\ &= 24,000 \times 3 \\ &= \text{રૂ. } 72,000 \end{aligned}$$

વર્ષ	સામાન્ય નફો (રૂ.)
2015	= 30,000 - 5,000 = 25,000
2014	= 30,000
2015	= (5,000)
2016	= 30,000 + 10,000 = 40,000
2017	= 30,000

(4) ભારિત સરેરાશ નફાની અમુક વર્ષની ખરીદીની પદ્ધતિ :

નફામાં વધઘટ થતી હોય ત્યારે સાદી સરેરાશ પદ્ધતિ યોગ્ય છે. પરંતુ જ્યારે સતત નફામાં વધારો થતો હોય ત્યારે છેલ્લા વર્ષના નફાને વધુ મહત્ત્વ આપવું જોઈએ. એટલે કે છેલ્લા વર્ષને અગાઉના વર્ષ કરતાં વધારે ભાર આપવો જોઈએ. અગાઉના પ્રથમ વર્ષ ને 1 ભાર આપવો ત્યારબાદ એક એક ભાર વધારતાં જવામાં આવે છે.

ઉદા-2 નીચેની માહિતી પરથી છેલ્લા ત્રણ વર્ષના ભારિત સરેરાશ નફાના બે વર્ષની ખરીદીથી પાઘડીનું મૂલ્યાંકન કરો.

વર્ષ	નફો
2015	10,000
2016	40,000
2017	50,000

જ.	વર્ષ	નફો	ભાર	ભારિત નફો
	2015	10,000	1	10,000
	2016	40,000	2	80,000
	2017	50,000	3	1,50,000
	કુલભાર = 6 કુલ ભારિત નફો =			2,40,000

$$\text{ભારિત સરેરાશ નફો} = \frac{\text{કુલ ભારિત નફો}}{\text{કુલ ભાર}}$$

$$= \frac{2,40,000}{6} = 40,000$$

$$\begin{aligned} \text{પાઘડી} &= \text{ભારિત સરેરાશ નફો} \times \text{ખરીદીના વર્ષો} \\ &= 40,000 \times 2 \\ &= 80,000 \end{aligned}$$

1.7.5 અધિક નફાની ખરીદીના આધારે મૂલ્યાંકન :

અમુક ધંધાનું જોખમ ધ્યાનમાં લેતા, ધંધામાં રોકેલી મૂડી પર વ્યાજબી વળતર ચૂકવવા અને સંચાલન માટેના ખર્ચા બાદ કરતાં યોગ્ય વળતર મળે તેને સામાન્ય નફો કહે છે. સામાન્ય નફા કરતાં વધુ નફો મળે તો તે વધારાના નફાને અધિક નફો કહે છે.

અધિક નફો એટલે સામાન્ય નફો અને અપેક્ષિત નફા વચ્ચેનો તફાવત દા.ત. એક પેઢીમાં સરેરાશ મૂડી રૂ. 50,000 રોકાયેલ હોય અને અપેક્ષિત વળતર દર 10% હોય તો અપેક્ષિત વળતર = 50,000 × 10% = રૂ. 5,000 થશે. જો ધંધામાં સામાન્ય નફો રૂ. 7,500 થયો હોય તો, અધિક નફો = સામાન્ય નફો - અપેક્ષિત નફો

$$= 7,500 - 5,000$$

$$= 2,500$$

$$\begin{aligned} \text{પાઘડી} &= \text{અધિક નફો} \times \text{અમુક ખરીદીના વર્ષો} \\ &= 2,500 \times 2 \\ &= રૂ. 5,000 \end{aligned}$$

1.7.6 મૂડીકૃત નફાની રીતે મૂલ્યાંકન (સરેરાશ નફાનું મૂડીકરણ) (Capitalization of Average Profits) :

આ પદ્ધતિમાં સરેરાશ નફો હવાલા સાથે શોધવામાં આવે છે. ત્યારબાદ અપેક્ષિત વળતરને આધારે નફાનું મૂડીકરણ કરીને ધંધાની અપેક્ષિત મૂડીમાંથી ધંધાની ચોખ્ખી મિલકત બાદ કરતાં જે વધારો આવે તે ધંધાની પાઘડી ગણાય છે.

નીચે પ્રમાણેના Step માં પાઘડી શોધવામાં આવે છે.

Step-1 સરેરાશ ચોખ્ખો નફો (હવાલા પછીનો)

Step-2 અપેક્ષિત વળતર દરને આધારે નફાનું મૂડીકરણ

$$\text{મૂડીકૃત નફો} = \frac{\text{અંદાજી નફો}}{\text{અપેક્ષિત વળતરનો દર}}$$

Step-3 ચોખ્ખી મિલકત = કુલ મિલકતો - કુલ દેવા

Step -4 પાઘડી = મૂડીકૃત નફો - યોજ્ખી મિલકત

$$= (\text{Step -2}) - (\text{Step-3})$$

ઉદા-3 માર્મિક લિમિટેડ કુલ મિલકત રૂ. 1,70,000 છે જ્યારે કુલ દેવા રૂ. 70,000 છે. છેલ્લા 5 વર્ષનો નફો રૂ. 10,000, રૂ. 12,000, રૂ. 11000, રૂ. 14,000 અને રૂ. 13,000 હતો. કંપનીનો મેનેજિંગ ડિરેક્ટર. મફત સેવા આપતો હતો. પરંતુ હવે તેને રૂ. 3,000 પગાર આપવો પડશે. જ્યારે મકાનનું વાર્ષિકભાડું રૂ. 4,000 ચૂકવવાનું રહેશે નહીં. અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% છે. તો માર્મિક લિમિટેડની પાઘડી શોધો.

જ. Step - 1 સરેરાશ યોજ્ખો નફો

$$= \frac{10,000+12,000+11,000+14,000+13,000}{5}$$

$$= \frac{60,000}{5} = 12,000$$

- મેનેજિંગ ડિરેક્ટરનો પગાર

+ મકાન વાર્ષિક ભાડું યો. સરેરાશ નફો

યો. સરેરાશ નફો

$$\text{Step - 2 નફાનું મૂડીકરણ} = \frac{\text{સરેરાશ નફો}}{\text{અપેક્ષિત વળતર દર}}$$

$$= \frac{13,000}{10} \times 100$$

$$= રૂ. 1,30,000$$

Step - 3 યોજ્ખી મિલકત = કુલ મિલકત - કુલ દેવા

$$= 1,70,000 - 70,000$$

$$= 1,00,000$$

Step -4 પાઘડી = મૂડીકૃત નફો - યોજ્ખી મિલકત

$$= 1,30,000 - 1,00,000$$

$$= 30,000$$

1.7.7 અધિક નફાની વર્ષાસન પદ્ધતિ : (Annurty Method) :

આ પદ્ધતિ અનુસાર પાઘડીની ગણતરી કરવામાં સરેરાશ નફાને આધારરૂપ ગણવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિનો આશય એ છે કે પાઘડી પેટે ચૂકવેલ રકમ પછીના ચાર કે પાંચ વર્ષમાં વ્યાજ સહિત મળી જવી જોઈએ. આ હેતુથી પાઘડી તરીકે કેટલી રકમ ચૂકવવી જેથી વ્યાજની ખાઘ ન પડે તે એન્યુઈટી ટેબલ પરથી નક્કી કરાય છે.

ઉદા-4 પ્રાર્થના લિમિટેડનો સરેરાશ નફો રૂ. 50,000 હોય અને તે ત્રણ વર્ષની ખરીદીના ધોરણે ગણવાની હોયતો રૂ.1 ની એન્યુઈટીની ત્રણ વર્ષની 10% લેખે વર્તમાન રકમ રૂ. 2.2468 થાય.

$$\text{પાઘડીની રકમ} = \text{કુલ નફો} \times 2.2468$$

$$= 3,37,020 \div 3 \text{ વર્ષ}$$

$$\text{રૂ.} = 1,12,340$$

તેનો અર્થ એ થાય કે પાઘડી પેટે રૂ. 1,12,340 આપી એ તો 10% લેખે ત્રણ વર્ષે તેની કુલ રકમ રૂ.1,50,000 થશે.

એન્યુઈટીના કોઠા ઉપરથી દર શોધી શકાય.

ઉદા-5 X ભાગીદારી પેઢીની પાઘડી અધિક નફામાંથી પાંચ ગણી છે. સરેરાશ વાર્ષિક નફો રૂ. 2,00,000 છે. રોકાયેલ સરેરાશ મૂડી રૂ.10,00,000 છે. અપેક્ષિત વળતર દર 10% છે. ભાગીદારનું મહેનતાણું વાર્ષિક રૂ.50,000 ગણવાનું છે.

- જ. (1) સરેરાશ નફો = 20,00,00
 - ભાગીદારીનું મહેનતાણું 50,000 1,50,000
 (2) સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી 10,00,000
 (3) અપેક્ષિત વળતર દર 10% પ્રમાણે
 અપેક્ષિત વળતર = 10,00,000 × 10%
 = 1,00,000
 (4) અધિક નફો = સરેરાશ ચોખ્ખો નફો - અપેક્ષિત નફો
 = 1,50,000 - 1,00,000
 = 50,000
 (5) પાઘડી = અધિક નફો × 5
 = 50,000 × 5
 = 2,50,000

ઉદા-6 તુષાર બ્રધર્સનું તા. 31-3-2018ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

જવાબદારી	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
મૂડી		જમીન-મકાન	2,80,000
તુષાર 1,30,000		ચંત્રો	1,20,000
વિશાલ <u>1,20,000</u>	2,50,000	દેવાદારો	6,000
લેણદારો	30,000	સ્ટોક	8000
લોન	1,40,000	રોકડ	6000
	4,20,000		4,20,000

કંપનીનો છેલ્લાં 3 વર્ષનો નફો નીચે મુજબ હતો.

2017-18	60,000
2016-17	50,000
2015-16	40,000

પેઢી આવતા વર્ષથી મેનેજરની નિમણૂક કરશે તેને વાર્ષિક રૂ. 10,000 પગાર આપવો પડશે. પેઢીએ તા. 31-3-2018 ના રોજ નવું મકાન ખરીદેલ હોવાથી મકાનનું ભાડું વાર્ષિક રૂ. 20,000 આપવું પડશે નહિ. બેન્ક ડિપોઝીટ પર વ્યાજનો દર 8% છે. જ્યારે ધંધામાં જોખમ વળતરનો દર 2% છે. ઉપરની માહિતીને આધારે

- (1) સરેરાશ નફાના મૂડીકરણને આધારે તેમજ
 (2) અધિક નફાના મૂડીકરણને આધારે પાઘડીની ગણતરી કરો.

જવાબ : (1) સરેરાશ નફાના મૂડીકરણને આધારે પાઘડી

જ. (i) ચોખ્ખી મિલકત = કુલ મિલકત - કુલ દેવા
 = 2,20,000 - 1,70,000
 = 2,50,000

(ii) સરેરાશ નફો ભવિષ્યમાં જાળવી શકાય તેવો.

$$\text{સરેરાશ નફો} = \frac{60,000 + 50,000 + 40,000}{3}$$

$$= \text{રૂ. } 50,000$$

સરેરાશ નફો :	રૂ. 50,000
બાદ : મેનેજરનો પગાર :	રૂ. 10,000
ઉમેરો : મકાનનું ભાડું	20,000
ભવિષ્યમાં જાળવી શકાય તેવો સરેરાશ નફો	60,000

(iii) મૂડીકૃત નફો = $\frac{\text{ભવિષ્યમાં જાળવી શકાય તેવો સરેરાશ નફો} \times 100}{\text{અપેક્ષિત વળતરનો દર}}$

$$= \frac{60,000 \times 100}{10}$$

$$= \text{રૂ. } 6,00,000$$

(iv) પાઘડી = મૂડીકૃત નફો - ચોખ્ખી મિલકત
 = રૂ. 3,50,000

(2) અધિક નફાના મૂડીકરણને આધારે પાઘડી

(i) રોકાયેલી મૂડી = કુલ મિલકત - કુલ દેવા
 = 4,20,000 - 1,70,000
 = રૂ. 2,50,000

(ii) અપેક્ષિત વળતર = $\frac{\text{રોકાયેલી મૂડી} \times \text{અપેક્ષિત વળતરનો દર}}{100}$

$$= \frac{2,50,000 \times 10}{100}$$

$$= \text{રૂ. } 25,000$$

(iii) ભવિષ્યમાં જાળવી શકાય તેવો સરેરાશ નફો = રૂ. 60,000

(iv) અધિક નફો = ભવિષ્યમાં જાળવી શકાય તેવો સરેરાશ નફો - અપેક્ષિત વળતર
 = રૂ. 60,000 - રૂ. 25,000
 = રૂ. 35,000

(v) પાઘડી = અધિક નફો \times 2 વર્ષ
 અપેક્ષિત વળતરનો દર = 35,000 \times 2 વર્ષ
 = રૂ. 70,000

ઉદા-7 પવન લિ. નું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ હતું.

31-3-2018ના રોજનું પાકું સરવૈયું

દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
ઈક્વિટી શેરમૂડી દરેક રૂ.10નો	3,60,000	રોકડ અને બેક	34,000
		પાઘડી	20,000
અનામત અને વધારો	40,000	પ્લાન્ટ	2,40,000
		ફર્નિચર	10,000
લેણદારો	1,00,000	સ્ટોક	1,60,000
દેવીહૂંડીઓ	40,000	દેવાદારો	80,000
ચૂકવવાના બાકી ખર્ચા	10,000	અગાઉથી ચૂકવેલા ખર્ચા	6,000
	5,50,000		5,50,000

વધારાની માહિતી :

(1) મિલકતનું નીચે પ્રમાણે મૂલ્યાંકન કરવામાં આવ્યું.

પ્લાન્ટ	રૂ. 2,20,000	સ્ટોક	રૂ. 1, 74,000
ફર્નિચર	રૂ. 12,000	દેવાદારો	રૂ. 72,000

(2) છેલ્લા ત્રણ વર્ષના અંતે કરવેરા પછીનો નફો અને ઉપયોગમાં લેવાનો યોગ્ય ભાર નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	નફો રૂ.	ભાર
31-3-2016	60,000	1
31-3-2017	66,000	2
31-3-2018	62,000	3

(3) આવા જ પ્રકારના ધંધામાં રોકાયેલી મૂડી ઉપર વ્યાજબી વળતરનો દર 10% છે.

અધિક નફાની ત્રણ વર્ષની ખરીદીને આધારે પાઘડીની કિંમત નક્કી કરવાની છે. છેલ્લા ત્રણ વર્ષના નફાની ભારિત સરેરાશને ધ્યાનમાં લઈ અધિક નફો ગણવાનો છે.

જ. (1) રોકાયેલી મૂડી :

મિલકત =	પ્લાન્ટ	રૂ. 2,20,000	
	ફર્નિચર	રૂ. 12,000	
	સ્ટોક	રૂ. 1,74,000	
	દેવાદારો	રૂ. 72,000	
	અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચ	રૂ. 6,000	
	રોકડ અને બેક	રૂ. 34,000	5,18,000

- દેવા

લેણદારો	રૂ. 1,00,000	
દેવીહૂંડી	રૂ. 40,000	
બાકી ખર્ચા	રૂ. 10,000	1,50,000
ચોખ્ખી મિલકત	= રોકાયેલી મૂડી	= 3,68,000

$$(2) \text{ અપેક્ષિત નફો} = \text{રોકાયેલી મૂડી} \times \text{અપેક્ષિત નફાનો દર}$$

$$= 3,68,000 \times 10\%$$

$$= 36,800$$

$$(3) \text{ સરેરાશ નફો} = (\text{ભારિત સરેરાશ નફો})$$

વર્ષ	નફો ભાર	ભારિત નફો
31-3-2016	60,000 × 1	= 60,000
31-3-2017	66,000 × 2	= 1,32,000
31-3-2018	62,000 × 3	= 1,86,000
	કુલભાર = 6	3,78,000

$$\text{સરેરાશ નફો} = \frac{\text{કુલ ભારિત નફો}}{\text{કુલ ભાર}}$$

$$= \frac{3,78,000}{6}$$

$$= 63,000$$

$$(4) \text{ અધિક નફો} = \text{સરેરાશ નફો} - \text{અપેક્ષિત નફો}$$

$$= 63,000 - 36,400$$

$$= 26,200$$

$$(5) \text{ પાઘડી} = \text{અધિક નફો} \times 3$$

$$= 26,200 \times 3$$

$$= રૂ. 78,600$$

ઉદા-8 રીમા પ્રા. લિ. નું તા. 31-3-2018 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

જવાબદારી	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
ઈક્વિટી શેર મૂડી		જમીન-મકાન	2,00,000
ઈક્વિટી શેર મૂડી		મકાન	1,80,000
(દરેક રૂ. 10 નો તેવા)	2,00,000	યંત્રો	1,80,000
અનામત વધારો	30,000	ફર્નિચર	20,000
10%ની લોન	3,00,000	સ્ટોક	60,000
લેણદારો	40,000	દેવાદારો	70,000
ચૂકવવાના બાકી ખર્ચા	30,000	રોકડ-બેન્ક	40,000
		જાહેરાત ગ્રૂંબેશ ખર્ચ	30,000
	6,00,000		6,00,000

વધારાની માહિતી નીચે મુજબ છે.

- (1) કાયમી મિલકતની બજાર કિંમત 10% વધારે છે.
- (2) કરવેરા બાદનો છેલ્લા ત્રણ વર્ષનો નફો નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	નફો (રૂ.)
2017-18	80,000
2016-17	50,000
2015-16	20,000

(3) અપેક્ષિત વળતરનો દર 10%

અધિક નફાની બે વર્ષની ખરીદીને આધારે પાઘડીની કિંમત નક્કી કરો. ભૂતકાળના છેલ્લા ત્રણ વર્ષના નફાની ભારિત સરેરાશને ધ્યાનમાં લઈ અધિક નફો ગણવાનો છે.

જ. (1) રોકાયેલી મૂડી = કુલ મિલકત - કુલ દેવા

	રૂ.	
મકાન	2,20,000	
યંત્રો	1,98,000	
ફર્નિચર	22,000	
સ્ટોક	60,000	
દેવાદારો	70,000	
રોકડ બેન્ક	40,000	
	6,10,000	
બાદ દેવા		
10% ની લોન	3,00,000	
લેણાદારો	40,000	
ચૂક. બાકી ખર્ચા	30,000	3,70,000
રોકાયેલી મૂડી	2,40,000	

(2) અપેક્ષિત નફો = $\frac{\text{રોકાયેલી મૂડી} \times \text{અપેક્ષિત વળતરનો દર}}{100}$

$$= \frac{2,40,000 \times 10}{100}$$

$$= રૂ. 24,000$$

(3) સરેરાશ વાર્ષિક નફો

વર્ષ	નફો (રૂ.)	ભાર	ભારિત નફો
2015-16	20,000	1	20,000
2016-17	50,000	2	1,00,000
2017-18	80,000	3	2,00,000
		6	3,60,000

$$\text{સરેરાશ વાર્ષિક નફો} = રૂ. \frac{3,60,000}{6}$$

$$= રૂ. 60,000$$

$$\begin{aligned} \text{(iv) અધિક નફો} &= \text{સરેરાશ વાર્ષિક નફો} - \text{અપેક્ષિત નફો} \\ &= \text{રૂ. } 60,000 - \text{રૂ. } 24,000 \\ &= \text{રૂ. } 36,000 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{(v) પાઘડી} &= \text{અધિક નફો} \times \text{વર્ષની ખરીદી} \\ &= \text{રૂ. } 36,000 \times 2 \\ &= \text{રૂ. } 72,000 \end{aligned}$$

ઉદા-9 નીચેની માહિતી પરથી સરેરાશ નફાના મૂડીકરણના ધોરણે પાઘડીની કિંમત શોધો. (મૂડીકૃત નફાની રીત)

ધંધાનો વાર્ષિક સરેરાશ નફો	રૂ. 12,000
ધંધાની કુલ મિલકત	રૂ. 3,50,000
ધંધાના કુલ મિલકત	રૂ. 2,00,000
અપેક્ષિત વળતરનો દર	6%

$$\text{જ. (1) સરેરાશ નફો} = 12,000$$

$$\begin{aligned} \text{(2) નફાનું મૂડીકરણ} &= \frac{\text{સરેરાશ નફો}}{\text{અપેક્ષિત વળતર દર}} \\ &= \frac{12000}{6} \times 100 \\ &= 2,00,000 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{(3) ચોખ્ખી મિલકત} &= \text{કુલ મિલકત} - \text{કુલ દેવા} \\ &= 3,50,000 - 2,00,000 \\ &= 1,50,000 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{(4) પાઘડી} &= \text{મૂડીકૃત નફો} - \text{ચો. મિલકત} \\ &= 20,00,00 - 1,50,000 \\ &= 50,000 \end{aligned}$$

ઉદા-10 નીચેની વિગતો પરથી ચોખ્ખા નફાના મૂડીકરણની રીતે પાઘડી શોધો.

	રૂ.
મિલકત	3,50,000
જવાબદારીઓ	85,000
સરેરાશ વાર્ષિક નફો	40,000
10%ની પ્રેફ. શેરમૂડી	1,00,000

મિલકતની બજાર કિંમત 10% વધારે ગણો.

અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% છે.

$$\text{જ. (1) સરેરાશ નફો} = 40,000$$

$$\text{(2) મૂડીકૃત નફો} = \frac{\text{સરેરાશ નફો}}{\text{અપેક્ષિત વળતર દર}}$$

$$= \frac{40,000}{10} \times 100$$

$$= 4,00,000$$

$$(3) \text{ યોખ્ખી મિલકત} = \text{કુલ મિલકત} - \text{કુલ જવાબદારી}$$

$$= (3,50,000$$

$$10\% \text{ વધારો} + 35,000)$$

$$= 3,85,000 - 85,000$$

$$= 3,00,00$$

$$(4) \text{ પાઘડી} = \text{મૂડીકૃત નફો} - \text{યોખ્ખી મિલકત}$$

$$= 4,00,00 - 3,00,00$$

$$= 1,00,000$$

ઉદા-11 જય લિ. નો કરવેરાની જોગવાઈ કર્યા પછીનો પાંચ વર્ષનો નફો નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	નફો (રૂ.)
1	48,000
2	47,000
3	44,000
4	46,000
5	35,000

અપેક્ષિત વળતરનો દર 10%

ભરપાઈ મૂડી રૂ. 8,00,000

એન્યુઈટી ટેબલના આધારે 10% લેખે રૂ.1 ની પાંચ વર્ષની એન્યુઈટી 3.78 થશે.

મૂડીકૃત કરવાની પદ્ધતિ મુજબ પાઘડીની કિંમત શોધો.

$$જ. \text{ સરેરાશ નફો} = \frac{\text{પાંચ વર્ષનો કુલ નફો}}{\text{૫ વર્ષ}}$$

$$= \frac{48,000 + 47,000 + 44,000 + 46,000 + 35,000}{5}$$

$$= \frac{2,20,000}{5}$$

$$= 44,000$$

$$(2) \text{ પાઘડીની રકમ} = 44,000 \times 5 \text{ વર્ષ}$$

$$= 2,20,000$$

$$(3) \text{ એન્યુઈટી પ્રમાણે} = 2,20,000 \times 3.78$$

$$\text{પાઘડી} = 8,31,600$$

પાઘડીના મૂલ્યાંકન અંગે રોકાણોની સમજૂતી :

પાઘડીના મૂલ્યાંકન અંગે 'રોકાણો' મિલકતતરીકે ધ્યાનમાં લેવા કે ન લેવાં તેની સમજૂતી અંગે રોકાણોનું વર્ગીકરણ નીચે મુજબ છે.

ધંધાકીય રોકાણો (જે મિલકતની ગણતરી વખતે ધ્યાનમાં લેવા)	બિન ધંધાકીય રોકાણો (જે મિલકતની ગણતરી વખતે ધ્યાનમાં ન લેવા)
૧. ગૌણ કંપનીના શેરમાં રોકાણ	૧. સામાન્ય અનામત ભંડોળનાં રોકાણો
૨. ડિબેન્ચર પરત નિધિના રોકાણો	૨. સરકારી જામીનગીરીઓ
૩. પ્રો.ફંડના રોકાણો	૩. 'રોકાણ' શબ્દ મુજબ દર્શાવેલ રોકાણો
૪. ડૂબત નિધિ (સીકિંગ ફંડ)ના રોકાણો	૪. ફાજલ બચત સ્વરૂપનાં રોકાણો વગેરે
૫. ઘસારા ફંડના રોકાણો	
૬. મિલકત સમારકામ/નવિનીકરણ અનામતના રોકાણો વગેરે.	

ધંધાકીય રોકાણોનું વ્યાજ / વળતર / ડિવિડન્ડ ધંધાકીય આવક તરીકે નફાની ગણતરીમાં સામેલ રાખવું પરંતુ બિનધંધાકીય રોકાણોનું વ્યાજ/વળતર/ડિવિડન્ડ ધંધાના નફામાં સામેલ હોય ત્યારે તે બાદ કરવું. નફો કર સહિત હોય તો રોકાણોનું વ્યાજ કર સહિત બાદ થાય. જો નફો કર બાદનો હોય તો રોકાણોનું વ્યાજ પણ કર બાદનું ગણીને તે બાદ કરવું.

ઉદા-12 શ્રીમદ્ પ્રા. લિ. નું તા. 31-3-2018 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

પાકું સરવૈયું

જવાબદારી	રકમ રૂ.	મિલકત	રકમ રૂ.
		પાઘડી	60,000
45,000 ઇક્વિટી શેર (દરેક રૂ. 10 નો તેવા)	4,50,000	મકાન	2,00,000
20,000, 10%ના પ્રેફરન્સ શેર દરેક રૂ. 10 નો	2,00,000	યંત્રો	1,20,000
સામાન્ય અનામત	1,00,000	ફર્નિચર	50,000
લેણદારો	80,000	10% ની બાંધી મુદતની	
દેવીહૂંડી	20,000	થાપણ	
બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ	30,000	પ્રોવિડન્ડ ફંડના રોકાણો	1,10,000
કરવેરાની જોગવાઈ	70,000	દેવાદારો	1,30,000
પ્રોવિડન્ડ ફંડ	1,00,000	સ્ટોક	1,42,000
		રોકડ-બેન્ક	18,000
		સંશોધન અને વિકાસ ખર્ચ	2,000
	10,50,000		10,50,000

વધારાની માહિતી

- (1) ચાલુ વર્ષ દરમ્યાન કરવેરાની જોગવાઈ નફાના 50% લેખે કરેલ છે.
- (2) અગાઉના બે વર્ષનો કરવેરા પહેલાંનો નફો રૂ. 2,20,000 વર્ષ 2015-16 અને વર્ષ 2016-17 નો નફો રૂ. 3,00,000 હતો.

- (3) કાયમી મિલકતની બજાર કિંમત 10% વધારે છે.
 (4) છેલ્લા ત્રણ વર્ષના સરેરાશ નફાને આધારે અધિક નફાની બે ગણી પાઘડી ગણો. અપેક્ષિત વળતરનો દર 10%

જવાબ : (1) રોકાયેલી મૂડી = કુલ મિલકત – કુલ દેવા – પ્રેફરન્સ શેર મૂડી

મિલકત	રૂ.
મકાન	2,20,000
યંત્રો	1,32,000
ફર્નિચર	55,000
પ્રો.ફંડના રોકાણો	1,10,000
દેવાદારો	1,30,000
સ્ટોક	1,42,000
રોકડ-બેન્ક	18,000
કુલ મિલકત	80,700
બાદ દેવા	
લેણદારો	80,000
દેવીહૂંડી	20,000
બેન્ક ઓવર ડ્રાફ્ટ	30,000
કરવેરા જોગવાઈ	70,000
પ્રોવિડન્ટ ફંડ	1,00,000
કુલ દેવા	3,00,000
= ચોખ્ખી મિલકત	50,7000
બાદ : પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	2,00,000
રોકાયેલી મૂડી	3,07,000

$$(2) \text{ અપેક્ષિત નફો} = \frac{\text{રોકાયેલી મૂડી} \times \text{અપેક્ષિત વળતરનો દર}}{100}$$

$$= \frac{3,07,000 \times 10}{100}$$

$$= \text{રૂ. } 30,700$$

(3) સરેરાશ વાર્ષિક નફો

વર્ષ	કરવેરા પહેલાનો નફો (રૂ.)
2015-16	3,00,000
2016-17	2,20,000
2017-18	1,40,000
	6,60,000 ÷ 3 = રૂ. 2,20,000
કરવેરા પહેલાનો નફો	રૂ. 2,20,000

બાદ : બાંધી મુદતની થાપણનું વ્યાજ	રૂ. 20,000
	20,00,000
બાદ : કરવેરા 50%	1,00,000
= કરબાદ નફો	1,00,000
બાદ : પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ	20,000
= સરેરાશ વાર્ષિક નફો	80,000

(4) અધિક નફો = સરેરાશ વાર્ષિક નફો - અપેક્ષિત વળતર
 = 80,000 - 30,700
 = રૂ. 49,300

(5) પાઘડી = અધિક નફો × 2
 = 49,300 × 2
 = રૂ. 98,600

સ્વાધ્યાય

- (1) પાઘડીનો અર્થ આપી પાઘડીની ગણતરી (મૂલ્યાંકન) કરવાનાં સંજોગો જણાવો.
- (2) પાઘડીની કિંમતને અસર કરતાં પરિબલો સમજાવો.
- (3) પાઘડીની ગણતરીની જુદી જુદી પદ્ધતિઓ સમજાવો.
- (4) વિવિધ વિકલ્પોમાંથી યોગ્ય વિકલ્પની પસંદ કરી જવાબ આપો.

(1) ધંધામાં જોખમનું પ્રમાણ વધારે હોય તો પાઘડી ----

- (અ) સામાન્ય હોય (બ) વધુ હોય (ક) ઓછી હોય (ડ) શૂન્ય હોય

જવાબ : (બ)

(2) અધિક નફો = ----

- (અ) સરેરાશ નફો - અપેક્ષિત નફો (બ) સરેરાશ નફો + અપેક્ષિત નફો
 (ક) અપેક્ષિત નફો - સરેરાશ નફો (ડ) અપેક્ષિત નફો + સરેરાશ નફો

જવાબ : (અ)

(3) અપેક્ષિત વળતરના દરના આધારે સરેરાશ નફાની મૂડીકૃત કિંમત = ----

- (અ) અધિક નફો (બ) ભારિત સરેરાશ નફો
 (ક) પાઘડી (ડ) મૂડીકૃત નફો

જવાબ : (ડ)

(4) નફામાં વધઘટ થતી હોય ત્યારે પાઘડીના મૂલ્યાંકન વખતે કયો નફો ધ્યાનમાં લેવાય છે.

- (અ) મૂડીકૃત નફો (બ) સાદો સરેરાશ નફો
 (ક) ભારિત સરેરાશ નફો (ડ) અધિક નફો

જવાબ : (બ)

(5) મૂડીકરણની રીતે પાઘડી = ----

- (અ) મિલકત - દેવા (બ) મૂડીકૃત નફો - ચોખ્ખી મિલકત
 (ક) મૂડીકૃત નફો + ચોખ્ખી મિલકત (ડ) ચોખ્ખી મિલકત - મૂડીકૃત નફો

જવાબ : (બ)

(6) વર્ષો વર્ષ નફાની રકમમાં સતત વધારો થતો હોય ત્યારે પાઘડી ગણતાં ---- નફો ધ્યાનમાં લેવાશે.

(અ) સાદો સરેરાશ નફો (બ) મૂડીકૃત નફો

(ક) ભારિત સરેરાશ નફો (ડ) અધિક નફો

જવાબ : (ક)

(7) પાઘડીનું મૂલ્યાંકન કરતી વખતે ધંધામાં રોકાયેલી મૂડી કે સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી નક્કી કરતી વખતે ---- પ્રકારના રોકાણો ધ્યાનમાં લેવાતાં નથી.

(અ) કાયમી રોકાણો (બ) બિન ધંધાકીય રોકાણો

(ક) ધંધાકીય રોકાણો (ડ) ચાલુ રોકાણો

જવાબ : (બ)

(8) સરેરાશ નફાના મૂડીકરણના ધોરણે પાઘડીની કિંમતની ગણતરી કરો.

ધંધાનો વાર્ષિક સરેરાશ નફો રૂ. 38,400

ધંધાની કુલ મિલકત રૂ. 11,20,000

ધંધાના કુલ દેવા રૂ. 6,40,000

અપેક્ષિત વળતરનો દર 6%

(અ) રૂ. 1,60,000 (બ) 2,88,000 (ક) રૂ. 6,40,000 (ડ) 1,05,600

જવાબ : (અ)

(9) પાઘડીનું મૂલ્યાંકન કરતી વખતે ધંધામાં રોકાયેલી મૂડી કે સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી નક્કી કરતી વખતે કયા પ્રકારનાં રોકાણો ધ્યાનમાં લેવાતા નથી ?

(અ) કાયમી રોકાણો (બ) બિન ધંધાકીય રોકાણો

(ક) ધંધાકીય રોકાણો (ડ) ચાલુ રોકાણો

જવાબ : (બ) બિન ધંધાકીય રોકાણો

(10) ધંધાની કુલ મિલકત રૂ. 18,00,000 દેવા 10,00,000 અપેક્ષિત વળતર દર 12.5%, વાર્ષિક સરેરાશ નફો રૂ. 1,16,000 હોય ત્યારે મૂડીકૃત નફાના ધોરણે પાઘડી શોધો.

(અ) રૂ. 1,25,000 (બ) 4,00,000 (ક) રૂ. 1,28,000 (ડ) 1,16,000

જવાબ : (ક)

વ્યવહારિક દાખલા

(1) A, B અને C એક પેઢીના ભાગીદારો છે. તેમનું નફાનુકશાન પ્રમાણ 2:2:1 છે. ભાગીદારી કરારમાં ભાગીદારના મૃત્યુ પેઢીની પાઘડી છેલ્લા સાત વર્ષના સરેરાશ નફાની ચાર વર્ષની ખરીદી જેટલી ગણવી. C મૃત્યુ પામે છે. તો પાઘડીની રકમ શોધો. છેલ્લા સાત વર્ષનો નફો નીચે પ્રમાણે છે.

1 રૂ. 20,000 (મકાન વેચાણના નફા રૂ. 10,000 સહિત)

2 રૂ. 12,500

3 રૂ. 22,500

4 રૂ. 25,000 (વીમા પ્રીમિયમ રૂ. 5,000 નોંધાયેલ નથી)

5 રૂ. 10,000

6 રૂ.25,000

7 રૂ.22,500

જવાબ : સરેરાશ નફો રૂ. 17,500, પાઘડી રૂ. 70,000

(2) નીચેની માહિતી પરથી છેલ્લા ચાર વર્ષના ભારિત નફાની ત્રણ વર્ષની ખરીદીને આધારે પાઘડી શોધો.

વર્ષ નફો

31-3-2015 20,200

31-3-2016 24,800

31-3-2017 20,000

31-3-2018 30,000

નફાને અનુક્રમે 1, 2, 3 અને 4 ભાર આપો. 2016-2017ના વર્ષમાં મકાન સમારકામ રૂ. 6,000 મહેસૂલી ખર્ચ ગણેલ જે મૂડી ખર્ચ ગણવાનો છે. તેમજ દર વર્ષે સંચાલન ખર્ચ રૂ. 48,00 વધારાના ગણવાના રહી ગયેલ છે.

જવાબ : હવાલા પછી નો નફો અનુક્રમે રૂ. 15,400, 20,000, 21,200 અને 25,000. ભારિત સરેરાશ નફો રૂ. $21,980 \times 3 = 65,940$. પાઘડી = 65,940)

(3) નીચેની માહિતીને આધારે સરેરાશ નફાના મૂડીકરણની રીતે ધંધાની પાઘડી શોધો.

ધંધાની કુલ મિલકત 2,00,000

ધંધાના કુલ દેવા 50,000

છેલ્લા પાંચ વર્ષનો નફો અનુક્રમે

રૂ. 24,000, રૂ. 20,000, રૂ. 32,000, રૂ. 24,000 અને રૂ. 30,000 વાર્ષિક મેનેજરને રૂ. 5,000નો પગાર આપવાનો બાકી રહી ગયેલ છે. જ્યારે ઓફિસભાડું રૂ. 4,000 વધારાનું ચૂકવવાઈ ગયેલ છે. જે ભવિષ્યમાં ચૂકવવાનું નથી.

અપેક્ષિત વળતર દર 10% છે.

જવાબ : પાઘડી : રૂ. 1,00,000, ચોખ્ખો નફો રૂ. 25,000, મૂડીકૃત નફો રૂ. 2,50,000, ચોખ્ખો મિલકત રૂ. 1,50,000)

4. નીચેની માહિતીને આધારે પેઢીની પાઘડી (1) અધિક નફાની 4 ગણી (2) સરેરાશ નફાના મૂડીકરણની રીતે તેમજ (3) અધિક નફાના મૂડીકરણની રીતે ગણો.

(1) પરચૂરણ મિલકત રૂ. 9,27,342

(2) ચાલુ જવાબદારી રૂ. 52,492

(3) નફો અનુક્રમે રૂ. 1,19,500, રૂ. 1,17,000, રૂ. 1,22,000, રૂ. 1,23,500

(4) સરેરાશ મૂડીરોકાણ રૂ. 90,00,00

(5) સામાન્ય વાર્ષિક મેનેજરનો પગાર રૂ. 18,000

(6) અપેક્ષિત વળતરનો દર = 10%

જવાબ (1) અધિક નફાને આધારે પાઘડી રૂ. 50,000

સરેરાશ નફો રૂ. 1,20,500 - 18,000 પગાર - અપેક્ષિત નફો 90,000 = અધિક નફો

12,500 × 4 ગણી = 50,000

(2) નફાનું મૂડીકરણ પ્રમાણે પાઘડી = 1,50,150

નફો હવાલા પછીનો 1,02,500

નફાનું મૂડીકરણ 10% પ્રમાણે 10,25,000

ચો. મિલકત રૂ. 8,74,850

(3) અધિક નફો 12,500, 10 % અપેક્ષિત દર પ્રમાણે મૂડીકરણ = 1,25,000

(5) નીચેની માહિતી પરથી અધિક નફાની 5 વર્ષની ખરીદીને આધારે પેઢીની પાઘડી નક્કી કરો.

(1) સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી 3,50,000

(2) અપેક્ષિત વળતરનો દર 12%

(3) ભાગીદારોનો વાર્ષિક પગાર રૂ.40,000

(4) સરેરાશ વાર્ષિક નફો રૂ. 1,20,000

જવાબ : પાઘડી રૂ.80,000, સરેરાશ નફો રૂ. 80,000

(6) પેઢીની કુલ મિલકત રૂ.9,50,000 જ્યારે દેવા રૂ.2,30,000 છે. સરેરાશ નફો રૂ. 1,13,400 છે અધિક નફાની બે વર્ષની ખરીદીને આધારે પાઘડીની કિંમત રૂ.1,00,000 છે. તો પેઢીની રોકાયેલી મૂડી પર અપેક્ષિત વળતર દર શોધો.

જવાબ : અપેક્ષિત વળતર દર 12%

રોકાયેલી મૂડી 3,72,000

અધિક નફો 3,50,000

અપેક્ષિત નફો 3,86,000

$$\text{અપેક્ષિત દર} = \frac{86,400 \times 100}{7,20,000} = 12\%$$

(7) એક કંપનીનો કરવેરોની જોગવાઈ પછીનો છેલ્લો પાંચ વર્ષનો નફો અનુક્રમે રૂ.48,000, રૂ.41,000, રૂ.44,000, રૂ.45,000 અને રૂ.42,000 છે.

ધંધામાં રોકાયેલી મૂડી 3,00,000, અપેક્ષિત વળતર દર = 10%

એન્યુઈટી કોઠા મુજબ દર રૂ. 3.78 હોય તો પાઘડીની કિંમત શોધો.

જવાબ : પાઘડી રૂ.52,920, અધિક નફો રૂ.14,000, સરેરાશ નફો રૂ.44,000, અપેક્ષિત નફો 30,000, પાઘડી = 14,000 × 3.78 = 52,920)

(8) રિયાન બ્રધર્સનું તા. 31-3-2018 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

પાકું સરવૈયું

જવાબદારી	રકમ રૂ.	મિલકત	રકમ રૂ.
મૂડી		જમીન-મકાન	5,60,000
રિયાન	2,60,000	યંત્રો	2,40,000
વિશાલ	2,40,000	દેવાદારો	12,000
લેણદારો	60,000	સ્ટોક	1,60,000
લોન	2,80,000	રોકડ	12,000
	8,40,000		8,40,000

કંપનીનો છેલ્લાં 3 વર્ષનો નફો નીચે મુજબ હતો.

2017-18	1,20,000
2016-17	1,00,000
2015-16	40,000

પેઢી આવતા વર્ષથી મેનેજરની નિમણૂક કરશે તેને વાર્ષિક રૂ. 20,000 પગાર આપવો પડશે. પેઢીએ તા. 31-3-2018 ના રોજ નવું મકાન ખરીદેલ હોવાથી મકાનનું ભાડું વાર્ષિક રૂ. 40,000 આપવું પડશે નહિ. બેન્ક ડિપોઝીટ પર વ્યાજનો દર 8% છે. જ્યારે ધંધામાં જોખમ વળતરનો દર 2% છે. ઉપરની માહિતીને આધારે

(1) સરેરાશ નફાના મૂડીકરણને આધારે તેમજ

(2) અધિક નફાના મૂડીકરણને આધારે પાઘડીની ગણતરી કરો.

(જવાબ : રોકાયેલી મૂડી રૂ. 5,00,000, સરેરાશ નફો રૂ. 1,20,000, મૂડીકૃત નફો રૂ. 12,00,000, પાઘડી રૂ. 7,00,000)

જવાબ : (1) સરેરાશ નફાના મૂડીકરણને આધારે પાઘડી

જ. (i) ચોખ્ખી મિલકત = કુલ મિલકત - કુલ દેવા
 = 4,20,000 - 1,70,000
 = 2,50,000

(ii) સરેરાશ નફો ભવિષ્યમાં જાળવી શકાય તેવો.

(9) આશા લિમિટેડનું તા. 31-3-2018 ના રોજનું પાકું સરવૈયું

પાકું સરવૈયું

જવાબદારીઓ	રકમ રૂ.	મિલકત	રકમ રૂ.
ઈક્વિટી શેરમૂડી		જમીન-મકાન	19,00,000
(રૂ. 10નો એક એવો		યંત્રો	6,00,000
2,00,000		ચાલુ મિલકત	4,75,000
ઈક્વિટી શેર	10,00,000	પ્રાથમિક ખર્ચ	25,000
10%ની પ્રેફરન્સ શેરમૂડી		2,80,000	
(રૂ. 10નો એક એવા			
40,000 શેર	2,50,000		
સામાન્ય અનામત	2,00,000		
નફા નુકશાન ખાતુ	2,00,000		
લેણદારો	1,50,000		
પ્રોવિડન્ડ ફંડ	1,00,000		
કારીગર બચત ફંડ	1,00,000		
	20,00,000		20,00,000

વધારાની માહિતી :

- (1) જમીન, મકાન, યંત્રો તથા ચાલુ મિલકતની બજાર કિંમત અનુક્રમે રૂ. 10,00,000, રૂ. 4,00,000 અને રૂ. 4,50,000 છે.
- (2) આ કંપનીના જેવો જ ધંધો કરતી અને ડિવિડન્ડ આપતી કંપનીના ઇક્વિટી શેરની બજાર કિંમત તેની વસૂલ રકમ કરતાં બે ગણી છે.
- (3) 60% લેખે કરવેરાની જોગવાઈ કર્યા પહેલાંનો છેલ્લાં ચાર વર્ષનો નફો અને ઉપયોગમાં લેવાનો યોગ્ય ભાર નીચે મુજબ છે.

ઉપરની માહિતી પરથી અધિક નફાની ચાર વર્ષની કિંમતના આધારે પાઘડીની કિંમત શોધો.

(જવાબ :	રોકાયેલી મૂડી	રૂ. 12,50,000
	અપેક્ષિત નફો	રૂ. 1,00,000
	સરેરાશ નફો	રૂ. 1,10,000
	અધિક નફો	રૂ. 10,000
	પાઘડી	રૂ. 40,000

- (10) કર્મ પ્રા. લિ. નું તા. 31-3-2018 ના રોજનું પાર્કુ સરવૈયું

પાર્કુ સરવૈયું

જવાબદારીઓ	રકમ રૂ.	મિલકત	રકમ રૂ.
ઇક્વિટી શેરમૂડી (રૂ. 10નો એક તેવા)	3,00,000	જમીન-મકાન યંત્રો ફર્નિચર	3,00,000 2,70,000 30,000
સામાન્ય અનામત	45,000	સ્ટોક	90,000
10%ની લોન	4,50,000	દેવાદારો	1,05,000
લેણદારો	60,000	બેન્ક	60,000
દેવીહુંડી	45,000	સંશોધન - વિકાસ ખર્ચ	45,000
	9,00,000		9,00,000

વધારાની માહિતી :

- (1) કાયમી મિલકતની કિંમત 10% વધારે ગણવી.
 - (2) કરવેરા બાદ છેલ્લા ત્રણ વર્ષનો નફો નીચે મુજબ છે.
વર્ષ	નફો (રૂ.)
2015-16	30,000
2016-17	75,000
2017-18	1,20,000
- (3) અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% છે.
 - (4) છેલ્લા ત્રણ વર્ષના ભારિત સરેરાશ નફાને આધારે અધિક નફાની બે વર્ષની ખરીદીને આધારે પાઘડીની ગણતરી કરો.

(જવાબ :	રોકાયેલી મૂડી	રૂ. 3,60,000
	અપેક્ષિત નફો	રૂ. 36,000

વાર્ષિક સરેરાશ નફો	રૂ. 90,000
અધિક નફો	રૂ. 52,500
પાઘડી	રૂ. 1,05,000

(11) અક્ષર પ્રા. લિ. નું તા. 31-3-2018 ના રોજનું પાકું સરવૈયું

પાકું સરવૈયું

જવાબદારીઓ	રકમ રૂ.	મિલકત	રકમ રૂ.
90,000 ઇક્વિટી શેર		પાઘડી	1,20,000
દરેક રૂ. 10નો	9,00,000	કાયમી મિલકત	7,40,000
40,000, 10%ના		10% ની સરકારી	
પ્રેફરન્સ શેર		જામીનગીરીઓ	4,00,000
10%નો	4,00,000	પ્રોવિડન્ડ ફંડના રોકાણો	2,20,000
સામાન્ય અનામત	2,00,000	દેવાદારો	2,60,000
લેણદારો	1,60,000	સ્ટોક	2,84,000
દેવીહૂંડી	40,000	બેન્ક	36,000
બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ	60,000	જાહેરાત ગ્રૂંબેશ ખર્ચ	40,000
કરવેરાની જોગવાઈ	1,40,000		
પ્રોવિડન્ડ ફંડ	2,00,000		
	21,00,000		21,00,000

વધારાની માહિતી :

- (1) કાયમી મિલકતની બજાર કિંમત 10% વધારે છે.
- (2) ચાલુ વર્ષ દરમ્યાન કરવેરાની જોગવાઈ નફાના 50% લેખે કરેલ છે.
- (3) વર્ષ 2015-16 નો તેમજ વર્ષ 2016-17 નો 50% કરવેરો પહેલાંનો નફો અનુક્રમે રૂ. 6,00,000 અને રૂ. 4,40,000 હતો.
- (4) છેલ્લાં ત્રણ વર્ષના સરેરાશ નફાને આધારે અધિક નફાની બે ગણી પાઘડી ગણો.
- (5) અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% છે.

(જવાબ : રોકાયેલી મૂડી રૂ. 6,14,000, અપેક્ષિત નફો રૂ. 61,400, સરેરાશ વાર્ષિક નફો રૂ. 1,60,000, અધિક નફો રૂ. 98,600, પાઘડી રૂ. 1,97,200)

- 2.1 પ્રસ્તાવના
 - 2.2 શેરના મૂલ્યાંકનને અસર કરતા પરિબળો
 - 2.3 શેરના મૂલ્યાંકનની જરૂરિયાત
 - 2.4 શેરના મૂલ્યાંકનની વિવિધ પદ્ધતિઓ
 - 2.5 હક્કના શેરનું મૂલ્યાંકન
 - 2.6 બોનસ શેરનું મૂલ્યાંકન
- સ્વાધ્યાય
 - વ્યવહારિક દાખલા

2.1 પ્રાસ્તાવિક :

વર્તમાન સમયમાં ધંધાના પ્રકારોમાં એકાકી પેઢી ભાગીદારી પેઢી, ખાનગી કંપની અને જાહેર કંપની જેવા વિવિધ સ્વરૂપ અસ્તિત્વમાં છે. જેમાંથી એકાકી પેઢી અને ભાગીદારી પેઢી શેર બહાર પાડી શકતી નથી. જ્યારે ખાનગી કંપની માત્ર પોતાનાં અંગત સભ્યોને જ શેર આપી શકે છે. તે જાહેર જનતાને શેર ખરીદવા માટે આમંત્રણ આપી શકતી નથી. માત્ર જાહેર કંપની જ શેર ખરીદવા માટે જાહેર જનતાને આમંત્રણ આપે છે અને તેના દ્વારા મૂડી એકત્રિત કરે છે. આમ જાહેર કંપની જ શેર બહાર પાડી મૂડી મેળવી શકે છે.

શેરનો અર્થ : શેર એટલે કંપનીની કુલ મૂડીને નાના-નાના વિભાગોમાં ફેરબદલી કરી શકાય તેમ ભાગોમાં વહેંચવામાં આવે છે અને આવા દરેક ભાગને શેર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. શેરના મુખ્ય બે પ્રકાર છે. (1) ઈક્વિટી શેર (2) પ્રેફરન્સ શેર. જેમાં કંપનીએ ઈક્વિટી શેર બહાર પાડવા ફરજિયાત છે. જ્યારે પ્રેફરન્સ શેર બહાર પાડવા ફરજિયાત નથી. જ્યારે શેર બહાર પાડવામાં આવે છે ત્યારે શેર કોઈ એક નિશ્ચિત કિંમતથી બહાર પાડવામાં આવે છે. બીજી કિંમત છે શેરની દાર્શનિક કિંમત હોય છે. શેરની બજાર કિંમત શેરની દાર્શનિક કિંમત કરતા વધુ કે ઓછી હોય છે. શેરની બજાર કિંમત જે તે કંપનીની આર્થિક અને નાણાકીય સ્થિતિને આધારે નક્કી થતી હોય છે.

શેરની લેવડ-દેવડ શેર બજારમાં થતી હોય છે. તેમાં ખરીદનાર અને વેચનારને આધારે શેરનો બજાર ભાવ નક્કી થતો હોય છે. ખાનગી કંપનીના શેરનું શેર બજારમાં ખરીદ-વેચાણ થતું નથી. તેના પર આર્ટિકલ્સ ઓફ એસોસિયેશન દ્વારા નિયંત્રણ મૂકવામાં આવેલ છે.

શેરના બજારભાવને કંપનીની આર્થિક સ્થિતિ સિવાય પણ ઘણા બધા પરિબળો અસર કરતા હોય છે. જેવા કે સરકારી નીતિ, બેંક દર, ફુગાવાની સ્થિતિ, દેશની રાજકીય પરિસ્થિતિ વગેરે જેવા પરિબળો પણ શેરના બજાર ભાવને અસર કરતા જોવા મળે છે.

શેરનું મૂલ્યાંકન એટલે જે તે તારીખે શેરની ઉપજી શકતી કિંમત. આમ આ પ્રકરણમાં આપણે કંપનીની શેરની બજારમાં ઉપજી શકતી કિંમત શોધવાનો એટલે કે શેરનું મૂલ્યાંકન કરવાનો પ્રયાસ કરીશું.

2.2 શેરનાં મૂલ્યાંકનને અસર કરતા પરિબળો :

શેરના મૂલ્યાંકનને અસર કરતાં પરિબળોને બે વિભાગ વહેંચી શકાય છે.

(A) કંપનીના આંતરિક પરિબળો

(B) કંપની બહારનાં પરિબળો એટલે કે બાહ્ય પરિબળો.

(A) કંપનીનાં આંતરિક પરિબળો :

કંપનીના આંતરિક પરિબળો એટલે એવા પરિબળો છે કે જેના ઉપર કંપનીના સંચાલકો અંકુશ ધરાવતા હોય. આવા પરિબળો નીચે મુજબ છે.

- (1) **ધંધાની આર્થિક સ્થિતિ :** ધંધાની આર્થિક સ્થિતિ એટલે કે ધંધા પાસે રહેલ મિલકત અને જવાબદારી જે ધંધા પાસે દેવા કરતા મિલકતનું પ્રમાણ વધુ હોય તો તેવા ધંધાના શેરની કિંમત વધુ હોઈ શકે છે. જ્યારે એનાથી વિપરિત સ્થિતિ હોય એટલે કે ધંધામાં મિલકતકરતા દેવું વધુ હોય તો તેવા ધંધાના શેરની કિંમત નીચી હોઈ શકે છે. આમ ધંધાની આર્થિક સ્થિતિ શેરના મૂલ્યાંકનને અસર કરે છે.
- (2) **કંપનીની નફાકારકતા :** કંપનીની નફાકારકતા એટલે કંપનીની નફો કમાવવાની ક્ષમતા જે કંપનીની નફાકારકતા વધુ હશે તે ધંધાના શેરની કિંમત વધુ ઊંચી જઈ શકે છે અને જે ધંધામાં નફાકારકતા ઓછી હશે તેવા ધંધાના શેરનું મૂલ્ય ઓછું નક્કી થતું જોવા મળે છે. કંપનીની નફાકારકતા એ શેરના મૂલ્યને અસર કરતું અગત્યનું પરિબળ છે.
- (3) **ડિવિડન્ડની ચૂકવણી :** જે ધંધામાં નિયમિત રીતે શેર હોલ્ડરને ડિવિડન્ડ યોગ્ય દરે અથવા દર વર્ષે વધતા દરે ચૂકવવામાં આવે તેવા શેરનું મૂલ્ય બજારમાં વધુ જોવા મળે છે. અને જે કંપની દ્વારા નિયમિત રીતે ડિવિડન્ડ ચૂકવવામાં નથી આવતું તેવા ધંધાનું શેરનું મૂલ્ય ઓછું જોવા મળે છે. જ્યારે લોકો કોઈ કંપનીના શેર ખરીદવાનું નક્કી કરતા હોય છે ત્યારે તેઓ સામાન્ય રીતે કંપની દ્વારા ચૂકવતા ડિવિડન્ડની રકમ પણ તપાસતા હોય છે અને તેને આધારે તેઓ તે શેર જે તે કિંમતે ખરીદવા કે નહીં તેનો નિર્ણય કરતા હોય છે.
- (4) **કંપનીની શાખ અને પ્રતિષ્ઠા :** સામાન્ય રીતે જે કંપનીની બજારમાં શાખ અને પ્રતિષ્ઠા સારી હોય છે. તેવા ધંધાના શેરનું મૂલ્યાંકન પણ ઊંચી કિંમત કરવામાં આવતું હોય છે કારણ કે લોકોને તે ધંધા ઉપર વિશ્વાસ હોય છે કે તેના રોકાણનું તેને યોગ્ય વળતર મળી રહેશે. આમ કંપનીની શાખ અને પ્રતિષ્ઠા પણ શેરના મૂલ્યાંકનને અસર કરે છે.
- (5) **કંપનીનું મૂડી માળખું :** મૂડી માળખું એટલે કંપનીમાં કેટલા પ્રકારની મૂડીની બનેલ છે એટલે કે કંપનીની માલિકીની મૂડી કેટલી છે? અને ઉછીની મૂડી કેટલી છે. માલિકીની મૂડી અને ઉછીની મૂડીનું પ્રમાણ પણ કંપનીના શેરના મૂલ્યાંકનને અસર કરે છે.

(B) બાહ્ય પરિબળો :

બાહ્ય પરિબળો એટલે એવા પરિબળો કે જેના ઉપર સંચાલકોનો કોઈ કાબુ હોતો નથી. આવા પરિબળો નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય.

- (1) **સરકારી નીતિ :** જે ધંધાને અનરૂપ સરકારી નીતિ હોય છે. તેવા પ્રકારના ધંધાના શેરનું મૂલ્ય ઊંચું જોવા મળે છે. સરકારી નીતિ જે તે સરકારના નિર્ણયપર આધારિત હોય છે. આમ, સરકારી નીતિ પર સંચાલકોનો કોઈપણ કાબુ હોતો નથી. જો સરકારી નીતિ ધંધાને અનુકૂળ હોય તો તે ધંધાના શેરનું મૂલ્ય ઊંચું જોવા મળે છે અને જે ધંધાને પ્રતિકૂળ સરકારી નીતિ હોય તેવા ધંધાના શેરનું મૂલ્ય નીચું જોવા મળે છે.
- (2) **દેશની રાજકીય પરિસ્થિતિ :** જો દેશની રાજકીય પરિસ્થિતિ સ્થિર હોય તો, તે દેશનો વિકાસ પણ સારી રીતે થતો જોવા મળે છે. અને જો દેશનો વિકાસ થશે તો તેની સાથે દેશની અંદર રહેલા ઉદ્યોગોનો પણ વિકાસ થતો જોવા મળે છે આમ જે દેશમાં રાજકીય સ્થિરતા જોવા મળે છે. તેવા દેશના ઉદ્યોગનો વિકાસ પણ સારી રીતે થતો હોય છે જેને કારણે શેરનાં મૂલ્યમાં વધારો થતો જોવા મળે છે. આથી વિપરિત સ્થિતિ જોવા મળે તો શેરના મૂલ્યાંકનમાં ઘટાડો જોવા મળે છે.

- (3) રોકાણકારોનું વલણ : દેશના રોકાણકારોની શેરમાં નાણાં રોકવાની ઈચ્છા પણ શેરનાં મૂલ્યાંકનને અસર કરે છે. હાલના સમયમાં દેશના રોકાણકારો જમીન-મકાન, સોના-ચાંદી વગેરે જેવી વસ્તુઓમાં રોકાણ કરવાની સાથે સાથે શેરમાં પણ રોકાણ કરવાનું વલણ વધતું જોવા મળે છે. રોકાણકારો જુદાજુદા ક્ષેત્રોમાંથી જે ક્ષેત્રમાં રોકાણ કરે છે તેવા ક્ષેત્રની કંપનીના શેરનું મૂલ્યાંકન વધુ હોય છે. આમ રોકાણકારોનું રોકાણ કરવાનું વલણ શેરનાં મૂલ્યાંકનને અસર કરે છે.
- (4) બજારની પરિસ્થિતિ : જો બજારમાં તેજની પરિસ્થિતિ હોય તો કંપનીના શેરનું મૂલ્યાંકન વધુ હોય છે અને જો બજારમાં મંદીની પરિસ્થિતિ જોવા મળતી હોય તો ત્યારે કંપનીના શેરનું મૂલ્યાંકન નીચું આંકવામાં આવતું હોય છે.

2.3 શેરનાં મૂલ્યાંકનની જરૂરિયાત :

શેરના મૂલ્યાંકન અંગેની જરૂરિયાત નીચે મુજબની છે.

- કંપનીઓનાં સંયોજન, સમાવેશ અને પુનઃરચના વખતે શેરનું મૂલ્યાંકન કરવું જરૂરી છે.
- જ્યારે પ્રેક્ટિસ શેરનું ઈક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે ત્યારે શેરનું મૂલ્યાંકન જરૂરી છે.
- ભાગીદારી પેઢીના વિસર્જન સમયે જો પેઢી મિલકત તરીકે શેર ધરાવતી હોય તો તેવા સમયે શેરનું મૂલ્યાંકન કરવું જરૂરી બને છે.
- જ્યારે કોઈ એક કંપની બીજી કંપનીના સંચાલન પર અંકુશ મેળવવા માંગતી હોય ત્યારે તે કંપની મોટા જથ્થામાં શેરની ખરીદી કરતા હોય છે અ તેવા સંજોગમાં શેરની વ્યાજબી કિંમત નક્કી કરવા માટે શેરનું મૂલ્યાંકન જરૂરી બને છે.
- કંપનીને જ્યારે ધિરાણ મેળવવાની જરૂર હોય ત્યારે કંપની ધિરાણ સામે તારણ તરીકે જો શેર આપતી હોય તો તેવા સંજોગમાં શેરનું વર્તમાન મૂલ્ય નક્કી કરવું જરૂરી છે.
- જ્યારે ખાનગી ક્ષેત્રની કંપનીઓનું જાહેર ક્ષેત્રમાં રૂપાંતર કરે ત્યારે કંપનીઓના શેર હોલ્ડરોને વળતર ચૂકવવા શેરનું વર્તમાન મૂલ્ય આંકવું જરૂરી બને છે.
- જાહેર કંપનીના શેરના ભાવ પર આંતરિક તેમજ બાહ્ય પરીબળો અસર કરતા હોય છે. આવા સંજોગોમાં કંપનીની આર્થિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં શેરની વ્યાજબી કિંમત નક્કી કરવા શેરનું મૂલ્યાંકન જરૂરી છે.

2.4 શેરના - મૂલ્યાંકનની વિવિધ પદ્ધતિઓ અને વ્યાવહારિક ઉદાહરણો :

શેરના મૂલ્યાંકનની મુખ્ય બે પદ્ધતિઓ છે.

(1) શેરની આંતરિક કિંમત

(2) શેરની બજાર કિંમત

આમ છતાં જુદા-જુદા હેતુસર શેરનું મૂલ્યાંકન નીચેની ત્રણ પદ્ધતિએ કરવામાં આવે છે.

(1) શેરની આંતરિક કિંમત

(2) શેરની બજાર કિંમત

(3) શેરની વ્યાજબી કિંમત

2.4.1 શેરની આંતરિક કિંમતની પદ્ધતિ :

શેરની આંતરિક કિંમત શોધવા માટે ચોખ્ખી મિલકતની ગણતરી વખતે ધ્યાનમાં રાખવાના મુદ્દા

(1) પ્રશ્નમાં જે મિલકતની નવી કિંમત આપેલી હોય તો નવી કિંમત ધ્યાનમાં લેવી

(2) પ્રશ્નમાં પાઘડીની નવી કિંમત આપેલી હોય ત્યારે પાઘડીની નવી કિંમત ધ્યાનમાં લેવી. નવી કિંમત આપેલ ન હોય તો જૂની પાઘડી ધ્યાનમાં ન લેવી.

- (3) જો કોઈ મિલકતની નવી કિંમત આપેલ ન હોય ત્યારે ચોપડે કિંમત જ ધ્યાનમાં લેવી પરંતુ તે મિલકતનું ઘસારા ભંડોળ પાકું સરવૈયુંમાં મૂડી-દેવા બાજુ દર્શાવેલ હોય તો ઘસારા ભંડોળ મિલકતની કિંમતમાંથી બાદ કરવું. પરંતુ જો મિલકતની નવી કિંમત હોય તો ઘસારા ભંડોળ બાદ થશે નહિ, માત્ર નવી કિંમત ધ્યાનમાં લેવી.
- (4) ચોખ્ખી મિલકતગણતી વખતે અવાસ્તવિક મિલકતધ્યાનમાં લેવી જોઈએ નહિ. કારણકે બજારમાં તેનું કશું પણ ઉપજી શકતું નથી. દા.ત. બાહેધરી કમિશનના પ્રાથમિક અને પ્રસારિત ખર્ચા, ડિબેન્ચર અને શેરવટાવ વગેરે ધ્યાનમાં લેવાશે નહિ.
- (5) કુલ દેવા ગણતી વખતે નફા-નુકશાન ખાતુ, મૂડી અનામત, સામાન્ય - અનામત ધ્યાનમાં ન લેવા જોઈએ.
- (6) જ્યારે કંપનીનું વિસર્જન થાય ત્યારે જો કંપનીના મૂડી માળખામાં ઈક્વિટી પ્રેફરન્સ શેર અને પ્રેફરન્સ શેર બન્ને હોય તો સૌપ્રથમ વિસર્જન સમયે પ્રેફરન્સ શેર પર કંપની નિશ્ચિત ડિવિડન્ડ ચૂકવે છે. તેથી પ્રેફરન્સ શેરમૂડી પણ ચો.મિ. ગણતી વખતે ધ્યાનમાં લેવામાં આવતી નથી.
- (7) જ્યારે પાઘડીનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે ત્યારે માત્ર ધંધાકીય રોકાણો જ ધ્યાનમાં લેવાશે. પરંતુ જ્યારે શેરનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે ત્યારે ધંધાકીય તેમજ બિનધંધાકીય બન્ને પ્રકારના રોકાણો ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે.

ધંધાકીય રોકાણો : ગૌણ કંપનીના શેર, ડિબેન્ચર પરત નિધિના રોકાણો, ઘસારાઈંડના રોકાણો, પ્રો.ઈંડના રોકાણો, સિકિંગઈંડના રોકાણો કુલ મિલકતની ગણતરી કરતી વખતે ધ્યાનમાં લેવાશે.

ઉદા.1 નીચેની માહિતી પરથી ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત શોધો. માહી કંપની પાસે કુલ મિલકત 80,00,00 છે અને કુલ દેવા રૂ. 20,00,00 છે. કંપની દરેક રૂ. 100નો એવા 3,000 ઈક્વિટી શેર ધરાવે છે.

$$\begin{aligned} \text{જવાબ : ચો. મિલકત} &= \text{કુલ મિલકત} - \text{કુલ દેવા} \\ &= 8,00,000 - 2,00,000 \\ &= 60,00,00 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત} &= \frac{\text{ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોને ફાળે આવતી ચોખ્ખી મિલકત}}{\text{ઈક્વિટી શેરની સંખ્યા}} \\ &= \frac{6,00,000}{3,000} \\ &= \text{રૂ. } 2,00 \end{aligned}$$

ઉદા-2 યોગેશ કંપની દરેક રૂ. 100નો અવી 5,000 ઈક્વિટી શેર ધરાવે છે તેમજ રૂ. 100નો એક એવા 1,500 પ્રેફરન્સ શેર ધરાવે છે. નીચેની માહિતીને આધારે ઈક્વિટી શેર તેમજ પ્રેફરન્સ શેરની આંતરિક કિંમત શોધો.

$$\begin{aligned} \text{જવાબ : કુલ મિલકત} &= \text{રૂ. } 16,00,000 \text{ છે. જ્યારે કુલ દેવા રૂ. } 2,50,000 \\ \text{ચો.મિ} &= \text{કુલ મિલકત} - \text{કુલદેવા} \\ &= 16,00,000 - 2,50,000 \\ &= 13,50,000 \end{aligned}$$

$$\text{બાદ : પ્રેફરન્સ શેરમૂડી} = 1,500,00 (1,500 \times 100)$$

$$\text{ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરના ફાળે આવતી ચો.મિ.} = 1,20,000$$

$$\text{ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત} = \frac{\text{ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોને ફાળે આવતી ચોખ્ખી મિલકત}}{\text{ઈક્વિટી શેરની સંખ્યા}}$$

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

$$= \frac{12,00,000}{5,000}$$
$$= ₹. 240$$

$$\text{પ્રેફરન્સ શેરની આંતરિક કિંમત} = \frac{15,00,000}{1,500}$$
$$= ₹. 100$$

નોંધ

- (1) જ્યારે કંપનીના મૂડી માળખામાં પ્રેફરન્સ શેર પણ હોય ત્યારે ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત શોધતી વખતે ચો.મિ. માટે તેમજ ઈક્વિટી શેર કો.ના ફાળે આવતી ચો.મિ. શોધવા માટે ચો.મિ. માંથી પ્રેફરન્સ શેરમૂડી બાદ કરવી. કારણ કે કંપની ધારાની જોગવાઈ મુજબ કંપનીના વિસર્જન સમયે પ્રેફરન્સ શેર ઈક્વિટી શેર કરતા પહેલા પ્રથમ પરત કરવામાં આવે છે. તેથી ચો.મિ.માંથી બાદ કરવી.
- સામાન્ય રીતે ઈક્વિટી શેરની કિંમતમાં વધ-ઘટ થતી હોવાથી તેનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવતું હોય છે. પ્રેફરન્સ શેરનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવતું નથી. કારણ કે તેનું મૂલ્ય મોટાભાગે સ્થિર રહે છે. પ્રેફરન્સ શેરની આંતરિક કિંમત શોધતા તેની કિંમત તેની દાર્શનિક કિંમત જેટલી જ રહે છે.

$$\text{પ્રેફરન્સ શેરની આંતરિક કિંમત} = \frac{\text{પ્રેફરન્સ શેર મૂડી} + \text{ચૂ. બાકી ડિવિડન્ડ}}{\text{પ્રેફરન્સ શેરની સંખ્યા}}$$

2.4.2 શેરની બજાર કિંમતની પદ્ધતિ

મુખ્યત્વે ઈક્વિટી શેરની બે કિંમતો હોય છે.

(1) દાર્શનિક કિંમત (2) બજાર કિંમત

ઈક્વિટી શેરની દાર્શનિક કિંમત હંમેશા સ્થિર રહે છે. જે શેર બહાર પાડતી વખતે નક્કી થયેલ હોય છે. જ્યારે શેરની બજાર કિંમતમાં વધારો - ઘટાડો જોવા મળે છે.

રોકાણકાર કોઈપણ કંપનીમાં શેર ખરીદી રોકાણ કરતાં પહેલા કંપની કેટલું ડિવિડન્ડ આપશે. રોકાણમાંથી વળતર કેટલું પ્રાપ્ત થશે તે બધું વિચારે છે. આ બધી બાબતો માટે શેરની બજાર કિંમત શોધવામાં આવે છે.

બજાર કિંમત શોધવા માટે નીચેના સુત્રનો ઊપયોગ કરવો.

$$\text{શેરની બજાર કિંમત} = \frac{\text{ડિવિડન્ડનો દર}}{\text{અપેક્ષિત વળતર દર}} \times \text{શેરદીઠ ભરપાઈ રકમ}$$

પ્રશ્નમાં ડિવિડન્ડ અને અપેક્ષિત વળતરના દરને બદલે રકમ આપેલી હોય તે મુજબ બજાર કિંમત શોધવી.

શેરની બજારકિંમત શોધતી વખતે નીચેના મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં રાખવા.

- (1) પ્રશ્નમાં આપેલી માહિતીના આધારે કંપનીનો સરેરાશ નફો શોધવો. સરેરાશ નફો ગણતી વખતે જો નફો દર વર્ષે વધતો હોય તો નિયમાનુસાર ભારિત સરેરાશ નફો શોધવો.
- (2) બજાર કિંમત શોધતી વખતે જો કંપનીમાં ડિરેક્ટર ફીમાં વધારો કે ઘટાડો થતો હોય તેમજ ભાડુ, કરવેરા વગેરેમાં વધારો કે ઘટાડો થતો હોય તો તે ધ્યાનમાં લેવી.
- (3) નફો અને વહેંચણીપાત્ર નફો અલગ છે. વહેંચણીપાત્ર નફો શોધવા માટે ડિબેન્ચર પર વ્યાજ,

ધસારાની જોગવાઈ, અનામત ખાતે લઈ જવાની રકમ, કરવેરાની જોગવાઈ વગેરે ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

ઉદા-૩ રાજ કંપનીની નીચેની માહિતી પરથી ઈક્વિટી શેર અને પ્રેફરન્સ શેરની આંતરિક કિંમત શોધી કાઢો.

- કંપની પાસે કુલ મિલકત = 24,60,000 અને કુલ દેવા રૂ. 4,60,000 છે.

કંપની રૂ. 100નો એક એવા 5,000 ઈક્વિટી શેર ધરાવે છે અને રૂ. 100 નો એક એવાં 2,000 પ્રેફરન્સ શેર ધરાવે છે. પ્રેફરન્સ શેર પર એક વર્ષનું ડિવિડન્ડ ચૂકવવાનું બાકી છે.

(1) સૌ પ્રથમ ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત શોધીશું.

$$\text{કુલ મિલકત} = 24,60,000$$

$$\text{બાદ : કુલ દેવા} = \underline{4,60,000}$$

$$\text{મિલકત(ચોખ્ખી)} = 20,00,000$$

$$\text{બાદ : પ્રેફરન્સ શેરમૂડી} = \underline{2,20,000} \quad (\text{પ્રેફરન્સ શેરમૂડી + ચૂ. બાકી ડિવિડન્ડ})$$

$$\text{ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોના ફાળે આવતી ચો. મિલકત} = 17,80,000$$

$$(2) \text{ ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત} = \frac{\text{ઈ.શેર.હો.ના ફાળે આવતી મિલકતો}}{\text{ઈ.શેરની સંખ્યા}}$$

$$= \frac{17,80,000}{5,000}$$

$$= \text{રૂ. } 356$$

$$(3) \text{ પ્રેફરન્સ શેરની આંતરિક કિંમત} = \frac{\text{પ્રે. શેરમૂડી + ચૂ. બાકી ડિવિડન્ડ}}{\text{પ્રે. શેરની સંખ્યા}}$$

$$= \frac{2,00,000 + 20,000}{2,000}$$

$$= \frac{2,20,000}{2,000}$$

$$= \text{રૂ. } 110$$

$$\text{પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ} = 2,00,000 \times \frac{10}{100} = 20,000$$

કંપનીની મૂડી માળખામાં પ્રેફરન્સ શેર પણ ઉપલબ્ધ હોય તો તેમને નિશ્ચિત ડિવિડન્ડ ચૂકવવામાં આવે છે. ડિવિડન્ડની રકમ પણ નફામાંથી બાદ કરવામાં આવે છે.

ઉદા-4 નીચેની માહિતી પરથી રચના લિમિટેડની ઈક્વિટી શેરની બજાર કિંમત શોધો.

ધંધામાં અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% ગણવામાં આવે છે. ધંધાના મૂડી માળખામાં રૂ. 100 નો એક એવા 5,000 ઈ. શેર છે. કંપનીનો છેલ્લા 3 વર્ષનો કરબાદ નફો અનુક્રમે રૂ. 2,00,000, રૂ. 2,20,000 અને રૂ. 1,80,000 હતો.

કંપની દર વર્ષે રૂ. 25,000 અનામત ખાતે લઈ જાય છે.

$$\text{જવાબ : (1) સરેરાશ નફો} = \frac{2,00,000 + 2,20,000 + 1,80,000}{3} = \frac{6,00,000}{3} = 2,00,000$$

$$\text{બાદ : અનામત ખાતે લઈ જવાની રકમ} = \underline{25,000}$$

$$\text{વહેંચણી પાત્ર નફો} = 1,75,000$$

$$(2) \text{ ભરપાઈ ઈક્વિટી શેરમૂડી} = 5,000 \times 100 = 5,00,000$$

$$(3) \text{ ડિવિડન્ડનો દર} = \frac{\text{વહેંચણી પાત્ર નફો}}{\text{ભરપાઈ ઈ. શેરમૂડી}} \times 100$$

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

$$= \frac{17,50,000}{5,00,000} \times 100 = 35\%$$

$$(4) \text{ ઈક્વિટી શેરની બજાર કિંમત} = \frac{\text{ડિવિડન્ડનો દર}}{\text{અપેક્ષિત વળતર દર}} \times 1 \text{ શેરની ભરપાઈ કિંમત}$$

$$= \frac{35}{10} \times 100$$

$$= રૂ. 350$$

ઉદા-5 મયુર લિમિટેડ રૂ. 100નો 1 એવા 3,000 ઈક્વિટી શેર રૂ. 80 ભરપાઈ ધરાવે છે. તેમજ 12% પ્રેફરન્સ શેર દરેક રૂ. 100નો એવા 1000 શેર ધરાવે છે.

- તેમનો 50% કરબાદ છેલ્લા 3 વર્ષનો નફો અનુક્રમે 1,50,000, 1,20,000 અને 90,000 હતો.
- કંપનીના ડિરેક્ટર ફીમાં રૂ. 14,000નો વધારો થશે તેમજ સંચાલન ખર્ચમાં 7,000નો ઘટાડો થશે.
- અપેક્ષિત વળતરનો દર 12% છે.
- કંપની દર વર્ષે રૂ. 15,000 અનામત ખાતે લઈ જાય છે. ઈક્વિટી શેરની બજાર કિંમત શોધો.

જવાબ : (1) વહેંચણી પાત્ર નફાની ગણતરી :

$$\text{સરેરાશ નફો} = \frac{1,50,000+1,20,000+90,000}{3} = \frac{360000}{3} = 1,20,000$$

$$\text{બાદ : ડિરેક્ટર ફીમાં વધારો} = 14,000$$

$$= 1,06,000$$

$$\text{ઉમેરો : સંચાલન ખર્ચમાં ઘટાડો} = 7,000$$

$$= 1,13,000$$

$$\text{બાદ : અનામત ખાતે લઈ જવાની રકમ} = 15,000$$

$$98,000$$

$$- \text{પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ (1,00,000} \times \frac{12}{100} \text{)} = 1,20,000$$

$$\text{વહેંચણી પાત્ર નફો} = 86,000$$

$$(2) \text{ કંપનીની ભરપાઈ ઈક્વિટી શેરમૂડી} = 3,000 \text{ ઈક્વિટી શેર} \times 80$$

$$= 2,40,000$$

$$(3) \text{ ડિવિડન્ડનો દર} = \frac{\text{વહેંચણી પાત્ર નફો}}{\text{ભરપાઈ ઈ. શેરમૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{86000}{240000} \times 100$$

$$= 35.83$$

$$(4) \text{ ઈક્વિટી શેરની બજાર કિંમત} = \frac{\text{ડિવિડન્ડનો દર}}{\text{અપેક્ષિત વળતર દર}} \times \text{ઈક્વિટી શેરની ભરપાઈ કિંમત}$$

$$= \frac{35.83}{12} \times 80 = રૂ. 238.86$$

2.4.3 શેરની વ્યાજબી કિંમત :

- શેરની આંતરિક કિંમત તેમજ બજાર કિંમતને આધારે બંને કિંમતની સરેરાશ કિંમત શોધવાથી મળતી કિંમતને શેરની વ્યાજબી કિંમત કહેવામાં આવે છે.

- વ્યાજબી કિંમત શા માટે ?

ઘણીવાર શેરની આંતરિક કિંમત તેમજ તેની બજાર કિંમત વચ્ચે ઘણો મોટા તફાવત જોવા મળે છે. આનુ કારણ જ્યારે ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત શોધવામાં આવે ત્યારે જો કંપનીની મિલકત વધારે હોય તો આંતરિક કિંમત વધારે આવે છે. જ્યારે બજાર કિંમત ઓછી આવે છે, કારણ કે રિવિડન્ડનો ઓછો જોવા મળે છે. આમ, બન્ને કિંમતને ધ્યાને લઈ સરેરાશ કાઢવામાં આવે છે.

તે મળતી કિંમતને વ્યાજબી કિંમત કહેવામાં આવે છે.

$$\text{શેરની વ્યાજબી કિંમત} = \frac{\text{શેરની આંતરિક કિંમત} + \text{બજાર કિંમત}}{2}$$

શેરની વ્યાજબી કિંમત શોધવાની હોય ત્યારે નીચેની પ્રક્રિયા મુજબ ગણતરી કરવી.

(1) સૌ પ્રથમ ચોખ્ખી મિલકતની ગણતરી કરવી.

$$\text{ચો.મિ.} = \text{કુલ મિલકત} - \text{કુલ દેવા}$$

જેમાં કુલ મિલકતમાં અવાસ્તવિકત મિલકત, બિનધંધાકીય રોકાણો અને પાઘડીની જૂની કિંમત ધ્યાનમાં ન લેવી.

$$(2) \text{ અપેક્ષિત નફો} = \text{ચો.મિ.} \times \frac{\text{અપેક્ષિત વળતરદર}}{100}$$

(3) સરેરાશ નફાની ગણતરી

સરેરાશ નફો શોધી તેમાંથી અનુક્રમે બિનધંધાકીય રોકાણોનું વ્યાજ કરવેરા અને રિવિડન્ડ બાદ કરવું.

$$(4) \text{ અધિક નફો} = \text{સરેરાશ ચોખ્ખો નફો} - \text{અપેક્ષિત નફો}$$

$$(5) \text{ પાઘડી} = \text{અધિક નફો} \times \text{વર્ષ (ખરીદીના વર્ષ અથવા ગણી)}$$

(6) શેરની આંતરિક કિંમત

(A) જ્યારે પ્રશ્નમાં નવી પાઘડીની રકમ આપેલ હોય ત્યારે

$$\text{આંતરિક કિંમત} = \frac{\text{ચો.મિ (નવી પાઘડી સહિત)} + \text{બિ. ધં. રોક} + \text{શેરના બાકી હતા}}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}}$$

(B) જ્યારે પ્રશ્નમાં નવી પાઘડીની રકમ આપેલ ન હોય ત્યારે

$$\text{આંતરિક કિંમત} = \frac{\text{ચો.મિ} + \text{બિ. ધં. રોક} + \text{શેરના બાકી હતા}}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}}$$

$$(7) \text{ શેરની બજાર કિંમત માટે રિવિડન્ડનો દર} = \frac{\text{વહેંચણી પાત્ર નફો}}{\text{ભરપાઈ ઈ. શેરમૂડી}} \times 100$$

- વહેંચણી પાત્ર નફા માટે આપેલા નફામાંથી અનુક્રમે કરવેરા અને પ્રેફરન્સ શેર રિવિડન્ડ બાદ કરવું.

$$(8) \text{ શેરની બજારકિંમત} = \frac{\text{રિવિડન્ડનો દર}}{\text{અપેક્ષિત વળતર દર}} \times \text{ઈક્વિટી શેર ભરપાઈ કિંમત}$$

$$(9) \text{ શેરની વ્યાજબી કિંમત} = \frac{\text{શેરની આંતરિક કિંમત} + \text{શેરની બજારકિંમત}}{2}$$

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

ઉદા.6 : રાધા લિ.નું તા. 31-3-2017 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

મૂડી -દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
દરેક રૂ. 100 નો એક એવા		પાઘડી	1,25,000
6,000 ઈક્વિટી શેર	6,00,000	યંત્રો	4,20,000
દરેક રૂ.100નો એક એવા		જમીન - મકાન	5,75,000
4,000 પ્રેફરન્સ શેર	40,00,00	ફર્નિચર	35,000
લેણદારો	85,000	દેવાદારો	90,000
દેવીહૂંડી	65,000	લેણીહૂંડી	76,000
8% ના. ડિબેન્ચર્સ	30,00,00	આખરસ્ટોક	94,000
યંત્રનું ઘસારાફંડ	10,000	રોકડ	45,000
	14,60,000		14,60,000

નીચેની બાબતોને ધ્યાનમાં રાખી ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત શોધો.

- (1) ઈ.મૂડી પર અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% છે.
- (2) કંપનીનો સરેરાશ વાર્ષિક નફો રૂ. 3,40,000 છે જે 50% લેખે કરબાદ કર્યા પછીનો છે.
- (3) કંપનીની પાઘડી અધિક નફાથી બે ગણી આંકવાની છે.
- (4) જમીન -મકાનની બજાર કિંમત રૂ.6,00,000 છે.

જવાબ :

- (1) સૌ પ્રથમ ચોખ્ખી મિલકતશોધીશું.

ચો.મિ. = કુલ મિલકત - કુલ દેવા

યંત્રો = 4,10,000 (4,20,000 - 10,000 ઘસારાફંડ)

જમીનમકાન = 6,00,000

ફર્નિચર = 35,000

દેવાદારો = 90,000

લેણીહૂંડી = 76,000

આખરસ્ટોક = 94,000

રોકડ = 45,000

કુલ મિલકત = 13,50,000

કુલ દેવા :

8% ના ડિબેન્ચર્સ = 3,00,000

લેણદારો = 85,000

દેવીહૂંડી = 65,000

કુલ દેવા = 4,50,000

ચો.મિ. = 13,50,000 - 4,50,000

= 9,00,000

ઈક્વિટી શેર હો. ના ફાળે આવતી ચો.મિ. = 9,00,000 - 4,00,000 (પ્રેફરન્સ શેરમૂડી)

રોકાયેલી મૂડી = 5,00,000

(2) અપેક્ષિત નફાની ગણતરી

$$\text{અપેક્ષિત નફો} = \text{રોકાયેલી મૂડી} \times \frac{\text{અપેક્ષિત વળતરનો દર}}{100}$$

$$= 5,00,000 \times \frac{10}{100}$$

$$= રૂ. 50,000$$

(3) સરેરાશ નફાની ગણતરી :

$$\text{કરવેરા બાદ નફો} = રૂ. 6,40,000$$

$$\text{બાદ : પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ} = \underline{40,000} \quad (4,00,000 \times \frac{10}{100})$$

$$= રૂ. 6,00,000$$

(4) અધિક નફો = સરેરાશ નફો - અપેક્ષિત નફો

$$= 60,00,00 - 50,00,00$$

$$= રૂ. 1,00,000$$

(5) પાઘડી = અધિક નફો × ખરીદીના વર્ષ

$$= 1,00,000 \times 2$$

$$= રૂ. 2,00,000$$

(6) ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત = $\frac{\text{ચો. મિલકત}}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}}$

ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરના ફાળે આવતી ચો.મિ. અથવા રોકાયેલી મૂડી શોધવા માટે, રોકાયેલી મૂડી, નવી પાઘડી, બિનધંધાકીય રોકાણો અને શેરના બાકી હપ્તા ઉમેરવા.

$$\text{શેરની આંતરિક કિંમત} = \frac{5,00,000 + 2,00,000}{6,000}$$

$$= \frac{7,00,000}{6,000}$$

$$= રૂ. 116.67$$

પ્રશ્નમાં પાઘડીની નવી કિંમત આપેલ હોય.

ઉદા-7 પારૂલ લિ.નું તા. 31-3-2018ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

પાકું સરવૈયું.

મૂડી -દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
ઈક્વિટી શેરમૂડી (દરેક રૂ.100નો)	1,50,00,00	પાઘડી	90,00,00
10% પ્રેફરન્સમૂડી (દરેક રૂ.100નો)	50,00,00	જમીન-મકાન	12,50,000
સામાન્ય અનામત	50,00,00	યંત્રો	8,50,000
12% ડિબેન્ચરર્સ	30,00,00	ચાલુ મિલકત	1,00,0000
ચાલુ - દેવા	1,20,00,00		
	40,00,000		40,00,000

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

નીચેની માહિતીને આધારે ઈક્વિટી શેરની વ્યાજબી કિંમત શોધો.

- (1) પાઘડીની નવી કિંમત 10,00,000 નક્કી થઈ.
- (2) જમીન-મકાનની કિંમતમાં 50,000 નો ઘટાડો થયો.
- (3) ચાલુ મિલકતની કિંમત રૂ. 9,50,000
- (4) અપેક્ષિત વળતરનો દર 12% છે.
- (5) 50% લેખે કરવેરા બાદ નફો = 5,50,000 છે.

જવાબ : (1) ચો.મિ. ગણતરી

કુલ મિલકત		કુલ દેવા	
પાઘડી -	100,0000	12% ડિબેન્ચરર્સ	= 30,00,00
જમીનમકાન	1,20,00,00	ચાલુ દેવા	= 1,20,00,00
યંત્રો	8,50,000	10% પ્રેફરન્સ મૂડી	= 50,00,00
ચાલુ મિલકત	9,50,000	કુલ દેવા	= <u>20,00,000</u>
કુલ મિલકત	40,00,000	કુલ દેવા	

$$\begin{aligned} \text{રોકાયેલી મૂડી/ચો. મિ.} &= \text{કુલ મિલકત} - \text{કુલ દેવા} \\ &= 40,00,000 - 20,00,000 \\ &= \text{રૂ. } 20,00,000 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} (2) \text{ અપેક્ષિત નફો} &= \text{ચો.મિ.} \times \frac{\text{અ.વ.દર}}{100} \\ &= 20,00,000 \times \frac{12}{100} \\ &= \text{રૂ. } 2,40,000 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} (3) \text{ સરેરાશ નફાની ગણતરી} \\ 50\% \text{ કરવેરા બાદ નફો} &= 5,50,000 \\ \text{બાદ : બિનધંધાકીય રોકાણોનું વ્યાજ} &= - \\ \text{બાદ : કરવેરા} &= - \\ \text{બાદ : પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ} \left(5,00,000 \times \frac{10}{100} \right) &= \underline{50,000} \\ &= \text{રૂ. } 50,00,00 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} (4) \text{ શેરની આંતરિક કિંમત} \\ &= \frac{\text{ચો.મિ. (નવી પાઘડી સહિત)} + \text{બિન ધંધાકીય રોકાણ} + \text{શેરના બાકી હમ્મા}}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}} \\ &= \frac{20,00,000 + 10,00,000}{15,000} \\ &= \frac{30,00,000}{15,000} \\ &= \text{રૂ. } 200 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} (5) \text{ શેરની બજાર કિંમત} &= \frac{\text{ડિવિડન્ડનો દર}}{\text{અપેક્ષિત વળતર દર}} \times 1 \text{ ઈક્વિટી શેરની ભરપાઈ કિંમત} \\ &= \frac{33.33}{12} \times 100 \\ &= \text{રૂ. } 277.75 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} - \text{ડિવિડન્ડનો દર} &= \frac{\text{વહેંચણીપાત્ર નફો}}{\text{ભરપાઈ શેરમૂડી}} \times 100 \\ &= \frac{5,00,000}{15,00,000} \times 100 \\ &= 33.33\% \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} - \text{શેરની વ્યાજબી કિંમત} &= \frac{\text{ઈ.શેરની આંતરિક કિંમત} + \text{શેરની બજારકિંમત}}{2} \\ &= \frac{200 + 277.75}{2} \\ &= 238.87 \end{aligned}$$

નવી પાઘડી પ્રશ્નમાં આપેલી ન હોય.

ઉદા-8 નિલેષ લિ.નું તા. 31-3-2017ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

પાકું સરવૈયું

મૂડી -દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
દરેક રૂ.100નો 5500	5,50,000	જમીન-મકાન	8,00,000
ઈક્વિટી શેર		યંત્રો	2,40,000
10% ની પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	2,50,000	ફર્નિચર	1,60,000
લેણદારો	1,65,000	દેવાદારો	65,000
દેવીહૂંડી	1,00,000	આખરસ્ટોક	76,000
સા. અનામત	1,80,000	રોકડ બેંક	1,04,000
10% ના ડિબેન્ચરર્સ	2,00,000		
	14,45,000		14,45,000

- નીચેની માહિતી પરથી ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત, બજારકિંમત અને વ્યાજબી કિંમત શોધો.

- (1) જમીન - મકાનની કિંમતમાં 80,000ના ઘટાડો કરવો, જ્યારે યંત્રોની કિંમતમાં 60,000નો વધારો કરવો.
- (2) દેવાદારોમાં રૂ. 5,000ની ઘાલખાઘ પડી.
- (3) નવી પાઘડી અધિક નફાના બે ગણી આંકવી.
- (4) અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% છે.
- (5) કરવેરાનો દર 50% છે.
- (6) કરવેરા પહેલાનો નફો રૂ. 3,00,000 છે.

જવાબ

(1) ચો.મિ. ની ગણતરી

કુલ મિલકત	: જમીન-મકાન	= 7,20,000
	યંત્રો	= 3,00,000
	ફર્નિચર	= 1,60,000
	દેવાદાર	= 60,000

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

આખર સ્ટોક	=	76,000
રોકડ બેંક	=	1,04,000
કુલ મિલકત	=	<u>14,20,000</u>

કુલ દેવા :

10% પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	=	2,50,000
લેણદારો	=	1,65,000
દેવીહૂંડી	=	100,000
10% ડિબેન્ચરર્સ	=	20,00,00
કુલ દેવા	=	<u>7,15,000</u>
ચો.મિ. (રોકાયેલી મૂડી)	=	કુલ મિલકત - કુલ દેવા
	=	14,20,000 - 7,15,000
	=	₹. 7,05,000

$$(2) \quad \text{અપેક્ષિત નફો} = \frac{\text{ચોખ્ખી મિલકત} \times \text{અપેક્ષિત વળતરનો દર}}{100}$$

$$= 7,05,000 \times \frac{10}{100}$$

$$= ₹. 70,500$$

(3) સરેરાશ ચોખ્ખો નફો

નફો	=	30,00,00
બાદ : બિનધંધાકીય રોકાણોનું વ્યાજ	=	<u>-</u>
	=	30,00,00
બાદ : 50% કરવેરા	=	<u>1,50,000</u>
	=	1,50,000
બાદ : પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ = $2,50,000 \times \left(\frac{10}{100}\right)$	=	<u>25,000</u>
ચોખ્ખો નફો	=	1,25,000

$$(4) \quad \text{અધિક નફો} = \text{સરેરાશ ચોખ્ખો નફો} - \text{અપેક્ષિત નફો}$$

$$= 1,25,000 - 70,500$$

$$= ₹. 54,500$$

$$(5) \quad \text{પાઘડી} = \text{અધિક નફો} \times \text{ખરીદીના વર્ષો}$$

$$= 54,500 \times 2$$

$$= ₹. 1,09,000$$

(6) ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત બિન ધંધાકીય રોકાણો

$$= \frac{\text{ચો.મિ.} + \text{નવી પાઘડી} + \text{બિન ધંધાકીય રોકાણો} + \text{શેરના બાકી હતા}}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}}$$

$$= \frac{7,05,000 + 1,09,000 + 0 + 0}{5,500}$$

$$= \frac{8,14,000}{5,500}$$

$$= ₹. 148$$

$$(7) \text{ ઇક્વિટી શેરની બજાર કિંમત} = \frac{\text{ડિવિડન્ડનો દર}}{\text{અપેક્ષિત વળતર દર}} \times 1 \text{ શેરની ભરપાઈ કિંમત}$$

$$= \frac{22.72}{10} \times 100$$

$$= 227.2$$

$$\text{ડિવિડન્ડનો દર} = \frac{\text{વહેંચણીપાત્ર નફો}}{\text{ભરપાઈ શેરમૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{1,25,000}{5,50,000} \times 100$$

$$= 22.72\%$$

વહેંચણીપાત્ર નફો

રૂ.

નફો

= 30,00,00

બાદ : 50% કરવેરા

= 1,50,000

= 1,50,000

બાદ : પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ $(2,50,000 \times \frac{10}{100})$

= 25,000

વહેંચણીપાત્ર નફો = 1,25,000

(8) ઇક્વિટી શેરની વ્યાજબી કિંમત

$$= \frac{\text{ઇ. શેરની આંતરિક કિંમત} + \text{શેરની બજારકિંમત}}{2}$$

$$= \frac{148 + 227.2}{2}$$

$$= ₹. 187.6$$

ઉદા.9 નીચેની માહિતી જાનકી લિ. ને લગતી છે. જેના આધારે તેના ઇક્વિટી શેરની બજાર કિંમત શોધો.

- (1) કંપની દરેક રૂ. 100નો એવા 3,000 ઇક્વિટી શેર ધરાવે છે જેની ભરપાઈ કિંમત રૂ. 80 છે.
- (2) કંપની દરેક રૂ. 100નો એવા 10% ના 1,000 પ્રેફરન્સ શેર ધરાવે છે.
- (3) કંપની દર વર્ષે રૂ. 12,500 ડિબેન્ચર પરતનિધિ ખાતે અને 10,500 અનામત ખાતે લઈ જાય છે.
- (4) અંદાજપત્ર મુજબ આગામી સમયમાં સંચાલન ખર્ચમાં રૂ. 25,000ને વધારો થશે.
- (5) ધંધામાં અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% છે.
- (6) કંપનીનો કરવેરા બાદ કર્યો. પછીનો છેલ્લા 3 વર્ષનો નફો અનુક્રમે નીચે મુજબ છે.

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

વર્ષ	2015-16	2016-17	2017-18
નફો	રૂ. 1,35,000	રૂ. 1,32,000	રૂ. 1,23,000

જવાબ :

$$\begin{aligned} \text{બજાર કિંમત} &= \frac{\text{ડિવિડન્ડનો દર}}{\text{અપેક્ષિત વળતર દર}} \times 1 \text{ શેરની ભરપાઈ કિંમત} \\ &= \frac{30}{10} \times 80 \\ &= \text{રૂ. 240} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ડિવિડન્ડ નો દર} &= \frac{\text{વહેંચણીપાત્ર નફો}}{\text{ભરપાઈ શેરમૂડી}} \times 100 \\ &= \frac{72000}{240000} \times 100 \\ &= 30\% \end{aligned}$$

વહેંચણીપાત્ર નફો

$$\begin{aligned} \text{સરેરાશ નફો} &= \frac{\text{કુલ નફો}}{\text{વર્ષની સંખ્યા}} = \frac{390000}{3} = 1,30,000 \\ \text{બાદ : સંચાલન ખર્ચમાં વધારો} &= 25,000 \\ &= 1,05,000 \\ \text{બાદ : ડિબેન્ચર પરતનિધિ ખાતે લઈ ગયા} &= 12,500 \\ &= 92,500 \\ \text{બાદ : અનામત ખાતે લઈ ગયા} &= 10,500 \\ &= 82,000 \\ \text{બાદ : પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ (100,000 \times \frac{10}{100})} &= 10,000 \\ \text{વહેંચણીપાત્ર નફો} &= 72,000 \end{aligned}$$

● બે પ્રકારના ઈક્વિટી શેર ધરાવતી કંપનીના શેરની બજારકિંમત :

ઉદા-10 ઉત્તમ લિ. નું તા.31-3-2017ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

મૂડી -દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
ઈક્વિટી મૂડી :		જમીન-મકાન	3,25,000
A ઈક્વિટી શેર દરેક રૂ.100નો	1,50,000	સાચા યંત્રો	1,75,000
75 ભરપાઈ		ફર્નિચર	73,000
B ઈક્વિટી શેર દરેક રૂ.100નો	1,50,000	દેવાદાર	27,000
પૂરા ભરપાઈ		રોકડ / બેંક	10,000
10% ની પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	1,50,000		
લેણદારો	60,500		
દેવીહૂંડી	19,500		
સા. અનામત	80,000		
	6,10,000		6,10,000

નીચેની માહિતીને આધારે અંને પ્રકારના ઈક્વિટી શેરની બજાર કિંમત શોધો.

(1) કંપનીનો સરેરાશ નફો રૂ. 60,000 હતો. (વહેંચણી પાત્ર)

(2) અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% હતો.

$$\begin{aligned} \text{ડિવિડન્ડનો દર} &= \frac{\text{વહેંચણીપાત્ર નફો}}{\text{ભરપાઈ શેરમૂડી}} \times 100 \\ &= \frac{60,000}{3,00,000} \times 100 (1,50,000 + 1,50,000) \text{ (A શેરમૂડી + B શેરમૂડી)} \\ &= 20\% \end{aligned}$$

$$\text{બજારકિંમત} = \frac{\text{ડિવિડન્ડનો દર}}{\text{અપેક્ષિત વળતર દર}} \times \text{ઈક્વિટી શેરની ભરપાઈ કિંમત}$$

$$A = \frac{20}{10} \times 75 = \text{રૂ. } 150$$

$$B = \frac{20}{10} \times 100 = \text{રૂ. } 200$$

● બે પ્રકારના ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત અને બજાર કિંમત શોધવાનું :

ઉદા-11

તા.31-3-2016ના રોજનું દિપક લિ.નું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

મૂડી -દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
A 100 નો એક એવા	2,50,000	પાઘડી	1,25,000
2500 ઈ. શેર		જમીન-મકાન	1,69,000
B 50નો એક એવા 3,000 ઈ. શેર	1,50,000	સાંચા - યંત્રો	84,000
10% ની પ્રેફરન્સ શેર મૂડી	80,000	ફર્નિચર	52,000
સામાન્ય અનામત	70,000	દેવાદારો	72,520
લેણદારો	12,000	લેણી હૂંડી	26,000
પ્રોવિડન્ટ ફંડ	35,000	આખરસ્ટોક	84,000
દેવીહૂંડી	26,000	રોકડ બેંક	10480
	6,23,000		6,23,000

વધારાની માહિતી

(1) જમીન - મકાનની કિંમત 1,60,000 અને યંત્રની કિંમત 80,000 ગણવી.

(2) દેવાદારોની કિંમત રૂ. 72,000 નક્કી થઈ.

(3) પાઘડી છેલ્લા 3 વર્ષના સરેરાશ નફાથી 3 ગણી આંકવી.

(4) અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% છે.

(5) છેલ્લા 3 વર્ષનો કરવેરા બાદ નફો 1,50,000 હતો.

જવાબ

(1) ચો.મિ. = કુલ મિલકત - કુલ દેવા

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

મિલકત :		દેવા :	
જમીન - મકાન	= 1,60,000	પ્રોવિડન્ડ ફંડ	= 35,000
યંત્ર	= 80,000	પ્રેફરન્સ મૂડી	= 80,000
દેવાદારો	= 72,000	લેણદારો	= 1,2000
ફર્નિચર	= 52,000	દેવીહૂંડી	= <u>2,60,000</u>
લેણીહૂંડી	= 26,000	કુલ દેવા	= <u>1,53,000</u>
આખરસ્ટોક	= 84,000		
રોકડ	= <u>10480</u>		
કુલ મિલકત	= <u>4,84,480</u>		

$$\begin{aligned} \text{ચોખ્ખી મિલકત} &= 4,84,480 - 1,53,000 \\ &= 3,31,480 \end{aligned}$$

$$(2) \text{ અપેક્ષિત નફો} = 3,31,480 \times \frac{10}{100} = 33,148$$

$$(3) \text{ સરેરાશ નફો} = \frac{1,50,000}{3} = 50,000$$

$$\text{બાદ : પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ (80,000 \times \frac{10}{100}) = \frac{8,000}{42,000}$$

$$\begin{aligned} (4) \text{ અધિક નફો} &= \text{સરેરાશ ચો. નફો} - \text{અપેક્ષિત નફો} \\ &= 42,000 - 33,148 \\ &= રૂ. 8,852 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} (5) \text{ પાઘડી} &= \text{અધિક નફો} \times \text{ખરીદીના વર્ષો} \\ &= 8,852 \times 3 \\ &= રૂ. 26,556 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} (6) \text{ ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરના ફાળે આવતી ચો.મિ.} \\ \text{ચો. મિલકત} + \text{નવી પાઘડી} \\ &= 3,31,480 + 26,556 \\ &= રૂ. 3,58,036 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} (7) \text{ બંને પ્રકારના શેરની ભરપાઈ કિંમતને આધારે પ્રમાણ} \\ \text{A ઈક્વિટી શેર (100 \times 2,500) = 2,50,000} \\ \text{B ઈક્વિટી શેર (50 \times 3,000) = 1,50,000} \\ \text{પ્રમાણ} = 25 : 15 (5 : 3) \end{aligned}$$

નોંધ : જ્યારે બે અથવા બેથી વધારે પ્રકારના ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત શોધતી વખતે જો શેરની દાર્શનિક કિંમત એક સમાન ન હોય ત્યારે શેર હોલ્ડરને ફાળે આવતી ચો.મિ. બંને શેરની ભરપાઈ કિંમતના પ્રમાણ મુજબ ફાળવણી કરવી.

$$\text{A ઈક્વિટી શેરના ફાળે આવતી ચો.મિ.} = 3,58,036 \times \frac{5}{8} = 2,23,772.5$$

$$\text{B ઈક્વિટી શેરના ફાળે આવતી ચો.મિ.} = 3,58,036 \times \frac{3}{8} = 1,34,263.5$$

$$(8) \text{ ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત} = \frac{\text{ઈ.શેરના ફાળે આવતી ચો.મિ}}{\text{ઈ.શેરની સંખ્યા}}$$

$$A \text{ ઈક્વિટી શેર} = \frac{223772.5}{2500} = રૂ. 89.50$$

$$B \text{ ઈક્વિટી શેર} = \frac{1342635}{3000} = રૂ. 44.75$$

$$(9) \text{ ઈક્વિટી શેરની બજાર કિંમત} = \frac{\text{ડિવિડન્ડનો દર}}{\text{અપેક્ષિત વળતર દર}} \times 1 \text{ શેરની ભરપાઈ કિંમત}$$

$$A \text{ ઈક્વિટી શેર} = \frac{10.5}{10} \times 100$$

$$= રૂ. 105$$

$$B \text{ ઈક્વિટી શેર} = \frac{10.5}{10} \times 50$$

$$= રૂ. 52.5$$

$$(10) \text{ ડિવિડન્ડનો દર} = \frac{\text{વર્ષે ચણી પા>1 નફો}}{\text{ભરપાઈ શેરમૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{42,000}{4,00,000} \times 100$$

$$= 10.5 \%$$

ઉદા-12 નિયતિ લિ.નું તા. 31-3-2017ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

પાકું સરવૈયું

મૂડી -દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
6500 ઈક્વિટી શેર દરેક રૂ.100	6,50,000	પાઘડી	2,00,000
10% પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	4,00,000	જમીન મકાન	7,00,000
10% ના ડિબેન્ચર	2,50,000	યંત્રો	3,50,000
સામાન્ય અનામત	1,25,000	રોકાણો	
લેણદારો	90,000	(1) 10% ના ફોરમી લિ.	1,00,000
દેવીહૂંડી	48,000	ના ડિબેન્ચર	
પ્રો.ફંડ	37,000	(2) ગૌણ કંપનીના શેર	50,000
		દેવાદારો	80,000
		આખરસ્ટોક	70,000
		રોકાણો	50,000
	16,00,000		16,00,000

વધારાની માહિતી

(1) જમીન મકાનની કિંમત રૂ. 6,00,000 ગણવી.

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

- (2) યંત્રોની કિંમતમાં રૂ.50,000 નો વધારો થશે.
 - (3) આ પ્રકારનો ધંધો કરતી કંપનીનો અપેક્ષિત વળતરનો દર. 30% છે. જ્યારે તેની શેરની કિંમત 2 ગણી છે.
 - (4) પાઘડી અધિક નફાના 5 વર્ષની ખરીદીના આધારે ગણવાની છે.
 - (5) દેવાદારો પર 10% ધાલખાધ અનામતની જોગવાઈ કરો.
 - (6) કંપનીનો 50% કર પહેલાનો નફો રૂ.2,35,000 છે.
- ઉપરની માહિતી પરથી ઈકવિટી શેરની આંતરિક કિંમત બજારકિંમત તેમજ વ્યાજબી કિંમત શોધો.

જવાબ :

(1) યો.મિ. ની ગણતરી :

<u>મિલકત</u>		<u>દેવા</u>	
જમીન-મકાન	60,00,00	ડિબેન્યર્સ	2,50,000
યંત્રો	40,00,00	લેણદારો	90,000
દેવાદારો	72,000	દેવીહૂંડી	48,000
આ.સ્ટોક	70,000	પ્રો. ફંડ	37,000
રોકડ	50,000		<u>4,25,000</u>
ગૌણ કં.ના શેર	50,000	+ પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	40,00,00
કુલ મિલકત	<u>12,42,000</u>	કુલ દેવા	<u>8,25,000</u>

યો.મિ. = કુલ મિલકત - કુલ દેવા

$$= 12,42,000 - 8,25,000$$

$$= રૂ. 4,17,000$$

(2) અપેક્ષિત નફો = $4,17,000 \times \frac{15}{100} = 62,550$

જો, 2 ગણી 30% અ.વ.દર

તો, (?) 15% અ.વ.દર

(3) યોખ્યા સરેરાશ નફાની ગણતરી

કુલ નફો = 23,500

બાદ : બિનધંધાકીય રો. વ્યાજ = 10,000

= 2,25,000

બાદ : કરવેરા = 1,12,500

= 1,12,500

બાદ : પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ $(40,00,00 \times \frac{10}{100}) = \underline{40,000}$

= 72,500

(4) અધિક નફો = સરેરાશ નફો - અપેક્ષિત નફો

$$= 72,500 - 62,550$$

$$= રૂ. 9,950$$

$$(5) \text{ પાઘડી} = \text{અધિક નફો} \times \text{ખરીદીના વર્ષ}$$

$$= 9,950 \times 5$$

$$= \text{રૂ. } 49,750$$

$$(6) \text{ શેરની આંતરિક કિંમત} = \frac{\text{ચો.મિ} + \text{નવી પાઘડી} + \text{બિન ધંધાકીય રોકાણો}}{\text{ઈ.શેરની સંખ્યા}}$$

$$= \frac{4,17,000 + 49,750 + 1,00,000}{6,500}$$

$$= \frac{5,66,750}{6,500}$$

$$= \text{રૂ. } 81.19$$

$$(7) \text{ ઈકિવિટી શેરની બજાર કિંમત} = \frac{\text{ડિવિડન્ડનો દર}}{\text{અપેક્ષિત વળતર દર}} \times \text{એક શેરની ભરપાઈ કિંમત}$$

$$= \frac{11.92}{15} \times 100$$

$$= \text{રૂ. } 79.46$$

$$(8) \text{ ડિવિડન્ડનો દર} = \frac{\text{વહેંચણીપાત્ર નફો}}{\text{ભરપાઈ શેરમૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{77,500}{6,50,000} \times 100$$

$$= 11.92\%$$

$$(9) \text{ વહેંચણી પાત્ર નફો :}$$

કુલ નફો	= 2,35,000
બાદ : કરવેરા (50%)	= 1,17,500
	= 1,17,500

બાદ : ડિવિડન્ડ (40,00,00 × $\frac{10}{100}$)	= <u>40,000</u>
વહેંચણીપાત્ર નફો	= <u>77,500</u>

$$(10) \text{ વ્યાજબી કિંમત} = \frac{\text{આંતરિક કિંમત} + \text{બજાર કિંમત}}{2}$$

$$= \frac{87.19 + 79.47}{2}$$

$$= \frac{166.66}{2}$$

$$= \text{રૂ. } 83.33$$

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

ઉદા. 13. ધર્મરાજ લિ. નું તા. 31-3-2015 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

પાકું સરવૈયું

મૂડી -દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
4,000 ઈક્વિટી શેર દરેક રૂ.100નો રૂ.75 ભરપાઈ	3,00,000	માહિ લિ. ના 10% ના ડિબેન્ચરર્સ	50,000
12% ની પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	1,50,000	કાયમી મિલકત	4,50,000
10% ના ડિબેન્ચરર્સ	75,000	ચાલુ મિલકત	3,00,000
ચાલુ દેવા	3,25,000	અવાસ્તવિક મિલકત	50,000
	8,50,000		8,50,000

વધારાની માહિતી :

- (1) કાયમી મિલકતની કિંમત રૂ. 5,50,000 ગણવી.
- (2) માહી લિ. ના ડિબેન્ચરર્સનું વ્યાજ કરપાત્ર છે.
- (3) ચાલુ મિલકતની કિંમત રૂ. 3,20,000 આંકી
- (4) પાઘડીની નવી કિંમત રૂ. 1,64,000 નક્કી થઈ
- (5) અપેક્ષિત વળતરનો દર 15% છે.
- (6) 50% લેખે કરવેરા પહેલાનો નફો રૂ. 2,00,000 છે.

જવાબ :

- (1) યોજ્ખી મિલકતની ગણતરી :

યો.મિ. = કુલ મિલકત- કુલ દેવા			
પાઘડી (નવી)	= 1,64,000	દેવા :	
કાયમી મિલકત	= 5,50,000	પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	= 1,50,000
ચાલુ મિલકત	= 3,20,000	ડિબેન્ચરર્સ	= 75,000
કુલ મિલકત	= <u>10,34,000</u>	દેવા	= 3,25,000
		કુલ દેવા	= <u>5,50,000</u>

$$\text{યો.મિ.} = 10,34,000 - 5,50,000 \\ = 4,84,000$$

નોંધ : યો.મિ. 4,84,000 નવી પાઘડી સહિત છે.

$$(1) \text{ આંતરિક કિંમત} = \frac{\text{યો.મિ.} + \text{બિન ધં. રોકાણો} + \text{શેરના બાકી હમ્મા}}{\text{શેરની સંખ્યા}} \\ = \frac{4,84,000 + 50,000 + 1,00,000}{4,000} \\ = \frac{6,34,000}{4,000} \\ = \text{રૂ. } 158.5$$

- (2) (i) વહેંચણીપાત્ર નફો :

નફો :	= 2,00,000
બાદ : કરવેરા (50%)	= 1,00,000
	= 1,00,000

$$\text{બાદ : ડિવિડન્ડ } 15,000 \times \frac{12}{100} = 1,00,000$$

$$\underline{\hspace{1.5cm}} = 82,000$$

$$(ii) \text{ ડિવિડન્ડનો દર} = \frac{\text{વહેંચણીપાટા નફો}}{\text{ભરપાઈ શેરમૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{82,000}{3,00,000} \times 100$$

$$= 27.33\%$$

$$(iii) \text{ બજાર કિંમત} = \frac{\text{ડિવિડન્ડનો દર}}{\text{અપેક્ષિત વળતર દર}} \times \text{શેરદીઠ ભરપાઈ રકમ}$$

$$= \frac{27.33}{15} \times 75$$

$$= \text{રૂ. } 136.65$$

ઉદા. 14. M.V.D.C. નું તા. 31-3-2,008ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

પાકું સરવૈયું

મૂડી -દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
શેર મૂડી		પાઘડી	2,00,000
રૂ. 10ના 1 એવા 40,000	4,00,000	મકાન	2,00,000
A. ઈક્વિટી શેર		યંત્રો	20,00,00
B. ઈ શેર રૂ. 10 નો એ	3,20,000	10% ના રોકાણો	1,00,000
એવરેજ ભરપાઈ (40,000)		સ્ટોક	20,00,00
ઈક્વિટી શેર રૂ. 10નો એવા		દેવાદારો	1,50,000
2,000 શેર રૂ. 6 ભરપાઈ	1,20,000	બેંક	83,000
સામાન્ય - અનામત	70,000	અ.મૂ.ખર્ચ	5,000
10% ના ડિબેન્ચરર્સ	100,000	શેર વટાવ	5,000
ન.નુ. ખાતુ	30,000		
મૂ.બાકી પગાર	10,000		
લેણદારો	65,000		
<u>ઘસારાભંડોળ</u>			
જમીન - મકાન	8,000		
યંત્રો	<u>20,000</u>		
	11,43,000		11,43,000

વધારાની માહિતી

- (1) પાઘડીની કિંમત રૂ. 1,32,000 અને મકાનની કિંમત 40,00,00 આંકવામાં આવી.
- (2) રૂ. 10,000 સિવાયના દેવાદારો સદ્દર છે.
- (3) કંપની સામે કામદારનો વળતરનો દાવો રૂ. 40,000નો ચાલે છે તેને રૂ. 25,000 ચૂકવવા એવું લવાદનું સમાધાન સ્વીકાર્યું છે.

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

- (4) અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% છે.
- (5) છેલ્લા 3 વર્ષનો ચો. નફો અનુક્રમે 2,00,000, 1,42,500 અને 1,65,000 નો હતો. નફાના 20% દર વર્ષે સામાન્ય અનામત ખાતે લઈ જવામાં આવે છે.
- (6) દરેક પ્રકારના ઈક્વિટી શેરની (1) આંતરિક કિંમત (2) બજાર કિંમત (3) વ્યાજબી કિંમત
(ગુજરાત યુનિ. એપ્રિલ-2010)

(1) ચો.મિ. ની ગણતરી

પાઘડી	=	1,32,000
મકાન	=	40,00,00
યંત્રો	=	1,80,000 (20,00,00 - 20,000)
10% રોકાણો	=	100,000
સ્ટોક	=	20,00,00
દેવાદારો	=	1,40,000 (1,50,000 - 10,000)
બેંક	=	83,000
અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચ	=	<u>5,000</u>
કુલ મિલકત	=	12,40,000

દેવા :

10% ના ડિબેન્ચર્સ	=	1,00,000
લેણદારો	-	= 65,000
ચૂ. બાકી પગાર	=	1000
દાવો ચૂ. બાકી	=	<u>25,000</u>
કુલ દેવા	=	2,00,000

$$\begin{aligned} \text{ચો.મિ.} &= \text{કુલ મિલકત} - \text{કુલ દેવા} \\ &= 12,40,000 - 2,00,000 \\ &= \text{રૂ. } 10,40,000 \end{aligned}$$

(2) શેરના બાકી હપ્તા

$$B = 40,000 \times 2 = 80,000$$

$$C = 20,000 \times 4 = \underline{80,000}$$

$$= \text{રૂ. } 1,60,000$$

$$(3) \text{ શેરની આંતરિક કિંમત} = \frac{\text{ચો.મિ. (નવી પાઘડી સહિત)} + \text{શેરના બાકી હપ્તા}}{\text{ઈ.શેર સંખ્યા}}$$

$$= \frac{10,40,000 + 160000}{100000(A + B + C)}$$

$$= \frac{1200000}{100000}$$

$$= \text{રૂ. } 12$$

$$\begin{aligned} \text{B ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત} &= \text{આંતરિક કિંમત} - \text{બાકી હપ્તા} \\ &= 12 - 2 \end{aligned}$$

$$= \text{રૂ. } 10$$

$$\text{ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત} = 12 - 4$$

$$= \text{રૂ. } 8$$

(4) સરેરાશ નફો :

$$2,006 \quad \quad \quad = 2,00,000$$

$$2,007 \quad \quad \quad = 1,42,500$$

$$2,008 \quad \quad = 1,65,000$$

$$\text{બાદ : ધા.અના.} \quad \quad = 10,000$$

$$\text{બાદ : દાવો} \quad \quad = \underline{25,000} \quad \quad = \underline{1,30,000}$$

$$3 \text{ વર્ષનો નફો} \quad \quad \underline{4,72,500}$$

$$\text{સરેરાશ નફો} = \frac{472500}{3} = 1,57,500$$

$$\text{બાદ : 20\% અનામત} \quad \quad = \underline{31,500}$$

$$\text{વહેંચણીપાત્ર નફો} \quad \quad = 1,26,000$$

$$(5) \text{ શેરની બજાર કિંમત} = \frac{\text{ડિવિડન્ડનો દર}}{\text{અપેક્ષિત વળતર દર}} \times 1 \text{ શેરની ભરપાઈ કિંમત}$$

$$\text{A ઈ શેર} = \frac{15}{10} \times 10$$

$$= \text{રૂ. } 15$$

$$\text{B ઈક્વિટી શેર} = \frac{15}{10} \times 8$$

$$= \text{રૂ. } 12$$

$$\text{C ઈક્વિટી શેર} = \frac{15}{10} \times 9$$

$$= \text{રૂ. } 9$$

$$(6) \text{ ડિવિડન્ડનો દર} = \frac{\text{વહેંચણીપાત્ર નફો}}{\text{ભરપાઈ શેરમૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{1,26,000}{8,40,000} \times 100$$

$$= 15\%$$

$$(7) \text{ શેરની વ્યાજબી કિંમત} = \frac{\text{આંતરિક કિંમત} + \text{બજાર કિંમત}}{2}$$

$$\text{A ઈક્વિટી શેર} = \frac{12+15}{2} = \frac{27}{2}$$

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

$$= ₹.13.50$$

$$B \text{ ઈક્વિટી શેર} = \frac{10+12}{2} = \frac{22}{2}$$

$$= ₹.11$$

$$C \text{ ઈક્વિટી શેર} = \frac{8+9}{2} = \frac{17}{2}$$

$$= ₹. 8.50$$

2.5 હક્કના શેરનું મૂલ્યાંકન

સામાન્ય રીતે ચાલું કંપની પોતાની નાણાંકીય જરૂરિયાત પૂર્ણ કરવા માટે શેર બહાર પાડે છે. આ બહાર પાડેલા શેર ખરીદવા માટે જૂના શેર હોલ્ડરને પ્રથમ તક આપે છે. આ શેર એટલે હક્કના શેર કોઈ પણ કંપની સારી રીતે ચાલી રહી હોય વેચાણ અને નફો વધતો જતો હોય તેની લોકોને માંગને પહોંચી વળવા માટે તેમણે ધંધાનો વિસ્તાર કરવો પડે છે. વિસ્તરણ માટે કંપનીને મૂડીની જરૂરિયાત ઊભી થાય છે. આ મૂડીની જરૂરિયાત પૂર્ણ કરવા માટે તેઓ ફરીથી શેર બહાર પાડે છે. આ બહાર પાડેલા શેરની ખરીદી નો પ્રથમ અધિકાર કંપનીના જૂના શેર હોલ્ડરોને આપવામાં આવતો હોવાથી આવા શેરને હક્કના શેર કહેવામાં આવે છે.

હક્કના શેર ધારણ કરનાર શેર હોલ્ડર પોતાને મળેલા હક્કના શેરનું વેચાણ કરી શકે છે. અને હક્કના શેર રાખી જૂના શેર પણ વેચી શકાય છે. માત્ર જૂના શેરનું વેચાણ કરવામાં આવે તો હક્ક બાદ વેચાણ કહેવાય છે. અને જો હક્કના શેરની સાથે જૂના શેર પણ વહેંચવામાં આવે તો હક્ક સાથે વેચાણ કહેવાય છે.

હક્કના શેરની કિંમત શોધવા માટે નીચેના સૂત્રનો ઉપયોગ કરવો.

$$R = \frac{r}{N+r} (M-S)$$

R = હક્કની કિંમત

r = હક્કના શેરની સંખ્યા

N = જૂના શેરની સંખ્યા

M = શેરની બજારકિંમત

S = શેરની માંગેલી કિંમત

ઉદા-15 મોનિકા લિ. ના ₹. 100 ના શેરની બજાર કિંમત ₹220 છે. તેને દર 5 શેરે 1 શેર ₹. 150 ના ભાવે ખરીદવાનો હક્ક આપે છે. તો હક્કના શેરની કિંમત શોધો.

$$\text{જૂના શેરની કિંમત} \quad (5 \times 220) = 1100$$

$$+ \text{નવા હક્કના શેરની માંગેલી કિંમત} = (1 \times 150) = \underline{150}$$

$$12,50$$

$$\therefore \text{શેરની સરેરાશ કિંમત} = \frac{1,250}{6} = 208.33$$

$$\text{હક્કની કિંમત} = \text{જૂના શેરનો બજારભાવ} - \text{હક્કની કિંમત}$$

$$= 220 - 208.33$$

$$= 11.67$$

અથવા : સૂત્રની મદદથી હક્કના શેરની કિંમત :

$$\begin{aligned} \text{હક્કની કિંમત} &= \frac{r}{N+r} (m - s) \\ &= \frac{1}{(5+1)} \quad (220-150) \\ &= \frac{1}{6} \times 70 \\ &= 11.67 \end{aligned}$$

અધૂરા અને અપૂર્ણ ભરપાઈ ઈક્વિટી શેરની આંતરિક અને બજારકિંમત :

2.6 બોનસ-શેરનું મૂલ્યાંકન :

ઘણીવાર આપણને સાંભળવા મળતું હોય છે કે આ કંપનીને બોનસ શેર આપ્યા. કંપની એ 2 : 1 ના પ્રમાણમાં બોનસ શેર આપ્યા. તો ખરેખર આ બોનસ શેર છે શું ?

આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે માનવીની જરૂરિયાતો અમર્યાદિત છે. સમયાંતરે તેમાં વધારો થતો આવ્યો. આમ, ધંધાના સ્વરૂપો પણ બદલાયા. દા.ત. એકાંકી વેપારી પેઢી, ભાગીદારી પેઢી અને હવે કંપની સ્વરૂપ અસ્તિત્વમાં છે.

એકાંકી સ્વરૂપમાં બધો જ નફો ધંધાનો માલિક લઈ જતો જ્યારે ભાગીદારી પેઢીમાં ધંધાના ભાગીદારો નફો વહેંચી લેતા. આમ, કંપનીમાં પણ કંપની પોતાનો નફો ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોને ડિવિડન્ડ તરીકે ચૂકવે છે. પરંતુ, કંપની બધો જ નફો શેર હોલ્ડરોને વહેંચતી નથી. પરંતુ તેમાંથી કંપનીએ નક્કી કર્યા મુજબ નફાનો અમુક ભાગ જ શેર હોલ્ડરોને ચૂકવવામાં આવે છે જ્યારે બાકીનો ભાગ અનામત ખાતે લઈ જવામાં આવે છે. જેમ જેમ ધંધાની પ્રતિષ્ઠા સમાજમાં વધતી જાય તેમ - તેમ ધંધાનું વેચાણ અને નફો વધે છે. અને ધંધાનું અનામતનું પ્રમાણ વધે છે. જ્યારે આ અનામત ફંડોની રકમ વધુ થઈ જાય છે ત્યારે આ નફો કંપની પોતાના શેર હોલ્ડરોને જ વહેંચે છે. પરંતુ ડિવિડન્ડ તરીકે નહિ. આ એકઠો થયેલો નફો કંપની પોતાના શેર હોલ્ડરોને વહેંચવા માટે રોકડ સ્વરૂપે નહિ પરંતુ બોનસ શેરના રૂપે આપે છે. કંપની પોતાના ચાલુ શેરહોલ્ડરોને તેમણે ધારણ કરેલા શેરના પ્રમાણમાં કોઈપણ અવેજ લીધા વગર બોનસ શેર ફાળવવામાં આવે છે.

કંપની જ્યારે બોનસ શેર પોતાના શેર હોલ્ડરોને આપે છે ત્યારે શેરહોલ્ડરોની શેર સંખ્યામાં વધારો થાય છે. તેથી બોનસ શેર ફાયદાકારક છે અને કંપનીની શેરમૂડીમાં પણ બોનસ શેરના પ્રમાણમાં વધારો જોવા મળે છે. જ્યારે ચોખ્ખી મિલકતમાં ફેરફાર રોકડ બેંકની અવેજમાં થતો નથી. તેથી દરેક શેર દીઠ આવતી ચો.મિ. માં ઘટાડો થાય છે અને શેરની કિંમતમાં પણ ઘટાડો જોવા મળે છે. આમ, બોનસ શેરના મૂલ્યાંકન માટે ચોખ્ખી મિલકતપદ્ધતિ ધ્યાનમાં લેવાય છે.

બોનસ શેરનું ઉદાહરણ

ઉદા. 16 કપિલ લિ. ની શેરમૂડી 10,000 શેર દરેક રૂ.10નો તેવા પૂરેપૂરા ભરપાઈ થયેલા શેરની બનેલી છે. કંપની પાસે અનામત ભંડોળ રૂ. 50,000 છે. જો કંપની ચાર શેર 1 શેર બોનસ આપે તો ગણતરી કરો.

(અ) બોનસ શેર પહેલાંનું શેરનું આંતરિક મૂલ્ય.

(બ) બોનસ શેર બહાર પાડ્યા પછીનું શેરનું આંતરિક મૂલ્ય

(ગુ.યુ.ટી.વાય બી.કોમ, ઓક્ટો- 1995)

(દ.ગુ.યુ. ટી.વાય.બી.કોમ. નવે.-2,003)

જવાબ : સૌ પ્રથમ ચો. મિલકતશોધીશું અથવા રોકાયેલી મૂડી શોધીશું.

ચો.મિ. = કુલ મિલકત - કુલ દેવા

રો.મૂ = ઈક્વિટી શેર મૂડી + અનામત ભંડોળ

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

$$= 1,00,000 + 50,000$$

$$= ₹. 1,50,000$$

- (1) બોનસ શેર બહાર પડ્યા પહેલાની આંતરિક કિંમત

$$\text{આંતરિક કિંમત} = \frac{\text{રો. મૂડી}}{\text{શેરની સંખ્યા}} = \frac{1,50,000}{10,000} = 15$$

- (2) શેર બહાર પડ્યા પછીની આંતરિક કિંમત

$$4 \text{ શેર} : 1 \text{ બોનસ શેર}$$

$$10,000 : (?)$$

$$10,000 \times \frac{1}{4} = 2,500 = 10,000 + 2,500 = 12,500 \text{ કુલ શેર સંખ્યા}$$

$$\text{શેરમૂડી} = 12,500 \times 100 = 1,25,000$$

$$\text{રોકાયેલ મૂડી} = \text{શેરમૂડી} + \text{અનામત}$$

$$= 1,25,000 + 25,000$$

$$= 1,50,000$$

$$\text{આંતરિક કિંમત} = \frac{\text{રો. મૂડી}}{\text{શેરની સંખ્યા}}$$

$$= \frac{1,50,000}{12,500}$$

$$= ₹. 12$$

સ્વાધ્યાય

- (1) બહુવિકલ્પી પ્રશ્નો [MCQ]

- (1) ચોખ્ખી મિલકતના આધારે શેરની ---- કિંમત શોધવામાં આવે છે ?

(અ) વ્યાજબી (બ) બજાર (ક) દાર્શનિક (ડ) આંતરિક

- (2) શેરની ---- કિંમત ક્યારેય બદલાતી નથી.

(અ) દાર્શનિક મૂલ્ય (બ) વ્યાજબી મૂલ્ય (ક) બજાર મૂલ્ય (ડ) આપેલ તમામ

- (3) શેર મૂલ્યાંકનની પદ્ધતિ કેટલી છે ?

(અ) 2 (બ) 3 (ક) 4 (ડ) 5

- (4) કઈ કંપનીના શેરના સોદા શેરબજારમાં થતાં નથી.

(અ) ખાનગી કંપની (બ) જાહેર કંપની (ક) અ અને બ (ડ) એક પણ નહીં

- (5) ABC કંપનની ઈક્વિટી શેર સંખ્યા 5,000 છે જ્યારે કુલ મિલકત 1,00,0000 અને કુલ દેવા 50,00,00 છે. શેરની આંતરિક કિંમત શોધો.

(અ) 150 (બ) 100 (ક) 300 (ડ) 250

- (6) શેરના મૂલ્યાંકન સમયે કયાં પ્રકારના રોકાણો ધ્યાનમાં લેવાશે ?

(અ) ધંધાકીય રોકાણો (બ) બિનધંધાકીય રોકાણો

(ક) અ અને બ બન્ને (ડ) એક પણ નહિ

- (7) નીચેનામાંથી કઈ મિલકતશેરના મૂલ્યાંકનમાં ધ્યાનમાં લેવાશે નહિ ?
 (અ) પ્રાથમિક ખર્ચ (બ) આખર સ્ટોક (ક) પાઘડી (ડ) દેવાદારો
- (8) શેરની બજાર કિંમત શોધવાનું સૂત્ર જણાવો.
 (અ) શે. બજાર કિંમત = $\frac{\text{ડિવિડન્ડનો દર}}{\text{અપેક્ષિત વળતર દર}} \times 1$ શેરની ભરપાઈ કિંમત
 (બ) બજાર કિંમત = $\frac{\text{ડિવિડન્ડનો દર}}{\text{વહેંચણીપાત્ર નફો}} \times 100$
 (ક) બજાર કિંમત = $\frac{\text{અ.વ.દર}}{\text{ડિવિડન્ડનો દર}} \times 1$ શેરની ભરપાઈ કિંમત
 (ડ) એક પણ નહિ
- (9) કંપની પોતાના જૂના શેરહોલ્ડરે ધારણ કરેલા શેર ખરીદવાનો પ્રથમ અધિકાર આપે છે આ શેર એટલે ----
 (અ) પ્રેફરન્સ શેર (બ) હક્કના શેર (ક) બોનસ શેર (ડ) ઈક્વિટી શેર
- (10) શેરની આંતરિક કિંમત અને બજારકિંમતનો ઉપયોગ શેરની કઈ કિંમત શોધવા માટે થાય છે ?
 (અ) દાર્શનિક કિંમત (બ) ચોખ્ખી કિંમત (ક) વ્યાજબી કિંમત (ડ) એક પણ નહિ.
- (11) શેરની આંતરિક કિંમત રૂ. 100 છે બજારકિંમત 2,00 છે તો વ્યાજબી કિંમત શોધો ?
 (અ) 150 (બ) 100 (ક) 3,00 (ડ) 250
- (12) શેરની આંતરિક કિંમત રૂ. 2,00 છે. બજાર કિંમત 150 છે તો બજારકિંમત શોધો.
 (અ) 3,00 (બ) 250 (ક) 150 (ડ) 100
- (13) અધિક નફો = ----
 (અ) સરેરાશ નફો - અપેક્ષિત નફો (બ) અપેક્ષિત નફો - સરેરાશ નફો
 (ક) વહેંચણી પાત્ર નફો - સરેરાશ નફો (ડ) સરેરાશ નફો - વહેંચણી પાત્ર નફો
- (14) પ્રેફરન્સ શેરની આંતરિક કિંમત શોધતી વખતે પ્રેફરન્સ શેરમૂડીમાં શું ઊમેરવામાં આવશે ?
 (અ) પ્રેફરન્સ શેરનું વિસ્તીંગ ખર્ચ (બ) પ્રેફરન્સ શેર ચઢત ડિવિડન્ડ
 (ક) અ અને બ (ડ) પ્રેફરન્સ શેરનો ચઢત વ્યાજ
- (15) ડિવિડન્ડનો દર = 20% છે, અપેક્ષિત વળતર દર 10% છે. શેરની ભરપાઈ કિંમત રૂ.100 છે તો બજાર કિંમત શોધો.
 (અ) 150 (બ) 200 (ક) 250 (ડ) 300
- (16) વહેંચણીપાત્ર નફો શોધવા માટે નીચેનામાંથી કયાં ખર્ચ બાદ કરવામા આવશે.
 (અ) કરવેરા (બ) પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ
 (ક) અ અને બ બંને (ડ) એકપણ નહિ.
- (17) શેરના મૂલ્યાંકન માટે જ્યારે પાઘડી આપેલ ન હોય તો પાઘડી શોધવા માટે કયો નફો આવશ્યક બનશે ?
 (અ) અધિક નફો (બ) અપેક્ષિત નફો (ક) ડિવિડન્ડ બાદ નફો (ડ) વહેંચણી પાત્ર નફો
- (18) Honest Ltd ના ઈક્વિટી શેરની બજારકિંમત શોધો.
 ડિવિડન્ડનો દર 20% અ.વ. દર 10%

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

1 ઈક્વિટી શેરની મૂળકિંમત 100 છે જ્યારે ભરપાઈ કિંમત શેરદીઠ 80 છે.

(અ) 160 (બ) 260 (ક) 2,00 (ડ) 140

(19) ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત = 2,00 છે. શેરની સંખ્યા 5,000 છે તો ચો.મિલકતશોધો ?

(અ) 1,00,0000 (બ) 1,00,000 (ક) 1,00,0000 (ડ) 10,000

(20) સરેરાશ રોકાયેલ મૂડી \times અપેક્ષિત વળતરનો દર = ?

(અ) અધિક નફો (બ) અપેક્ષિત નફો

(ક) સરેરાશ નફો (ડ) વહેંચણી નફો

MCQ ના જવાબો

1. (ડ)	2. (અ)	3. (બ)	4. (અ)	5. (બ)	6. (ડ)	7. (અ)
8. (અ)	9. (બ)	10. (ક)	11. (અ)	12. (ડ)	13. (અ)	14. (બ)
15. (બ)	16. (ક)	17. (અ)	18. (અ)	19. (અ)	20. (બ)	

સૈદ્ધાંતિક પ્રશ્નો :

(1) શેર મૂલ્યાંકન એટલે શું ? શેર મૂલ્યાંકનને અસર કરતા પરિબળો (ગુ.યુ.એફ.વાય.બી.કોમ, સૌ.યુ.ઓક્ટો.-95)

(2) શેર મૂલ્યાંકનની વિવિધ પદ્ધતિ (ગુ.યુ. એફ.વાય.બી.કોમ)

(3) શેરના મૂલ્યાંકને અસર કરતાં પરિબળો (સૌ.યુ.95,97, 98, ટી.વાય.બી.કોમ 2,005)

(4) શેરની આંતરિક કિંમત, બજાર કિંમત અને વ્યાજબી કિંમતના ખ્યાલ સૂત્રોની મદદથી સમજાવો. (ગુ.યુ.બી.કોમ-3 ડિસે 2016)

(5) ટૂંકનોંધ લખો.

(1) શેરના મૂલ્યાંકનની જરૂરિયાત (સૌ.યુ.નિ. -1991)

(2) શેરના મૂલ્યાંકનનું મહત્ત્વ (સૌ.યુ.નિ. - 1996)

(3) બોનસ શેરનું મૂલ્યાંકન (ગુ.યુ.વાય)

(4) હક્કનું મૂલ્યાંકન (ગુ.યુ. 1994)

(2) વ્યવહારુ દાખલા

આંતરિક કિંમતનો પ્રશ્ન

પ્ર.1 ડિમ્પલ લી. ની વિગતો નીચે મુજબ છે.

(1) જમીન - મકાન = 12,00,000 યંત્રો 8,40,000

(2) ચાલુ દેવા - 5,20,000

(3) રૂ.100 નો 1 એવા 6,000 ઈક્વિટી શેર = 6,00,000

(4) 10%ના ડિબેન્ચરર્સ - 2,30,000

વધારાની માહિતી

(1) જમીન-મકાનની નવી કિંમત = 11,50,000 અને યંત્રોની કિંમત 8,50,000 નક્કી થઈ.

(2) ચાલુ દેવાની કિંમતમાં 80,000નો વધારો થયો.

ઉપરની માહિતી પરથી ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત શોધો.

(જવાબ : ચોખ્ખી મિલકત= 11,70,000, ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત = 195)

પાઘડીનો મુદ્દો

પ્ર.2 નવનીત લિમિટેડનું તા. 31-3-2018ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

મૂડી - દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
રૂ. 100 નો 1 એવા 5,000		પાઘડી	54,000
ઈક્વિટી શેર (ઈક્વિટી શેરમૂડી)	5,00,000	મકાન	6,40,000
પ્રેફરન્સ શેરમૂડી (રૂ. 100નો 1 એવા		યંત્રો	4,60,000
2,000 શેર)	2,00,000	દેવાદારો	74,000
12% ના ડિબેન્ચરર્સ	1,80,000	- ધા. અના.	<u>4,000</u>
પ્રોવિડન્ટ ફંડ	48,000	આખરસ્ટોક	50,000
લેણદારો	96,000	રોકડ સિલક	26,000
દેવીહૂંડી	76,000		
સામાન્ય અનામત	20,00,00		
	13,00,000		13,00,000

નીચેની માહિતી પરથી નવનીત લિમિટેડના ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત શોધો.

- (1) કંપનીની નવી પાઘડી રૂ. 75,000 નક્કી થઈ.
- (2) મકાનની કિંમતમાં રૂ. 40,000નો ઘટાડો કરવો જ્યારે યંત્રોની કિંમતમાં રૂ. 40,000 નો વધારો કરવો.
- (3) દેવાદારોની કિંમત રૂ. 65,000 નક્કી થઈ.
- (4) રૂ. 26,000ના લેણદારો હવે ચૂકવવાના નથી.

(જવાબ : ચોખ્ખી મિલકત = 7,42,000 ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત = 148.4)

પ્ર.3 નીચેની માહિતી પરથી શેરની આંતરિક કિંમત શોધો.

- (1) શેરનો વ્યાજબી ભાવ = રૂ. 112
- (2) સામાન્ય વળતરનો દર = 10%
- (3) ડિવિડન્ડનો દર (સરેરાશ) = 16%
- (4) ઈક્વિટી શેર દરેક રૂ. 100નો જેના પર રૂ. 80 ભરપાઈ છે (દ.ગુ.યુ.ટી.વાય.બી.કોમ.)

(જવાબ : બજાર કિંમત = 128, શેરની આંતરિક કિંમત = 96)

પ્ર.4 નીચેની માહિતી પરથી દીપાલી લિ. ની શેર વ્યાજબી કિંમત શોધો.

- (1) શેરની મૂળ કિંમત = રૂ. 100
 - (2) શેરદીઠ ભરપાઈ = રૂ. 90
 - (3) વસૂલ આવેલ ઈક્વિટી શેરમૂડી રૂ. 4,50,000
 - (4) સરેરાશ વાર્ષિક નફો રૂ. 90,000
 - (5) ચોખ્ખી મિલકત(બજાર કિંમતે) રૂ. 4,75,000
 - (6) અપેક્ષિત વળતરનો દર - 10%
- (સૌ.યુનિ. એપ્રિલ 89,91, 05 ગુણ)

(જવાબ : શેરની આંતરિક કિંમત = 105, શેરની બજાર કિંમત = 180 શેરની વ્યાજબી કિંમત = 142.50, ડિવિડન્ડનો દર = 20%)

પ્ર.5 નીચેની માહિતી જ્યદિપ લિમિટેડની છે. તા. 31-3-2018ના રોજનું પાકું - સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

પાકું સરવૈયું

મૂડી - દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
મૂડી માળખું :		પાઘડી	80,000
રૂ. 100 નો 1 એવા		જમીન-મકાન	10,60,000
7,000 ઈક્વિટી શેર પૂર્ણ		યંત્રો	8,20,000
ભરપાઈ	700,000	ફર્નિચર	40,000
રૂ.100નો 1 એવા		રોકાણો	
3,000 પ્રેફરન્સ શેર	3,00,000	(ગૌણ કંપનીના શેર)	1,20,000
સામાન્ય અનામત	3,00,000	દેવાદારો	1,20,000
10% ના ડિબેન્ચરર્સ	6,00,000	સ્ટોક	90,000
લેણદારો	2,50,000	રોકડ	70,000
દેવીહૂંડી	2,50,000		
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	100,000		
	24,00,000		24,00,000

નીચેની માહિતીના આધારે ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત શોધો.

- (1) જમીન-મકાનની બજાર કિંમત રૂ. 10,00,000 છે.
- (2) યંત્રોની કિંમતમાં રૂ. 20,000નો ઘટાડો કરવો
- (3) પાઘડીની કિંમત અધિક નફાથી 3 ગણી નક્કી કરવી.
- (4) કંપનીનો 50% લેખે કરવેરા બાદ નફો રૂ. 1,40,000 કરવો.
- (5) રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર 8% છે.

(જવાબ : ચોખ્ખી મિલકત(પાઘડી માટે) = 7,40,000, અપેક્ષિત નફો = 5,92,00, સરેરાશ નફો= 1,10,000, અધિક નફો = 5,08,00, પાઘડી = 1,01,600, ચોખ્ખી મિલકત(શેરની આંતરિક કિંમત માટે) = 8,41,6,00, શેરની આંતરિક કિંમત = 120.22)

પ્ર.6 રાહુલ લિમિટેડનું તા. 31-3-2017ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

મૂડી - દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
ઈક્વિટી શેર મૂડી :		જમીન-મકાન	20,00,00
A ઈક્વિટી શેર દરેક રૂ.100નો		યંત્રો	1,80,000
1 એવા 2,000 ઈક્વિટી શેર		દેવાદારો	26,250
રૂ. 75 ભરપાઈ	1,50,000	રોકડ બેંક	28,750
B ઈક્વિટી શેર દરેક રૂ.100નો			
1 એવા 2500 ઈક્વિટી શેર			
પૂર્ણ ભરપાઈ	2,50,000		
લેણદારો	2,0500		
દેવીહૂંડી	14,500		
	4,35,000		4,35,000

વધારાની માહિતી

- (1) અપેક્ષિત વળતરનો દર 12% છે.
- (2) કંપનીનો સરેરાશ વાર્ષિક નફો રૂ. 80,000 છે.
- (3) A અને B ઇક્વિટી શેરની બજાર કિંમત શોધો.

(જવાબ : ડિવિડન્ડનો દર = 20% ઇક્વિટી શેરની બજાર કિંમત - A = 125 B = 166.67)

પ્ર.7 નીચેની માહિતી પરથી ભાવિન લિમિટેડના ઇક્વિટી શેરની આંતરિક તેમજ બજાર કિંમત શોધો.

તા. 31-3-2018ના રોજનું પાકું સરવૈયું

મૂડી - દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
દરેક રૂ. 100નો 1 એવા		જમીન - મકાન	5,35,000
4,500 ઇક્વિટી શેર	4,50,000	યંત્રો	3,95,000
દરેક રૂ. 100નો 1 એવા		ફર્નિચર	1,25,000
1,500 10% પ્રેફ. શેર	1,50,000	દેવાદારો	62,000
10% ડિબેન્ચર્સ	1,20,000	આપરસ્ટોક	78,000
સામાન્ય અનામત	2,25,000	રોકડ બેંક	1,20,000
ચાલુ દેવા	3,70,000		
	13,15,000		13,15,000

વધારાની માહિતી

- (1) જમીન - મકાનની કિંમત અને યંત્રોની કિંમતમાં અનુક્રમે 20%નો અને 10% નો ઘટાડો કરવો.
- (2) દેવાદારો પર 10% ધાલખાધ અનામતની જોગવાઈ કરવાની છે.
- (3) અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% છે.
- (4) પાઘડી સરેરાશ નફા જેટલી ગણવાની છે.
- (5) છેલ્લા 3 વર્ષનો નફો નીચે મુજબ છે.

2015-16 = 1,05,000

2016-17 = 95,000

2017-18 = 1,75,000

(જવાબ : ચોખ્ખી મિલકત(પાઘડી માટે) = 5,21,800, અપેક્ષિત નફો = 52,180

સરેરાશ નફો = 1,10,000 પાઘડી = 11,00,000

ચોખ્ખી મિલકત(શેરની આંતરિક કિંમત માટે) = 6,31,800

ઇક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત = 140.40 બજાર કિંમત = 244.4, ડિવિડન્ડનો દર = 24.44)

પ્ર.8 નીચેની વિગતો પરથી રૂ.100નો 1 એવા જેના પર રૂ.80 ભરાયેલો છે.

તેવા ઇક્વિટી શેરની વ્યાજબી કિંમત શોધો.

- (1) વસૂલ આવેલી ઇક્વિટી શેરમૂડી 4,00,000
- (2) ચોખ્ખી મિલકત (બજારકિંમત) 4,80,000
- (3) કરવેરાની જોગવાઈ કર્યો પછીનો સરેરાશ વાર્ષિક નફો 64,000
- (4) અપેક્ષિત વળતરનો દર 10%

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

જવાબ : ઈક્વિટી શેરની આંતરીક કિંમત = 116, બજાર કિંમત = 128, ડિવિડન્ડ નો દર = 16, શેરની વ્યાજબી કિંમત = 122)

પ્ર. 9 જિતુ લિ. ની કુલ શેરમૂડી રૂ. 100નો 1 એવા 20,000 ઈક્વિટી શેર છે. જેમાં 12,000 ઈક્વિટી શેર, શેર દિઠ રૂ. 80 લેખે ભરપાઈ છે. બાકીના 10% પ્રેફરન્સ શેર દરેક રૂ. 100 લેખે છે.

ચાલુ વર્ષનો કુલ નફો રૂ. 6,00,000 છે જે 50% કરવેરા પહેલાનો છે. ઈક્વિટી શેર પર જાહેર કરેલ ડિવિડન્ડ છેલ્લા 3 વર્ષનું અનુક્રમે 15%, 10% અને 20% છે. કંપની પોતાના નફામાંથી દર વર્ષે 50,000 સામાન્ય અનામત ખાતે લઈ જાય છે.

શેર હોલ્ડર્સ હવે પછીના વર્ષોમાં એકંદરે અપેક્ષિત વળતર જંખે છે. આ માહિતી પરથી ઈક્વિટી શેરની ઉપજના ધોરણે કિંમત શોધો.

(સૌ.યુ.નિ.ટી.વી.બી.કોમ. - માર્ચ 2,008)

(જવાબ : વહેંચણી પાત્ર નફો = 1,70,000, ડિવિડન્ડનો દર = 17.70 ઈક્વિટી શેરની બજાર કિંમત = 94.4)

પ્ર. 10 દર્શના લિમિટેડનું તા. 31-3-2016ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

મૂડી - દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
રૂ. 100નો 1 એવા 15,000 ઈક્વિટી શેર		પાઘડી	20,00,00
રૂ. 100નો 1 એવા 2,500 10% ના પ્રેફરન્સ શેર	1,50,00,00	જમીન-મકાન	80,00,00
12% ના ડિબેન્ચર્સ સામાન્ય અનામત	2,50,000	ફર્નિચર	1,40,000
લેણદારો	2,50,000	યંત્ર	6,40,000
દેવીહૂંડી	1,89,500	રોકાણો	
ઘસારા ભંડોળ	1,71,500	(1) 12% ના ડિબેન્ચર્સ	
જમીન-મકાન 60,000	89,000	પરત નિધિના રોકાણો	1,50,000
ફર્નિચર 30,000		(2) 15% ની સરકારી	
યંત્ર 40,000	1,30,000	જામીનગીરીના રોકાણો	3,00,000
		દેવાદારો	1,40,000
		આખરસ્ટોક	89,000
		બેંક સિલક	1,21,000
	25,80,000		25,80,000

વધારાની માહિતી :

- (1) જમીન - મકાન અને ફર્નિચરની નવી કિંમત અનુક્રમે 8,20,000 અને 10,00,000 નક્કી થઈ.
 - (2) અપેક્ષિત વળતરનો દર 12% છે.
 - (3) કંપનીનો 50% લેખે કરવેરા બાદ કર્યો પહેલાનો નફો રૂ. 5,45,000 છે.
 - (4) પાઘડીનો અધિક નફાથી 2 ગણી ગણવાની છે.
 - (5) દેવાદારો પૈકી રૂ. 40,000ના દેવાદાર નાદાર જાહેર થયા.
- ઉપરની માહિતી પરથી ઈક્વિટી શેરની આંતરિક તેમજ બજાર કિંમતની ગણતરી કરો.

જવાબ : રોકાયેલી મૂડી (પાઘડી માટે) = 11,59,500, અપેક્ષિત નફો = 1,39,140

સરેરાશ ચોખ્ખો નફો = 2,25,000, અધિક નફો = 1,10,860.

પાઘડી = 2,21,720, રોકાયેલી મૂડી (શેરની આંતરિક કિંમત માટે) = 16,81,220

ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત = 112.08, ડિવિડન્ડનો દર = 16.5%

ઈક્વિટી શેરની બજાર કિંમત = 137.50

પ્ર.11 આર સંધ્યા લિમિટેડનું તા. 31-3-2,008 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

મૂડી - દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
ઈક્વિટી શેરમૂડી		પાઘડી	60,000
20,000 ઈક્વિટી શેર દરેક રૂ.10નો		મકાન	40,000
રૂ. 7.5 ભરપાઈ	1,50,000	યંત્રો	60,000
20,000 શેર દરેક રૂ. 10નો		સ્ટોક	1,20,000
રૂ. 5 ભરપાઈ	1,00,000	દેવાદારો	1,45,000
પ્રેફરન્સ શેરમૂડી		રોકડ/બેંક	26,000
8% ના પ્રેફરન્સ શેર		અ.ચૂકવેલ વીમો	2,000
5,000 દરેક રૂ.10નો	50,000	પ્રાથમિક ખર્ચાં	3,000
સામાન્ય અનામત	4,000		
ન.નું. ખાતું	10,000		
પ્રોવિડન્ડ ફંડ	20,000		
<u>ઘસારા ભંડોળ</u>			
મકાન - 40,000			
યંત્ર - <u>12,000</u>	52,000		
લેણદારો	35,000		
ચૂકવવાના બાકી ખર્ચાં	5,000		
બેંક - ઓવરડ્રાફ્ટ	30,000		
	4,56,000		4,56,000

નીચેની માહિતીને ધ્યાનમાં લઈ તમારે ઈક્વિટી શેર તેમજ પ્રેફરન્સ શેરનું આંતરિક મૂલ્ય શોધો.

- (1) મકાનની કિંમત રૂ. 50,000 આંકવામાં આવી છે.
- (2) પાઘડીની કિંમત રૂ. 65,000 આંકવામાં આવી છે.
- (3) રૂ. 3,000 સિવાયના બાકીના દેવાદારો સદ્ધર છે.
- (4) રૂ. 10,000નો બોનસનો દાવો ચૂકવવાનો બાકી છે.
- (5) કંપનીનો કરવેરાબાદ છેલ્લા 3 વર્ષનો નફો નીચે મુજબ હતો.

રૂ. 3,6000, રૂ. 33,000 અને રૂ. 39,000

- (6) રોકાયેલી મૂડી પર અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% છે.
- (7) 2008ના વર્ષનું પ્રેફરન્સ શેરનું ડિવિડન્ડ ચૂકવવાનું બાકી છે. (ગુ.યુ.ટી.વાય.બી.કોમ)

(જવાબ : ચોખ્ખી મિલકત(પાઘડી માટે) = 2,99,000, અપેક્ષિત નફો = 29,900, ચો.મિ. આંતરિક કિંમત માટે) = 4,49,000, ઈક્વિટી શેર ની આંતરિક કિંમત A શેર = 8.725, B શેર = 6.225, પ્રેફરન્સશેરની આંતરિક કિંમત = 10.80)

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

પ્ર-12 રૂચિત લિ. નું તા. 31-3-2018નું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

જવાબદારી	રકમ રૂ.	મિલકત	રકમ રૂ.
10% ના 20,000 પ્રેફરન્સ શેર		પાઘડી	15,200
દરેક રૂ. 10 નો	2,00,000	મકાન	27,000
20,000 ઈક્વિટી શેર દરેક રૂ. 10નો	2,00,000	- ઘસારો	10,000
સામાન્ય અનામત	64,000	યંત્રો	2,50,000
નફા-નુકાસન ખાતુ	16,000	-ઘસારો	10,000
15%ના ડિબેન્ચર	80,000	ફર્નિચર	12,800
લેણદારો	10,000	- ઘસારો	800
દેવીહૂંડી	5,000	પ્રોવિડન્ટ ફંડના રોકાણો	20,000
ચૂ. બાકી ખર્ચા	8,000	હર્નિશ લિ. ના 12% ના ડિબેન્ચર	22,800
પ્રોવિડન્ટ ફંડ	20,000	(વ્યાજ કરપાત્ર છે.)	
		(દાર્શનિક કિંમત રૂ. 24,000)	
		સ્ટોક	16,000
		દેવાદારો	1,2000
		- ઘા. અનામત	800
		રોકડ-બેંક	5,800
	6,03,000		6,03,000

વધારાની માહિતી :

- (1) મકાનની હાલની બજાર કિંમત રૂ. 2,84,800 છે.
- (2) કંપનીનો સરેરાશ વાર્ષિક નફો રૂ. 1,12,000 છે. (50% કર પહેલાનો)
- (3) ધંધામાં રોકાયેલી મૂડી પર અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% ગણાય છે.
- (4) કંપનીની પાઘડીની કિંમત રૂ. 30,400 ગણવાની છે.

ઉપરની વિગતો પરથી કંપનીના ઈક્વિટી શેરની વ્યાજબી કિંમત શોધો.

(સૌ.યુ.ટી.વાય.બી.કોમ. માર્ચ-2010)

(જવાબ : રોકાયેલી મૂડી = 2,89,600, શેરની આંતરિક કિંમત = 16 શેરની બજાર કિંમત = 18, ડિવિડન્ડનો દર = 18% વહેંચણી પાત્ર નફો = 36,000)

પ્ર-13 કિરણ લિ.નું તા. 31-3-2018ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

જવાબદારી	રકમ રૂ.	મિલકત	રકમ રૂ.
A - ઈક્વિટી શેર દરેક રૂ. 100નો		પાઘડી	2,40,000
6,000 શેર રૂ. 80 ભરપાઈ	4,80,000	જમીન-મકાન	5,42,000
B - ઈક્વિટી શેર દરેક રૂ. 100 નો		યંત્રો	3,38,000
5,000 શેર. પૂર્ણ ભરપાઈ	5,00,000	દેવાદારો	96,000
સામાન્ય અનામત	40,500	આખર સ્ટોક	84500
ડિબેન્ચરર્સ	1,20,000	બેંક સિલક	56500
લેણદારો	84,000	પ્રાથમિક ખર્ચ	43,000
દેવીહૂંડી	75,500		
પ્રોવિડન્ટ ફંડ	1,00,000		
	14,00,000		14,00,000

વધારાની માહિતી

- (1) પાઘડીની નવી કિંમત રૂ. 2,00,000 નક્કી થઈ.
- (2) જમીન-મકાનની કિંમતમાં 22,000નો ઘટાડો કરવો જ્યારે યંત્રોમાં 12,000નો વધારો કરવો.
- (3) દેવાદાર પર 15% ધાલખાધ અનામતની જોગવાઈ કરો.
- (4) કંપનીનો 50% લેખે કરવેરા બાદ નફો રૂ. 1,47,000 હતો.
- (5) અપેક્ષિત વળતરનો દર 15% છે.

ઉપરની માહિતી પરથી ઈક્વિટી શેરની આંતરિક તેમજ બજાર કિંમત શોધો. તેમજ વ્યાજબી કિંમત ગણો.

જવાબ - A ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત = 73.20, B ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત = 93.91, ચોખ્ખી મિલકત = 9,13,100, આંતરિક કિંમત = 93.91, B ડિવિડન્ડનો દર = 15%, બજારકિંમત = A ઈક્વિટી શેરની = 100, B ઈક્વિટી શેરની = 125 વ્યાજબી કિંમત-A ઈક્વિટી શેરની = 86.6, B ઈક્વિટી શેરની = 109.1)

પ્ર-14 આસ્થા લિ.ની માહિતી પરથી તેના ઈક્વિટી શેરની બજાર કિંમત શોધી કાઢો.

- (A) દરેક રૂ. 100નો એક એવા 5,000 ઈક્વિટી શેર જેના પર રૂ. 80 ભરપાઈ છે.
- (B) દરેક રૂ. 100નો એક એવા 1,500 10% ના પ્રેફરન્સ શેર પૂર્ણ ભરપાઈ
- (C) કંપનીના નિયમોનુસાર કંપની દર વર્ષે રૂ. 1,25,000 સામાન્ય અનામત ખાતે લઈ જાય છે.
- (D) અંદાજપત્ર મુજબ આગામી સમયમાં સંચાલન ખર્ચમાં રૂ. 20,000નો ઘટાડો થશે.
- (E) અપેક્ષિત વળતરનો દર 15% છે.
- (F) કંપનીનો 50% લેખે કરવેરા બાદ કર્યા પછીનો નફો રૂ. 2,00,000 છે.

(જવાબ : વહેંચણી પાત્ર નફો = 80,000, ડિવિડન્ડનો દર = 20% ઈક્વિટી શેરની બજાર કિંમત = 106.61)

પ્ર-15 રોહિત લી. નું તા. 31-3-2018ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

મૂડી-દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત-લેણાં	રકમ રૂ.
રૂ.100નો એક એવા		પાઘડી	1,74,000
5,000 ઈક્વિટી શેર	5,00,000	જમીન-મકાન	2,80,000
રૂ.100 નો એક એવા		યંત્રો	1,89,000
2500 10% ના પ્રેફરન્સ શેર	2,50,000	ફર્નિચર	1,26,000
12% ના ડિબેન્ચર	20,000	દેવાદારો	100,000
સામાન્ય અનામત	1,25,000	લેણીહૂંડી	54,000
લેણદારો	87,250	આખર સ્ટોક	1,95,000
બેંક ઓવર ડ્રાફ્ટ	12,480	રોકડ સિલક	50,000
પ્રોવિડન્ટ ફંડ	25,000	પ્રાથમિક ખર્ચ	32,000
	1,200,000		1,200,000

વધારાની માહિતી :

- (1) પાઘડી અધિક નફાથી 2 ગણી આંકવાની છે.
- (2) અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% છે.
- (3) જમીન-મકાનની કિંમત રૂ. 30,00,00 નક્કી થઈ
- (4) યંત્રોની કિંમતમાં રૂ.11000 નો વધારો કરવો.
- (5) દેવાદારોમાં રૂ. 10,000નો દેવાદાર નાદાર જાહેર થયો.

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

(6) 50% લેખે કરવેરા બાદ કર્યો પછીનો છેલ્લા 4 વર્ષનો કુલ નફો રૂ. 50,00,00 છે.

(જવાબ : પાઘડી માટે - રોકાયેલ મૂડી / ચોખ્ખી મિલકત = 3,40,000, અપેક્ષિત નફો = 34,000, સરેરાશ ચોખ્ખો નફો = 1,00,000, અધિક નફો = 66,000, પાઘડી = 1,32,000, શેરની આંતરિક કિંમત માટે રોકાયેલ મૂડી = 4,72,000, શેરની આંતરિક કિંમત = 94.40, શેરની બજાર કિંમત = 2,00, ડિવિડન્ડનો દર = 20% વહેંચણી પાત્ર નફો = 1,00,000, શેરની વ્યાજબી કિંમત = 147.2)

પ્ર.16 ગુજરાત લિ.નું તા. 31-3-2,002નું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

જવાબદારી	રકમ રૂ.	મિલકત	રકમ રૂ.
દરેક રૂ. 100 નો એક એવા		મકાન	3,75,000
4,500 ઈક્વિટી શેર	4,50,000	ફર્નિચર	2,25,000
10% ના પ્રેફરન્સ શેર	1,50,000	રોકાણો	45,000
સામાન્ય અનામત	45,000	દેવાદારો	75,000
લેણદારો	105,000	રોકડ-બેંક	45,000
દેવીહૂંડી	15,000		
	7,65,000		7,65,000

- આ ઉપરાંત નીચેની માહિતી પરથી ઈક્વિટી શેરની વ્યાજબી કિંમત શોધો.

- (1) મકાનની બજાર કિંમત 30% અને ફર્નિચરની બજારકિંમત 20% વધારે છે.
- (2) રોકાણોની બજાર કિંમત રૂ. 52,500 છે.
- (3) દેવાદારો પર 10% ઘાલખાધની શક્યતા છે.
- (4) અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% છે.
- (5) ડિવિડન્ડ વહેંચાયા પહેલાનો સરેરાશ નફો રૂ.1,11,000 છે.
- (6) પાઘડીની કિંમત રૂ. 63,000 ગણવી.

(સૌ.યુ.એસ.વાય.બી.કોમ. એપ્રિલ - 2003)

જવાબ : રોકાયેલી મૂડી = 6,52,500, ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત = 159, શેરની બજાર કિંમત = 177.75, ડિવિડન્ડનો દર = 21.33%, સરેરાશ નફો = 96,000, વ્યાજબી કિંમત = 168.37)

પ્ર.17 અમર લિ.નું તા. 31-3-2,003ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

જવાબદારી	રકમ રૂ.	મિલકત	રકમ રૂ.
ઈક્વિટી શેરમૂડી રૂ. 100નો		પાઘડી	50,000
એક એવા 1,500 શેર પૂરા		જમીન-મકાન	2,00,000
ભરપાઈ	1,50,000	ફર્નિચર	35,000
8% ના પ્રેફરન્સ શેર દરેક રૂ. 100 નો તેવા 500 શેર		10% ની સરકારી જમીનગીરીના	
પૂરા ભરપાઈ	50,000	રોકાણો	60,000
સામાન્ય અનામત	30,000	9% ના ડિબેન્ચર પરત	
નફા-નુકશાન	60,000	નિધિના રોકાણો	40,000
ડિબેન્ચર પરતનિધિ	40,000	ચાલુ મિલકત	1,10,000
ઘસારાની જોગવાઈ :		પ્રાથમિક ખર્ચ	5,000
જમીન-મકાન	40,000		
ફર્નિચર	7,000		
	47,000		

15% ના ડિબેન્ચરર્સ	60,000		
લેણદારો	25,000		
કારીગર અકસ્માત વળતર ફંડ	20,000		
કામદાર નફાભાગ ભંડોળ	18,000		
	5,00,000		5,00,000

- નીચેની વિગતો ધ્યાનમાં લઈને

(અ) અધિક નફાથી 4 ગણી પાઘડી ગણવાની છે.

(બ) ઈક્વિટી શેરની વ્યાજબી કિંમત ગણવાની છે.

(1) જમીન-મકાનની બજાર કિંમત રૂ. 3,00,000 છે.

(2) આ કંપની જેવો ધંધો કરતી અને 20% ડિવિડન્ડ આપતી કંપનીના શેરના ભાવ વસૂલ કરતા બમણાં છે.

(3) કંપનીના છેલ્લા 4 વર્ષનો નફો નીચે મુજબ છે.

2000 = 1,00,000, 2001 = 1,30,000, 2002 = 1,20,000, 2003 = 1,50,000

(4) કરવેરાનો દર 50% છે.

(દક્ષિણ ગુજરાત યુનિ. ટી.વાય.બી.કોમ)

(જવાબ : રોકાયેલ મૂડી (પાઘડી માટે) = 3,25,000, અપેક્ષિત નફો = 3,2500 ચોખ્ખો સરેરાશ નફો = 55,500, અધિક નફો = 23,000

પાઘડી = 92,000, રોકાયેલ મૂડી (ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત માટે) = 4,77,000, ઈક્વિટી શેરની આંતરિક કિંમત = 318, બજારકિંમત = 390, ડિવિડન્ડનો દર = 39%, વહેંચણીપાત્ર નફો = 58,500, વ્યાજબી કિંમત = 354)

પ્ર-18 રમેશ લિમિટેડનું તા. 31-3-2015 ના રોજનું પાકું - સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

જવાબદારી	રકમ રૂ.	મિલકત	રકમ રૂ.
10%ના 40,000 પ્રેફરન્સ શેર દરેક રૂ. 10 નો તેવા	40,00,00	પાઘડી	30,400
40,000 ઈક્વિટી શેર દરેક રૂ. 10નો તેવા	40,00,00	જમીન-મકાન	5,40,000
સામાન્ય અનામત	1,28,000	- ઘસારો	<u>20,000</u>
નફા-નુકશાન ખાતુ	32,000	યંત્રો	50,00,00
15% ના ડિબેન્ચર	1,60,000	- ઘસારો	<u>20,000</u>
પ્રોવિડન્ટ ફંડ	40,000	ફર્નિચર	25,600
લેણદારો	32,000	- ઘસારો	<u>16,00</u>
દેવીહૂંડીઓ	14,000	રોકાણો :	
		10% પ્રોવિડન્ટ ફંડ સામે	
		ના રોકાણો	40,000
		+ સ્પંદન લિ. ના 12%	
		ના ડિબે. (દાર્શનિક	
		કિંમત રૂ.48,000 અને	<u>45,600</u>
		વ્યાજ કરપાત્ર)	85,600
		સ્ટોક	32,000
	12,06,000		12,06,000

શેરનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Shares)

વધારાની માહિતી :

- (1) જમીન અને મકાનની હાલની બજારકિંમત રૂ. 5,69,600 છે.
- (2) કંપનીનો સરેરાશ વાર્ષિક નફો (50 % લેખે કરબાદ કર્યા પહેલાનો) રૂ. 2,24,000 છે.
- (3) આજ પ્રકારના ધંધામાં રોકાયેલી મૂડી પર અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% ગણાય છે.
- (4) કંપનીની પાઘડીની કિંમત રૂ. 60,800 આંકવામાં આવી છે.

ઉપરની વિગતો ઉપરથી કંપનીના ઈક્વિટી શેરની વ્યાજબી કિંમત શોધો.

(સૌ.યુ.બી.કોમ. સેમ-4, એપ્રિલ - 2016)

જવાબો : ચોખ્ખી મિલકત = 6,40,000, આંતરિક કિંમત = રૂ.16 વહેંચણીપાત્ર નફો રૂ. 72,000, ડિવિડન્ડનો દર = 18% શેરની બજાર કિંમત = રૂ.18, શેરની વ્યાજબી કિંમત = રૂ.17)

રૂપરેખા :

- 3.1 આટલું શીખશો
- 3.2 પ્રાસ્તાવિક - અર્થ
- 3.3 નાદારીના કાયદાનો સંક્ષિપ્ત પરિચય
- 3.4 નાદાર જાહેર થવા અંગેની વિધિ/પ્રક્રિયા
- 3.5 સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટખાતુ (અર્થ અને સમજૂતી)
- 3.6 સ્થિતિનિદર્શક નિવેદનનો અને તૂટખાતાનો નમૂનો
- 3.7 નાદારીના હિસાબો વખતે કેટલીક વિશિષ્ટ બાબતોની નોંધ (1થી 9)
- 3.8 વ્યવહારું ઉદાહરણો (1થી 8) (પૂર્ણ જવાબ - સમજૂતી સહિત)
- 3.9 ભાગીદારી પેઢીની નાદારી : મહત્વના મુદ્દાઓ અને સમજૂતીદર્શક ઉદાહરણ (પૂર્ણ-જવાબ સમજૂતી સહિત)
- 3.10 હેતુલક્ષી વ્યાવહારિક ઉદાહરણો (ઉકેલ સાથે)
- 3.11 સંક્ષિપ્તસાર
 - સ્વાધ્યાય
 - સૈદ્ધાંતિક પ્રશ્નો
 - હેતુલક્ષી પ્રશ્નો (ટૂંકાજવાબો સાથે)
 - બહુવિકલ્પ પ્રશ્નો (Multiple Choice Questions)
 - વ્યાવહારિક પ્રશ્નો (માર્ગદર્શક ટૂંકા જવાબો સાથે)

3.1 આટલું શીખશો

આ પ્રકરણમાંથી આપ નીચેના મુદ્દાઓ અંગે જ્ઞાન-સમજ-માહિતી મેળવી શકશો.

1. નાદારી અને નાદારનો અર્થ સમજશો.
2. નાદારના રક્ષણ અને લેણદારના હિત માટે નાદારી કાયદાનો સંક્ષિપ્ત પરિચય મેળવશો.
3. અદાલત મારફતે નાદાર જાહેર થવાની કામગીરી સમજી શકશો.
4. નાદાર વ્યક્તિ/પેઢીની મિલકત અને દેવા અંગેની સ્થિતિ અંગે સમજણ મેળવી શકશો.
5. નાદાર વતી નિમાયેલ 'રિસીવર' અથવા 'ઓફિસીઅલ એસાઈની' દ્વારા થતી હિસાબી પ્રક્રિયા વિશે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકશો.
6. નાદારીનાં સંજોગોમાં વિશિષ્ટ હિસાબી મુદ્દાઓ અને તેની હિસાબી પતાવટ અંગે સમજ મેળવી શકશો.
7. સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતા મુજબ 'તૂટ' શોધવાની હિસાબી પ્રક્રિયાથી જ્ઞાન-સમજ વિકસાવી સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો ઉકેલવા સક્ષમ બનશો.

3.2 પ્રાસ્તાવિક - અર્થ

“નાદારી” એટલે દેવુ ચૂકવવાની અસમર્થતા. “નાદાર એટલે અસદ્ધર વ્યક્તિ. જેને માટે ધંધાકીય મિલકતમાંથી ધંધાકીય દેવુ પૂરેપૂરું ન ચૂકવી શકાય તેવી પરિસ્થિતિને “ધંધાકીય એકમની નાદારીની” તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

ધંધાના માલિક (એકાકી વેપારી / ભાગીદારો) પાસેથી સબળ લેણદારો નબળા લેણદારોના ભોગે પોતાનું લેણું વસૂલ કરી લે. ઉપરાંત નાદાર જાહેર થવાની અણી પર પહોંચેલ વ્યક્તિઓ પર જાનમાલના ખતરાનો ભય પણ ઊભો થાય છે. લેણદારો તેને શારીરિક અને માનસિક રીતે પરેશાન કરે તેવું બનવાની શક્યતાઓ છે. લેણદારો વચ્ચે નાદાર વ્યક્તિની મિલકતની વહેંચણી પણ ન્યાયી

રીતે થવી જોઈએ. નાદાર વ્યક્તિ / પેઢી અને તેના લેણદારોને રક્ષણ આપતા કાયદા ઈ.સ. 1909 અને ઈ.સ. 1920માં પસાર કરેલ છે. જે એકાકી વેપારી અને ભાગીદારી પેઢી માટેની જોગવાઈ ધરાવે છે. કંપનીઓને નાદારીના આ કાયદાઓ લાગુ પડતા નથી, પરંતુ સંયુક્ત હિસ્સાવાળી કંપનીઓ માટે 2013ના કંપની ધારામાં જોગવાઈઓ કરવામાં આવે છે. તેમજ હાલની સ્થિતિએ ભારતમાં નાદારીના સંજોગોમાં “The Insolvency and Bankruptcy code - 2016” મુજબ Individuals, partnership firms અને Corporate Person's Liquidation પ્રક્રિયા માટે નવા કાનૂન લાગુ થાય છે.

3.3 નાદારીના કાયદાનો સંક્ષિપ્ત પરિચય :

નીચેના બે કાયદાઓ ભારતમાં અમલમાં છે.

(1) ધી પ્રેસિડેન્સી ટાઉન્સ ઈન્સોલ્વન્સી એક્ટ, 1909 :

બ્રિટિશ શાસન વખતના પ્રેસિડેન્સી ટાઉન્સ - મુંબઈ, ચેન્નઈ અને કોલકત્તાને જ આ કાયદો લાગુ પડે છે / અમલમાં છે.

(આપણા અભ્યાસક્રમ મુજબ આ કાયદા પ્રમાણે અભ્યાસ કરવાનો નથી)

(2) પ્રોવિન્શિયલ ઈન્સોલ્વન્સી એક્ટ, 1920:

મુંબઈ, ચેન્નઈ અને કોલકત્તા સિવાયના ભારતનાં શહેરો અને ગ્રામ્યવિસ્તારના વેપારીઓને આ કાયદો લાગુ પડે છે.

(આ કાયદા મુજબ આપણે વ્યવહારું ઉદાહરણો - પ્રશ્નોનો અભ્યાસ કરવાનો છે તેમ અભ્યાસક્રમની સૂચના છે.)

3.4 નાદાર જાહેર થવા અંગેની વિધિ / પ્રક્રિયા :

સક્ષમ અદાલતને કાયદાની કેટલીક જોગવાઈઓનું પાલન કરતી અરજીની ચકાસણી બાદ ખાતરી થાય કે દેવાદારની સ્થિતિ ખરેખર અસદ્ધર છે એટલે બધાં લેણદારોને નોટિસ દ્વારા જણાવવામાં આવે છે અને અરજીની સુનાવણીની તારીખ નક્કી કરવામાં આવે છે.

કાયદાની શરત મુજબ દેવાદારની દેવાની રકમ રૂ. 500થી વધુ હોવી જોઈએ. ઉપરાંત તેણે નાદારીનું કૃત્ય કર્યું હોય. જેમ કે તેણે પોતાના લેણદારોને નોટિસ આપી દેવાની ચૂકવણી મુલતવી રાખ્યાનું કે ચૂકવણી માટે અસમર્થ હોવાની જાણ કરી હોય.

સુનાવણીની તારીખે બધા લેણદારોને સાંભળ્યા બાદ અદાલત તેને “નાદાર જાહેર કરતો હુકમ” કરે છે.

ધી પ્રોવિન્શિયલ ઈન્સોલ્વન્સી એક્ટ મુજબ નાદારીની કાર્યવાહીનું વહન કરતા આ અધિકારીને “રિસીવર” કહે છે. રિસીવર જાહેર થયેલ વ્યક્તિની પેઢીની મિલકત વેચી ઉપજેલ રોકડમાંથી નાદારના લેણદારોને તેમના દરજ્જા મુજબ અને કાયદાની જોગવાઈઓ ધ્યાનમાં લઈને ચૂકવણી કરે છે.

આ અધિકારી અદાલતને એક અહેવાલ આપે છે. આ અહેવાલમાં અધિકારીએ પોતે સંપન્ન કરેલ કાર્યવાહીની તમામ વિગતો અને નાદારીની “નાદારી” તરીકેની જે પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ તેનાં એટલે કે નાદારીના કારણો દર્શાવવામાં આવે છે.

અદાલત “મુક્તિનો હુકમ” બહાર પાડે તો તે મળ્યા બાદ વેપારી કે પેઢી નવેસરથી પોતાનું જીવન શરૂ કરી શકે છે. આમ, કાયદો તેને નવજીવન આપે છે.

3.5 સ્થિતિનિદર્શક નિવેદન અને તૂટખાતું : અર્થ અને સમજૂતી

નાદારની આર્થિક સ્થિતિને લેણદારો સમક્ષ રજૂ કરવા માટે 1920ના પ્રાંતિય નાદારીના કાયદા નીચે નિમાયેલ ‘રિસીવર’ દ્વારા એકાકી વેપારી કે ભાગીદારી પેઢીની - દેવા - મિલકત - લેણાંની આર્થિક નાણાંકીય પરિસ્થિતિ જે પત્રક વડે દર્શાવાય છે તેને સ્થિતિનિદર્શક નિવેદન કહે છે. અદાલત દ્વારા નાદાર જાહેર થયા બાદ આ પત્રક તૈયાર કરીને રિસીવર દ્વારા દર્શાવવામાં આવે છે.

આ પત્રકમાં નાદારે ચૂકવવા પડશે તેમ ધારેલ દેવાઓની રકમ તેમણે રજૂ કરેલા કાયા દેવા તેમજ અન્ય સ્થિતિને આધારે દેવાની વિગત તરીકે રજૂ થાય છે. તેમાં “ચાર પ્રકારનાં દેવા” ક્રમશઃ લિસ્ટ તરીકે દર્શાવાય છે.

લિસ્ટ ‘A’ : બિનસલામત લેણદારો : જેમાં પરચુરણ બાકી દેવા, ખર્ચ - ખરીદીના લેણદારો, દેવી હૂંડી, બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ, નકારવાની શક્યતાવાળી હૂંડીઓ, સ્ત્રીધન ગણાય તેવી નાદારની પત્નીની લોન, એકાકી વેપારીના કિસ્સામાં અંગત દેવા, પસંદગીના ન ગણાય તેવા લેણદારો - દેવા, વગેરે દર્શાવાય છે.

લિસ્ટ - 'B' : સંપૂર્ણ સલામત લેણદારો : જે લેણદારોએ નાદારને ઉછીના આપેલાં હોય પરંતુ તે સામે જામીનગીરી તરીકે કોઈ મિલકતગીરો કે તારણ તરીકે લીધી હોય તે મિલકતની ઉપજ રકમ સામે તેના લેણાં ઓછા હોય તો તેવા લેણાં વસૂલવા જે લેણદારો પૂર્ણપણે સલામત હોય તેવા લેણદારો અહીં દર્શાવાય છે. તેમને કોઈ રકમ ચૂકવવાની ન હોય તેની ઉપજનો વધારો સામે મિલકતની ઉપજમાં લઈ જવાય છે.

લિસ્ટ - 'C' : અપૂર્ણ સલામત લેણદારો : જે લેણદારોએ નાદારને પૂરી પાડેલ ઉછીની રકમ વસૂલ કરવા માટે મિલકત તારણ તરીકે, ગીરો રૂપે પોતાની પાસે ધરાવતી હોય પરંતુ તે મિલકતની ઉપજથી પૂરેપૂરું પોતાના લેણા વસૂલ ન થઈ શકે તેમ હોવાથી તેઓ અમુક અંશે સલામત લેણદારો અને અમુક અંશે અસલામત લેણદારો ગણાય છે. જો આવા લેણદારો કોઈ મિલકતઉપર પ્રથમ ગીરો હક્ક ને બદલે દ્વિતીય ગીરો હક્ક ધરાવતા હોય તો તેઓને પ્રથમ ગીરો હક્કવાળા લેણદારોને ગીરો મિલકતની ઉપજમાંથી રકમ મળ્યા બાદ વધતી રકમનો લાભ મળે છે તેથી લિસ્ટ - B નો મિલકતનો ઉપજ વધારો લિસ્ટ C માં લેણદારોમાથી બાદ થાય છે.

લિસ્ટ - D એટલે પસંદગીના લેણદારો : જેમાં ધી પ્રોવિન્શિયલ ઈન્સોલ્વન્સી એક્ટ, 1920 મુજબ સરકારનું, સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓનું, પંચાયતનું કે કોર્પોરેશન વેરા, આવકવેરો, બાકી લેણું જે નાદારનું દેવું ગણાય તે પૂરેપૂરું પસંદગીના લેણદાર તરીકે દર્શાવાય છે. આ ઉપરાંત નાદારની પેઢીમાં કામગીરી કરતા કારકૂન, નોકર, મજૂર વગેરેને વ્યક્તિગત રૂા. 20 થી વધુ નહીં તેવો પગાર, મજૂરી, વેતન પસંદગીનું દેવું ગણીને આ લિસ્ટમાં દર્શાવાશે ધ્યાનમાં રાખવું કે તે સિવાયનું પગાર વેતન કે આવું દેવું બિનસલામત લેણદારો લિસ્ટ - A માં દર્શાવશે.

આમ, સ્થિતિ દર્શક નિવેદનમાં દેવાની વિગત નીચે લિસ્ટ A, B, C અને D મુજબનાં વર્ગીકૃત લેણદારો રજૂ કરવામાં આવે છે.

મિલકતની વિગતમાં નાદારે દર્શાવેલ પેઢીની મિલકત ઉપરાંત એકાંકી વેપારીનાં કિસ્સામાં અંગત મિલકત પણ ઉપજ કિંમતે દર્શાવાય છે. જે માટે લિસ્ટ : E, F, G અને H શીર્ષક નીચે મિલકતની ચોપડા કિંમત અને ઉપજ કિંમત દર્શાવાશે. અંગત મિલકત એકાંકી વેપારીનાં કિસ્સા સિવાય દરેક મિલકતની ચોપડા કિંમત અને ઉપજ કિંમત નોંધવામાં આવે છે. જો ઉપજ કિંમત વધુ હોય તો તફાવત તે મિલકતમાં નફો/ લાભ ગણીને તૂટ ખાતામાં આવક બાજુ તૂટમાં ઘટાડો કરવાની વિગત તરીકે તે નોંધવામાં આવશે. પરંતુ જો ચોપડા કિંમત કરતા ઉપજ કિંમત ઓછી હોય તો 'તફાવત' ખોટ/નુકશાન તરીકે તૂટખાતે જાવક બાજુ તૂટમાં વધારો કરતી બાબત તરીકે નોંધવામાં આવશે.

લિસ્ટ - E : પરચુરણ મુક્ત મિલકત નીચે પેઢીની કે વ્યક્તિગત અંગત મિલકત જે ગીરવે કે તારણ તરીકે નથી, મુક્ત છે તે દર્શાવા જેમ કે, જમીન, મકાન-વાહન, ફેક્ટરી, કમ્પ્યુટર્સ, રોકાણો, સ્ટોક, રોકડ-બેંક વગેરે દર્શાવાશે. જો સ્વૈચ્છિક હેરફેર રદ થાય તો તેવી મિલકતની ઉપજ પણ અહીં નોંધવામાં આવે છે.

લિસ્ટ - F દેવાદારો અથવા ચોપડે લેણું : તરીકે દર્શાવાય છે. દેવાદારોમાં સદ્દર જેની ચોપડા કિંમત એટલી જ ઉપજ કિંમત હોય તેવા દેવાદારો 'સદ્દર' શીર્ષક પ્રથમ નોંધવા તે બાદ 'શકમંદ' (સંશયત) દેવાદારો નોંધવા જેની ચોપડા કિંમત કરતા ઉપજ હંમેશા ઓછી હોય. તેમજ ડૂબત શીર્ષક નીચે વસૂલ જ ન થઈ શકે તેવા દેવાદારો દર્શાવાશે. જેની ચોપડા કિંમત સામે ઉપજ કિંમત શૂન્ય / કંઈ પણ નહિ તરીકે હોય. શકમંદ મુજબ અને ડૂબત મુજબ દેવાદારો પાસેથી વસૂલ ન થઈ શકતી રકમ 'ઘાલખાધ' તરીકે નક્કી કરીને તૂટ ખાતે 'નુકશાન' ગણી જાવક બાજુએ List - F મુજબ ઘાલખાધ તરીકે દર્શાવવી.

લિસ્ટ - G - એટલે લેણીહૂંડીઓ : જે હૂંડીઓ પાકતી તારીખે વટાવવા મોકલી ન હોય તેમજ વસૂલ કરવા માટે હજુ મોકલવાની ન હોય તેવી લેણી હૂંડીઓ આ શીર્ષક નીચે ચોપડા કિંમત અને ઉપજ કિંમતના ખાતામાં દર્શાવાશે. તેનો તફાવત તૂટ ખાતે લઈ જવાય છે.

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

લિસ્ટ - 'B' નો વધારો જો કોઈ હોય અને તેનો ઉપયોગ લિસ્ટ - 'C' માટે ન હોય તે સંજોગોમાં આવો વધારો ઉપજનાં ખાતામાં લિસ્ટ G પછી મિલકત તરીકે દર્શાવાશે. આ રીતે લિસ્ટ E, F, G તેમજ લિસ્ટ B ના વધારા સહિત ઉપજના ખાતાનો સરવાળો થશે. જે મિલકતની કુલ ઉપજ ગણાય. આ ઉપજમાંથી સૌપ્રથમ નાદારીનાં ખર્ચાં, રિસીવરનું મહેનતાણું બાદ થશે. તે પછી જે ઉપજ રહે તેમાંથી લિસ્ટ - D મુજબ પસંદગીના લેણદારોને રકમ “સામે મુજબ” ચૂકવાશે તે બાદ જે વધારો રહે તે મિલકતની ચોખ્ખી ઉપજ ગણાય. તે રકમ સામે નાદારીનાં ચૂકવવા પડશે તેમ ધારેલ છે. તેવી રકમનો સરવાળો સરખાવતા જે તફાવત (ખૂટતી રકમ) મળે તેને તૂટ કહેવામાં આવે છે. આવી તૂટની રકમનું વિગતવાર વર્ણન તૂટ ખાતામાં હોય છે. અહીં “તૂટ” ખાતું એટલે લિસ્ટ 'H' જે આ સ્થિતિદર્શક નિવેદન મુજબ સામાન્ય ગણતરી વડે નિર્ધારિત થાય છે.

હવે તૂટ ખાતું (લિસ્ટ-H) શું છે તે સમજાવે

સ્થિતિદર્શક નિવેદન મુજબ, તૂટ એટલે કે નાદારે દેવું ચૂકવવાની રકમ સામે તેની પાસે ઉપલબ્ધ મિલકતની ઉપજ વચ્ચેનો તફાવત આ તૂટ ઉદ્ભવવા માટેના જે વિવિધ કારણો છે તેનું વિવરણ પણ રિસીવરે અદાલતમાં રજૂ કરવાનું રહે છે. તેથી તે વિવરણને તૂટખાતુ (લિસ્ટ - H) કહે છે. આ ખાતાની ડાબી બાજુએ આવકો (+) દર્શાવાય છે જ્યારે જમણી બાજુએ જાવકો (-) દર્શાવાય છે. આ તૂટખાતું નાદારે ધંધો શરૂ કર્યા તારીખથી નાદારની અરજી તારીખ સુધીનાં સમયગાળા માટે બનાવવામાં આવે છે.

3.6 સ્થિતિદર્શક નિવેદનનો અને તૂટખાતાનો નમૂનો :

સ્થિતિદર્શક નિવેદનનો નમૂનો

શ્રી.....નું. તા. ના રોજનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન

1	2	3	4	5	6
કાયાં દેવા રૂ.	દેવાની વિગત (નાદારે દર્શાવ્યા મુજબ)	ચૂકવી પડશે તેવી ધારેલ રકમ રૂ.	મિલકતની વિગત નાદારે દર્શાવ્યા મુજબ	ચોપડા કિંમત રૂ.	ઉપજ કિંમત રૂ.
✓	List - A : <u>બિનસલામત</u> <u>લેણદારો :</u>	✓	List - E પરચૂરણ મિલકત (List -F, G, B, C) સિવાયની મિલકત	✓	✓
	List - B <u>સંપૂર્ણ સલામત</u> <u>લેણદારો</u> ✓ (-)ગીરો લોન ઉપજ ✓ વધારો સામે (-) ✓ મુકવો	NIL	List - F દેવાદારો સલામત / સધર શકમંદ	✓ ✓	✓ ✓
✓	List - C <u>સંપૂર્ણ સલામત</u> <u>લેણદારો</u> ✓ (-) ગીરો મિલકત ની ઉપજ ✓	✓	ડૂબત List - G લેણીહૂંડી + List B નો વધારો સામેથી લાવ્યા = મિલકતની	NIL ✓ ✓	✓ ✓ ✓
	List - D		કુલ ઉપજ	→	✓

✓	પસંદગીના	✓	બાદ : નાદારી ખર્ચ	→	(-) ✓
	લેણદારો		રીસીવર મહેનતાણું	→	(-)
	(-) સામે મુજબ		List - D સામે મુજબ		
	ચૂકવ્યા ✓		ચૂકવ્યા	→	(-) ✓
			મિલકતની ચોખ્ખી		✓
			ઉપજ	→	
			List - H મૂડીતૂટ	→	?
			તૂટખાતામાં		
			દર્શાવ્યા મુજબ)		
	કુલ	✓	કુલ		✓

તૂટ ખાતુ List H નું વર્ણન) નો નમૂનો

શ્રી.....નું તા..... થી તા..... સુધીના સમયગાળાનું તૂટખાતું

આવક (+)	રૂ.	જાવક (-)	રૂ.
(1) મિલકતના દેવા પરનો તા : ના રોજનો વધારો (શરૂ મૂડી)	✓	(1) તા.... ના રોજ દેવા - જવાબદારી નો મિલકતપરનો વધારો (શરૂની તૂટ)	✓
(2) દરેક વર્ષનો ધંધાકીય ખર્ચ બાદ કર્યા પછીનો ચો. નફો.	✓	(2) ધંધો શરૂ કર્યા તા.... થી નાદારી હુકમ સુધીમાં દર વર્ષ મુજબ ચોખ્ખી ખોટ	✓
(3) ધંધો શરૂ કર્યા તારીખથી નાદારીની તારીખ સુધીમાં અન્ય સાધનો વગેરેમાંથી આવક અથવા નફો	✓	(3) લિસ્ટ - F મુજબ ઘાલખાધ (દેવાદારોમાં ઘાલખાધ)	✓
(4) મૂડી પરનું વ્યાજ	✓	(4) લિસ્ટ - G મુજબ ઘાલખાધ (લેણીહૂંડીમાં નુકશાન / ખોટ)	✓
(5) મિલકતવેચાણનો નફો (લિસ્ટ E, B, C વગેરેમાં ચોપડા કરતા ઉપજ કિંમત વધુ હોય ત્યારે)	✓	(5) ધંધાકીય ખર્ચ સિવાયના ખાસ બીજા ખર્ચ જેમ કે ઉપાડ, ઉપાડનું વ્યાજ, ઘરખર્ચ, દંડ કે પેનલ્ટી વગેરે	✓
(6) અંગત મિલકત (જો અંગત દેવા જવાબદારી બાદ ન કરીએ તો કુલ રકમ દર્શાવવી)	✓	(6) અન્ય ધંધાકીય સિવાયના નુકશાન / ખોટ - નુકશાન, શરત, જુગાર, લોટરી, નુકશાન વગેરે.	✓
(7) અન્ય તૂટમાં ઘટાડો કરતી વિગત અને રકમ	✓	(7) મિલકતઉપજ નુકશાન (લિસ્ટ E, B, C મુજબ) જો મિલકતની ચોપડા કિંમત સામે	✓
(8) તૂટ (સ્થિતિ દર્શક નિવેદનમાં દર્શાવ્યા મુજબ)	?	ઉપજ કિંમત ઓછી હોય તો વટાવેલી હૂંડી અંગે નુકશાન મુજબની જવાબદારી	✓
		(8) અંગત દેવા (જો અંગત મિલકતમાંથી બાદ દર્શાવ્યા ન હોય તો)	✓

		(9) નાદારીના ખર્ચા, વિસર્જન ખર્ચા, રિસીવરનું મહેનતાણું વગેરે	✓
કુલ	✓	(10) તૂટમાં વધારો કરતી વિગત અને રકમ જાવક ખર્ચ કે નુકશાન હોય ત્યારે	કુલ ✓

3.7 નાદારીના હિસાબો વખતે કેટલીક વિશિષ્ટ બાબતોની નોંધ :

(1) સ્વૈચ્છિક હેરફેર (Voluntary Transfer)

ઘણીવાર નાદાર અપ્રમાણિકતા અને બદઈરાદાથી પોતાની મિલકતમિત્રો કે સગાસંબંધીઓના નામે ફેરબદલ કરે અને લેણદારોના હિતને નુકશાન પહોંચાડે. આવી ફેરબદલી રદ કરવાને લગતી જોગવાઈ નાદારીના કાયદામાં કરેલ છે. જો નાદાર થતી વ્યક્તિએ નાદારીની અરજી તારીખના અગાઉના બે વર્ષના ગાળા દરમિયાન અવેજ લીધા સિવાય કોઈ પણ વ્યક્તિને મિલકતફેરબદલ કરી આપેલ હોય તો તે રદબાતલ ગણાય છે. રિસીવર કે એસાઈની આવી મિલકતપરત મેળવી શકે છે. અને અંગત મિલકતના હવાલાની જેમ સ્થિતિદર્શક નિવેદનના લિસ્ટ 'E' અને તૂટ ખાતામાં (+) ડાબી બાજુ દર્શાવે છે. જો મિલકતની હેરફેર અવેજ લઈને સેવાના બદલામાં કરી હોય તો તે કાયદેસર ગણાય છે.

ઉપરોક્ત નિયમોને નીચેના બે અપવાદ છે.

(અ) લગ્ન પહેલાં કે લગ્નના અવેજ તરીકે મિલકતની ફેરબદલી થઈ હોય.

(બ) વ્યક્તિએ અવેજ આપીને શુદ્ધ દાનતથી મિલકતની ફેરબદલી પોતાની તરફેણમાં મેળવી હોય.

નોંધ : ઉપરોક્ત હિસાબી અસર સ્વૈચ્છિક હેરફેર લેણદારને થઈ હોય તો નોંધને પાત્ર બને છે. પરંતુ લેણદાર ન હોય મિત્ર, સગા કે સંબંધી કોઈ હોય તો તે સંજોગોમાં રિસીવર આવી મિલકતપરત મેળવે તેને લિસ્ટ E માં ઉપજના ખાનામાં દર્શાવાશે. અને તૂટખાતામાં ડાબી બાજુ આવક તરીકે દર્શાવશે.

(2) કપટયુક્ત પસંદગી :

નાદાર વ્યક્તિ એકાકી વેપારી તરીકે ધંધામાં હોય ત્યારે પોતાના લેણદારોને રકમ ચૂકવવામાં ચૂકવણીનો ક્રમ ન જાળવે અને કપટપૂર્વક ઈરાદાથી લેણદારને ચૂકવણીમાં ખોટો અગ્રતાક્રમ આપે, જો નાદારીની અરજી તારીખ અગાઉના 3 માસમાં આવી કોઈ ઘટના બની હોય તો રિસીવર લેણદારોની ખાતાવહી ઉપરથી તારીખ અને સમય મુજબ લેણદારને યોગ્ય ક્રમમાં રકમ ચૂકવી છે કે કેમ તેની તપાસમાં ક્રમ ન જાળવાતો હોય તો તેવી ચૂકવણી કપટયુક્ત પસંદગીના નામે રદ ગણે છે અને તેને લીધે આવો લેણદાર રદ થાય. તેથી બિનસલામત દેવું તેટલું વધે છે અને તેટલી જાવક પણ તૂટ ખાતામાં વધે છે વ્યવહાર રદ થતા આ રીતે ચૂકવેલ રકમ રીસીવરને પરત મળે છે તેથી લિસ્ટ E માં આવક વધે છે. મિલકતતરીકે અને તૂટખાતામાં પણ આવક વધે છે. તેટલો લેણદાર લિસ્ટ - A માં વધે છે તૂટ ખાતે તેને ચૂકવવાની તરીકે જાવક પણ વધે.

(3) નાદારની પત્નીની લોન :

નાદાર પતિએ ભૂતકાળમાં પત્ની પાસે કોઈ લોન લીધી હોય તો તે બિનસલામત દેવા તરીકે List - A નીચે દર્શાવાશે. જો પત્નીની લોન પુરેપુરી સ્ત્રી ધન હોય તે, List - A નીચે પુરી રકમ દર્શાવવી. પરંતુ જો નાદારની પત્નીની લોન પૈકી અમુક રકમ સ્ત્રીધન ન ગણાય તેવી હોય એટલે કે નાદારની પત્નીને નાદારે ભૂતકાળમાં ઘરખર્ચ કે બચત માટે પોતાની કમાણીમાંથી કોઈ રકમ આપી હોય અને તે રકમનો સમાવેશ નાદારની પત્નીની લોનમાં થતો હોય તો તે નાદારની પત્નીની લોનમાંથી સ્ત્રીધન ન ગણાય તેવી રકમ તરીકે બાદ કરવામાં આવશે અને તૂટખાતામાં તે દેવું કોઈને ચૂકવવાનું ન હોય આવક બાજુ દર્શાવાશે.

(4) નાદારની જીવનવીમા પોલિસી :

આ રકમ નાદારની અંગત મિલકત છે તેનું શરણમૂલ્ય ધ્યાનમાં લેવાય છે અને તે રકમથી લિસ્ટ-E મુજબની મિલકત વધે છે. તૂટખાતામાં આવક તરીકે નોંધાય છે જો જીવનવીમા પોલિસી તારણ કે ગીરવે હોય તો તેની ઉપજ List - E માં નોંધવાને બદલે List - B અથવા List - C માં લેણદારોને ચૂકવવા માટે દર્શાવવામાં આવે છે અને તૂટ ખાતે આવક બાજુ દર્શાવાય છે.

(5) નાદારની અંગત મિલકત અને અંગત દેવા :

વ્યક્તિગત એકાંકી નાદારીના સંજોગમાં નાદારની મિલકત અને દેવા ધંધાના હોય કે અંગત હોય તેને અહીં એક જ ગણવામાં આવે છે. તેથી ધંધાકીય મિલકતોની જેમ જ નાદારની અંગત મિલકતો પણ ધ્યાનમાં લેવાશે અને હિસાબોમાં દર્શાવાશે. List - E માં અને તૂટ ખાતે આવક બાજુ એ જ રીતે અંગત દેવા જવાબદારી પણ હિસાબોમાં લેવાશે અને List - A નીચે અને તૂટ ખાતામાં જાવક બાજુએ દર્શાવાશે.

(6) નાદારીનો ખર્ચ અને રિસીવરનું મહેનતાણું :

કાનૂની ખર્ચની દૃષ્ટિએ આ પ્રકારના ખર્ચ મિલકતની કુલ ઉપજમાંથી સૌપ્રથમ બાદ કરવાના રહે છે અને સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં તે રીતે નોંધવાના રહે છે. બીજી અસર તૂટ ખાતાની જાવક બાજુ નોંધવામાં આવે છે.

(7) નકરાય તેવી વટાવેલી હૂંડીની જવાબદારી :

જે લેણીહૂંડીઓ વટાવવા માટે અથવા વેચાણવેરો કરીને અન્યને આપેલ હોય તેવી હૂંડીઓ લેણીહૂંડી ન રહેતા વટાવેલી હૂંડી ગણાય છે. જો આવી વટાવેલી હૂંડી નાદારે કોઈ લેણદારને તેને ચૂકવવાની રકમ સામે આપી હોય તો તેણે તેટલી રકમથી લેણદાર ઘટાડેલ હોય. હવે જો આવી હૂંડી પાકતી તારીખે નકારાય તેમ છે. તેવી માહિતી રિસીવરને મળે તો રિસીવર આવી વટાવવા પાત્ર હૂંડીઓ નકારાશે તેથી તે અંગેનો લેણદાર જે રદ કરી નાખેલ તે હવે ફરીથી ઊભો થશે તેથી List - A નીચે ન કરાય તેવી હૂંડીનો લેણદાર નોંધવામાં આવશે. અને તેને રકમ ચૂકવવાનું નક્કી થતા તૂટ ખાતે તેટલી જાવક વધશે.

(8) લેણદારે જતી કરેલી રકમ અંગે :

જો દેવામાં ઘટાડો થાય તે રીતે લેણદાર રકમ જતી કરે તો :

આ સંજોગોમાં લિસ્ટ - A ની રકમમાં ઘટાડો થશે અને તેટલી જ રકમથી તૂટ ખાતામાં આવક બાજુ નોંધ કરવામાં આવશે.

(9) મૂડી પરના વ્યાજ અંગે :

આવી રકમ તૂટમાં ઘટાડો કરતી રકમ તરીકે આવક બાજુએ નોંધવામાં આવે છે.

- પરંતુ જો ધંધાની શરૂઆતથી મૂડી પર આવુ વ્યાજ ગણવામાં આવેલ ન હતું અને નોંધવામાં ન આવેલ તેવી માહિતી હોય તો તૂટખાતામાં જ મૂડી પરનું વ્યાજ આવક તરીકે નોંધી. તરત જાવક બાજુએ પણ નોંધવામાં આવશે.

3.8 વ્યવહારું ઉદાહરણો (પૂર્ણ જવાબ અને સમજૂતી સહિત)

એક મિલકતપર બે ગીરો લેણદારો, નાદારની પત્નીની લોન, સ્વૈચ્છિક હેરફેર, મૂડી પરનું વ્યાજના મુદ્દાઓ :

ઉદા-1 શ્રી નાથાલાલ તા. 31-3-05ના રોજ નાદારીની અરજી કરી ત્યારે તેની સ્થિતિ નીચે મુજબ હતી.

- પસંદગીના લેણદારો	10,000
- બિન સલામત લેણદારો	20,00,00
- વટાવેલી હૂંડી જવાબદારી	2,000

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

- યંત્ર પર પ્રથમ ગીરો લોન	30,000
- યંત્ર પર બીજી ગીરો લોન	70,000
- નાદારી ખર્ચ / રિસીવર મહેનતાણું	5,000

અન્ય માહિતી

- (1) બિન સલામત લેણદારોમાં નાદારની પત્નીની લોન 10,000 સમાયેલ છે. 80% રકમ તેણીએ સ્ત્રીધનમાંથી આપી છે.
- (2) નાથાલાલે તા. 1-1-04 ના રોજ તેના મિત્રને રૂ. 50,000 કિંમતની એક મિલકત(વાહન) ભેટ આપેલ તા. 31-3-05 ના રોજ તેની કિંમત રૂ. 20,000 છે.
- (3) ત્રણ વર્ષ પહેલા નાદારે વેપારી તરીકે રૂ. 1,00,000 ની મૂડીથી ધંધો શરૂ કરેલ જેના પર વાર્ષિક 10% વ્યાજ ગણવું.
- (4) પ્રથમ બે વર્ષનો કુલ નફો રૂ. 100,000 અને ત્રીજો વર્ષ ખોટ રૂ. 60,000
- (5) શ્રી નાથાલાલનો કુલ ઉપાડ રૂ. 62,000 છે.
- (6) મિલકતોની માહિતી નીચે હતી.

મિલકત નામ	ચોપડે કિંમત રૂ.	ઉપજ કિંમત રૂ.
મકાન	80,000	50,000
યંત્ર	1,50,000	70,000
દેવાદાર	50,000	30,000
સ્ટોક	1,20,000	50,000
રોકડ - બેંક	18,000	18,000

આ માહિતી ધ્યાનમાં લઈ શ્રી નાથાલાલ માટે સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતુ તૈયાર કરો.

જવાબ: પ્રથમ કેટલીક સમજૂતી સ્પષ્ટ કરી લઈએ.

નોંધ : 1 નાદારની પત્નીની લોન રૂ. 10,000 પૈકી 80% લેખે રૂ. 8,000 બિન સલામત લેણદારોમાં રહેશે. સ્ત્રીધન તરીકે, જ્યારે 20% રકમ રૂ. 2,000 સ્ત્રીધન ન ગણાય. તેવી લોન બિનસલામત લેણદારોમાંથી બાદ થશે. અને બીજી અસર તૂટ ખાતામાં આવક તરીકે થશે.

નોંધ : 2 મિત્રને આપેલ વાહન નાદારીની અરજી અગાઉના 2 વર્ષની ઘટના હોવાથી સ્વૈચ્છિક હેરફેર ગણાય અને રિસીવર તે રદ કરે તો વાહનની ઉપજ રૂ. 20,000 લિસ્ટ - E નીચે દર્શાવાય અને તૂટ ખાતે આવક બાજુ નોંધાય. મૂળકિંમત રૂ. 50,000ની કોઈ નોંધ ન થાય.

નોંધ : 3 મૂડી પરનું વ્યાજ વાર્ષિક 10% ગણી તૂટ ખાતાની આવકબાજુ નોંધવું.

નોંધ : 4 ગીરો યંત્ર અંગે નોંધ :

યંત્રની મૂ.કિ.	રૂ. - 1,50,000
બાદ ઉપજ	રૂ. - 70,000
	<u> </u>
	= રૂ. 80,000

યંત્ર ઉપજ ખોટ, તૂટ ખાતે જાવક બાજુ નોંધાય.

આ યંત્ર ઉપર પ્રથમ ગીરો લોન રૂ. 30,000 છે. જે સામે યંત્રની ઉપજ રૂ. 70,000 છે. તેથી યંત્ર પ્રથમ ગીરો લોન લિસ્ટ - B નીચે દર્શાવાશે. જ્યારે રૂ. 70,000ની ઉપજમાંથી પ્રથમગીરો લોન રૂ. 30,000 બાદ જતા બાકીની ઉપજ રૂ. 40,000 સામે બીજી ગીરો લોન સરખાવતા તે સંપૂર્ણ સલામત લેણદાર તરીકે લિસ્ટ - C નીચે દર્શાવાશે.

(1) શ્રી નાથાલાલનું તા. 31-3-2,005ના રોજનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન

1	2	3	4	5	6
કાચા દેવા રૂ.	દેવાની વિગત	ચુકવવી પડે તેવી રકમ (ધારેલ) રૂ.	મિલકતોની રકમ	ચોપડે કિંમત રૂ.	ઉપજ કિંમત રૂ.
2,00,000	List - A બિનસલામત લેણદારો બિ.સ.લે. 2,00,000 (-) સ્ત્રીધન ગણાય તેવી લોન 2,000 વટાવેલી હુંડીની જવાબદારી	1,98,000 2,000	List - E પરચૂરણ મુક્ત મિલકતો વાહનની સ્વૈ. હેરફેર રદ થતાં મકાન સ્ટોક રોકડ બેંક	- 80,000 1,20,000 1,8,000	20,000 50,000 50,000 18,000
-	List - B સંપૂર્ણ સલામત લેણદારો યંત્ર પ્રથમ ગીરો લોન		List - F દેવાદારો	50,000	30,000
30,000	30,000		List - G લેણીહુંડી	-	-
(-)	યંત્ર ઉપજ 70,000 - 40,000 વધારો L-C માં લઈ ગયા.	NIL	કુલ મિલકતોની ઉપજ (-) નાદારી ખર્ચ અને રીસીવર મહેનતાણું		1,68,000 -5,000
70,000	List - C અપૂર્ણ સલા. લેણદાર યંત્ર બીજી ગી.લો. 70,000		(-) લિસ્ટ D ને સામે મુજબ ચૂકવ્યા		-10,000
(-)	L-B માંથી લાવ્યા 40,000 List - D પસંદગી લેણદારો	30,000	મિલકતોની ચોખ્ખી ઉપજ List H મૂડીતૂટ (?)		1,53,000 77,000
(-)	કુલ સામે મુજબ 10,000 10,000	-			
		2,30,000			2,30,000

(2) ત્રણ વર્ષ માટે તૂટ ખાતું

(+)

(-)

આવક	રૂ.	જાવક	રૂ.
- શરૂ મૂડી	1,00,000	-યંત્ર ઉપજ ખોટ	
- પ્રથમ બે વર્ષનો નફો	1,00,000	(નોંધ - 4 મુજબ)	80,000
- મૂડી પરનું વ્યાજ (10,000 × 10% × 3 વર્ષ)	30,000	- વટાવેલી હુંડીની જવાબદારી	2,000
-સ્ત્રીધન ન ગણાય તેવી પત્નીની લોન (10,000 - 8,000)	2,000	- રિસીવર મહેનતાણું અને નાદારી ખર્ચ	5,000

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

- સ્વૈચ્છિક હેરફેર રદ થતા વાહનની ઉપજ	20,000	- ત્રીજો વર્ષે ખોટ	60,000
- તૂટસ્થિતિ દર્શક નિવેદન મુજબ	77,000	- કુલ ઉપાડ	62,000
		- મકાન ઉપજ ખોટ	30,000
		- List - F મુજબ ઘાલખાધ	20,000
		- સ્ટોક ઉપજ ખોટ	70,000
	3,29,000		3,29,000

લેણદારનું વર્ગીકરણ અને ગીરો મિલકતના મુદાઓ

ઉદા-2 શ્રી રાજે તા. 30મી જૂન, 2010ના રોજ નાદારીની અરજી કરી હતી. નીચેની વિગતો પરથી સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટખાતું તૈયાર કરો :

વિગત	રૂ.
માલ અંગેના લેણદારો	75,000
દેવીહૂંડી	5,000
શેર પર અધિકાર ધરાવતા લેણદારો	40,000
વટાવેલ હૂંડીની જવાબદારી (જે પૈકી રૂ. 3,000 નકારવા સંભવ છે.)	7,000
સ્ટોક પર ગીરો લોન	15,000
કારખાના પર અધિકાર ધરાવતા લેણદારો	10,000
દેવાદારો : સદ્ધર	25,000
દેવાદારો શકમંદ (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 2,000)	10,000
શેર (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 16,000)	15,000
સ્ટોક (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 40,000)	60,000
બેંક સિલક	100
કારખાનું (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 11,000)	20,000
લેણીહૂંડી	1,400
ચંત્રો (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 12,000)	15,000
ફિક્ચર્સ (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 1,500)	3,000
કોટેજિસ (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 3,000)	6,800
ભાડું કરવેરાના પસંદગીના લેણદારો	3,000

છ વર્ષ પહેલાં તા. 1-7 ના રોજ તેમની મૂડી રૂ. 50,000ની હતી. છ વર્ષ દરમિયાન રૂ. 45,500નો નફો થયો હતો અને રૂ. 25,000ની ખોટ ગઈ હતી. મૂડી ઉપર કુલ 15,000 વ્યાજ ગણવામાં આવ્યું હતું. એમનો ઉપાડ રૂ. 77,200 હતો.

જવાબ :

સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટખાતું તૈયાર કરતાં પહેલાં ઉપરોક્ત વિગતો અનુસાર લેણદારોનું વર્ગીકરણ સ્પષ્ટ કરતી નીચે દર્શાવેલ વિગતો ખાસ ધ્યાનમાં લઈશું.

- (1) સ્ટોક પર અધિકાર ધરાવતાં લેણદારો રૂ. 15,000 જ્યારે સ્ટોકની ઉપજવા ધારેલ કિંમત રૂ. 40,000 છે તેથી સ્ટોક પર અધિકાર ધરાવતા લેણદારો સંપૂર્ણ સલામત લેણદારો ગણાશે. આ જ પ્રમાણે કારખાના પર ગીરો લોન રૂ. 10,000 છે, જ્યારે કારખાનાની ઉપજ રૂ. 11,000 છે જે ગીરો લોનની રકમ કરતાં વધુ છે તેથી કારખાના પર ગીરો લોન સંપૂર્ણ સલામત લેણદાર ગણાશે.
- (2) શેર પર અધિકાર ધરાવતા લેણદારોની રકમ રૂ. 40,000 છે જ્યારે શેરની ઉપજવા ધારેલ કિંમત રૂ. 16,000 છે જે લેણદારોની રકમ કરતાં ઓછી ચૂકવણી પાત્ર રકમ છે તેથી શેર પર અધિકાર ધરાવતા લેણદારો અપૂર્ણ સલામત લેણદારો ગણાશે.

જવાબ :

(4) શ્રી રાજનું તા. 30-6-2010 ના રોજનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન

ક્રમાંક	દેવા (દેવાદારના દર્શાવ્યા અને ધારણા પ્રમાણે)	ચૂકવવા પડશે તેમ ધારેલ રૂ.	મિલકત (દેવાદારના દર્શાવ્યા અને ધારણા પ્રમાણે)	ચોપડે દર્શાવેલ કિંમત રૂ.	ઉપજવા ધારેલ કિંમત રૂ.
75,000	લિસ્ટ - A મુજબ <u>બિનસલામત લેણદારો:</u> માલ અંગેના લેણદારો 75,000	ચંત્રો	લિસ્ટ E મુજબ <u>મિલકત :</u> 15,000	1,2000	
5,000	દેવીહૂંડી 5,000		ફિક્ષર્સ	3,000	1,500
7,000	નકરાય તેવી હૂંડી 3,000		કોટેજિસ	68,00	3,000
			બેંક સિલક	100	100
			લિસ્ટ E નો સરવાળો		16,600
15,000	લિસ્ટ B મુજબ સં. સ. લે. સ્ટોક પર ગીરો લેણદાર 15,000		લિસ્ટ F મુજબ <u>દેવાદારો :</u> સદ્દર	25,000	25,000
	બાદ: સ્ટોકની ઉપજ 40,000		શકમંદ	10,000	2,000
	વધારો સામે લઈ ગયા 25,000		લિસ્ટ G મુજબ લેણીહૂંડી	1,400	1,400
10,000	કારખાના પર ગીરો લોન 10,000		<u>ઉમેરો : લિસ્ટ B મુજબ</u> <u>વધારો સામેથી લાવ્યા :</u> સ્ટોક - ઉપજનો વધારો		25,000
	બાદ: કારખાનાની ઉપજ 11000		કારખાના - ઉપજનો વધારો		1000
	વધારો સામે લઈ ગયા 1000		બાદ : સામે દર્શાવ્યા અનુસાર પસંદગીના લેણદારો		71000
			મિલકતની ચો. ઉપજ =		3,000
			લિસ્ટ H માં સમજાવ્યા તુટ (?)		68,000
	<u>લિસ્ટ C મુજબ</u> <u>અપૂર્ણ સલામત લેણદારો:</u>				39,000

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

40,000	શેર પર ગીરો લેણદારો 40,000 બાદ: શેરની ઉપજ 16,000 લિસ્ટ D મુજબ	24,000		
3,000	પસંદગીના લેણદારો: લેણદારો : 3,000 બાદ: સામે દર્શાવ્યા મુજબ 3,000	-		
1,55,000		1,07,000		1,07,000

(2) શ્રી રાજનું તા. 30-6-2010ના રોજનું તૂટ ખાતું

વિગત (+)	રૂ.	વિગત (-)	રૂ.
શરૂઆતની મૂડી (તા.1-7-04)	50,000	છ વર્ષ દરમિયાન ધંધાકીય ખોટ	25,000
મૂડી પર વ્યાજ	15,000	લિસ્ટ F મુજબ ઘાલખાધ	8,000
છ વર્ષ દરમિયાન નફો	45,500	(10,000- 2,000)	
મિલકતવેચાણનો નફો:		ઉપાડ	77,200
શેર વેચાણ પર નફો	1000	વટાવેલ હૂંડી નકરાવાથી	
તૂટ : લિસ્ટ H મુજબ (સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં જણાવ્યા અનુસાર)	39,000	ઉદ્ભવેલ નુકશાન લિસ્ટ E મુજબ મિલકત વેચાણની ખોટ :	3,000
		ચંત્ર વેચાણ ખોટ	3,000
		ફિક્સર્સ વેચાણની ખોટ	1,500
		કોટેજિસ વેચાણની ખોટ	3,800
		કારખાનાની ઉપજમાં ખોટ (20,000 - 11,000)	9,000
		સ્ટોકની ઉપજમાં ખોટ (60,000 - 40,000)	20,000
	1,50,500		1,50,500

પસંદગીના લેણદારોની ગણતરીનો મુદ્દો :

ઉદા-3 શ્રી કમભાગી તા. 31-12-2010ના રોજ નાદારી માટે અરજી કરી તે દિવસે તેમના ચોપડા નીચેની બાકીઓ દર્શાવતા હતા :

બાકી	ઉધાર રૂ.	જમા રૂ.
મૂડી	-	1,90,000
યંત્રો (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 90,000)	1,56,000	-
લેણીહૂંડી (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 10,000)	16,000	-
મકાન પર બોજધારી બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	-	65,000
ધંધાનો સ્ટોક (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 1,10,000)	20,00,00	-
મકાન (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 1,00,000)	1,95,000	-
ફર્નિચર (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 20,000)	24,000	-
સ્ટોક પર બોજધારી લેણદાર	-	2,30,000
લેણદારો	-	2,26,000
અન્ય મિલકત (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 30,000)	44,000	-
દેવાદારો (1) સદ્ધર	30,000	
(2) શકમંદ (ઉપજશે 40%)	20,000	
(3) ડૂબત	<u>25,000</u>	
હાથ પર રોકડ	1,000	-
	7,11,000	7,11,000

કમભાગી ત્રણ વર્ષ પહેલાં રૂ. 2,85,000ની શરૂઆતની મૂડીથી તા. 1-1-2,008ના રોજ ધંધો શરૂ કર્યો હતો. પહેલાં વર્ષે રૂ. 35,000નો નફો થયો હતો જ્યારે બીજા અને ત્રીજા વર્ષે અનુક્રમે રૂ. 30,000 અને 40,000 ની ખોટ કરી હતી. આ ત્રણ વર્ષ દરમિયાન તેમનો ઊપાડ રૂ. 60,000 હતો.

વટાવેલી હૂંડી અંગેની જવાબદારી રૂ. 65,000 છે. જે પૈકી રૂ. 20,000 ચૂકવવા પડશે તેમ માનવામાં આવે છે.

તેમની અંગત મિલકત અને જવાબદારીઓ અનુક્રમે રૂ. 26,000 અને રૂ. 17,000 છે. મિલકતના રૂ. 20,000 ઉપજવા ધારેલ છે.

રિસીવરનો ખર્ચ રૂ. 4,000 અંદાજવામાં આવ્યો. લેણદારોમાં બે કલાર્કનો પગાર રૂ. 280 લેખે ત્રણ માસનો પગાર, માસિક રૂ. 200 લેખે બે માસનું ભાડું અને ત્રણ કામદારોને દરેકને રૂ. 90 લેખે ચાર માસની મજૂરીનો સમાવેશ થાય છે.

ઉપરની માહિતી પરથી સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતું તૈયાર કરો.

જવાબ :

(1) ધી પ્રોવિન્શિયલ ઈન્સોલ્વન્સી એક્ટ, 1,920 મુજબ મકાનભાડું પસંદગીના લેણદાર તરીકે ગણાતું નથી. નાદારીની અરજીની તારીખ અગાઉના ચાર માસનો કારકૂન, નોકર કે મજૂરનો રૂ. 20થી વધુ નહિ તેવી પગારની રકમ (એક મજૂર) કારકૂન દીઠ, આ મુજબ :

બે કલાર્કનો પગાર વધુમાં વધુ કલાર્ક દીઠ રૂ. 20 × 2	= રૂ.40
ત્રણ કામદારોનો પગાર વધુમાં વધુ કામદાર દીઠ રૂ. 20 × 3	= રૂ.60
પસંદગીના લેણદારોની કુલ રકમ	<u>રૂ. 100</u>

(2) ઉપરોક્ત રકમ (રૂ. 100) નો સમાવેશ લેણદારોમાં થાય છે. તેથી લેણદારોની રકમ રૂ. (2,26,000 - 100) રૂ. 2,25,900નો બિનસલામત લેણદારોમાં સમાવેશ થશે.

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

- (3) વટાવેલ હૂંડી પૈકી રૂ. 20,000 ની વટાવેલ હૂંડી ચૂકવવી પડશે. તેથી વટાવેલી હૂંડીની ચૂકવવા પાત્ર જવાબદારી રૂ. 20,000 નો બિનસલામત લેણદારો દર્શાવતા લિસ્ટ A માં સમાવેશ થશે. તૂટમાં વધારો કરતી વિગત તરીકે તૂટ ખાતાની જમણી બાજુએ દર્શાવવામાં આવશે. ખાસ ધ્યાનમાં લો કે વટાવેલી હૂંડી સંભવિત દેવા તરીકે હિસાબી ચોપડામાં નહીં નોંધાયેલ બાબત છે. તેથી તેની બે અસર આપવામાં આવે છે.
- (4) કમભાગીની અંગત મિલકતની ઉપજ લિસ્ટ E માં દર્શાવાશે. અને બીજી અસર તૂટમાં ઘટાડો કરતી વિગત તરીકે તૂટ ખાતાની ડાબી બાજુ દર્શાવાશે. જ્યારે અંગત જવાબદારીઓ લિસ્ટ A મુજબ બિન સલામત લેણદારો તરીકે દર્શાવાશે. તૂટમાં વધારો કરતી વિગત તરીકે બીજી અસર, તૂટ ખાતાની જમણી બાજુએ દર્શાવવામાં આવશે.
- (5) રિસીવરનો ખર્ચ રૂ. 4,000 સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં મિલકતબાજુ મિલકતની કુલ ઉપજમાંથી બાદ થશે. તૂટમાં વધારો કરતી વિગત તરીકે બીજી અસર તૂટ ખાતાની જમણી બાજુ દર્શાવવામાં આવશે.
- (6) મકાન પર બોજધારી બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ રૂ.65,000, મકાનના ઉપજવા ધારેલ રૂ.100,000 તેથી સંપૂર્ણ સલામત લેણદાર ગણાશે.
- (7) સ્ટોક પર બોજધારી લેણદાર રૂ. 2,30,000 સ્ટોકના ઉપજવા ધારેલ રૂ. 1,10,000 તેથી અપૂર્ણ સલામત લેણદાર ગણાશે.

શ્રી કમભાગીનું તા. 31-12-2010 ના રોજનું સ્થિતિ દર્શક નિવેદન

કુલ દેવા રૂ.	દેવા (દેવાદારના દર્શાવ્યા અને ધારણા પ્રમાણે)	ચૂકવવા પડશે તેમ ધારેલ રૂ.	મિલકત (દેવાદારના દર્શાવ્યા અને ધારણા પ્રમાણે)	ચોપડે દર્શાવેલ કિંમત રૂ.	ઉપજવા ધારેલ કિંમત રૂ.
2,25,000	<u>લિસ્ટ - A મુજબ</u> <u>બિન સલામત લેણદારો:</u> લેણદારો	2,25,900	<u>લિસ્ટ E મુજબ મિલકત</u> ચંત્રો	1,56,000	90,000
65,000	વટાવેલી હૂંડી	20,000	ફર્નિચર	24,000	20,000
17,000	અંગત જવાબદારીઓ	17,000	અન્ય મિલકત	44,000	30,000
	<u>લિસ્ટ B મુજબ</u>		હાથ પર રોકડ	1000	1000
	<u>સંપૂર્ણ સલામત લેણદારો</u>		અંગત મિલકત	-	20,000
65,000	બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ 65,000		લિસ્ટ E નો સરવાળો		1,61,000
	બાદ: મકાનની		<u>લિસ્ટ F મુજબ દેવાદારો :</u>		
	ઉપજ 100,000		સદ્ધર	30,000	30,000
	<u>લિસ્ટ C સંપૂર્ણ સલામત</u>	ડૂબત	શકમંદ	20,000	8,000
230,000	લેણદારો 2,30,000		25,000	-	
	બાદ: સ્ટોકની		<u>લિસ્ટ G મુજબ લેણી હૂંડી</u>	16,000	10,000
	ઉપજ 1,10,000	1,20,000	ઉમેરો: લિસ્ટ B મુજબ		
	<u>લિસ્ટ D મુજબ</u>		વધારો સામેથી લાવ્યાં		35,000
			બાદ : રિસીવરનો ખર્ચ		2,44,000
			પસંદગીના લેણદારો		4,000
			બાદ : સામે દર્શાવ્યા અનુસાર		2,40,000
			પસંદગીના લેણદાર		100

100	લેણદારો બાદ : સામે દર્શાવ્યા મુજબ	100 100	-	લિસ્ટ H માં સમજાવ્યા મુજબ તૂટ (?)	2,39,900 1,43,000
	6,03,000		3,82,900		3,82,900

તૂટખાતું તૈયાર કરતાં પહેલાં ખાસ ધ્યાનમાં લો કે તા. 31-12-2010 ના રોજ તૈયાર કરવામાં આવેલ કાચા સરવૈયામાં દર્શાવેલ મૂડી, આખરની મૂડી છે. તૂટ ખાતામાં ડાબી બાજુ શરૂઆતની મૂડી, નફો દર્શાવવામાં આવશે. જ્યારે ખોટ અને ઉપાડ તૂટ ખાતાની જમણી બાજુ દર્શાવવામાં આવશે.

ઉ શ્રી કમભાગીનું તા. 31-12-2010ના રોજનું તૂટખાતું જ

વિગત	રૂ.	વિગત	રૂ.
શરૂઆતની મૂડી (તા 1-1-2,008)	2,85,000	છેલ્લા બે વર્ષ દરમિયાન ધંધામાં ખોટ (30,000 + 40,000)	70,000
પ્રથમ વર્ષ દરમિયાન નફો	35,000	લિસ્ટ F મુજબ ઘાલખાધ	
અંગત મિલકત	20,000	(1,2000 + 25,000)	37,000
<u>તૂટ : લિસ્ટ H મુજબ</u>		ઉપાડ	60,000
સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં		અંગત જવાબદારીઓ	17,000
જણાવ્યા અનુસાર	1,43,000	વટાવેલ હૂંડી નકરાવાથી	
		ઉદ્ભવેલ નુકશાન	20,000
		રિસીવરનો ખર્ચ	4,000
		ગીરો મુકેલ મકાન	
		ઉપજમાં ખોટ	95,000
		<u>લિસ્ટ E મુજબ મિલકત</u>	
		<u>વેચાણની ખોટ :</u>	
		યંત્ર વેચાણની ખોટ	66,000
		ફર્નિચર	4,000
		અન્ય મિલકત	14,000
		લિસ્ટ G મુજબ લેણીહૂંડી	
		ઉપજમાં ખોટ	6,000
	4,83,000		4,83,000

લેણદાર - દાવો જતો કરે, વટાવેલી હૂંડીની જવાબદારી, તેમજ દેવાદારોની ગણતરી, સ્ત્રીધનનો મુદ્દો, સ્વૈચ્છિક હેરફેર, બિનસલામત લેમદારો જેવા વિવિધ મુદ્દાઓ :

ઉદા-4 તા. 1-1-2011ના રોજ શ્રી દાઉદ નાદાર થયા. તેમની સ્થિતિ નીચે મુજબ હતી.

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

મકાન (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 3,6000)	40,000
યંત્રો (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 15,000)	24,000
સ્ટોક (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 5,000)	7,000
લેણીહૂંડીઓ (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 3,000)	3,200
રોકડ સિલક	300

દેવાદારો રૂ. 4,000 (જેમાંથી રૂ. 1,500 સદ્દર છે.) જે પૈકી વસૂલ થશે તેમ ધારેલ 18,00

કુલ લેણદારો રૂ. 7,8000 જે પૈકી રૂ. 9,000 નો લેણદાર યંત્ર પર પ્રથમ ગીરો હક્ક ધરાવે છે. રૂ. 7500 નો બીજો લેણદાર યંત્ર પર દ્વિતીય ગીરો હક્ક ધરાવે છે. કુલ લેણદારો પૈકી રૂ. 1,500 પસંદગીના, રૂ. 500 નો એક લેણદારો તેનો દાવો જતો કરે છે.

વટાવેલી હૂંડીઓ રૂ. 6,000 માંથી રૂ. 2,000 નકારવાનો સંભવ છે. રિસીવરનો અંદાજ ખર્ચ અને મહેનતાણું રૂ. 1,200 છે. તા. 1-1-2009ના રોજ શ્રી દાઉદે રૂ. 500નું ટાઈપરટર તેની સાળીને ભેટ આપેલ છે. આ ઉપરાંત તા.15-12-2010ના રોજ તેમણે બીજા લેણદાર કરતાં પોતાના મિત્ર વિજય ને પ્રથમ પસંદગી આપીને રૂ. 2,000 દેવા પેટે આપ્યા હતા. શ્રી દાઉદે તા. 1-1-2008 ના રોજ રૂ. 13,500ની મૂડીથી વેપાર શરૂ કર્યો હતો. પ્રથમ વર્ષમાં રૂ. 3,000 નફો થયો હતો. પછીના બીજા અને ત્રીજા વર્ષમાં રૂ. 7,000 ખોટ ગઈ હતી. સમગ્ર સમયનો ઉપાડ રૂ. 9,000 હતો. તેના ઉપાડમાંથી તેણે તેની પત્ની માટે રૂ. 6,00 ની કિંમતનું ઝવેરાત ખરીદ્યું હતું. તેની પત્નીએ ધંધાનું દેવુ ચૂકવવા આ ઝવેરાત આપ્યું છે. જેની ઉપજવા ધારેલ કિંમત રૂ. 500 છે. પ્રોવિન્શિયલ ઈન્સોલ્વન્સી એક્ટ, 1920 અનુસાર સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતું તૈયાર કરો.

જવાબ :

- (1) કુલ લેણદારો પૈકી રૂ. 500 નો લેણદાર પોતાનું લેણું જતું કરે છે તેથી કુલ લેણદારો રૂ. 500 થી ઘટશે. દેવું ચૂકવવાનું થતાં જે ફાયદો થાય છે તેથી તૂટમાં ઘટાડો થશે. તેથી બીજા અસર તરીકે તૂટ ખાતાની ડાબી બાજુ, તૂટમાં ઘટાડો કરતી વિગત તરીકે રૂ. 500 દર્શાવાશે.
- (2) દેવાદારો કુલ રકમ 4,000 પૈકી વસૂલ થવા ધારેલ કુલ રૂ. 1,8,00. દેવાદાર રૂ. 4,000 પૈકી સદ્દર રૂ. 1,500 છે. તેથી શકમંદ રૂ. (4,000 - 1,500) 2,500 ગણાશે. દેવાદારો પૈકી વસૂલ થવા ધારેલ કુલ રૂ. 1,8,00 પૈકી રૂ. 1,500 સદ્દર દેવાદારો પાસેથી મળેલ રકમ છે. તેથી બાકી મળતી રકમ રૂ. (1,8,00 - 1,500) = 3,00 : શકમંદ લેણા (રૂ. 2,500) પેટે મળેલી ગણાશે.
- (3) લિસ્ટ A મુજબના બિન સલામત લેણદારોની ગણતરી : રૂ.

કુલ લેણદારો	7,8000
બાદ : યંત્ર પર પ્રથમ ગીરો લેણદાર	9,000
યંત્ર પર બીજો ગીરો લેણદાર	7500
પસંદગીના લેણદાર	1,500
બિનસલામત લેણદારો	<u>500</u>
	<u>18,500</u>
	<u>59,500</u>

- (4) નાદારીની અરજીની તા. 1-1-2011ના અગાઉનાં બે વર્ષના કોઈપણ અવેજ લીધા વગર રૂ. 500નું ટાઈપરાઈટર સાળીને ભેટ આપેલ છે. જે સ્વૈચ્છિક હેરફેર ગણાશે. તેથી ટાઈપરાઈટર પરત લેવાશે. જેની એક અસર સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં લિસ્ટ E અનુસારની મિલકત અનુસાર ઉપજવા ધારેલ કિંમતના ખાનામાં રૂ. 500 દર્શાવવામાં આવેશે. જ્યારે બીજા અસર તૂટ ખાતામાં ડાબી બાજુ તૂટમાં ઘટાડો કરતી વિગત તરીકે દર્શાવાશે.
- (5) નાદારે પોતાના મિત્ર વિજયને તા. 15-12-2010ના રોજ બીજા લેણદાર કરતાં પસંદગી આપી

રૂ. 2,000ની ચૂકવણી કરેલ જે પછીના ત્રણ માસમાં એટલે કે 1-1-2011ના રોજ નાદારીની અરજી થયેલ અને નાદાર જાહેર થયેલ. તેથી આ પસંદગી કપટ પસંદગી ગણાશે જેની ચાર અસર આપવામાં આવશે. રૂ. 2,000ની રકમ પરત મેળવી લિસ્ટ E અનુસારના ઉપજવા ધારેલ કિંમતના ખાનામાં દર્શાવવામાં આવશે. બીજી અસર તૂટ ખાતાની ડાબી બાજુ, તૂટમાં ઘટાડો કરતી વિગત તરીકે દર્શાવવામાં આવશે. ત્રીજી અસર લિસ્ટ A માં લેણદારોમાં વધારો થશે રૂ. 2,000 અને તૂટ ખાતાની જમણી બાજુ ચોથી અસર તૂટમાં વધારો કરતી વિગત.

શ્રી દાઉદનું તા. 1-1-2011 ના રોજનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન

કુલ દેવા રૂ.	દેવા (દેવાદારના દર્શાવ્યા અને ધારણા પ્રમાણે)	ચૂકવવા પડશે તેમ ધારેલ રૂ.	મિલકત (દેવાદારના દર્શાવ્યા અને ધારણા પ્રમાણે)	ચોપડે દર્શાવેલ કિંમત રૂ.	ઉપજવા ધારેલ કિંમત રૂ.
	<u>લિસ્ટ - A મુજબ</u>		<u>લિસ્ટ E પ. મિલકત</u>		
	<u>બિન સલામત લેણદારો:</u>		મકાન	40,000	36,000
59,500	બિનસલામત લેણદારો 59,000		સ્ટોક	7,000	5,000
			રોકડ સિલક	300	300
6,000	નકરાય તેવી હૂંડી 2,000		મિત્ર વિજય પાસેથી	-	2,000
2,000	મિત્ર વિજય પાસેથી		પરત (કપટ પસંદગી)		
	પરત (કપટ પસંદગી)				
	થતાં બિનસલામતદેવું 2,000	63,500			
	<u>લિસ્ટ B મુજબ</u>		સાળી પાસેથી પરત		
	<u>સંપૂર્ણ સલામત લેણદારો :</u>		થયેલ ટાઈપરાઈટર	-	500
9,000	ચંત્ર પર પ્રથમ		પત્નીનું અંગત		
	ગીરો હક્કલેણદારો 9,000		ઝવેરાત ધંધામાં લાવ્યા	-	500
	બાદ: ચંત્રની ઉપજ 15,000		લિસ્ટ E નો સરવાળો		44,300
	6,000		<u>લિસ્ટ F દેવાદારો :</u>		
	વધારો લિસ્ટ C માં - 6,000	-	સદ્દર	1,500	1,500
	<u>લિસ્ટ C :</u>		શકમંદ	2500	300
	<u>અપૂર્ણ સલામત લેણદારો</u>		<u>લિસ્ટ G :</u>		
7,500	ચંત્ર પર બીજો ગીરો		<u>લેણી હૂંડી :</u>	32,000	3,000
	હક્ક લેણદારો 7500		મિલકતની કુલ ઉપજ		49,100
	બાદ: વધારો		બાદ : રિસીવરનો ખર્ચ		1,200
	લિસ્ટ B માંથી 6,000	1,500			47,900
	<u>લિસ્ટ D</u>		બાદ: સામે દર્શાવ્યા		
	<u>પસંદગીના લેણદારો :</u>		અનુસાર પસંદગીના લેણદારો		1,500
1,500	પસંદગીના લેણદારો 1,500				46,400
	બાદ : સામે				
	દર્શાવ્યા મુજબ 1,500	-	<u>લિસ્ટ H માં સમજાવ્યા મુજબ</u>		
			તૂટ (?)		18,600
85,500		65,000			65,000

શ્રી દાઉદનું

(+)

તૂટ ખાતુ (તા. 1-1-08થી 1-1-11)

(-)

વિગત	રૂ.	વિગત	રૂ.
શરૂઆતની મૂડી (1-1-08)	13,500	બે વર્ષની ધંધાકીય ખોટ	7,000
પ્રથમ વર્ષનો નફો	3,000	ત્રણેય વર્ષનો ઉપાડ	9,000
લેણદારે જતી કરેલ રકમ	500	વટાવેલ હૂંડી નકરાવાથી	
સાળી પાસેથી ટાઈપરાઈટર પરત	500	ઉદ્ભવેલ નુકશાન	2,000
		રીસીવરનો ખર્ચ	1,200
મિત્ર લેણદાર વિજય પાસેથી પરત રકમ	2,000	લિસ્ટ F મુજબ ઘલાખાધ	2,200
પત્નીનું અંગત ઝવેરાત (નોંધ-6)	500	(2,500 - 300)	
તૂટ : લિસ્ટ H મુજબ		લિસ્ટ G મુજબ લેણીહૂંડી	
સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં		ઉપજમાં નુકશાન	
જણાવ્યા અનુસાર	18,600	(3,200-3,000)	200
		ગીરો યંત્રની ઉપજમાં ખોટ	9,000
		લિસ્ટ E મુજબ મિલકત	
		વેચાણની ખોટ :	
		મકાન	4,000
		સ્ટોક	2,000
		મિત્ર લેણદાર વિજય પ્રત્યે દેવું	2,000
	38,600		38,600

(6) પત્નીએ પરત કરેલ ઝવેરાત જેની ઉપજવા ધારેલ કિંમત રૂ. 500 છે. તે ઝવેરાત પતિએ કરેલ ઉપાડમાંથી ખરીદવામાં આવેલ. જેની બે અસર આપવામાં આવશે. લિસ્ટ-E મુજબની મિલકતો અનુસાર ઉપજવા ધારેલ કિંમતના ખાનામાં રૂ. 500 દર્શાવાશે. જ્યારે બીજી અસર તૂટ ખાતામાં ડાબી બાજુ તૂટમાં ઘટાડો કરતી વિગત તરીકે દર્શાવાશે.

અંદાજી તૂટનો મુદ્દો, મિલકત ઉપજ શોધવી પડે, આખરમૂડી શોધવા પાકું સરવૈયું બનાવવું પડે, પસંદગીનાં લેણદારોની ગણતરી જેવા મહત્વના મુદ્દાઓ

ઉદા-4 શ્રીયુત નીરવે નાદારની અરજી કરી અને નીચેના પસંદગીનાં દેવા ધ્યાનમાં લીધા વગર તેની તૂટ રૂ. 21,600 અંદાજી હતી. તેણે તા. 31-12-2010ના રોજ તેમના ચોપડા મુજબ રૂ. 41,400ની મિલકતો હતી. જેમાં રૂ. 3,000ની કિંમતનાં યંત્રોનો સમાવેશ થતો હતો. આ યંત્રના ફક્ત 45% ઉપજવાનો અંદાજ હતા. તેનાં દેવા રૂ. 30,600ના હતાં. જે પૈકી રૂ. 1,200નાં દેવા યંત્રો પરના અધિકારથી સંપૂર્ણ સલામત હતો. મજૂરી રૂ. 900, પગાર રૂ. 1,950, વેચાણવેરો રૂ. 750.

ઉપરની વિગતો પરથી મિસ્ટર નીરવનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટખાતું તૈયાર કરો.

જવાબ :

(1) યંત્રો સિવાયની મિલકતોની ઉપજ કિંમત આપી નથી. નાદારીની તૂટ રૂ. 21,600 આપેલ છે. બિનસલામત લેણદારો, તૂટ તથા અન્ય માહિતીના આધારે યંત્રો સિવાયની મિલકતોની ઉપજ કિંમત નીચે મુજબ નક્કી થશે :

કુલ દેવા	30,600
બાદ : યંત્રો પરના અધિકારથી સંપૂર્ણ સલામત દેવા	1,200
બિનસલામત લેણદારો	<u>29,400</u>

નાદારની તૂટ = બિનસલામત લેણદારો - તેમની વચ્ચે વહેંચવા લાયક રકમ

$$\therefore 21,600 = 29,400 - ?$$

\therefore બિનસલામત લેણદારો વચ્ચે વહેંચવા લાયક રકમ = $29,400 - 21,600 = 7,800$ ગીરો મુક્ત (યંત્રો સિવાયની) મિલકતની ઉપજ કિંમત નીચે મુજબ ગણાશે.

ગીરો મુક્ત મિલકતની ઉપજ કિંમત = બી.સ.લે. વચ્ચે વહેંચવા લાયક રકમ - ગીરો યંત્રની ઉપજનો ઘસારો

$$\therefore \text{ગીરો મુક્ત મિલકતની ઉપજ કિંમત} = 7,800$$

$$- (\text{ગીરો યંત્ર } 3,000\text{ના } 45\% \text{ લેખે ઉપજ રૂ. } 3150 - \text{સં.સ.લે. રૂ. } 1,200)$$

$$\therefore \text{ગીરો મુક્ત મિલકતની ઉપજ કિંમત} = 7,800 - 150 = 7,650$$

(2) દાખલામાં ધંધો શરૂ કર્યાની તારીખ, ધંધાકીય નફો - ખોટ, ઉપાડ વગેરેની વિગતો આપી નથી. તા. 31-12-2010ના રોજ નાદારીની અરજી કરી તે તારીખનું પાકું સરવૈયું તૈયાર કરવાથી તા. 31-12-2010ના રોજની આખરની મૂડી મળી રહેશે. (જે શરૂની મૂડી + નફો - ખોટ વગેરેની અસર પછીની હશે.)

આ શોધાયેલ મૂડી એ આખરની મૂડી (નફો-ખોટ-ઉપાડની અસરો પછીની છે.) તૂટ ખાતામાં દર્શાવાશે. તેથી ધંધો ચાલ્યો તે દરમિયાનનો નફો - ખોટ - ઉપાડ વગેરે તૂટ ખાતામાં દર્શાવવાના રહેતા નથી. ખાસ ધ્યાનમાં લો કે પસંદગીના લેણદારોની કુલ રકમ રૂ. $(900 + 1,950 + 750) = 3,600$ પહેલાંની અંદાજેલ તૂટથી ઉપરોક્ત સમગ્ર ગણતરી કરી છે. તેથી આખરની મૂડી શોધવા માટે તા. 31-12-2010ના રોજ તૈયાર કરવામાં આવતા પાકું સરવૈયુંમાં પસંદગીના લેણદારોની રકમ દેવા તરીકે મૂડી - દેવા બાજુ દર્શાવવામાં આવશે નહિ.

તા.31-12-2010ના રોજનું પાકું સરવૈયું

(3) મૂડી - દેવા	રૂ.	મિલકત-લેણાં	રૂ.
આખરની મૂડી(તા. 31-12-10)(?)	10,800	યંત્રો	3,000
યંત્રો પર ગીરો લોન	1,200	અન્ય મિલકત (41,400 - 3,000)	38,400
બિનસલામત લેણદારો	29,400		
	41,400		41,400

(4) પસંદગીના લેણદારોની કુલ રકમ રૂ. 3,600 ધ્યાનમાં લીધા વગર દાખલાની રકમમાં જ દર્શાવેલ - અંદાજેલ તૂટ રૂ. 21,600 છે. સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં લિસ્ટ D મુજબ પસંદગીના લેણદારો અને તેને ચૂકવણી દર્શાવવામાં આવશે તેથી અંદાજેલા તૂટમાં વધારો થશે. વાસ્તવિક કે હકીકતલક્ષી તૂટ આવશે. તેની બીજી અસર તૂટ ખાતામાં જમણી બાજુ દર્શાવવામાં આવશે.

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

મિસ્ટર નિરવનું તા. 31-12-2010 ના રોજનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન

કુલ દેવા રૂ.	દેવા (દેવાદારના દર્શાવ્યા અને ધારણા પ્રમાણે)	ચૂકવવા પડશે તેમ ધારેલ રૂ.	મિલકત (દેવાદારના દર્શાવ્યા અને ધારણા પ્રમાણે)	ચોપડે દર્શાવેલ કિંમત રૂ.	ઉપજવા ધારેલ કિંમત રૂ.
29,400	લિસ્ટ - A મુજબ બિન સલામત લેણદારો : 29,400		લિસ્ટ E મુજબ મિલકત: (41,400-3,000)	38,400	7,650
	લિસ્ટ B મુજબ		લિસ્ટ E નો સરવાળો		7,650
1,200	સંપૂર્ણ સલામત લેણદારો: યંત્ર પર ગીરો લોન 1,200		લિસ્ટ F મુજબ દેવાદારો:	-	-
	બાંદ યંત્રની ઉપજ 1,350		લિસ્ટ G મુજબ લેણીહૂંડી	-	-
	વધારો સામે લઈ ગયા 150	-	મિલકતની કુલ ઉપજ		7,650
	લિસ્ટ C મુજબ		ઉમેરો : લિસ્ટ B મુજબ		
	સંપૂર્ણ સલામત લેણદારો : -	-	વધારો સામેથી લાવ્યા		150
	લિસ્ટ D મુજબ		બાદ : સામે દર્શાવ્યા		7,800
	પસંદગીના લેણદારો :		અનુસાર પસંદગીના લેણદારો		
900	મજૂરી 900				3,600
1,950	પગાર 1,950		મિલકતની ચો. ઉપજ		4,200
750	વેચાણવેરો 750		લિસ્ટ H માં		
	બાદ : સામે		સમજાવ્યા મુજબ		
	દર્શાવ્યા મુજબ 3,600	-	તૂટ (?)		25,200
34,200	29,400				29,400

મિસ્ટર નિરવનું તા. 31-12-2,006 ના રોજનું તૂટ ખાતું

વિગત	રૂ.	વિગત	રૂ.
આખરની મૂડી (31-12-10)	10,800	ગીરો યંત્રની ઉપજમાં ખોટ	1,650
તૂટ : લિસ્ટ H મુજબ		લિસ્ટ E મુજબની મિલકતમાં ખોટ :	
સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં		(38,400-7,650)	30,750
જણાવ્યા અનુસાર	25,200	ચોપડે નહિ નોંધાયેલ પસંદગીનું દેવું	
		(મજૂરી 900 + પગાર 1,950 +	
		વેચાણવેરો 750)	3,600
	36,000		36,000

એકાકી વેપારી પેઢીમાં નાદારી વખતે અંગત મિલકત અને અંગત દેવાનો મુદ્દો તેમજ શરૂની મૂડી શોધવા કાયું સરવૈયું બનાવવું પડે તે મુદ્દો :

ઉદા-5 શ્રી દેવ તા. 31-12-2010ના રોજ નાદાર થાય છે. તેની મિલકત અને દેવાની વિગતો નીચે પ્રમાણે છે.

વિગત	ધંધાના દેવા રૂ.	અંગત દેવા રૂ.
લેણદારો	6,000	2,000
દેવીહૂંડી	2,000	-
વટાવેલી હૂંડી	2,000	-
વિગત	ધંધાની મિલકત	
	ચોપડે કિંમત રૂ.	ઉપજવા ધારેલ રૂ.
ફર્નિચર	1,000	4,00
સ્ટોક	5,000	1,000
દેવાદારો	3,000	1,000
રોકડ	100	100
મકાન	5,900	3,000
વિગત	અંગત મિલકત	
	ચોપડે મિલકત રૂ.	ઉપજવા ધારેલ રૂ.
લેણાં	1,500	500
રોકડ	2,00	2,00
મકાન	4,000	2,000

ધંધાના લેણદારો પૈકી એક લેણદાર રૂ. 3,000 નો હતો, જે ધંધાના સ્ટોક ઉપર ગીરો હક્ક ધરાવતો હતો તથા ધંધાના મકાન ઉપર પ્રથમ ગીરો હક્ક ધરાવતો હતો. બીજો એક લેણદાર રૂ. 1,500નો હતો તે ધંધાના મકાન ઉપર બીજો હક્ક ધરાવતો હતો. ધંધાના લેણદારોમાં એક કારકુનના 5 માસના કુલ રૂ. 3,00ના પગારનો સમાવેશ થતો હતો. રિસીવર ખર્ચ રૂ. 100 થયો હતો.

દેવના અંગત લેણદારો તેના અંગત મકાન પર ગીરો હક્ક ધરાવતા હતા. વટાવેલી હૂંડીઓમાંથી રૂ. 2,00ની હૂંડી નકરાવાની શક્યતા છે. શ્રીદેવ બે વર્ષ પહેલાં ધંધો શરૂ કર્યો હતો. પહેલાં વર્ષે રૂ. 2,000 નફો કર્યો હતો. જ્યારે બીજા વર્ષે રૂ. 5,000નું નુકશાન કર્યું હતું. તેનો વાર્ષિક ઉપાડ રૂ. 2,000 હતો. આ માહિતી પરથી શ્રીદેવનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન તથા તૂટ ખાતું તૈયાર કરો.

ઉકેલ:

- (1) શ્રીદેવની શરૂઆતની મૂડી આપી નથી. જે તા. 31-12-2010ના રોજનું કાર્ય સરવૈયું તૈયાર કરી શોધવામાં આવશે. વટાવેલી હૂંડી ચોપડે ન હોય તેથી કા.સ.માં ન દર્શાવવા. શ્રી દેવની અંગત મિલકત અને દેવા કા.સ.માં ન દર્શાવાય.

શ્રીદેવનું તા. 31-12-2010ના રોજનું કાર્ય સરવૈયું.

બાકી	ઉધાર રૂ.	જમા રૂ.
ફર્નિચર	1,000	-
સ્ટોક	5,000	-
દેવાદારો	3,000	-
રોકડ	100	-
મકાન	5,900	-

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

લેણદારો	-	6,000
દેવીહૂંડી	-	2,000
નફા-નુકાસન ખાતું (2,009 - નફો, 2,010 ખોટ)	5,000	2,000
ઉપાડ (વાર્ષિક ઉપાડ, 2,000 × 2 વર્ષ)	4,000	-
શરૂઆતની મૂડી (1-1-2,009ના રોજ)(?)	-	14,000
	24,000	24,000

- (2) બિનસલામત લેણદારની રકમ નીચે મુજબ નક્કી થશે :
ઘંધાના કુલ લેણદારો		રૂ.
		6,000
બાદ : ઘંધાના સ્ટોક અને મકાન ઉપર પ્રથમ		
ગીરો હક્ક ધરાવતા સંપૂર્ણ સલામત લેણદાર	3,000	
મકાન પર બીજો ગીરો હક્ક ધરાવતા		
અપૂર્ણ સલામત લેણદારો	1,500	
પસંદગીના લેણદાર-કારકૂનના પગારની		
વધુમાં વધુ રકમ	<u>20</u>	<u>4520</u>
		<u>1480</u>
- (3) શ્રી દેવ એકાકી વેપારી છે તેથી તેની અંગત મિલકત અને દેવા ઘંધાની મિલકત અને દેવામાં ઉમેરવામાં આવે. અંગત મિલકત અને દેવાની એક અસર સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં અને બીજી અસર તૂટ ખાતામાં દર્શાવવામાં આવશે.
- (4) તા. 1-1-2,009 થી 31-12-2010 બે વર્ષનો ઉપાડ = 2,000 × 2 = 4,000
- (5) દેવના અંગત લેણદારો રૂ. 2,000 જે તેના અંગત મકાન પર ગીરો હક્ક ધરાવતા હતા. અંગત મકાનની ઉપજવા ધારેલ કિંમત પણ રૂ. 2,000 છે. તેથી અંગત લેણદારો સંપૂર્ણ સલામત લેણદાર તરીકે લિસ્ટ B માં દર્શાવાશે.

શ્રીદેવનું તા. 31-12- 2010ના રોજનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન

કુલ દેવા રૂ.	દેવા (દેવાદારના દર્શાવ્યા અને ધારણા પ્રમાણે)	ચૂકવવા પડશે તેમ ધારેલ રૂ.	મિલકત (દેવાદારના દર્શાવ્યા અને ધારણા પ્રમાણે)	ચોપડે દર્શાવેલ કિંમત રૂ.	ઉપજવા ધારેલ કિંમત રૂ.
	<u>લિસ્ટ - A મુજબ</u>		<u>લિસ્ટ E મુજબ મિલકત :</u>		
	<u>બિન સલામત લેણદારો :</u>		ફર્નિચર	1,000	400
1,480	લેણદારો 1,480		રોકડ	100	100
2,000	દેવીહૂંડી 2,000		અંગત રોકડ	-	200
2,000	નકરાય તેવી હૂંડી 200	3,680	લિસ્ટ E નો સરવાળો		700
	<u>લિસ્ટ B મુજબ</u>		<u>લિસ્ટ F મુજબ</u>		
	<u>સંપૂર્ણ સલામત લેણદારો:</u>		<u>દેવાદારો :</u>		
3,000	સ્ટોક - મકાન પર ગીરો		સદ્દર	-	-
	હક્ક ધરાવતા		સંશયિત	3,000	1,000
	લેણદારો 3,000		સંશયિત - અંગત	1,500	1,500
	બાદ : સ્ટોક		ડૂબત	-	-
	મકાનની ઉપજ				
	(1000 + 3,000)	4,000	<u>લિસ્ટ G મુજબ</u>		
	વધારો લિસ્ટ Cમાં	1,000	<u>લેણી હૂંડી :</u>	-	-2,200
	બાદ : અંગત લેણદાર	2,000	મિલકતની કુલ ઉપજ		100
	અંગત મકાનની ઉપજ	2,000	બાદ: રિસીવરનો ખર્ચ		2,100
	<u>લિસ્ટ C મુજબ</u>		બાદ : સામે દર્શાવ્યા		
	<u>અપૂર્ણ સલામત લેણદારો :</u>		અનુસાર પસંદગીના		
1,500	મકાન પર બીજો ગીરો		લેણદારો		20
	હક્કા ધરાવતો				2,080
	લેણદાર 1,500		<u>લિસ્ટ H માં</u>		
	બાદ : વધારો	500	<u>સમજાવ્યા મુજબ તૂટ (?)</u>		2,100
	લિસ્ટ B મુજબ	1,000			
	<u>લિસ્ટ D મુજબ</u>				
	<u>પસંદગીના લેણદારો :</u>				
20	કારકૂનનો પગાર 20				
	બાદ : સામે				
	દર્શાવ્યા મુજબ 20	-			
12,000		4,180			4,180

શ્રી દેવનું તા. 31-12-2010 ના રોજનું તૂટ ખાતુ (તા.1-1-2,009 થી 31-12-2010)

વિગત (+)	રૂ.	વિગત (-)	રૂ.
શરૂઆતની મૂડી (1-1-2,009)	14,000	2010 ના વર્ષની ખોટ	5,000
2009ના વર્ષનો નફો	2,000	ઘાલખાધ લિસ્ટ F મુજબ :	
		ધંધાકીય દેવાદારમાં 2,000	
અંગત મિલકત :		અંગત દેવાદારમાં 1,000	3,000
દેવાદારો 1,500		ઉપાડ (2,000 × 2)	4,000
રોકડ 2,00			
મકાન 4,000	5,700	ગીરો ધંધાકીય સ્ટોક	
તૂટ : લિસ્ટ H મુજબ		ઉપજની ખોટ	4,000
સ્થિતિ દર્શક નિવેદનમાં		ગીરો ધંધાકીય - મકાનની	2,900
જણાવ્યા અનુસાર	2,100	ઉપજની ખોટ	
		ગીરો અંગત - મકાનની	
		ઉપજની ખોટ	2,000
		લિસ્ટ E મુજબ મિલકત	
		વેચાણની ખોટ :	
		ફર્નિચર	600
		વટાવેલ હૂંડી નકારવાથી	
		ઉદ્ભવેલ નુકશાન	200
		અંગત લેણદારો	2,000
		રિસીવરનો ખર્ચ	100
	23,800		23,800

કાયું સરવૈયું બનાવીને ખૂટતી વિગત શોધવાનો મુદ્દો

ઉદા-6 શ્રી સારંગે 1 એપ્રિલ 2011ના રોજ નાદારીની અરજી નોંધાવી તે તારીખે તેમની નાણાકીય સ્થિતિ નીચે મુજબ હતી.

વિગત	રકમ રૂ.
બિન સલામત લેણદાર	1,48,000
પત્નીની લોન (50% સ્ત્રીધન)	20,000
જમીન-મકાન પર હક ધરાવતા લેણદારો	80,000
મશીનરી પર હક ધરાવતા લેણદારો	30,000
મજૂરીના બાકી દેવા (3 કારકૂન, 2 માસ પગાર)	6,000
પગારના બાકી દેવા (2 કર્મચારીના, 3 માસના)	12,000
ભાડાના બાકી દેવા (4 માસના)	2,000
વટાવેલી હૂંડી (રૂ. 12,000ની નકરાયેલ)	20,000
જમીન -મકાન (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 1,00,000)	40,000
મશીનરી (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 20,000)	80,000

ફર્નિચર (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 4,000)	20,000
દેવાદારો	80,000
સ્ટોક (બજારકિંમત રૂ. 20,000)	80,000
લેણી હૂંડી (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 16,000)	20,000
હાથ પર રોકડ	200

દેવાદારોની કુલ રકમ પૈકી 50% સદ્ધર છે. બાકીના દેવાદારોમાંથી 60% શકમંદ છે. જેના રૂ. 20,000 ઉપજવા ધારેલ છે. જ્યારે બાકીના દેવાદારો રૂબત ધારવામાં આવેલ છે.

શ્રી સારંગે 1 એપ્રિલ 2,005ના રોજ રૂ. 1,40,000ની મૂડીથી ધંધો શરૂ કરેલ. પ્રથમ 4 વર્ષ દરમિયાન નફો રૂ. 1,10,000 કરેલ હતાં પરંતુ ત્યાર બાદ ધંધામાં ખોટ હતી જેની રકમ જાણવા મળી નથી. મૂડી પર વ્યાજ રૂ. 40,000 ગણવામાં આવેલ. આ બધા વર્ષ દરમિયાન શ્રી સારંગે દર મહિને રૂ. 2,000 ઉપાડ કરેલ

આ માહિતી પરથી સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતુ તૈયાર કરો.

જવાબ :

તા. 1-4-05 થી તા. 31-3-11 = 6 વર્ષ માટે ધંધામાં નફો - નુકશાન નક્કી કરવાનું રહે છે. જે પૈકી પ્રથમ 4 વર્ષ માટે નફો દર્શાવેલ છે તેથી પાંચમાં અને છઠ્ઠા વર્ષે જે ખોટ ઉદ્ભવી હોય તેની રકમ શોધવા કાયું સરવૈયું બનાવવું પડે.

(1) કાયું સરવૈયું 1-4-11 ના રોજ

ઉધાર બાકી	રકમ રૂ.	જમા બાકી	રકમ રૂ.
કુલ ઉપાડ		શરૂ મૂડી	1,40,000
(માસિક 2,000 × 12 માસ × 6 વર્ષ)	1,44,000	પ્રથમ 4 વર્ષ કુલ નફો	1,10,000
જમીન - મકાન	40,000	મૂડી પરનું કુલ વ્યાજ	40,000
મશીનરી	80,000	બિનસલામત લેણદાર	1,48,000
ફર્નિચર	20,000	પત્નીની લોન	20,000
દેવાદાર	80,000	જમીન-મકાન લેણદારો	80,000
લેણીહૂંડી	20,000	મશીનરી પર લેણદારો	30,000
હાથ પર રોકડ	2,00	મજૂરી બાકી દેવા	6,000
સ્ટોક	80,000	પગાર બાકી દેવા	12,000
છેલ્લા બે વર્ષની ખોટ (?) (જે તૂટ ખાતે જાવક ગણાય)	12,38,00	ભાડાના બાકી દેવા	2,000
	5,88,000		5,88,000

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

શ્રી સારંગનું તા. 1-4-11 ના રોજનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન

1 ક્રમાં દેવા	2 દેવાની વિગત તેવી રકમ	3 ચૂકવવી પડે રૂ.	4 મિલકતોની રકમ રૂ.	5 ચોપડે કિંમત	6 ઉપજ કિંમત
	<u>List - A બિનસલામત લેણદારો</u>		<u>List E મુક્ત મિલકત</u>		
1,48,000	બિન સલા. લેણદાર	1,48,000	ફર્નિચર	20,000	4,000
20,000	પત્ની લોન (50%)	10,000	સ્ટોક	80,000	20,000
6,000	મજૂરી દેવા (પસંદગી બાદ)	5,940	હાથ પર રોકડ	200	200
12,000	પગારના દવા (12,000-40)	11,960			
2,000	ભાડાના બાકી દેવા	2,000			
20,000	વટાવેલી હૂંડીના દેવા	12,000			
			List : F દેવાદારો		
			(કુલ 80,000)		
	List : B સંપૂર્ણ સલામત લેણદાર		સદ્દર (50%)	40,000	40,000
	જમીન-મકાન-ગીરો લેણ 80,000		શકમંદ (40,000ના 60%)	24,000	20,000
	(-: જ.મ. ઉપજ 100,000		ડૂબત	16,000	-
	(વધારો સામે) -20,000	Nil	List G લેણી હૂંડી	20,000	16,000
	<u>List : C અપૂણ સલા. લેણદાર</u>		+ List B નો વધારો સામેથી લાવ્યા		20,000
30,000	મશીનરી ગીરો લેણ. 30,000				
(-)	મશીનરી ઉપજ 20,000	10,000	મિલકતની કુલ ઉપજ	-	1,20,200
	<u>List : D પસંદગીના લેણદાર</u>		List D ને સામે મુજબ ચૂકવ્યા		- 100
-	મજૂરી પસંદગી મુજબ (20 × 3) = 60		મિલકત ચોખ્ખી ઉપજ		1,20,100
	પસંદગીનો પગાર40 = 40				
	(1 વ્યક્તિના 20) 100	-			
	સામે મુજબ ચૂકવ્યા - 100		<u>List : H મુજબ મૂડીતુટ</u>		79,800
		1,99,900			1,99,900

તૂટ ખાતુ તા. 1-4-05 થી 1-4-11 - 6 વર્ષ

આવક (+)	રકમ રૂ.	જાવક (-)	રકમ રૂ.
શરૂમૂડી	1,40,000	છેલ્લા 2 વર્ષની ખોટ	1,23,800
પ્રથમ 4 વર્ષનો નફો	1,10,000	કુલ ઉપાડ	1,44,000
મૂડી પરનું વ્યાજ	40,000	- ગીરો મશીનરીની	
સ્ત્રીધન ન ગણાય તેવી લોન	10,000	ઉપજમાં ખોટ	
જમીન - મકાન વેચાણ નફો		(80,000 - 20,000)	60,000
(10,000 ઉપજ કિંમત -		- વટાવેલી હૂંડીની	
40,000 મૂળકિંમત)	60,000	જવાબદારી (નકરાયેલ રૂ.)	12,000
		- ફર્નિચર ઉપજ ખોટ	16,000
		- List F મુજબ ઘાલખાધ	
		શકમંદ - 4,000	
		ડૂબત (ઘાલ) 16,000	20,000
તુટ (સ્થિતિદર્શક નિવેદન મુજબ)	79,800	- સ્ટોકની ઉપજ ખોટ	60,000
		- લેણીહૂંડી ઉપજ ખોટ	4,000
	4,39,800		4,39,800

ગીરો મિલકતની ઉપજ કે ખોટ લેણદારો અંગે વિવિધ ગણતરીઓ સૂચવાતા મુદ્દાઓ

ઉદા.7 શ્રી કરોડીમલ તા. 31-12-07ના રોજ નાદાર જાહેર થયા. તે તારીખે તેમની મિલકત રૂ. 3,30,000 અને દેવા રૂ. 2,70,000 હતા. ધારવામાં આવેલી તૂટ રૂ. 60,000 હતી.

- એક લેણદાર રૂ. 30,000 નો હતો જેની પાસે 60,000નું એક યંત્ર ગીરો હતું. આ યંત્રની કિંમત 60% ઓછી ઉપજે છે.
 - બીજા લેણદાર રૂ. 36,000 પાસે રૂ. 30,000ની કિંમતનો સ્ટોક ગીરો હતો. જેની ઉપજવા ધારેલ કિંમત તેના લેણાં કરતાં 20% વધુ હતી.
 - 8 કારકૂનનો 4 માસનો દરેક કારકૂન દીઠ પગાર રૂ. 100 ચૂકવવો બાકી હતો.
 - ઉપરની બધી જ વિગતોનો સમાવેશ ઉપર દર્શાવેલ મિલકતો અને દેવામાં કરવામાં આવેલ હતો. આ ઉપરાંત નીચેના હવાલા ધ્યાનમાં લેવાના છે.
- (1) રિસીવર ખર્ચ રૂ. 1,200
 - (2) 3 વર્ષનો ટેક્સ રૂ. 3,600
 - (3) વટાવેલી હૂંડીઓ રૂ. 30,000ની જે પૈકી 40% હૂંડીઓ નકારાય તેવી સંભાવના
 - (4) તેમની ખાનગી મિલકત રૂ. 24,000 ની હતી જેની ઉપજ કિંમત રૂ. 18,000 ધારેલ છે.
 - (5) તેમના ખાનગી દેવા રૂ. 6,000 હતા.
- આ માહિતી પરથી શ્રી કરોડીમલ માટે સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતું તૈયાર કરો.

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

જવાબ :

શ્રી કરોડીમલનું તા. 31-12-07 ના રોજનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન

1	2	3	4	5	6
કાયાં દેવા	દેવાની વિગત તેવી રકમ	ચૂકવવી પડે રૂ.	મિલકતની રકમ રૂ.	ચોપડે કિંમત	ઉપજ કિંમત
2,03,840	<u>List - A બિન સલામત</u> <u>લેણદાર</u> પરચૂરણ બિનસલામત લેણદાર (નોંધ 7)	2,03,840	List E મુક્ત મિલકત નોંધ - 5 પરચૂરણ મુક્ત મિલકત (નોંધ - 1)	2,40,000	1,42,800
30,000	નકરાય તેવી હૂંડીની જવા. (40% 30,000ના) ખાનગી દેવા	12,000 6,000	ખાનગી મિલકત (ઉપજ)		18,000
36,000	<u>List - B સંપૂર્ણ સલામત</u> <u>લેણદાર</u> ગીરો સ્ટોક લેણ. 3,6000		List F દેવાદારો	-	-
(-)	ગીરો સ્ટોક ઉપજ (નોંધ - 4 મુજબ) 43,200 વધારો સામે - 7,200 લઈ ગયા.	Nil	List G લેણીહૂંડી +	-	-
			List B નો વધારો સામેથી લાવ્યા	-	7,200
			મિ.ની કુલ ઉપજ		1,68,000
			(-) રિસિવર ખર્ચ		(-1,200)
			(-) સામે મુજબ		
30,000	<u>List - C અપૂર્ણ સલા.</u> <u>લેણદાર</u> ચંત્ર ગીરો લેણદાર 30,000		List - D ને ચૂકવ્યા		(-3,760)
(-)	ચંત્ર ઉપજ (નો-3) 24,000	6,000			
	મિલકતોની ઉપજ		મિ.ની.ચો. ઉપજ		1,63,043
160	પસંદગી પગાર (8કારકૂન × 20રૂ.મળે) 160	160	<u>List H મૂડીતૂટ</u> (તૂટ ખાતે દર્શાવ્યા મુજબ)		64,800
	સરકારી ટેક્ષ 3,600	3760			
(-)	સામે મુજબ ચૂકવ્યા 3760	-			
2,70,000		2,27,840			2,27,840

તૂટ ખાતું

આવક (+)	રકમ રૂ.	જાવક (-)	રકમ રૂ.
ધારવામાં આવેલી તૂટ (મિલકત રૂ. 3,30,000 દેવા રૂ. 2,70,000 પરનો વધારો)	60,000	ગીરો યંત્રની ઉપજ ખોટ (નોંધ - 3) - પરચૂરણ મફત મિલકતની ઉપજ	36,000
- ગીરો સ્ટોકની ઉપજનો નફો (નોંધ : 4)	13,200	ખોટ (નોંધ -6)	97,200
- ખાનગી મિલકત	18,000	- રિસીવરનો ખર્ચ	1,200
		- સરકારી ટેક્ષ	3,600
		- નકરાય તેવી હૂંડીની જવાબદારી	12,000
તૂટ : (સ્થિતિદર્શક નિવેદન મુજબ)	64,800	ખાનગી દેવા	6,000
	1,56,000		1,56,000

જરૂરી ગણતરીઓ

- (1) ગીરો સિવાયની મુક્ત મિલકતની ચોપડા કિંમત શોધવી

- કુલ મિલકત	3,30,000
(-) યંત્ર ગીરો -	60,000
સ્ટોક ગીરો -	30,000
- List E માટે મુક્ત મિલકતને ચોપડા કિંમત	2,40,000
- (2) ગીરો મિલકત સહીત મિલકતની કુલ ઉપજ શોધવી
 આમ ધારવામાં આવેલી તૂટ = ચૂકવવા પડ તેવા દેવા - મિલકતની કુલ ઉપજ
 $60,000 = 2,70,000 - \text{મિલકતની કુલ ઉપજ}$
 મિલકતની કુલ ઉપજ = $2,70,000 - 60,000$
 ગીરો મિલકત સહી મિ. હ. ઉ. = $2,10,000$
- (3) ગીરો યંત્રની ઉપજને આધારે નફો/નુકશાન અને તેના લેણદારનું લિસ્ટ નક્કી કરવું.

યંત્રની મૂ.કિ.	60,000
(-) યંત્રની ઉપજ ખોટ (60,000ના 60%)	36,000 (તૂટ ખાતે જાવક)
યંત્રની ઉપજ	24,000

 જેની સામે લેણદાર રૂ. 30,000 તેથી આ લેણદાર List - C માં જાય
- (4) ગીરો યંત્રની ઉપજ શોધવી નફો/નુકશાન શોધવા અને તેના લેણદારનું લિસ્ટ નક્કી કરવું
 લેણદાર રૂ. 36,000 નો તેના 20% સ્ટોકની વધુ કિંમત ઉપજે છે.
 સ્ટોકની ઉપજ = $(36,000 + \text{તેના 20\% વધુ})$

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

$$= 36,000 + 7,200 =$$

$$\text{સ્ટોકની ઉપજ} = 43,200$$

$$(-) \text{ સ્ટોકની મૂળ કિંમત} \quad \underline{30,000}$$

$$\text{સ્ટોકની ઉપજ નફો} = 13,200$$

(5) ગીરો મિલકતસિવાય મુક્ત મિલકતમાં ચોપડા કિંમત સામે ઉપજ શોધીને મુક્ત મિલકતનો નફો / નુકશાન શોધવો.

$$\text{નોંધ નં. 2 મુજબ ગીરો સહિત મિલકતની કુલ ઉપજ} \quad 2,10,000$$

$$(-) \text{ ગીરોની ઉપજ} \quad - 24,000$$

$$(-) \text{ ગીરો સ્ટોકની ઉપજ} \quad \underline{- 43,200}$$

$$\text{પરચૂરણ મુક્ત મિલકતની ચોખ્ખી ઉપજ} \quad 1,42,800$$

(6) મુક્ત મિલકતની ચોપડા કિંમત 2,40,000

$$(-) \text{ મુક્ત મિલકતની ઉપજ કિંમત} \quad \underline{1,42,800}$$

$$- \text{ પરચૂરણ મિલકતની ઉપજ ખોટ} \quad \underline{97,200}$$

(તૂટ ખાતે જાવક)

(7) બિન સલામત લેણદારોની રકમ શોધવી

$$\text{નાદારે દર્શાવેલા કુલ દેવા} \quad 2,70,000$$

$$(-) \text{ ગીરો સ્ટોકનો લેણદાર} \quad 36,000$$

$$(-) \text{ ગીરો ચંત્રનો લેણદાર} \quad 30,000$$

$$(-) \text{ પસંદગીનો પગાર} \quad \underline{160} \quad \underline{66,160}$$

$$\text{પરચૂરણ બિનસલામત લેણદાર} \quad \underline{\underline{2,03,840}}$$

શરૂ મૂડી શોધવા સૂત્રનો ઉપયોગ કરવાનો હોય પસંદગીના લેણદારો, ભાડુ, બિનસલામત લેણદારોની ગણતરીના મુદ્દા

ઉદા.8 શ્રી મધુએ તા. 31-12-2012 ના રોજ નાદારી માટે અરજી કરી તે દિવસે તેના ચોપડામાં નીચેની બાકીઓ દર્શાવેલી છે.

વિગત	ઉધાર રૂ.	જમા રૂ.
મૂડી		90,000
ચંત્ર (ઉપજવા ધારેલ 45,000)	56,000	-
લેણીહૂંડી (ઉપજવા 5,000 ધારેલ)	6,000	-
મકાન પર બોજધારી B.O.D.	-	55,000
ધંધા સ્ટોક (ઉપજવા ધારેલ 1,10,000)	1,00,000	-
મકાન (ઉપજવા ધારેલ 70,000)	95,000	-
ફર્નિચર	24,000	-
સ્ટોક પર બોજધારી લેણદારો	-	1,30,000
લેણદારો	-	1,26,000
અન્ય મિલકત (ઉપજવા ધારેલ 20,000)	44,000	-

દેવાદારો :			
સંધ્ધર	30,000		
શકમંદ	20,000		
(ઉપજવા ધારેલ 40%)			
ડૂબત	25,000	75,000	
હાથ પર રોકડ		1,000	
		4,01,000	4,01,000

વટાવેલી હૂંડીઓ અંગે રૂ. 35,000 ની જવાબદારી હતી જે પૈકી રૂ. 20,000 માટે હવે કોઈ જવાબદારી નથી.

શ્રી મધુની અંગત મિલકત અને જવાબદારી અનુક્રમે રૂ. 16,000 અને રૂ. 7,000 હતી. મિલકતના રૂ. 11000 ઉપજવા ધારેલ છે.

રિસીવરનો ખર્ચ રૂ. 2,000 અંદાજવામાં આવ્યો છે. લેણદારોમાં સમાયેલ રૂ. 3,000ના એક લેણદારે શ્રી મધુની તરફેણમાં પોતાનો દાવો જતા કરેલ છે.

લેણદારોમાં 2 કલાર્કનો માસિક રૂ. 280 લેખે 3 માસનો પગાર તેમજ માસિક રૂ. 200 લેખે 2 માસનું ભાડું અને 3 કામદારોને દરેક ને રૂ. 90 લેખે 4 માસની મજૂરીનો સમાવેશ થાય છે.

શ્રી મધુએ 3 વર્ષ પહેલા ધંધો શરૂ કર્યો હતો. અને પહેલા વર્ષે રૂ. 25,000 નફો થયેલ બીજા અને ત્રીજા વર્ષે અનુક્રમે રૂ. 30,000 અને 40,000 ખોટ ગઈ. આ 3 વર્ષ દરમિયાન શ્રી મધુનો કુલ ઉપાડ રૂ. 40,000 હતો.

1,920 ના નાદારીના કાયદા મુજબ શ્રી મધુ માટે સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતું તૈયાર કરો.

જવાબ :

નોંધ - 1 શરૂમૂડી શોધવી :

શરૂની મૂડી = આખરની મૂડી + ખોટ + ઉપાડ - નફો

શરૂની મૂડી = 90,000 + ખોટ 70,000 + ઉપાડ 40,000 - નફો 25,000

શરૂમૂડી = 1,75,000

તૂટ ખાતે આવકજાવક બાજુ નોંધવી.

નોંધ - 2 પસંદગીના લેણદારો (List - D) નક્કી કરવા.

- 2 કલાર્કનો દરેક નો રૂ. 20 લેખે કાયદા મુજબ પગાર રૂા = 40

3 કામદારોને દરેકને રૂ. 20 કાયદા મુજબ જરૂરી = 60

પસંદગીનો પગાર અને મજૂરી રૂ.

100

નોંધ : કુલ લેણદારોમાંથી ઉપરોક્ત રૂ. 100 બાદ થશે. જ્યારે બાકી ભાડું જો સરકારી હોય તો તે પસંદગીનું ગણાય અને ઉપરની ગણતરીમાં લેવાય. અહીં સ્પષ્ટતા નથી તેથી બાકી ભાડાની રકમ બિન સલામત લેણદારોમાં ગણાયેલી હોય.

નોંધ -3 બિનસલામત લેણદારો

રૂ.

લેણદારો 1,26,000

(-) પસંદગીના લેણદારો - 100

(-) એક લેણદારે જતો કરે દાવે (તૂટ ખાતે આવક) - 3,000

1,22,900

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

+ નકરાય તેવી વટાવેલી હૂંડીની

જવાબદારી (તૂટ ખાતે જાવક)

(35,000 – 20,000)

15,000

+ અંગત દેવા (તૂટ ખાતે જાવક)

7,000

લિસ્ટ - A = બિનસલામત લેણદારો

1,44,900

શ્રીમધુનું તા. 31-12-2012ના રોજનું સ્થિતિ દર્શકનું નિવેદન

કાયાં દેવા	દેવાની વિગત તેવી રકમ	ચૂકવવી પડે રૂ.	મિલકતની રકમ રૂ.	ચોપડે કિંમત	ઉપજ કિંમત
—	List - A બિન સલામત લેણદાર (નોંધ - 3)	1,44,900	<u>List E મુક્ત મિલકત</u> યંત્ર ફર્નિચર અન્ય મિલકત હાથ પર રોકડ અંગત મિલકત(ઉપજ)	56,000 24,000 44,000 1,000 -	45,000 20,000 30,000 1,000 11,000
—	<u>List - B સંપૂર્ણ સલામત લેણદાર</u> મકાનગીરો B.O.D. 55,000 (-) મકાન ઉપજ 70,000 વધારો સામે લઈ ગયા -15,000		List F : દેવાદારો સદ્દર શકમંદ ડૂબત	30,000 20,000 25,000	30,000 8,000 -
—	<u>List - C અપૂર્ણ સલામત લેણદાર</u> સ્ટોક ગીરો લેણદાર 1,30,000 સ્ટોક ઉપજ 1,10,000	20,000	<u>List G લેણીહૂંડી</u> List B નો વધારો સામેથી લાવ્યા મિલકત કુલ ઉપજ (-) રિસીવર ખર્ચ (-) List D ને સામે મુજબ ચૂકવ્યા મિલકતની ચોખ્ખી ઉપજ	- - - - -	15,000 165,000 2,000 100 1,62,900
—	<u>List D પસંદગી લેણદાર</u> પગાર અને મજૂરી (નોંધ -2) 100				
—	સામે મુજબ ચૂકવ્યા 100	—	<u>List H મૂડી તૂટ :</u> તૂટ ખાતામાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે		2,000
		1,64,900			1,64,900

ટૂટ ખાતુ (3 વર્ષ માટે)

આવક (+)	રકમ રૂ.	જાવક (-)	રકમ રૂ.
શરૂમૂડી (નોંધ-1)	1,75,000	બીજા વર્ષની ખોટ	30,000
પ્રથમ વર્ષનો નફો	25,000	ત્રીજા વર્ષની ખોટ	40,000
સ્ટોકની ઉપજમાં નફો	10,000	3 વર્ષ કુલ ઉપાડ	40,000
(1,10,000 - 1,00,000)		ચંત્રની ઉપજમાં ખોટ	11,000
અંગત મિલકતની ઉપજ	11,000	(56,000 - 45,000)	
		લેણીહૂંડીની ઉપજમાં	
		નુકશાન (6,000 - 5,000)	1,000
એક લેણદારે જતો કરેલ દાવો	3,000	ગીરો મકાનની ઉપજમાં	
મૂડી ટૂટ (સ્થિતિદર્શક)	2,000	(ખોટ 95,000 - 70,000)	25,000
નિવેદનમાં દર્શાવ્યા મુજબ		ફર્નિચર ઉપજ ખોટ	
		(24,000 - 20,000)	4,000
		અન્ય મિલકતની	
		ઉપજમાં ખોટ	
		(44,000 - 30,000)	14,000
		List F મુજબ ઘાલખાધ	
		(75,000 - 30,000 - 8,000)	37,000
		વટાવેલી હૂંડી અંગે	
		નકરાય તેવી જવાબદારીઓ	15,000
		અંગત જવાબદારી	7,000
		રિસીવર ખર્ચ	2,000
	2,26,000		2,26,000

3.9 ભાગીદારી પેઢીની નાદારી : મહત્વના મુદ્દાઓ

એકાકી વેપારીની નાદારી અને ભાગીદારી પેઢીની નાદારી વિશે કાયદામાં મોટા ભાગની જોગવાઈઓ - બાબતો - કાર્યવાહીઓ સરખી જ છે. છતાં હિસાબની દૃષ્ટિએ કેટલાક તફાવતો છે, જે નીચે દર્શાવેલાં છે :

- (1) એકાકી વેપારીની નાદારીમાં ધંધાના મિલકત-દેવા તેમજ અંગત મિલકત દેવા વચ્ચે કોઈ તફાવત રાખવામાં આવતો નથી. ભાગીદારી પેઢીની નાદારીમાં ભાગીદાર અને પેઢીનાં દેવા - મિલકત અંગે નીચે પ્રમાણે વિધિ અનુસરવાની છે :
 - (i) નાદારી વખતે સૌ પહેલાં પેઢીની મિલકત પેઢીનાં દેવાની ચૂકવણી માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે.
 - (ii) જો પેઢીની મિલકતમાંથી કોઈ વધારો રહેતો તેનો ઉપયોગ દરેક ભાગીદારના ભાગના પ્રમાણમાં તેને ફાળવી અપાય છે. આ રીતે પેઢીમાંથી મળતી રકમનો ઉપયોગ ભાગીદાર અંગત દેવાની ચૂકવણી માટે કરી શકે છે.
- (2) દરેક ભાગીદાર અને પેઢી માટે જુદાં જુદાં સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને ટૂટ ખાતાં તૈયાર કરવામાં આવે છે.

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

- (3) ભાગીદારની પોતાની ખાનગી મૂડી નક્કી કરવા માટે તેનું અંગત પાકું સરવૈયું બનાવાય છે. પેઢીમાંની તેની મૂડી અંગત પાકા સરવૈયા માટે રોકાણ ગણવામાં આવે છે અને મિલકત-લેણાં બાજુ દર્શાવવામાં આવે છે.
- (4) ભાગીદારનું પોતાનું તૂટ ખાતુ જે અંગત તૂટ બતાવે તે પેઢીના ચોપડે ન આવે, કારણ કે તેના માટે પેઢી જવાબદાર નથી.
- (5) ભાગીદારની અંગત મૂડી નીચે મુજબ પણ શોધી શકાય : અંગત મૂડી = અંગત મિલકત + પેઢીમાં રોકેલ મૂડી - અંગત દેવા.
- (6) જો ભાગીદારની પોતાની અંગત મિલકતનો વધારો હોય તો પેઢીના ચોપડે આવે, કારણ કે કાયદા મુજબ તેનો ઉપયોગ પેઢીના દેવા ચૂકવવા માટે થઈ શકે છે. આ વધારાની નોંધ પેઢીનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતામાં એમ બે અસર થાય.
- (7) ભાગીદારનું અંગત સ્થિતિદર્શક નિવેદન તૈયાર કરવામાં આવે તેમાં પેઢીમાંથી તેની મૂડી અંગત રોકાણ તરીકે મિલકતના લિસ્ટ E માં દર્શાવાય છે. આ રોકાણની ઉપજ કિંમત શૂન્ય ગણાય, કારણ કે પેઢી નાદાર હોય છે. આ નુકશાન અંગત તૂટ ખાતાની જમણી બાજુ દર્શાવાય છે.
- (8) જો પેઢીનાં દેવા સામે ભાગીદારની અંગત મિલકતગીરવી હોય ત્યારે આવું દેવું પેઢી માટે તો બિનસલામત લેણદાર જ ગણાય. પેઢીમાંથી બિનસલામત લેણદાર તરીકે તેને ચૂકવણી થાય ત્યાર પછી જ તૂટની રકમ તે ભાગીદારની અંગત ગીરવી મિલકતમાંથી વસૂલ કરી શકે. આથી ભાગીદારને નુકશાન થાય તે તેનાં તૂટ ખાતાની જમણી બાજુ લખાય છે.
- (9) જો ભાગીદારની વ્યક્તિગત મિલકતમાંથી કોઈ વધારો રહે તો તે તેણે પેઢીને આપવો પડે છે. પેઢીનાં દેવાની ચૂકવણી માટે તેનો ઉપયોગ થઈ શકે છે.
- (10) જ્યારે કોઈપણ ભાગીદારી પેઢીના તમામ ભાગીદારોને નાદાર જાહેર કરવામાં આવે ત્યારે તે ભાગીદારી પેઢી નાદાર ગણાય છે.

ઉદા.9 A અને B ની પેઢી જેણે તા. 31-12-2010ના રોજ નાદારી નોંધાવી છે. તેનું પાકું સરવૈયું નીચે પ્રમાણે છે.:

દેવા	રૂ.	મિલકત	રૂ.
A ની મૂડી	2,000	રોકડ	200
B ની મૂડી	<u>3,000</u>	ફર્નિચર	800
		દેવાદારો	2,400
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ નં. 1	2,000	યંત્રો	2,000
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ નં. 2	1,000	સ્ટોક	2,600
લેણદારો	2,000	નફા-નુકશાન ખાતું	2,000
	10,000		10,000

પેઢીના લેણદારોમાં નીચે જણાવેલ દેવાનો સમાવેશ થતો હતો. બે માસનું ભાડુ રૂ. 2,00, બે કારકુનોને 4 માસનો કારકુન દીઠ મહિને રૂ. 100 લેખે પગાર, 4 મજૂરોની 5 માસની મજૂર દીઠ રૂ. 20 લેખે મજૂરી તથા છેલ્લા બે વર્ષનો ટેક્ષ રૂ. 140 બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ નં. 1 ની પાસે A ના મકાનના દસ્તાવેજો ગીરો છે, જ્યારે બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ નં. 2 ની પાસે પેઢીનાં યંત્રો ગીરો છે.

પેઢીનાં યંત્રોના રૂ. 800 ઉપજે તેમ છે તથા દેવાદારો પાસેથી રૂ. 1,600 વસૂલ આવે તેમ છે. સ્ટોકની ઉપજવા ધારેલ કિંમત રૂ. 600 છે. જ્યારે ફર્નિચરના રૂ. 600 ઓછા ઉપજે તેમ છે. રિસીવરનો ખર્ચ રૂ. 200 થાય છે.

A ની ખાનગી મિલકતમાં મકાન રૂ. 3,000નું છે. તથા લેણું રૂ. 1,000 નું છે. મકાનના રૂ. 2,500, તેમજ લેણાંના રૂ. 500 ઉપજે તેમ છે. તેનું દેવું રૂ. 2,500 નું છે.

B ની ખાનગી મિલકત રૂ. 3,000 ની કિંમતની છે. જેના રૂ. 2,000 ઉપજે છે. તેમાં દેવા રૂ. 1,800નાં છે.

ઉપરની માહિતી પરથી પેઢીનાં તથા ભાગીદારોનાં સ્થિતિદર્શક નિવેદનો અને મૂડી તૂટખાતાં તૈયાર કરો.

જવાબ :

- (1) દરેક ભાગીદારનું અંગત સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતુ તૈયાર કરવામાં આવશે.
- (2) ભાગીદારી પેઢીની નાદારીનો દાખલો ગણતી વખતે :
 - (i) સૌ પ્રથમ સદ્દર ભાગીદારનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન તથા તૂટ ખાતું તૈયાર કરવું.
 - (ii) ત્યાર પછી ભાગીદારી પેઢીનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન તથા તૂટ ખાતું તૈયાર કરવું.
 - (iii) અને છેલ્લે, નાદાર ભાગીદારનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતુ તૈયાર કરવું.
- (3) જે ભાગીદારની અંગત મિલકતની ઉપજ તેનાં અંગત દેવા કરતાં વધુ હોય તે સદ્દર ભાગીદાર ગણાય અત્રે ખાસ ધ્યાનમાં લો કે ભાગીદાર સદ્દર કે નાદાર છે તે નક્કી કરવા માટે તેની કોઈ અંગત મિલકત, પેઢીનાં કોઈ લેણદાર પાસે ગીરો હોય તો તે મિલકત ધ્યાનમાં લેવી નહિ. આ મુજબ.

ભાગીદાર A નું મકાન પેઢીના બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ સામે ગીરો મૂકાયેલ છે. તેથી તે ધ્યાનમાં લેવાશે નહિ. હવે બાકી રહેતી મિલકતતરીકે રૂ. 1,000 નું લેણું છે. જેની ઉપજ રૂ. 500 ધારવામાં આવે છે A નું અંગત દેવું રૂ. 2,500 નું છે. આ રીતે તેના અંગત દેવા કરતાં મિલકતની ઉપજ ઓછી છે. તેથી ભાગીદાર A નાદાર ગણાશે જ્યારે,

ભાગીદાર B ની ખાનગી મિલકતની ઉપજ રૂ. 2,000 છે જ્યારે તેનું અંગત દેવું રૂ. 1,800 નું છે તેથી ભાગીદાર B સદ્દર ગણાશે. તેથી સદ્દર ભાગીદાર B સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટખાતું સૌ પ્રથમ તૈયાર કરવામાં આવશે. જે માટે Bની મૂડી નક્કી કરવાની રહેશે જે નીચે મુજબ ગણાશે.

B ની અંગત મૂડી = અંગત મિલકતની ચોપડે દર્શાવેલ કિંમત + પેઢીમાં રોકેલ મૂડી (રોકાણ) - અંગત દેવું

$$B \text{ ની અંગત મૂડી} = 3,000 + 3,000 - 1,800 = \text{રૂ. } 4,200$$

શ્રી B નું તા. 31-12-2010ના રોજનું અંગત સ્થિતિદર્શક નિવેદન

કુલ દેવા રૂ.	દેવા (દેવાદારોના દર્શાવ્યા અને ધારણા પ્રમાણે)	ચૂકવવા પડશે તેમ ધારેલ રૂ.	મિલકત (દેવાદારોના દર્શાવ્યા અને ધારણા પ્રમાણે)	ચોપડે દર્શાવેલ કિંમત રૂ.	ઉપજવા ધારેલ કિંમત રૂ.
1,800	લિસ્ટ A મુજબ બિન સલામત લેણદારો: લેણદારો <u>લિસ્ટ H માં દર્શાવ્યા મુજબ વધારો (?)</u>	1,800 200	લિસ્ટ E મુજબ મિલકત: મિલકત પેઢીમાં મૂડી (રોકાણ)	3,000 3,000	2,000 -
1,800		2,000		2,000	

શ્રી B નું તા. 31-12-10નો રોજનું તૂટ ખાતું

વિગત	રૂ.	વિગત	રૂ.
અંગત મૂડી (31-12-2010ના રોજ)	4,200	મિલકત ઉપજમાં ખોટ : પરચૂરણ મિલકત પેઢીમાં રોકાણ વધારો : લિસ્ટ H મુજબ સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં જણાવ્યા અનુસાર	1,000 3,000 200
	4,200		4,200

સદ્દર ભાગીદાર B નું અંગત સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતું તૈયાર કર્યા પછી હવે A અને B ની ભાગીદારી પેઢીનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતું તૈયાર કરવામાં આવશે. ત્યારબાદ નાદાર ભાગીદાર A નું અંગત સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતું તૈયાર કરવામાં આવશે.

A અને B ની ભાગીદારી પેઢીનું તા. 31-12-2010ના રોજનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન

કુલ દેવા રૂ.	દેવા (દેવાદારોના દર્શાવ્યા અને ધારણા પ્રમાણે)	ચૂકવવા પડશે તેમ ધારેલ રૂ.	મિલકત (દેવાદારોના દર્શાવ્યા અને ધારણા પ્રમાણે)	ચોપડે દર્શાવેલ કિંમત રૂ.	ઉપજવા ધારેલ કિંમત રૂ.
1,780	લિસ્ટ A મુજબ બિન સલામત લેણદારો: લેણદારો 2,000 બાદ: પસંદગી ના લેણદાર 220	1,780	લિસ્ટ E મુજબ મિલકત : ફર્નિચર સ્ટોક રોકડ B ની અંગત મિલકતનો વધારો	800 2,600 200 -	200 600 200 200
2,000	બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ 1,200 લિસ્ટ B મુજબ સંપૂર્ણ સલામત લેણદારો: લિસ્ટ C મુજબ અસંપૂર્ણ સલામત લેણદારો: બેંક ઓવર ડ્રાફ્ટ નં. 2 1,000 બાદ : યંત્રની ઉપજ 800	3,780	લિસ્ટ E નો સરવાળો લિસ્ટ F મુજબ દેવાદારો લિસ્ટ G મુજબ લેણીહૂંડી મિ.ની કુલ ઉપજ બાદ: રિસીવરનો ખર્ચ 2,600 બાદ: સામે દર્શાવ્યા અનુસાર પસંદગીના લેણદારો	2,400 -	1,200 1,600 -
1,000	લિસ્ટ D મુજબ પસંદગીના લેણદારો: પસંદગીના લેણદારો 220 દર્શાવ્યા મુજબ 220	200	મિ.ની કુલ ઉપજ લિસ્ટ H માં સમજાવ્યા મુજબ તૂટ (?)		2,800 200 220
5,000		3,980			3,980

પસંદગીના લેણદારો : (લિસ્ટ - D)

કારકુનનો પગાર	2 × રૂ. 20	= 40
મજૂરની મજૂરી	2 × રૂ. 20	= 40
બે વર્ષનો ટેક્ષ		<u>140</u>
પસંદગીના લેણદારો		<u>220</u>

અત્રે એ ગણતરી પણ આવશ્યક બને છે કે બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ નં. 1 ની કુલ રકમ રૂ. 2,000 પેટે રિસીવર કેટલી રકમ ચૂકવશે.

જો રૂ. 3,980ના બિનસલામત લેણદારોને ચૂકવવા પાત્ર કુલ રકમ રૂ. 2,380 હોય તો બિન સલામત લેણદાર તરીકે બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ નં. 1 રૂ. 2,000 પેટે કેટલી ચૂકવણી ?

$$\text{બેંક ઓવર ડ્રાફ્ટ નં. 1 પેટે ચૂકવી શકાય તેવી રકમ} = \frac{2,000 \times 2,380}{3,980} = \text{રૂ. } 1,196$$

હવે બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ પેટે બાકી રહેતી લેણી રકમ રૂ. (2,000 - 1,196) = રૂ. 804 A ની અંગત મિલકતમાંથી વસૂલ કરશે, કારણ કે બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ નં. 1 ની પાસે A ના મકાનના દસ્તાવેજો ગીરો છે.

(+) A અને B ની ભાગીદારી પેઢીનું તા. 31-12-2010ના રોજનું તૂટ ખાતું (-)

વિગત	રૂ.	વિગત	રૂ.
આખરની મૂડી (31-12-2010)		ચોખ્ખું નુકશાન	2,000
A	2,000	લિસ્ટ F મુજબ ઘાલખાધ	800
B	3,000	ગીરો યંત્રની ઉપજમાં ખોટ	1,200
B ની અંગત મિલકતનો		લિસ્ટ E મુજબની મિલકતમાં	
વધારો - લિસ્ટ H મુજબ	200	ખોટ :	
તૂટ : લિસ્ટ H મુજબ		ફર્નિચર	6,00
સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં		સ્ટોક	2,000
જણાવ્યા અનુસાર	1,600	રિસીવરનો ખર્ચ	2,00
	6,800		6,800

હવે નાદાર ભાગીદાર A નું અંગત સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતું નીચે મુજબ તૈયાર કરવામાં આવશે. આ સૌપ્રથમ A ની અંગત મૂડી નક્કી કરવાની રહેશે. જે નીચે મુજબ ગણાશે.

A ની અંગત મૂડી = અંગત મિલકત + પેઢીમાં રોકાયેલ મૂડી - અંગત દેવા

$$A \text{ ની અંગત મૂડી} = 4,000 + 2,000 - 2,500 = \text{રૂ. } 3,500$$

શ્રી A નું 31-12-2010ના રોજનું અંગત સ્થિતિદર્શક નિવેદન

કુલ દેવા રૂ.	દેવા (દેવાદારોના દર્શાવ્યા અને ધારણા પ્રમાણે)	ચૂકવવા પડશે તેમ ધારેલ રૂ.	મિલકત (દેવાદારોના દર્શાવ્યા અને ધારણા પ્રમાણે)	ચોપડે દર્શાવેલ કિંમત રૂ.	ઉપજવા ધારેલ કિંમત રૂ.
2,500	લિસ્ટ A મુજબ બિન સાલમત લેણદારો:	2,500	લિસ્ટ F મુજબ દેવાદારો :	1,000	500
	લેણદારો		દેવાદારો		
	લિસ્ટ B મુજબ સંપૂર્ણ સંપૂર્ણ સલામત લેણદારો	—	ઉમેરો : વધારો સામેથી		1,696
804	બેંક ઓવર ડ્રાફ્ટ નં.1 804		લિસ્ટ B મુજબ લાવ્યા		2,196
	બાદ : મકાનની ઉપજ 2,500		મિ. ની કુલ ઉપજ		
	વધારો સામે લ.ગ. 1,696	—	લિસ્ટ H માં દર્શાવ્યા મુજબ તૂટ (?)		305
3304		2,500			2,500

શ્રી B નું તા. 31-12-2010ના રોજનું તૂટ ખાતું જ

વિગત	રૂ.	વિગત	રૂ.
અંગત મૂડી (31-12-10ના રોજ)	3,500	દેવાદારોમાં લિસ્ટ F મુજબ ઘાલખાધ	500
તૂટ : લિસ્ટ H મુજબ		ગીરો મકાનની ઉપજમાં ખોટ	500
સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં જણાવ્યા અનુસાર	304	પેઢીમાં રોકાણ ડૂબી જતાં	2,000
		પેઢીના લેણદાર બેંક - ઓવર ડ્રાફ્ટ નં. 1 એ ચૂકવેલ	804
	3,804		3,804

3.10 હેતુલક્ષી વ્યવહારિક ઉદાહરણો (ઉકેલ સાથે)

ઉદા.1 : નાદાર જાહેર થયેલ શ્રી રમેશ રૂ. 2,00,000ની મૂડી પર 8 ટકા લેખે 1 વર્ષનું વ્યાજ અને પસંદગીના લેણદારો - પગાર, મજૂરી, આવકવેરો રૂ. 4,000 ધ્યાનમાં લીધા વગર રૂ. 76,000 ની તૂટ અંદાજે છે તેની સુધારેલ છેવટની તૂટ નક્કી કરો.

ઉકેલ :

નાદારની મૂડી વ્યાજ ચૂકવવાનું રહેતું નથી. પસંદગીના લેણદારોની કુલ રકમ 4,000 ચૂકવવા પાત્ર બનતાં બિનસલામત લેણદારોને ભાગે આવતી ચૂકવવાપાત્ર જે તે રકમમાં રૂ. 4,000નો ઘટાડો થશે. પરિણામે તૂટમાં વધારો થશે. સુધારેલ છેવટની તૂટ = 76,000 + 4,000 = રૂ. 80,000

ઉદા.2 : મિ. શર્મા પોતાનાં દેવા પૂરેપૂરાં ચૂકવી શકે તેમ નથી. કોર્ટે તેમને નાદાર જાહેર કર્યા. તેમના નહિ ચૂકવાયેલા ખર્ચ અંગેના લેણદારો નીચે મુજબ છે :

- (1) કરવેરાના બાકી દેવા રૂ. 500
- (2) દસ કારીગરોને દરેકને મહિને રૂ. 100 લેખે બે માસની મજૂરીનાં બાકી દેવા.

(3) મહિન રૂ. 3,00 લેખે બે માસનું મકાનનું બાકી ભાડું.

જો બિનસલામત લેણદારોને 25% લેખે ડિવિડન્ડ ચૂકવણીમાં આવ્યું હોય તો ઉપરના દરેકને તેમનાં લેણાં પેટે કેટલી રકમ મળવાપાત્ર થશે તે શોધો.

ઉકેલ:

કુલ મળવાપાત્ર રકમ દર્શાવતું પત્રક

વિગત	કુલ લેણદારો રૂ.	પસંદગીના લેણદારો રૂ.	બિનસલામત લેણદારો રૂ.	પસંદગીના પસંદગીના રૂ.	ચૂકવણી બિનસલામત રૂ.	કુલ રૂ.
(1) કરવેરા	500	500	-	500	-	500
(2) કારીગર પગાર (10 × 100 × 2)	2,000	(10કારીગર × 20) 200	1,800	200 (1,800ના 25%)	450 650	
(3) ભાડું (300 × 2)	600	-	6,00	-	150 (6,00 ના 25%)	150
કુલ	3,100	700	2,400	700	600	1,300

ઉદા.3 : શ્રી મનજી નાદાર જાહેર થયા ત્યારે તેમનાં દેવા નીચે મુજબ હતાં.

- પાંચ નોકરોનો માસિક રૂ. 100 લેખે 2 માસનો પગાર
 - ચાર મજૂરોની માસિક રૂ. 50 લેખે 3 માસની મજૂરી
 - મકાન માલિકનું ત્રણ માસનું મકાન ભાડું રૂ. 600
 - ગુજરાત સરકારનો વેચાણવેરો રૂ. 2,000
 - કેન્દ્ર સરકારનો વેચાણવેરો રૂ. 3,000
 - મ્યુનિસિપલ ઓક્ટ્રોય અને હાઉ ટેક્સ રૂ. 1000
- નીચેના સંજોગોમાં પસંદગીના લેણદારોની ગણતરી કરો.

- જો નાદાર અમદાવાદ વેપારી હોય તો
- જો નાદાર મુંબઈના વેપારી હોય તો

ઉકેલ:

- નાદાર અમદાવાદના વેપારી હોય તો તેને ધી પ્રોવિન્શિયલ ઈન્સોલ્વન્સી એક્ટ, 1920 લાગુ પડે તે મુજબ પસંદગીના લેણદારોની ગણતરી નીચે મુજબ થશે.
 - સરકાર કે સ્થાનિક સરકારનું દેવું પૂરેપૂરું (2,000 + 3,000 + 1000) રૂ. 6,000
 - નોકર દીઠ 4 માસનો પગાર અથવા રૂ. 20 બે માંથી ઓછી હોય તે રકમ (20 × 5 નોકરી) રૂ. 100
 - મજૂરી દીઠ 4 માસનો પગાર અથવા રૂ. 20 બે માંથી ઓછી હોય તે રકમ (20 × 4) રૂ. 80
 - મકાનમાલિકનું ભાડું પ્રેફરન્શિયલ નથી. રૂ. 6,180
- એ નાદાર મુંબઈના વેપારી હોય તો ધી પ્રેસિડન્સી ટાઉન્સ ઈન્સોલ્વન્સી એક્ટ, 1,909 નો કાયદો લાગુ પડે તે મુજબ પ્રેફરન્શિયલ લેણદારોની ગણતરી નીચે મુજબ થશે.

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

(i) સરકાર અથવા સ્થાનિક સરકારનું દેવું પૂરેપૂરું	રૂ. 6,000
(ii) નોકર દીઠ 4 માસનો પગાર અથવા રૂ. 300 બે માંથી ઓછી હોય તે રકમ, એક કારકુનનો માસિક રૂ. 100 લેખે 2 માસ નો પગાર રૂ. 200 બાકી છે જે રૂ. 300થી વધતો નથી તે પૂરેપૂરો પ્રેક્ટરન્શિયલ ગણાશે. (200 × 5 નોકર)	રૂ. 1,000
(iii) મજૂર દીઠ 4 માસ ની મજૂરી અથવા રૂ. 100 બે માંથી ઓછી હોય તે રકમ, એક મજૂરની માસિક રૂ. 50 લેખે 3 માસની રૂ. 150 મજૂરી બાકી છે. પરંતુ વધુમાં વધુ રૂ. 100 પ્રેક્ટરન્શિયલ ગણાય તેથી (100 × 4 મજૂર)	રૂ. 400
(iv) મકાનમાલિકનું એક માસનું ભાડું (600 ÷ 3 માસ)	રૂ. 200
પસંદગીના લેણદારો	રૂ. 7,600

ઉદા.4 : મહેતાજી નાદાર જાહેર થયા ત્યારે તેમની દુકાનના બે કર્મચારીઓનો છ માસનો પગાર, દરેકન રૂ. 200 લેખે, મકાનમાલિકનું 5 માસનું ભાડું રૂ. 400 માસિક લેખે અને ઇન્કમટેક્સ રૂ.5,000 ચૂકવવાની બાકી છે.

- (1) ધી પ્રેસિડેન્સી ટાઉન્સ ઇન્સોલ્વન્સી એક્ટ, 1909 મુજબ પસંદગીના લેણદારોની ગણતરી કરો.
- (2) ધી પ્રોવિન્સિયલ ઇન્સોલ્વન્સી એક્ટ, 1920 મુજબ પસંદગીના લેણદારોની ગણતરી કરો.

ઉકેલ:

(1) ધી પ્રેસિડેન્સી ટાઉન્સ ઇન્સોલ્વન્સી એક્ટ, 1909 મુજબ (નાદાર મુબઈ, ચેન્નઈ કે કલકત્તાના હોય ત્યારે)	
(i) મકાનમાલિકનું એક માસનું ભાડું (રકમ ગમે તેટલી હોય)	રૂ. 400
(ii) સરકારના કરવેરા પૂરેપૂરા	રૂ. 5,000
(iii) કારકૂન દીઠ 4 માસનો પગાર અથવા રૂ. 300 બે માંથી ઓછી હોય તે રકમ - ચાર માસનો પગાર રૂ. 800 થાય. તેથી કારકૂન દીઠ રૂ. 300 ધ્યાનમાં લેવાશે (300 × 2 કારકૂન)	રૂ. 600
પસંદગીના લેણદારો	રૂ. 6,000
(2) ધી પ્રોવિન્સિયલ ઇન્સોલ્વન્સી એક્ટ, 1920 (નાદાર ઉપરના ત્રણ સિવાયના કોઈપણ સ્થળે રહેતા હોય ત્યારે)	
(i) મકાનમાલિકનું ભાડું - પ્રેક્ટરન્સિયલ નથી.	-
(ii) સરકારના કરવેરા પૂરેપૂરા	રૂ. 5,000
(iii) કારકૂન કે મજૂરદીઠ, 4 માસનો પગાર કે મજૂરી અથવા રૂ. 20 બે માં ઓછું હોય તે રકમ (20 × 2 કારકૂન)	રૂ. 40
પસંદગીના લેણદારો	રૂ. 5,040

ઉદા.5 : મહેશ નાદાર થયો. તેના કુલ બિનસલામત લેણદારો રૂ. 95,000 ની સામે રૂ. 4,500 ચૂકવી રૂ. 50,000 તૂટ દર્શાવી. પણ ખરેખર એક લેણદાર શ્રી શિવ પોતાના લેણાના રૂ. 10,000 માંથી 50% રકમ જતી કરેલ છે. આ બાબતને ધ્યાનમાં લઈને શ્રી શંભુ રૂ. 10,000 લેણાં હોય તો તેને પ્રથમ કેટલા મળ્યા હશે અને હવે વધારોનો કેટલો લાભ થશે તે ગણી બતાવો.

ઉકેલ :

$$\text{શંભુને પ્રથમ મળેલ રકમ} = \frac{10,000 \times 45,000}{95,000} = 4,737$$

નવી પરિસ્થિતિમાં કુલ લેણદારો રૂ. = 95,000

- શિવ જતી કરેલ રકમ રૂ. = 5,000

$$= 90,000$$

90,000ના લેણદારોને રૂ. 45,000 ચૂકવ્યા તેથી શ્રી શંભુ રૂ. 10,000 પેટે રૂ. 5,000 ચૂકવશે.

આમ, શંભુ વધારાનો લાભ રૂ. 5,000 - 4,737 = રૂ. 263 થશે.

3.11 સંક્ષિપ્ત સાર :

જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પોતાનું દેવુ ચૂકવવા અસમર્થ બને ત્યારે તે નાદાર ગણાય. નાદાર કાયદેસર નાદાર જાહેર થઈ, પછીથી સ્વમાનભેર જીવી શકે તે માટે ભારતમાં અંગેના 1909 અને 1920ના બે કાયદાઓ અમલમાં છે. તે પૈકી 1920નો કાયદો અભ્યાસક્રમમાં છે.

વ્યક્તિ કે ભાગીદારી પેટ્ટી નાદારી માટે અરજી કરે ત્યારે બાદ તેણે સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતુ તૈયાર કરવાના રહે છે. જે માટે નીચેના મુદ્દાઓ ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જરૂરી છે.

એકાકી વેપારીની નાદારીમાં સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતું તૈયાર કરવાની વિશિષ્ટ હિસાબી કાર્યવાહી માટે નીચે દર્શાવેલ મહત્વના મુદ્દાઓને ધ્યાનમાં લેવાના રહે છે.

- (1) સ્થિતિદર્શક નિવેદનની “દેવા” બાજુ ડાબી બાજુ ચાર લિસ્ટ - A, B, C અને D અનુક્રમે બિનસલામત, સંપૂર્ણ સલામત, અપૂર્ણ સલામત અને પસંદગીના લેણદારો દર્શાવે છે. “મિલકત” બાજુ - જમણી બાજુ ત્રણ લિસ્ટ : E, F, G અનુક્રમે મુક્ત મિલકત, દેવાદારો અને લેણીહૂંડી દર્શાવે છે, જ્યારે લિસ્ટ H અનુસાર તૂટ દર્શાવવામાં આવે છે.
- (2) લિસ્ટ C અનુસાર “અપૂર્ણ” સલામત લેણદારોની રકમમાંથી મિલકત જામીનગીરીની ઉપજ કિંમત બાદ કર્યો પછી વધતી રકમ “ચૂકવવા પડશે તેમ ધારેલ” ખાનામાં દર્શાવવામાં આવે છે. એટલી રકમ બિનસલામત ગણાશે.
- (3) લિસ્ટ E અનુસાર દર્શાવવામાં આવતી મુક્ત મિલકત એટલે કે ગીરવી સિવાયની મુક્ત મિલકત જ આ લિસ્ટમાં દર્શાવવામાં આવે છે.
- (4) દરેક મિલકતની ચોપડા કિંમત અને ઉપજ કિંમત વચ્ચેનો તફાવત નફો કે ખોટ - નુકશાન તરીકે તૂટ ખાતાની અનુક્રમે ડાબી બાજુ કે જમણી બાજુ દર્શાવવામાં આવે છે. ચોપડા કિંમત કરતાં વધુ કિંમત ઉપજે તો તફાવત ડાબી બાજુ (+) અને ઓછી કિંમત ઉપજે તો તફાવત જમણી બાજુ (-) નોંધાય છે.
- (5) લિસ્ટ G અનુસાર લેણી હૂંડીઓ (હાથ પરની) દર્શાવો.
- (6) અંગત મિલકત પણ ચોપડે હોતી નથી તેથી બે અસર આવે સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં - ગીરવી હોય તો લિસ્ટ B કે C માં અને મુક્ત મિલકતહોય તો લિસ્ટ E માં દર્શાવવામાં આવશે. બીજી અસર તૂટ ખાતામાં મૂડીમાં વધારો કરતી વિગત તરીકે ડાબી બાજુ (+) દર્શાવવામાં આવે છે. અંગત જીવનવીમા પોલિસીના શરણમૂલ્યની પણ અંગત મિલકતજેવી જ બે અસર આવે.
- (7) મૂડી પર વ્યાજનો હવાલો “બાકી” હોય તો તેની નોંધની બે અસર થાય.
 - (i) નુકશાન તરીકે તૂટ ખાતાની જમણી બાજુ (-) દર્શાવાય, અને
 - (ii) મૂડી વધતી હોવાથી તૂટ ખાતાની ડાબી બાજુ (+) દર્શાવાય. ખાસ ધ્યાનમાં લો કે મૂડી પરના વ્યાજના હવાલાની બંને અસર તૂટ ખાતામાં આવે. તેથી આ હવાલો ન નાંખીએ તો પણ ચાલે.

- (8) પસંદગીના લેણદારોને પણ જો પૂરી રકમ ચૂકવી શકાય તેમ ન હોય તો બાકીની રકમ લિસ્ટ D ના બહારના ખાતામાં દર્શાવો.
- (9) જ્યારે જે તે જવાબદારી કે દેવુ જે લેણદારને ચૂકવવાનું હોય તે થોડી ઘણી રકમ જતી કરે તો જવાબદારી ઓછી - ઘટવાના પરિણામે ફાયદો કે નફો ઉદ્ભવે છે. આ સંજોગોમાં જવાબદારી અનુસાર જે રકમ ચૂકવવાપાત્ર રહે, તે રકમ સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં ડાબી બાજુ દેવા તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે. જે રકમથી જવાબદારી ઘટે એટલે કે ન ચૂકવવાપાત્ર રકમ ફાયદો - નફો ગણી તૂટ ખાતાની ડાબી બાજુ (+) દર્શાવવામાં આવે છે.
- (10) ભાગીદારી પેઢીની નાદારીના હિસાબોમાં નીચેના મુદ્દા ધ્યાનમાં રાખો :
- પેઢીની મિલકત પેઢીની દેવાની ચૂકવણી માટે અને ભાગીદારીની પેઢી અંગત મિલકત અંગત દેવાની ચૂકવણી માટે ઉપયોગમાં લેવાય.
 - અંગત મિલકતનો વધારો પેઢીમાં લાવવો પડે. અંગત તૂટ માટે પેઢી જવાબદાર નથી.
 - દરેક ભાગીદાર અને પેઢીનાં સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતું જુદાં તૈયાર કરો.
 - ભાગીદારની અંગત મૂડી નક્કી કરવા માટે અંગત પાકું સરવૈયું તૈયાર કરો.
 - પેઢીના દેવા સામે ભાગીદારની અંગત મિલકત ગીરવી હોય તો પેઢી માટે તે બિનસલામત લેણદાર ગણાય.
 - ભાગીદારનું પેઢીમાં રોકાણ - મૂડીની ઉપજ કિંમત શૂન્ય ગણાય.
 - ભાગીદારની અંગત મૂડી = અંગત મિલકત + પેઢીમાં મૂડી - અંગત દેવા
- (11) દાખલામાં વિગતો ખૂટતી હોય તો નીચેના મુદ્દા ધ્યાનમાં રાખો :
- શરૂઆતની મૂડી, ચોખ્ખો નફો કે ચોખ્ખી ખોટ કે બીજા નુકશાન ન આપ્યા હોય - વિગત ખૂટતી હોય તો કાચું સરવૈયું બનાવી આ ખૂટતી વિગતો ગણવામાં શોધવામાં આવે છે. કાચું સરવૈયું તૈયાર કરવામાં આવે ત્યારે મિલકત - દેવાની ચોપડે દર્શાવેલ કિંમત જ ધ્યાનમાં લેવી, હવાલા ધ્યાનમાં ન લેવા, વટાવેલ લેણીહૂંડીઓ ધ્યાનમાં ન લેવી (તે ચોપડે ન લેવા, વટાવેલ લેણી હૂંડીઓ ધ્યાનમાં ન લેવી (તે ચોપડે ન હોય તે માટે), અંગત મિલકત અને અંગત દેવા પણ ધ્યાનમાં ન લેવા. તફાવત - ખૂટતી વિગત દર્શાવે છે.
 - કેટલીક વાર તૂટની રકમ આપવામાં આવે છે, પરંતુ મિલકતની ઉપજ કિંમત આપવામાં આવતી નથી. અહીં સ્થિતિદર્શક નિવેદન તૈયાર કરી આપવામાં આવતી નથી. અહીં સ્થિતિદર્શક નિવેદન તૈયાર કરી નીચેના સૂત્રનો ઉપયોગ કરવાથી જે તે ખૂટતી વિગત મળી રહે છે.

$$\text{તૂટ} = \text{ચૂકવવાં પડશે તેવાં દેવા} - \text{મિલકતની ઉપજવા ધારેલ કિંમત.}$$

$$\therefore \text{મિલકતની ઉપજ કિંમત} = \text{ચૂકવવાં પડશે તેમ ધારેલ દેવા} - \text{તૂટ}$$
 - દાખલામાં મૂડી ન આપી હોય તો નીચેના સૂત્રની મદદથી તે શોધી શકાય. :

$$\text{મૂડી} = \text{મિલકત} - \text{દેવા}$$
- (12) નાદારીની અરજી તારીખ અગાઉનાં બે વર્ષ દરમિયાન કરેલી સ્વૈચ્છિક હેરફેર રદ ગણો. સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં લિસ્ટ E માં મિલકતવધે અને તૂટ ઘટે તેથી તૂટ ખાતાની ડાબી બાજુ બીજી અસર દર્શાવવામાં આવશે. જે લેણદારો પાસેથી મિલકતમળે તે લેણદારો ફરી ઊભા થાય. તેથી સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં બિનસલામત લેણદારો વધે. તેથી લિસ્ટ A માં દર્શાવવામાં આવશે.
- આવી જ અસર ત્રણ માસ અગાઉ આપેલ કપટ પસંદગીની પણ આપવાની રહે છે.
- (13) નાદારીનો ખર્ચ અને રિસીવરનું મહેનતાણું પણ ચોપડે ન નોંધાયેલ હિસાબી બાબત છે. હિસાબી

ચોપડે નોંધ કરતાં - હવાલા નોંધ અનુસાર તેની પણ બે અસર થાય છે. સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં જમણી બાજુ ઉપજ કિંમતમાં કુલ સરવાળામાંથી બાદ થાય અને બીજી અસર નુકસન તરીકે તૂટ ખાતાની જમણી બાજુ (-) દર્શાવવામાં આવે છે.

- (14) અંગત દેવા પણ ચોપડે નોંધાયેલ હોતાં નથી. તેથી તેની પણ બે અસર દર્શાવાય. સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં દેવા બાજુ એક અસર દર્શાવવામાં આવશે. ખાસ ધ્યાનમાં લો કે અંગત દેવા સામે અંગત મિલકતગીરવી હોય તો અંગત દેવા લિસ્ટ B કે C માં દર્શાવવામાં આવશે બિન સલામત હોય તો લિસ્ટ A માં દર્શાવવામાં આવશે. બીજી અસર તૂટ ખાતાની જમણી બાજુ (-) નુકશાન તરીકે દર્શાવવામાં આવશે.
- (15) વટાવેલી લેણીહૂંડી પાક્યા તારીખે નકરાય તો આ વટાવેલી હૂંડી નાદારે ચૂકવવાની રહે છે. પરંતુ નાદારીના કારણે નકરાયેલ વટાવેલ હૂંડીઓ બિનસલામત જવાબદારી તરીકે ગણાશે. પરિણામે વટાવેલી લેણી હૂંડીની કુલ રકમ સ્થિતિદર્શક નિવેદનની ડાબી બાજુ બિનસલામત લેણદાર - લિસ્ટ A માં “કુલ દેવા” નાં ખાનામાં દર્શાવાય. જે હૂંડીઓ નકારવાની શક્યતા હોય તેના અંગે ચૂકવવી પડે તેવી રકમ “ચૂકવવા પડશે તેમ ધારેલ” ખાનામાં દર્શાવવામાં આવે છે. આ નકારવાની શક્યતાવાળી વટાવેલી હૂંડીની રકમ નાદારે ચૂકવવાની રહેશે તેથી નુકશાન તરીકે તેની બીજી અસર તૂટ ખાતાની જમણી બાજુ દર્શાવવામાં આવશે.
- (16) લિસ્ટ F અનુસાર દેવાદારો સદ્દર, સંશયિત અને ડૂબેલા એમ ત્રણ પ્રકારમાં દર્શાવવામાં આવે છે. જે અંગેની ધાલખાધ તૂટ ખાતાની જમણી બાજુ (-) નોંધો.
- (17) લિસ્ટ D અનુસાર પસંદગીના લેણદારોની રકમ “ચૂકવવા પડશે તેમ ધારેલ” ખાનામાં અપવાદ સિવાય ન દર્શાવાય. પરંતુ તે રકમ સામી બાજુએ લિસ્ટ E, F અને G ના કુલ સરવાળામાંથી બાદ કરવામાં આવે છે. જો પગાર, મજૂરીની રકમ લેણદાર તરીકે આપી હોય તો પ્રોવિન્શિયલ ઈન્સોલ્વન્સી એક્ટ 1920 મુજબ જે રકમ પસંદગીની નક્કી થાય તે જ બાદ થાય, બાકીની રકમ બિન સલામત ગણવી.
- (18) લિસ્ટ B મુજબ સંપૂર્ણ સલામત લેણદારોને ચૂકવણી પછી મિલકતનો વધારો હોય તો મિલકતબાજુ - સામી બાજુ લઈ જવાય છે જો આ ગીરવી મિલકત અંગે “બીજા ગીરવી હક્ક” ની સૂચના હોય તો તે મુજબ વધારો લિસ્ટ C માં લઈ જવાય છે. સંપૂર્ણ સલામત લેણદારો પાસે જો મિલકતગીરવે હોય તો આવી મિલકત લિસ્ટ E માં ન દર્શાવાય તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખો. લિસ્ટ B અનુસાર સંપૂર્ણ સલામત લેણદારની રકમ “ચૂકવવા પડશે તેમ ધારેલ” ખાનામાં ન આવે તે પણ ખાસ ધ્યાનમાં રાખો.

સ્વાધ્યાય

3.12.1 સૈદ્ધાંતિક પ્રશ્નો :

- (1) નાદાર પોતાનાં દેવા ચૂકવી શકે તેમ ન હોય ત્યારે સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં જુદા જુદા લિસ્ટ હેઠળ આપવાની થતી વિગતો આપો.
- (2) સ્વૈચ્છિક હેરફેર એટલે શું તેની સમજૂતી આપો.
- (3) કપટયુક્ત પસંદગી એટલે શું ? તે અંગે નાદારીના કાયદામાં શી જોગવાઈ છે ?
- (4) નીચેના પર ટૂંકનોંધ લખો. :
 - (i) નાદારીના કાયદા મુજબ પસંદગીના લેણદાર
 - (ii) નાદારીના કાયદા મુજબ સ્વૈચ્છિક હેરફેર અને કપટયુક્ત પસંદગીના
 - (iii) નાદારીના હિસાબમાં લિસ્ટ ‘H’
 - (iv) વટાવેલી હૂંડી અંગે નકારાય તેની જવાબદારી
 - (v) નાદારની પત્ની લોન અને સ્ત્રી ધન

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

● હેતુલક્ષી પ્રશ્નો :

- (1) નાદારીના હિસાબમાં લિસ્ટ 'H' માં દર્શાવાતી આઈટમ લખો.
- (2) એક નાદારે પોતાના બિનસલામત લેણદારોને 25% લેખે અભારી ચૂકવણી કરી. તેની તૂટ રૂ. 75,000 નક્કી થયેલી છે. પાછળથી ખ્યાલ આવ્યો કે ઉપરોક્ત ગણતરી કરતી વખતે નાદારીનું ખર્ચ અને રિસીવરના મહેનતાણાની રકમ રૂ. 10,000 નોંધવાની રહી ગઈ છે. રૂ. 10,000ના એક લેણદારને આને કારણે કેટલી રકમ ઓછી મળશે તે જણાવો.

(જવાબ અને સમજૂતી :

હાલનું લિ.સ. દેવું રૂ. 1,00,000 જેમાં 25% લેખે રૂ. 25,000 ચૂકવ્યા અને તૂટ રૂ. 75,000 થઈ. નવી ગણતરી મુજબ રૂ. 25,000 બાદ નાદારી ખર્ચ રૂ. 10,000 = ચૂકવવા પાત્ર રકમ રૂ. 15,000, રૂ. 1,00,000 ના બિનસલામત લેણદારોને રૂ. 15,000 ચૂકવશે. એટલે કે 15% રકમ ચૂકવશે. રૂ. 10,000ના લેણદારને પહેલાં મળતી રકમ રૂ. 2,500 હવે મળશે. રૂ. 1,500 તેથી તેને રૂ. 1,000 ઓછા મળશે.)

- (3) નીચેના વિધાનો ખરાં છે કે ખોટાં તે સમજાવો. (કારણો સહિત)
 - (i) રાજકોટમાં નાદાર કે ચૂકવવાનું મકાનભાડું પૂરેપૂરું પ્રેફરન્શિયલ છે.
 - (ii) નાદાર વેપારીની પત્નીની લોન ચૂકવવાની હોતી નથી.
 - (iii) વટાવેલી પણ નકરાય એવી લેણી હૂંડીઓ લિસ્ટ G માં દર્શાવાય છે.
 - (iv) કાનપુરમાં નાદાર થયેલ વ્યક્તિના કારકૂનનો 4 માસનો પગાર રૂ. 4,00 સુધી પ્રેફરન્શિયલ ગણાય.
 - (v) નાદાર વેપારીની જીવનવીમા પોલીસીની નોંધ ફક્ત સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં મિલકતતરીકે થાય છે.

(જવાબ અને સમજૂતી :

- (i) ખોટું : 1920ના કાયદામાં ભાડું પ્રેફરન્શિયલ ગણાતું નથી.
- (ii) ખોટું : લોન જો પતિ તરફથી મળેલ બચતમાંથી હોય તો જ ચૂકવવાની હોતી નથી.
- (iii) ખોટું : આવી હૂંડીઓ સંભવિત દેવું ગણાય.
- (iv) ખોટું : 4 માસનો પગાર, મહત્તમ રૂ. 20 સુધી પ્રેફરન્શિયલ ગમાય.
- (v) ખોટું : આ નોંધ, સ્થિતિદર્શક નિવેદન ઉપરાંત તૂટ ખાતામાં ડાબી બાજુ થાય છે.)

- (4) અમદાવાદના હિતેશભાઈ તા. 31-5-2,007ના રોજ નાદાર જાહેર થયા.

નીચેની વિગતોના આધારે પસંદગીના લેણદારોની ગણતરી કરો.

- (i) દુકાનનું બે માસનું ભાડું માસિક રૂ. 500 લેખે.
- (ii) બે કારકૂનનો ચાર માસનો પગાર માસિક રૂ. 150 લેખે.
- (iii) ત્રણ મજૂરની મજૂરી - કુલ બાકી રૂ. 270
- (iv) ઈન્કમેટેક્સ અને સેક્સ ટેક્સના બાકી દેવા અનુક્રમે રૂ. 4500 અને રૂ. 1750

(જવાબ અને સમજૂતી)

પસંદગીના લેણદારો 1920ના કાયદા મુજબ નીચે મુજબ નક્કી થશે.

કારકૂન દીઠ રૂ. 20 લેખે $\times 2 =$ રૂ. 40

+ મજૂરી દીઠ રૂ. 20 લેખે $\times 3 =$ રૂ. 60

$$+ \text{ સેલ્સ ટેક્સ } + \text{ ઈન્કમટેક્સ } = \text{ રૂ. } 6,250$$

$$= \text{ રૂ. } 6,350$$

(ભાડુ પસંદગીના લેણદારમાં ગણાય નહિ.)

● **બહુવિકલ્પી પ્રશ્નો (Multiple Choice Questions)**

- (1) પ્રોવિન્સિયલ ઈન્સોલ્વન્સી એક્ટ મુજબ નાદારી અંગે કાનૂની હિસાબી કાર્યવાહી કરતા અધિકારીને ---- કહે છે.

(અ) કેશિયર	(બ) ઓફિસીયલ એસાઈની
(ક) રિસીવર	(ડ) લિક્વિડેટર
- (2) 'સ્ત્રીધન' તરીકે નીચે પૈકી નાદારી અંગે કયો મુદ્દો સાચો છે.

(અ) પતિની બચત	(બ) નાદારની પત્નીની લોન
(ક) મિલકત	(ડ) નહિ ચૂકવવાનું દેવું
- (3) નાદારની અરજી મંજૂર થયા બાદ નાદારીના હિસાબ તરીકે, નીચે પૈકી શું - શું તૈયાર કરવું પડે છે ?

(અ) સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતું
(બ) છેવટનું આવક-જાવક પત્રક અને મૂડી ખાતું
(ક) છેવટનું વેપાર ન.નુ. ખાતું તથા પાકુ સરવૈયું
(ડ) માલમિલકતનિકાલ ખાતું અને મૂડી ખાતું
- (4) એકાકી વેપારી માટે નાદારની જીવન વીમા પોલીસી નાદારની દેવું ચૂકવવા મિલકતતરીકે ગણાય કે કેમ ?

(અ) ગણાય	(બ) ન ગણાય
(ક) તેની પર લોન હોય તો જ ગણાય.	(ડ) એકપણ જવાબ નહિ.
- (5) નીચે પૈકી નાદારની મિલકતની ઉપજમાંથી ચૂકવણી કોને થાય છે.

(અ) સંપૂર્ણ સલામત લેણદારોને	(બ) પસંદગીના લેણદારોને
(ક) રિસિવરના ખર્ચ મહેનતાણાની રકમ	(ડ) બિનસલામત લેણદારોને
- (6) સરકારી આવકવેરાનાં દેવા કયા શિર્ષક નીચે ચૂકવાશે.

(અ) બિનસલામત લેણદારો	(બ) અપૂર્ણ સલામત લેણદારો
(ક) સલામત લેણદારો	(ડ) પસંદગીના લેણદારો
- (7) લેણી હૂંડીઓ માટે કયું લિસ્ટ છે.

(અ) List - H	(બ) List - G
(ક) List - A	(ડ) List - F
- (8) શકમંદ અને ડૂબત દેવાદારોની ઘાલખાધ કયાં નોંધવામાં આવશે ?

(અ) સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં દેવા બાજુ	(બ) કાયાં દેવા તરીકે
(ક) તૂટ ખાતામાં જાવક બાજુ	(ડ) તૂટ ખાતામાં આવક બાજુ
- (9) "પરચુરણ મુક્ત મિલકત" સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં કયાં શિર્ષક નીચે દર્શાવશે.

(અ) List - E	(બ) List - C
(ક) List - A	(ડ) List - H

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

- (10) List - H નું અન્ય એક નામ એટલે,
 (અ) તૂટ ખાતું (બ) પસંદગીના લેણદારો
 (ક) દેવાદારો (ડ) બિનસલામત લેણદારો
- (11) પસંદગીનો ન ગણાય તેવા પગાર કયા શીર્ષક નીચે સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં દર્શાવાશે.
 (અ) List - B નીચે (બ) List - E નીચે
 (ક) List - A નીચે (ડ) List - D નીચે
- (12) સ્થિતિદર્શક નિવેદન મુજબ તૂટ અને List - H નાં વિવરણ (તૂટખાતા) મુજબની તૂટ
 (અ) અસમાન હોવી જોઈએ (બ) સમાન હોવી જોઈએ
 (ક) હવાલાં નાખીને દૂર કરવી જોઈએ (ડ) આમાંથી એક પણ નહિ.
- (13) List - 'B' નો વધારો એટલે શું ?
 (અ) સંપૂર્ણ સલામતને ગીરો મિલકતની ઉપજ ચૂકવતા રહે તો વધારો
 (બ) અપૂર્ણ સલામત લેણદારોને ચૂકવાતી રકમ
 (ક) મિલકત તરીકે ના ગણાય.
 (ડ) આમાંથી એકપણ નહિ.
- (14) જ્યારે ભાગીદારી પેઢીની નાદારીનો મુદ્દો હોય ત્યારે, ભાગીદારનું પોતાનું તૂટ ખાતું જે 'અંગત તૂટ' બતાવે તે ---- ચોપડે ન આવે .
 (અ) એ ભાગીદારીનાં (બ) પેઢીની મૂડી માટે
 (ક) પેઢીના (ડ) બધાં ભાગીદારોનાં મૂડી ખાતે કે
- (15) શરૂની મૂડી સ્થિતિદર્શક નિવેદનમાં નોંધવામાં આવે છે કે કેમ ?
 (અ) ના (બ) ના
 (ક) ખૂટતી માહિતી તરીકે નોંધાય (ડ) આમાંથી એક પણ નહિ.

જવાબો :

- (1) ક (2) બ (3) અ (4) અ (5) ક (6) ડ (7) બ (8) ક (9) અ (10) અ (11) ક (12) બ
 (13) અ (14) ક (15) અ

● વ્યવહારિક પ્રશ્નો : (માર્ગદર્શક ટૂંકા જવાબો સાથે)

- (1) શ્રી લકી તા. 31-12-2,006ના રોજ નાદાર જાહેર થાય છે. તેની નીચેની માહિતી પરથી તેનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટખાતું તૈયાર કરો :

કુલ લેણદારો રૂ. 62,000 જેમાં રૂ. 1,000ના પસંદગીના લેણદારો, મકાન પર પ્રથમ ગીરો હક્ક ધરાવતા લેણદારો રૂ. 15,000 અને મકાન પર બીજો હક્ક ધરાવતા રૂ. 14,000ના લેણદારોનો સમાવેશ થાય છે.

મકાન રૂ. 32,000નું છે. જેમાં રૂ. 25,000 ઉપજવા ધારેલ છે. “દેવાદારો” રૂ. 14,000ના છે. ધાલખાધ રૂ. 2,000 અંદાજેલી છે. યંત્રની ચોપડે દર્શાવેલી કિંમતના 60 ટકા લેખે રૂ. 1,200 ઉપજવા ધારેલ છે સ્ટોક રૂ. 6,000 છે. જેના રૂ. 4,000 ઉપજવા ધારેલ છે. બેંક સિલક રૂ. 1,000 છે.

તેણે તા. 1-1-02 ના રોજ રૂ. 20,000ની મૂડીથી ધંધો શરૂ કર્યો હતો. દર વર્ષે આગલા વર્ષ કરતા રૂ. 200 વધારે ચાર વખત ઉપાડ કર્યો હતો. તેનો 2,006ના વર્ષમાં ઉપાડ રૂ. 1,800 હતો. ધંધાના પ્રથમ ચાર વર્ષનો નફો રૂ. 4,200 હતો. છેલ્લા વર્ષે ધંધામાં રૂ. 6,200 ની ખોટ ગઈ છે.

તા. 8-12-06ના રોજ પોતાના લેણદાર મિત્રને રૂ. 4,000 કપટ ચુક્ત પસંદગીના ચૂકવ્યા

હતા. તા. 9-12-06ના રોજ પોતાની પુત્રીના - લગ્નપ્રસંગે તેણીને રૂ. 1,000 ભેટ આપ્યા હતા. તા. 31-12-06ના રોજ અગાઉથી વટાવેલી એક હૂંડી રૂ. 1,200 ની નકરાઈ છે.

(જવાબ અને સમજૂતી) :

બિનસલામત લેણદારો લિસ્ટ A 37,200, મિત્રને ચૂકવણી રૂ. 4,000ની 4 અસર આપો. લગ્નપ્રસંગે રૂ. 1,000, ભેટની કોઈ અસર આપવાની નથી. કુલ ઉપાડ રૂ. 7,000 તૂટ 92,00. તૂટ ખાતાનો સરવાળો રૂ. 37,400, સ્થિતિદર્શક નિવેદનનો સરવાળો રૂ. 41,200)

(2) શ્રી રમેશ તા. 31-12-10ના રોજ નાદારી માટે અરજી કરી. તે દિવસે તેમની મિલકત અને દેવા અંગેની વિગતો નીચે મુજબ છે.

વિગત	ચોપડે કિંમત રૂ.	ઉપજવા ધારેલ કિંમત રૂ.
ફર્નિચર	5,500	2,100
સ્ટોક	27,500	6,300
દેવાદારો	16,500	5,800
રોકડ	550	550
મકાન	32,450	16,500
લેણદારો	32,000	-
દેવીહૂંડી	12,000	-
વટાવની હૂંડીઓ	9,500	-

ધંધાના લેણદારો પૈકી એક લેણદાર રૂ. 16,500નો હતો જે ધંધાના સ્ટોક ઉપર ગીરો હક્ક ધરાવતો હતો. અને ધંધાના મકાન પર પ્રથમ ગીરો હક્ક ધરાવતો હતો. બીજો એક લેણદાર રૂ. 8,250 નો હતો જે મકાન પર બીજો ગીરો હક્ક ધરાવતો હતો.

લેણદારોમાં બે કારકૂનનો પાંચ માસનો કુલ પગાર રૂ. 1,800 નો સમાવેશ થતો હતો. રિસીવર ખર્ચ રૂ. 500 થયો હતો.

શ્રી રમેશના અંગત લેણદારો રૂ. 5,000ના હતા. જે તેના અંગત મકાન કે જેની ચોપડે કિંમત રૂ. 12,000 હતી જેના રૂ. 5,000 ઉપજે તેમ હતા તેની સામે ગીરો હક્ક ધરાવતા હતા.

શ્રી રમેશ પાસે રૂ. 8,500 પ્રીમિયમ ભરેલ જીવનવીમા પોલિસી છે. તેનું શરણમૂલ્ય 3,850 પ્રાપ્ત થાય તેમ છે.

શ્રી રમેશે બે વર્ષ પહેલાં ધંધો શરૂ કર્યો પહેલા વર્ષે રૂ. 12,000 નો નફો અને બીજા વર્ષે 22,000ની ખોટ કરી હતી, તેનો વાર્ષિક ઉપાડ રૂ. 18,000 હતો.

ઉપરની વિગતો પરથી સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતું તૈયાર કરો.

(જવાબ અને સમજૂતી) :

(1) નાદારીની તારીખનું પાકું સરવૈયું બનાવી ધંધો શરૂ કર્યો તારીખ 1-1-09ની મૂડી શોધી કાઢો. સરવૈયાનો સરવાળો રૂ. 1,40,500 અને શરૂની મૂડી રૂ. 84,500 (2) આખરની મૂડી હવાલા બાદની રૂ. 38,500(તા. 31-12-10 ના રોજની) (3) સ્થિતિદર્શક નિવેદનનો સરવાળો રૂ. 21,160 (4) તૂટ ખાતાનો સરવાળો રૂ. 1,09,750 (5) તૂટ રૂ. 9,400 (6) પસંદગીના લેણદારો રૂ. 40 (7) બિનસલામત લેણદારો રૂ. 19,210)

(3) શ્રી રાકેશ એ તા. 31મી ડિસેમ્બર, 2010ના રોજ નાદારી માટે અરજી કરી તે દિવસે તેનું કાર્ય સરવૈયું નીચે મુજબ હતું :

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

ઉધાર બાકી	રૂ.	જમા બાકી	રૂ.
રોકડ	700	મૂડી	10,500
દેવાદારો	16,800	પરચુરણ લેણદારો	28,000
જમીન-મકાન	21,000	બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	7,000
ફર્નિચર	3,500	જમીન-મકાન પર	
સ્ટોક	21,000	તારણવાળા લેણદારો	17,500
	63,000		63,000

વટાવેલી હૂંડીઓ અંગેની જવાબદારી રૂ. 3,500 ની છે જે પૈકી રૂ. 1,400 ની નકારાશે. તેમ માનવામાં આવે છે. ઘાલખાધ રૂ. 7,000ની અંદાજ છે. પરચુરણ લેણદારોમાં રૂ. 700 પસંદગીના લેણદારોનો સમાવેશ થાય છે. જમીન-મકાનના રૂ. 10,500, સ્ટોકના રૂ. 24,500 અને ફર્નિચરના રૂ. 1,400 ઉપજવા ધારેલ છે.

તેણે તા. 1 લી જાન્યુઆરી 2008 ના રોજ ધંધો શરૂ કર્યો હતો. પહેલાં વર્ષે રૂ. 21,000ની ખોટ હતી. બીજા વર્ષે રૂ. 7,000 નફો કર્યો હતો. અને ત્રીજા વર્ષે 10,500ની ખોટ કરી હતી. આ ત્રણ વર્ષે દરમિયાન તેનો ઉપાડ અનુક્રમે રૂ. 10,800, રૂ. 4,000 અને રૂ. 2,000 હતો.

ઉપરોક્ત માહિતી પરથી શ્રી રાકેશનું મૂડીતૂટ ખાતું અને સ્થિતિદર્શક નિવેદન તૈયાર કરો.

(જવાબ અને સમજૂતી : કાયું સરવૈયું છેલ્લા વર્ષનું આપેલું છે. તેમાં રહેલી મૂડી, 10,500માં ત્રણ વર્ષનાં પરિણામો મુજબ ખોટ અને ત્રણ વર્ષનો ઉપાડ તેમાં ઉમેરો અને નફો બાદ કરો. જેથી શરૂ મૂડી રૂ. 51,800 મળશે. તૂટ રૂ. 7,000 તૂટ ખાતાનો સરવાળો રૂ. 69,300, સ્થિતિદર્શક નિવેદનનો સરવાળો રૂ. 42,700)

(4) શ્રી રઘુ તા. 31-3-13ના રોજ નાદાર જાહેર થયા તે તારીખે તેમનું સરવૈયું નીચે મુજબ હતું.

જવાબદારીઓ	રૂ.	મિલકત	રૂ.
મૂડી	10,000	રોકડ	250
લેણદારો	8,000	લેણીહૂંડી	7,250
દેવીહૂંડી	7,000	દેવાદારો	15,000
બેંક લોન	7500	યંત્રો	3,750
		સ્ટોક	1,250
		ન.નુ. ખાતું	5,000
	32,500		32,500

શ્રી રઘુએ બે વર્ષ અગાઉ રૂ. 10,000 ની મૂડીથી વેપાર શરૂ કર્યો હતો. બે વર્ષમાં રૂ. 2,500 નફો કર્યો હતો. અને તેટલી જ રકમનો ઉપાડ કર્યો હતો.

યંત્રોના રૂ. 2,500 ઉપજે તેમ છે. યંત્રો બેંક લોન સામે ગીરો મૂકેલા છે. દેવાદારો પાસેથી રૂ. 5,000 મળે તેમ લાગે છે અને સ્ટોકના રૂ. 250 ઉપજે તેમ લાગે છે. લેણીહૂંડીના ફક્ત રૂ. 2,250 ઉપજશે.

તેમની પાસે એક ખાનગી મકાન રૂ. 5,000ની કિંમતનું છે. જેના રૂ. 3,000 ઉપજે તેમ છે. આ મકાન તેના ખાનગી લેણદારોની રૂ. 22,00ની લેણી રકમ પેટે ગીરો લખી આપેલ છે. સરવૈયામાં દર્શાવેલ લેણદારો પૈકી રૂ. 500 ઈન્કમટેક્સના છે.

આ ઉપરાંત સહકારી બેંકમાંથી શ્રી રઘુના સસરાએ લીધેલ લોન રૂ. 10,000ના જમીન થયેલા તે લોન પરત ન થવાથી ભરવાની છે.

તા. 1-5-12ના રોજ વધુ તેના પુત્રને રૂ.10,000ની કિંમતનું સ્કુટર ભેટ આપેલું જેની આશરે રૂ. 6,000 ની કિંમત ઉપજશે. રિસીવર નો ખર્ચ રૂ. 8,00 થયો છે.

ઉપરની માહિતી પરથી પ્રોવિન્શિયલ ઈન્સોલ્વન્સી એક્ટ મુજબ સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતુ તૈયાર કરો.

(જવાબ અને સમજૂતી) : (1) બિન સલામત લેણદારોમાં (i) પરચૂરણ લેણદારો રૂ. 7500 (ii) દેવી હૂંડી રૂ. 7,000 અને (iii) સહકારી બેંકની સસરાની લોનની જવાબદારીના રૂ. 10,000 = કુલ રૂ. 24,500 (2) અપૂર્ણ સલામત લેણદારો : બેંક લોનની બાકી જવાબદારી રૂ. 5,000 (3) કુલ ચૂકવવાપાત્ર દેવા રૂ. 29500 (4) કુલ મિલકતની ઉપજ રૂ. 14,550 (5) મૂડી તૂટ રૂ. 16,250 (6) તૂટ ખાતાનો સરવાળો રૂ. 35,550 (7) નિવેદનનો સરવાળો રૂ. 29,500

(5) શ્રી દેવ તા. 1લી એપ્રિલ 2,008ના રોજ રૂ. 1,00,000 ની મૂડીથી ધંધો શરૂ કર્યો તેણે સરેરાશ વાર્ષિક રૂ. 8,000 ઉપાડ કરેલ હતો. તેનો પ્રથમ ત્રણ વર્ષનો નફો રૂ. 22,000 હતો. પછીના બે વર્ષના હિસાબો તેણે બનાવ્યા ન હતા. તા. 31મી માર્ચ, 2013 ના રોજ તેની સામે નાદારીનો હુકમ કરવામાં આવ્યો. તેણે આપેલી નીચેની વિગતો ઉપરથી તેનું તા. 31 મી માર્ચ, 2013 ના રોજનું સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતું તૈયાર કરો.

વિગત	રૂ.
ફિ હોલ મિલકત પર ગીરો લોન	12,000
અપૂર્ણ સલામત લેણદાર (જીવનવીમા પોલીસની જામીનગીરી સામે, જેનું શરણમૂલ્ય રૂ. 18,000)	30,000
મકાન-માલિક : 2 માસનું ભાડું	600
કારકૂન પગાર : 2 માસનો	800
મ્યુનિસિપલ વેરા	700
શ્રીમતિ દેવની લોન (સ્ત્રી ધનમાંથી)	15,000
વટાવેલ હૂંડીઓ રૂ. 32,000 જેના ચૂકવવા પડશે.	12,000
ફિહોલ મિલકત (જેના ઉપજવા ધારેલ રૂ. 50,000)	90,000
યંત્રોની કિંમત રૂ. 50,000 જેના પર માંડી વાળેલ ઘસારો રૂ. 15,000, તેના ઉપજવા ધારેલ	16,000
ફિહોલ મિલકત પર બીજો ગીરો લોન	20,000
દેવાદારો : સદ્દર	22,000
શકમંદ (ઉપજવા ધારેલ રૂ. 8,400)	10,800
ડૂબત	6,100
ફિક્ષર્સ અને ફિટિંગની કિંમત રૂ. 3,200 જેના ઉપજવા ધારેલ	1,500
ધંધાનો સ્ટોક રૂ. 27,000 જેના ઉપજવા ધારેલ	12,000
હાથ પર રોકડ સિલક	200

શ્રી દેવે પોતાના પુત્રને એક સાઈકલ તા. 1 લી જાન્યુઆરી 2013ના રોજ બક્ષિસ આપી હતી. સાઈકલની ઉપજવા ધારેલ કિંમત રૂ. 600 છે. રિસીવર ખર્ચ રૂ. 2,400 થયો છે.

જવાબ અને સમજૂતી :

(1) બિનસલામત લેણદારો રૂ. 80,360, અપૂર્ણ સલામત લેણદારો રૂ. 12,000, પસંદગીના લેણદારો રૂ. 740 (2) પુત્રને બક્ષિસ આપેલ સાઈકલ રૂ. 600 સ્વૈચ્છિક હેરફેર ગણાશે. (3) લિસ્ટ H

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

મુજબ તૂટ રૂ. 1,68,00 (4) સ્થિતિદર્શક નિવેદનનો સરવાળો રૂ. 92,360 તૂટ ખાતાનો સરવાળો રૂ. 15,74,00)

(6) શ્રી દાસે તા. 31-3-2013ના રોજ નાદારીની અરજી કરી ત્યારે તેની સ્થિતિ નીચે મુજબ હતી.

(i) મિલકત :

મિલકતનું નામ	ચોપડે કિંમત રૂ.	ઉપજવા યોગ્ય કિંમત રૂ.
મકાન	2,25,000	1,05,000
મશીનરી	1,20,000	75,000
સ્ટોક	60,000	45,000
દેવાદારો	75,000	45,000
લેણીહૂંડી	1,2000	1,2000
રોકડ - બેંક	15,000	15,000
અન્ય મિલકત	1,20,000	30,000

(ii) લેણદારો :

બિનસલામત લેણદારો	30,00,00
પસંદગીના લેણદારો	15,000
મકાન પર પ્રથમ ગીરો લોન	45,000
મકાન પર બીજી ગીરો લોન	1,05,000

(iii) ત્રણ વર્ષ પહેલાં શ્રી દાસે રૂ. 1,50,000ની મૂડી નથી ધંધો શરૂ કર્યો અને આ મૂડી પર વાર્ષિક 10% વ્યાજ ગણવામાં આવે છે. પ્રથમ બે વર્ષનો કુલ નફો રૂ. 1,50,000 જ્યારે ત્રીજા વર્ષની ખોટ રૂ. 90,000 છે. તેનો ઉપાડ રૂ. 93,000 છે.

(iv) વટાવેલ હૂંડી 15,000 છે. જેમાંથી રૂ. 3,000ની હૂંડી નકારાશે.

(v) રિસીવર ખર્ચ અને મહેનતાણું રૂ. 7,500 છે.

(vi) બિનસલામત લેણદારોમાં નાદારની પત્નીની લોન રૂ. 15,000 સમાયેલ છે. 80% રકમ તેણીએ સ્ત્રીધનમાંથી આપેલ છે.

(vii) શ્રી દાસે 1-1-2012ના રોજ પોતાના મિત્રને રૂ. 75,000ની કિંમતનું ધંધાનું કમ્પ્યુટર બક્ષિસ આપેલ છે. તા. 31-3-2013ના રોજ તેની કિંમત રૂ. 30,000 છે.

ઉપરની વિગતો પરથી શ્રી દાસનું સ્થિતિદર્શક તથા તૂટ ખાતું તૈયાર કરો.

(જવાબ અને સમજૂતી : સ્થિતિદર્શક નિવેદનનો સરવાળો રૂ. 3,45,000, તૂટ રૂ. 1,15,500, તૂટ ખાતાનો સરવાળો રૂ. 4,93,500)

(7) શ્રી રમણ તા. 31-3-2013ના રોજ નાદારીની અરજી કરી ત્યારે તેની સ્થિતિ નીચે મુજબ હતી :

	રૂ.		રૂ.
પસંદગીના લેણદારો	10,000	ચંત્ર પર પ્રથમ ગીરો લોન	30,000
બિનસલામત લેણદારો	20,00,00	ચંત્ર પર બીજી ગીરો લોન	70,000
વટાવેલી હૂંડીના જવાબદારી	2,000	રિસીવર ખર્ચ	5,000

બિનસલામત લેણદારોમાં પત્નીની લોન રૂ. 10,000 સમાયેલ છે. 80% રકમ તેણીએ સ્ત્રીધનમાંથી આપેલ છે.

રમણ તા. 1-1-2012ના રોજ તેના મિત્રને રૂ. 50,000 ની કિંમતની ગાડી ભેટ આપેલ તા. 31-3-2013ના તેની કિંમત રૂ. 20,000 છે. ત્રણ વર્ષ પહેલાં તેણે રૂ. 1,00,000ની મૂડી થી ધંધો શરૂ કર્યો, જેના પર વાર્ષિક 10% વ્યાજ ગણવું. પ્રથમ બે વર્ષ કુલ નફો રૂ. 1,00,000 અને ત્રીજા વર્ષે ખોટ રૂ. 60,000 તેનો કુલ ઉપાડ રૂ. 62,000 છે.

મિલકતનું નામ	ચોપડે કિંમત રૂ.	ઉપજવા યોગ્ય કિંમત રૂ.
મકાન	80,000	50,000
યંત્રો	1,50,000	70,000
દેવાદાર	50,000	30,000
સ્ટોક	1,20,000	50,000
રોકડ - બેંક	18,000	18,000

ઉપરની વિગતો પરતી સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટખાતું તૈયાર કરો.

(જવાબ અને સમજૂતી : કુલ બિનસલામત લેણદારો રૂ. 2,00,000 સ્થિતિદર્શક નિવેદનનો સરવાળો રૂ. 2,30,000, તૂટ 77,000 અને તૂટ ખાતાને સરવાળો રૂ. 3,29,000)

(8) શ્રી શર્મા તા 31-12-2012ના રોજ નાદારી માટે અરજી કરી. તે દિવસે તેમનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ હતું.

મૂડી દેવા	રૂ.	મિલકત-લેણાં	રૂ.
મૂડી	41,500	મકાન	40,000
શ્રીમતી શર્માની લોન	10,000	યંત્રો	20,000
દેવીહૂંડી	9100	દેવાદારો	15,000
ખર્ચના બાકી દેવા	8,00	રોકડ	500
લેણદારો	509,00	બેંક	1,000
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	11,500	સ્ટોક	13,500
		ન.નુ. ખાતું	10,000
		સદ્દાનું નુકશાન	23,800
	1,23,800		1,23,800

નીચે આપેલી વિગતો ધ્યાનમાં લઈ શ્રી શર્મા ધી પ્રોવિન્શયલ ઇન્સોલ્વન્સી એક્ટ મુજબ સ્થિતિદર્શક નિવેદન તેમજ તૂટ ખાતું તૈયાર કરો. :

- (1) યંત્રો બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ સામે ગીરવી છે. યંત્રોનાં રૂ. 1,08,00 ઉપજ્યા છે.
- (2) લેણદારોને બે કારકૂનોનો માસિક રૂ. 150 લેખે પાંચ માસનો પગાર ચૂકવવાના બાકીનો સમાવેશ થાય છે.
- (3) ખર્ચના બાકીના દેવામાં મકાનમાલિકને ચૂકવવાનું બે માસનું બાકી ભાડું રૂ. 500 અને રૂ. 3,00 સરકારી વેરાનો સમાવેશ થાય છે.
- (4) રૂ.8,000ના એક લેણદારે પોતાન 20% રકમ જતી કરેલ છે.
- (5) શ્રીમતી શર્માની લોનનો 60% હિસ્સો સ્ત્રીધનમાંથી મેળવેલો છે.
- (6) મિલકતની ઉપજ નીચે મુજબ છે. મકાન રૂ. 33,800
સ્ટોક રૂ. 14,900

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

- (7) દેવાદારોમાં રૂ. 5,000ના સદ્દર છે. રૂ. 5,000 ના શકમંદ દેવાદારો પાસેથી 40% રકમ મળશે. બાકીના રૂબેલા છે.
- (8) બેંકે તા.31-12-2012ના રોજ શર્મા ખાતામાં રૂ.60 વ્યાજના જમાં કરેલ છે. જેનો સમાવેશ સરવૈયાની બેંક સિલકમાં થયેલ નથી.
- (9) વટાવેલી હૂંડીઓ 3,000 છે. જેમાંથી 2/3 ભાગની નકારાય તેમ છે.
- (10) શ્રી શર્મા ગેટિંગે બેંકમાંથી લીધેલી લોન રૂ. 4,200ના જમીન થયેલ ગેટિંગ આ લોન ભરવા અસમર્થ જાહેર થતાં શર્મા તે ભરપાઈ કરવી પડશે.
- (11) તા. 31-3-2011 ના રોજ શર્મા તેમના પુત્રને રૂ. 18,000 ની કિંમતનું સ્કુટર બક્ષિસ આપેલ છે. જેના હાલ રૂ. 13500 ઉપજે તેમ છે.
- (12) શ્રી શર્મા તા. 1-2-2,009ના રોજ રૂ. 60,000 ની મૂડીથી ધંધો શરૂ કર્યો હતો. પ્રથમ બે વર્ષ તેમણે રૂ. 25,500નો નફો કર્યો હતો. જ્યારે ત્રીજા વર્ષ ખોટ રૂ. 12,000ની કરી હતી. ચારેય વર્ષ દરમિયાન તેમનો સરેરાશ વાર્ષિક ઉપાડ રૂ. 8,000 નો હતો.

(જવાબ અને સમજૂતી) : (1) બિનસલામત લેણદારો રૂ. 71,060 (2) પસંદગીના લેણદારો રૂ. 340 (3) તૂટ રૂ. 1,340 (4) સ્થિતિદર્શક નિવેદનનો સરવાળો રૂ. 71,760 (5) તૂટ ખાતાનો સરવાળો રૂ. 1,07,400

આખરની મૂડીમાંથી શરૂની મૂડી શોધવી હોય તો હવાલામાં આપેલ નફો, મૂડીનું વ્યાજ બાદ થાય અને ખોટ તેમજ ઉપાડ ઉમેરાય પણ આવી વિગતો પાકું સરવૈયું માં જ આપેલી હોય તે ધ્યાનમાં ન લેવાય. અહીંયા ચોથા વર્ષનું (2012) નું નુકશાન રૂ. 10,000 અને સદ્કાનું નુકશાન રૂ. 23,800 સરવૈયામાં આપેલ છે. શરૂની મૂડી શોધવા તે ધ્યાનમાં લેવાશે નહિ. આખરની મૂડી રૂ. 41,500 - નફો રૂ. 25,500 + ખોટ 12,000 + ઉપાડ રૂ. 32,000 = શરૂ મૂડી રૂ. 60,000 જો કે આ શેરમૂડી દાખલામાં આપેલી છે. તૂટ ખાતામાં ચારેય વર્ષનો નફો કે ખોટ તેમજ સદ્કાનું નુકશાન દર્શાવાશે. બેંકે જમા કરેલું વ્યાજ લિસ્ટમાં E માં તેમજ તૂટ ખાતાની ડાબી બાજુ મૂકો)

- (9) શ્રી ચંપક તા. 1-4-2,009ના રોજ રૂ. 51,000ની મૂડીથી ધંધો શરૂ કર્યો. તેઓ દર વર્ષે રૂ. 7,000 નો ઉપાડ કરતાં હતાં. તેમનો પ્રથમ બે વર્ષનો સરેરાશ વાર્ષિક નફો રૂ. 15,000 હતો, પરંતુ તેમણે છેલ્લા વર્ષના હિસાબો તૈયાર કર્યા નથી. તા. 31-3-2012 ના રોજ તેમની સામે નાદારીનો હુકમ થયો.

મિલકત	ચોપડે	ઉપજવા	જવાબદારીઓ	રકમ રૂ.
ફર્નિચર	4,000	2,000	પરચૂરણ લેણદારો	30,000
સંચા - ચંત્રો	17,000	7,000	ફિ હોલ મિલકત પર ગીરો લોન	10,000
ફિ-હોલ મિલકત	40,000	25,000	ફિ હોલ મિલકત પર બીજો બોજ	1,2000
સ્ટોક	99,00	5,000	શ્રીમતી ચંપકની લોન	
રોકાણો	118,00	6,000	(30% સ્ત્રીધનમાંથી)	5,000
રોકડ	2,000	2,000	મકાન માલિકનું 3 માસનું ભાડું	600
નકારાય તેવી			5 કારકૂનનો 6 માસનો બાકી પગાર	
વટાવેલી હૂંડી	2,000	-	(માસિક રૂ.100 લેખે)	3,000
પરચૂરણ દેવાદારો:				
સદ્દર	10,000	10,000	મ્યુ.કોર્પો. ના બાકી વેરા	5,000
શકમંદ	5,000	2,000		
રૂબત	5,000	-	રોકાણોથી સલામત લેણદારો	13,600

(જવાબ અને સમજૂતી : (1) કાયું સરવૈયું બનાવીને છેલ્લા બે વર્ષની ખોટ શોધવી. જે રૂ. 30,000 મળશે. કાચા સરવૈયાનો સરવાળો રૂ. 1,55,700 (2) List - 'C' ની રકમ રૂ. 7,600 List - 'B' નો વધારો ઉમેરાતા કુલ મિલકતની ઉપજ 31,000 બાદ : List - 'D' ને ચૂકવ્યા 600 મુજબ મિલકતની ચોખ્ખી ઉપજ રૂ. 30,400 સામે ચૂકવવા પડશે તેમ ધારેલ દેવા (List 'A' + List 'C' = રૂ. 44,600. તેથી List - 'H' મુજબ તૂટ રૂ. 14,200, સ્થિતિદર્શક નિવેદનનો સરવાળો 44,600 અને તૂટ ખાતાનો સરવાળો 98,700.)

(10) શ્રી રામલાલ તા. 31-3-13 ના રોજ નાદારીની અરજી કરી તે દિવસે તેમના ચોપડા નીચેની બાકીઓ દર્શાવતા હતા :

વિગત	ઉધાર રૂ.	જમા રૂ.	ઉપજવા ધારેલ રૂ.
મૂડી	-	1,42,500	-
મશીનરી	1,17,000	-	67,500
લેણીહૂંડી	12,000	-	7,500
મકાન પર બોજધારી	-	48,750	-
ધંધાનો સ્ટોક	1,50,000	-	82,500
મકાન	1,46,250	-	75,000
ફર્નિચર	18,000	-	15,000
સ્ટોક પર બોજધારી લેણદારો	-	1,72,500	-
લેણદારો	-	1,69,500	-
અન્ય મિલકત	33,000	-	22,500
દેવાદાર : સદ્દર	22,500	-	22,500
શકમંદ	15,000	-	40%
ડૂબત	18,750	-	-
હાથ પર રોકડ	750	-	750
	5,33,250		5,33,250

વટાવેલી હૂંડી અંગેની જવાબદારી રૂ. 48,750 છે જે પૈકી રૂ. 15,000 ચૂકવવા પડશે. તેમ માનવામાં આવે છે.

તેમની અંગત મિલકત અને જવાબદારીઓ અનુક્રમે રૂ. 19,500 અને રૂ. 12,750 છે. મિલકતના રૂ. 15,000 ઉપજવા ધારેલ છે.

રિસીવરનો ખર્ચ રૂ. 3,000 અંદાજવામાં આવ્યો.

લેણદારોમાં 5 કલાર્કનો માસિક રૂ. 400 લેખે પાંચ માસના પગારનો અને રૂ. 400 મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનના કરવેરાનો સમાવેશ થાય છે.

રામલાલ ત્રણ વર્ષ પહેલા રૂ. 2,13,750 ની શરૂઆતની મૂડીથી તા. 1-4-2010 ના રોજ ધંધો શરૂ કર્યો હતો. પહેલા વર્ષે રૂ. 26,750નો નફો થયો હતો. જ્યારે બીજા અને ત્રીજા વર્ષે અનુક્રમે રૂ. 22,500 અને રૂ. 30,000 ની ખોટ કરી હતી. આ ત્રણ વર્ષ દરમિયાન તેમનો ઉપાડ રૂ. 45,000 હતો.

નાદારીના હિસાબો (પ્રાંતિય નાદારી કાયદો - 1920 પ્રમાણે)

ઉપરની માહિતી પરથી સ્થિતિદર્શક નિવેદન અને તૂટ ખાતું તૈયાર કરો.

(જવાબ અને સમજૂતી) : શ્રી રામલાલ નાદારીના હિસાબો : List - A રૂ. 1,96,750, List - B નો વધારો સામે લઈ ગયા. 20,250, List C રૂ. 90,000, List - D ને સામે મુજબ ચૂકવ્યા. રૂ. 500, List - E રૂ. 1,20,750; List - F ઉપજ 28,500, List - G : 7,500, (List - B નો વધારો સહિત કુલ ઉપજ 1,83,000માંથી રિસિવર ખર્ચ અને List D ને ચૂકવેલ બાદ જતા ચોખ્ખી ઉપજ રૂ. 1,79,500, List - H મુજબ તૂટ રૂ. 1,07,250 સ્થિતિદર્શક નિવેદનનો સરવાળો રૂ. 2,86,750, તૂટ ખાતાનો સરવાળો રૂ. 3,62,250)

: રૂપરેખા :

- 4.1 પ્રાસ્તાવિક : અર્થ
- 4.2 સ્ટોકના નુકશાન અંગે દાવાની રકમની ગણતરી
- 4.3 સરેરાશ કલમ (Average Clause) અર્થ-ઉદાહરણ સમજૂતી
- 4.4 કાચાં નફાની ટકાવારીની સમજૂતી
 - વ્યવહારિક ઉદાહરણો
 - હેતુલક્ષી પ્રશ્નો
 - સ્વાધ્યાય

4.1 પ્રાસ્તાવિક : અર્થ

વર્તમાન સમયમાં દરેક ધંધાકીય એકમ સામે અનેક પ્રકારનાં જોખમો રહેલા છે. આવા જોખમો જેવા કે આગ, અકસ્માત, ધરતીકંપ, ચોરી, લૂંટ-ફાટ અને હડતાલ જેવા છે. આવા જોખમો ધંધાકીય એકમની પ્રગતિ સામે મોટો પડકાર ઊભો કરે છે. આ જોખમોને અટકાવી શકાતા નથી. પરંતુ તેને લીધે થતા નુકશાન સામે રક્ષણ મેળવવા માટે જુદીજુદી વીમા કંપનીઓ અસ્તિત્વમાં આવી છે.

વીમા કંપનીઓ પ્રીમિયમ લઈને આવા જોખમો સામે વેપાર ધંધાને રક્ષણ પૂરું પાડે છે. જુદા-જુદા જોખમો પૈકી આગ લાગવાથી ધંધાને મોટું નુકશાન થાય છે જેની સામે વીમા કંપની ધંધાદારી એકમને વળતર આપે છે.

વીમા પ્રીમિયમ એ ધંધાદારી પેઢી માટે મહેસૂલી ખર્ચ છે. ધંધાદારી એકમ સ્ટોક અંગે નુકશાનીના વળતર માટે જે દાવો વીમા કંપની સમક્ષ રજૂ કરે છે તેને “સ્ટોક અંગેનો આગનો દાવો” કહે છે. જે વીમો લેવામાં આવે છે તેને “આગનો વીમો” કહે છે.

આગના દાવાના પ્રશ્નને સમજવા માટે તેને નીચેના ત્રણ પ્રકારમાં વહેંચવામાં આવે છે.

- (1) માત્ર માલ અને સ્ટોકનો વીમો લીધેલ હોય
- (2) નફા કે નુકશાનની સામે વીમો લીધેલ હોય
- (3) કાચમી મિલકતના રક્ષણ માટે વીમો લીધેલ હોય

4.2 સ્ટોકના નુકશાન અંગે દાવાની રકમની ગણતરી :

ધંધાદારી પેઢીમાં આગ લાગે ત્યારે ગોડાઉનમાં કેટલી રકમનો સ્ટોક હતો તે જાણવું ખૂબ મુશ્કેલ હોય છે. કારણ કે વેપારીઓ સ્ટોકપત્ર રાખતા હોતા નથી આથી આગ લાગે ત્યારે દુકાનમાં, કારખાનામાં કે ગોડાઉનમાં કેટલો સ્ટોક હતો તે જાણવા માટે સ્ટોકપત્રક બનાવવામાં આવે છે અને તેના આધારે વીમા કંપની સમક્ષ કેટલી રકમનો દાવો રજૂ કરવાનો છે તે જાણી શકાય છે.

સ્ટોક પત્રકનો નમૂનો

વિગત	રકમ રૂ.	રકમ રૂ.
શરૂઆતનો સ્ટોક		----
ઉમેરો : આગ લાગ્યા તારીખ સુધીની ખરીદી બાદ ખરીદ પરત	----	
ઉમેરો : ખરીદીને લગતા ખર્ચાઓ (જેવા કે રેલ્વે નૂર, જકાત, મજૂરી, આવક - માલ ગાડાભાડુ)	+	+
	----	----

આગના દાવાના હિસાબો (સ્ટોકની વીમા પોલિસી હેઠળ)

બાદ :	આગ લાગ્યા તારીખ સુધીનું વેચાણ બાદ વેચાણપરત	-----
ઉમેરો :	રોકડ વેચાણની ઉચાપત	-----
બાદ :	કાર્યો નફો	-----
ઉમેરો :	અન્ય રીતે ગયેલ માલ (જેમ કે નમૂના તરીકે આપેલ માલ, અંગત વપરાશ માટે લીધેલ માલ, ધર્મદામાં આપેલ માલ)	----- +
	આગ લાગ્યા તારીખે બાકી વધેલ આખર સ્ટોક	-----

ઉપરોક્ત સ્ટોક પત્રક બનાવીને સૌ પ્રથમ આગ લાગ્યા તારીખે કેટલો માલ ગોડાઉનમાં હતો તે જાણી શકાય છે. તેના આધારે વીમા કંપની સમક્ષ કેટલી રકમનો દાવો રજૂ કરવાનો છે તે નક્કી કરવામાં આવે છે. આ માટે દાવાની રકમનું પત્રક નીચે મુજબ બનાવવામાં આવે છે.

દાવાની રકમનું પત્રક

વિગત	રકમ રૂ.
આગ લાગ્યા તારીખે બાકી રહેલ આખર સ્ટોક	-----
બાદ : આગમાંથી બચી ગયેલ માલ	-----
ઉમેરો : આગ બુઝાવવાનો ખર્ચ	-----
વીમા કંપની સમક્ષ રજૂ કરવાની દાવાની રકમ	-----

આગ લાગ્યા તારીખે ગોડાઉનમાં કેટલો સ્ટોક હતો તે જાણવા માટે સ્ટોક પત્રકને બદલે કાર્યું વેપાર ખાતુ બનાવી (મેમોરેન્ડમ ટ્રેડિંગ એકાઉન્ટ) બનાવી આખર સ્ટોક નીચે મુજબ જાણી શકાય છે.

કાર્ય-વેપાર ખાતાનો નમૂનો

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂઆતનો સ્ટોક	-----	વેચાણ	-----
ખરીદી	-----	(-) વેચાણ પરત	-----
(-) ખરીદ પરત	-----	નમૂના તરીકે આપેલ માલ	-----
ખરીદીના ખર્ચાઓ જેવાં કે મજૂરી, આવક માલ ગાડાભાડું, રેલવે નૂર, જકાત)	-----	અંગત વપરાશ માટે લીધેલ માલ	-----
કાર્યો નફો	-----	ધર્મદામાં આપેલ માલ	-----
	-----	આખર સ્ટોક (?)	-----
	-----		-----

4.3 સરેરાશ કલમ (Average of Clause) અર્થ-ઉદાહરણ-સમજૂતી

સામાન્ય રીતે વીમો ઉતરાવનાર ધંધાનો માલિક માલ કે મિલકતને નુકશાન થાય ત્યારે વીમા કંપની પાસે દાવાની રજૂઆત કરી પોતાને થયેલું નુકશાન ભરપાઈ કરે છે. વીમા કંપની પણ વીમો ઉતરાવનાર વ્યક્તિને તેનું નુકશાન ભરપાઈ કરી આપવા માટે જવાબદાર હોય છે.

વીમા કંપની જેટલી રકમનો પેઢીએ વીમો ઉતરાવેલ હોય તે પ્રમાણમાં દાવાની રકમ ચૂકવે છે. એટલે કે જો પેઢીનો માલિક જરૂર કરતાં વધુ રકમનો વીમો ઉતરાવે તો પણ વીમા કંપની ફક્ત થયેલા નુકશાન જેટલી જ દાવાની રકમ ચૂકવે છે. અને જો પેઢીનો માલિક સ્ટોકની કિંમત કરતાં ઓછી રકમનો વીમો ઊતરાવે તો વીમા કંપની દાવાની પૂરેપૂરી રકમ મંજૂર કરતી નથી, પરંતુ જેટલી રકમનો વીમો ઊતરાવેલ હોય તે પ્રમાણમાં દાવાની રકમ વીમા કંપની ચૂકવે છે. જેને “સરેરાશ કલમ” કહે છે. આમ, જો વીમો ઊતરાવનાર માલ કે મિલકતની રકમ કરતાં ઓછી રકમનો વીમો લીધેલ હોય તો બાકીનું નુકશાન માલિકે જાતે જ ભોગવવાનું રહે છે.

સરેરાશ કલમ મુજબ દાવાની રકમ સમજવા માટે નીચે મુજબ ઉદાહરણ દ્વારા રજૂઆત કરવામાં આવી છે.

$$\text{સરેરાશ કલમ મુજબ દાવાની રકમ} = \frac{\text{ખરેખર થયેલ નુકશાન} \times \text{વીમા પોલીસીની રકમ}}{\text{સ્ટોકની મૂળ કિંમત}}$$

ઉદા.1 એક વેપારીના ગોડાઉનમાં આગ લાગવાથી રૂ. 17,000નો મિલકતનો માલ બળી ગયો હતો. આ સમયે ગોડાઉનમાં રૂ. 22,000 નો માલ સ્ટોકમાં હતો. વેપારીએ સ્ટોકનો વીમો રૂ. 11,000નો લીધેલો હતો તો વીમા કંપની વેપારીનો કેટલી રકમનો દાવો મંજૂર કરશે તે શોધો અને વેપારીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ લખો.

જવાબ : અહીં વેપારીએ સ્ટોકની કિંમત કરતા ઓછી રકમનો વીમો લીધેલ હોવાથી સરેરાશ કલમ મુજબ દાવાની રકમ શોધવામાં આવશે.

$$\begin{aligned} \text{દાવાની રકમ} &= \frac{\text{ખરેખર થયેલ નુકશાન} \times \text{વીમા પોલીસીની રકમ}}{\text{સ્ટોકની મૂળ કિંમત}} \\ &= \frac{17,000 \times 11,000}{22,000} \\ &= \text{રૂ. } 8,500 \end{aligned}$$

આમનોંધ :

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર રૂ.	જમા રૂ.
	વીમા કંપની ખાતે ઉ.		8,500	-
	આગથી થયેલ નુકશાન ખાતે ઉ.		8,500	-
	તે આગથી બળી ગયેલ માલ ખાતે			17,000

સમજૂતી :

- સરેરાશ કલમનો ઉપયોગ ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે સ્ટોક કે મિલકતની કિંમત વધારે હોય અને વીમો ઉતરાવનાર માલિકે ઓછી રકમનો વીમો ઊતરાવેલો હોય.
- જો વીમો ઉતરાવનારે સ્ટોક કે મિલકતની કિંમત કરતા વધુ રકમનો વીમો ઉતરાવેલ હોય તો પણ વીમા કંપની વેપારીને થયેલ ખરેખર નુકશાન જેટલી રકમનો દાવો ચૂકવશે.
- જો વીમો ઉતરાવનાર વેપારીએ સ્ટોક કે મિલકતની કિંમત જેટલો જ વીમો ઉતરાવેલ હોય તો પણ વીમા કંપની વેપારીને ગયેલ ખરેખર નુકશાન જેટલી જ રકમનો દાવો સ્વીકારશે.

4.4 કાચા નફાની ટકાવારીની સમજૂતી :

આગ લાગેલ સમયે વેચાણ ઉપર કાચા નફાનો દર શોધવા માટે નીચેના મુદ્દા ધ્યાનમાં રાખવા.

- જો દાખલામાં વેચાણ કિંમત ઉપર કાચા નફાનો દર આપેલો હોય તો કાચા વેપાર ખાતામાં ઉધાર બાજુ વેચાણના અમુક ટકા લેખે કાચા નફાની રકમ લખવામાં આવે છે.
- જો દાખલામાં મૂળકિંમત ઉપર કાચા નફાનો દર આપેલો હોય તો સૌપ્રથમ મૂળકિંમતને રૂપિયા 100 ધારીને તેમાં કાચો નફો ઉમેરીને વેચાણ કિંમત શોધવામાં આવે છે.
- જો દાખલામાં કાચા નફાનો દર આપેલો ન હોય તો આગળના વર્ષનું વેપારખાતુ તૈયાર કરી કાચા નફાનો દર નીચે મુજબ શોધવામાં આવશે.

$$\text{કાચા નફાનો દર} = \frac{\text{કાચો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

આગના દાવાના હિસાબો (સ્ટોકની વીમા પોલિસી હેઠળ)

- જો દાખલામાં કાચા નફાનો દર આપેલ ન હોય અને આગળના બે કે તેથી વધુ વર્ષની વિગતો જેવી કે શરૂઆતનો સ્ટોક, ખરીદી અને વેચાણ આપેલ હોય ત્યારે ખાનાવાળી પદ્ધતિથી વેપાર ખાતુ તૈયાર કરી કાચા નફાનો દર શોધવામાં આવશે.
- જો કાચા નફાનો દર આગળના બે કે તેથી વધુ વર્ષનો શોધેલો હોય અને તેમાં સતત વધારો થતો હોય તો ભારિત સરેરાશ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરી કાચા - નફાનો દર શોધવામાં આવશે.
- જો કાચા-નફાનો દર આગળના વર્ષોમાં સતત ઘટતો હોય તો છેલ્લા વર્ષનો કાચા - નફાનો દર ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે.
- જો કાચા નફાનો દર આગળના વર્ષોમાં વધ-ઘટ થતો હોય ત્યારે કાચા નફાનો સરેરાશ દર શોધવામાં આવે છે.

● વ્યવહારિક ઉદારણો :

ઉદા.2 મેસર્સ શાહ ટ્રેડર્સના ગોડાઉનમાં તા. 5-11-2016 ના રોજ આગ લાગી. આગમાં મોટાભાગનો માલ નાશ પામ્યો હતો. પરંતુ તેમાંથી રૂ. 15,000નો માલ બચાવેલ હતો. હિસાબના ચોપડા પરથી નીચેની માહિતી મેળવવામાં આવેલ હતી.

વિગત	રકમ રૂ.
(1) તા 1-4-2016ના રોજ સ્ટોકની કિંમત	70,000
(2) તા. 1-4-2016થી તા. 5-11-2016 સુધીની ખરીદી	3,50,000
(3) તા. 1-4-2016 થી તા. 5-11-2016 સુધીનું વેચાણ	4,00,000
(4) આવક-માલ ગાડાભાડું	55,000
(5) આગળના ત્રણ વર્ષના હિસાબો પરથી માલૂમ પડ્યું કે વેચાણ ઉપર કાચા નફાનો દર 20% છે.	
(6) શાહ ટ્રેડર્સે રૂા. 1,00,000 ના સ્ટોકના વીમાની પોલીસી લીધેલ હતી.	
(7) આગ બુઝાવવાનો ખર્ચ 4,000 થયેલ છે.	

ઉપરની માહિતી પરથી દાવાની રકમની ગણતરી કરો.

જવાબ :

કાચુ વેપાર ખાતું

ઉદાર

તા. 1-4-2016 થી તા. 5-11-2016

જમા

વિગત	રકમ રૂ	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂઆતનો સ્ટોક	70,000	વેચાણ	4,00,000
ખરીદી	3,50,000	આખર સ્ટોક (?)	1,75,000
આવક-માલ ગાડા ભાડું	55,000		
કાચો નફો	1,00,000		
(4,00,000 × 25%)			
	5,75,000		5,75,000

આગ લાગ્યા તારીખે આખર સ્ટોકની કિંમત = 1,75,000

(-) બચાવી લીધેલ માલ = 15,000

1,60,000

આગ લાગ્યા તારીખે આખર સ્ટોક રૂ. 1,75,000 છે. જ્યારે વીમા પોલીસી રૂ. 1,00,000 ની છે. તેથી અહીં સરેરાશ કલમ મુજબ દાવાની રકમ શોધવામાં આવશે.

સરેરાશ કલમ મુજબ દાવાની રકમ :

$$= \frac{\text{ખરેખર નુકશાન} \times \text{વીમા પોલિસીની રકમ}}{\text{આખર સ્ટોકની કિંમત}}$$

$$= \frac{1,60,000 \times 1,00,000}{1,75,000}$$

$$= 91,428.57$$

$$\text{સરેરાશ કલમ મુજબ દાવાની રકમ} = 91,428.57$$

$$(+)\text{ આગ બુઝાવવાનો ખર્ચ} = +4,000.00$$

$$\text{દાવાની રકમ} = 95,428.57$$

ઉદા-૩ મેસર્સ રાવલ બ્રધર્સના ગોટાઉનમાં તા. 22-6-15ના રોજ આગ લાગી હતી. મેસર્સ રાવલ બ્રધર્સે રૂ. 90,000 ની વીમાની પોલિસી લીધેલ હતી. નીચેની માહિતી ઉપરથી દાવાની રકમની ગણતરી કરો.

વિગત	રકમ રૂ.
(1) તા 1-1-14ના રોજ સ્ટોકની કિંમત	1,15,000
(2) 2014ના વર્ષ દરમિયાનની ખરીદી	5,00,000
(3) 2014ના વર્ષ દરમિયાન કુલ વેચાણ	7,40,000
(4) 2014ના વર્ષ દરમિયાન ખરીદ પરત	40,000
(5) 2014ના વર્ષ દરમિયાન વેચાણ પરત	40,000

તા. 1-1-2015 થી તા. 22-6-2015 સુધીના વ્યવહારોની માહિતી નીચે મુજબ છે.

- ખરીદી રૂ. 1,00,000
- વેચાણ રૂ. 2,10,000
- ધર્મદામાં આપેલ માલ રૂ. 15,000

મેસર્સ રાવલ બ્રધર્સે રૂ. 40,000 આગ બુઝાવવાનો ખર્ચ કરેલ હતો અને આગમાં બચાવી લીધેલ માલની કિંમત રૂ. 10,000 છે.

જવાબ :

ઉધાર વેપાર ખાતુ (તા.1-1-2014 થી 31-12-2014) જમા

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂઆતનો સ્ટોક	1,15,000	વેચાણ	7,40,000
ખરીદી 50,00,00		(-) વેચાણ પરત	<u>40,000</u>
(-) ખરીદ પરત <u>40,000</u>	4,60,000	આખર સ્ટોક	70,00,00
કાચો નફો (?)	1,75,000		50,000
	7,50,000		7,50,000

સમજૂતી :

અહીં દાખલામાં કાચા નફાનો દર આપેલ નથી પરંતુ આગળના વર્ષોની વિગત મુજબથી વેપાર ખાતુ બનાવી કાચા નફાનો દર શોધવામાં આવશે.

$$\begin{aligned} \text{કાચા નફાનો દર} &= \frac{\text{કાચો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100 \\ &= \frac{1,75,000}{7,00,000} \times 100 \\ &= 25\% \end{aligned}$$

આગના દાવાના હિસાબો (સ્ટોકની વીમા પોલિસી હેઠળ)

ઉધાર	કાર્યું વેપારખાતું (1-1-15 થી 22-6-15 સુધી)		જમા
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂઆતનો સ્ટોક	50,000	વેચાણ	2,10,000
ખરીદી	2,60,000	ધર્મદામાં આપેલ માલ	15,000
કાર્યો નફો (2,10,000 × 25%)	52,500	આખર સ્ટોક (?)	1,37,500
	3,62,500		3,62,500

આગ લાગ્યા તારીખે આખર સ્ટોકની કિંમત = 1,37,500

(-) આગમાં બચાવી લીધેલ માલની કિંમત = 10,000

1,27,500

સમજૂતી :

અહીં આગ લાગ્યા તારીખે આખર સ્ટોકની કિંમત રૂ. 1,37,500 છે, જ્યારે વીમા પોલીસીની રકમ રૂ. 90,000 છે જેથી સરેરાશ કલમ મુજબ દાવાની રકમ શોધવામાં આવશે.

$$\text{સરેરાશ કલમ મુજબ દાવાની રકમ} = \frac{\text{ખરેખર નુકશાન} \times \text{વીમા પોલીસીની રકમ}}{\text{આખર સ્ટોકની કિંમત}}$$

$$= \frac{1,27,500 \times 90,000}{1,37,500}$$

$$= \text{રૂ. } 83,455$$

$$\text{સરેરાશ કલમ મુજબ દાવાની રકમ} = \text{રૂ. } 83,455$$

$$(+) \text{ આગ બુઝાવવાનો ખર્ચ} = \text{રૂ. } 4,000$$

$$\text{વીમા કંપની સમક્ષ રજૂ કરવાની દાવાની રકમ} = \text{રૂ. } 87,455$$

ઉદા-4 મેસર્સ મહેતા બ્રધર્સના કારખાનામાં તા. 20-4-2016ના રોજ આગ લાગી હતી તે સમયે રૂ. 5,000 સિવાયનો માલનો સ્ટોક નાશ પામ્યો હતો. નીચેની માહિતી પરથી વીમા કંપની સમક્ષ રજૂ કરવાનું દાવાનું પત્રક તૈયાર કરો.

વિગત	2013	2014	2015	2016
શરૂઆતનો સ્ટોક	27,090	32,400	36,000	36,900
ખરીદી બાદ ખરીદી પરત	2,12,900	1,91,200	2,14,600	90,000
વેચાણ બાદ વેચાણ પરત	3,00,000	2,80,000	3,10,000	1,00,000
મજૂરી ખર્ચ	18,000	20,000	22,000	8,000
મિલકતપર ઘસારો	22,500	18,250	21,250	12,350

આખર માલના સ્ટોકની કિંમત તેની પડતર કિંમત કરતાં 10% ઓછી આંકવામાં આવતી હતી તમારી ગણતરી દર્શાવતું પત્રક તૈયાર કરો.

જવાબ :

અહીં દાખલામાં કાર્યા નફાનો દર આપેલો નથી તેથી આગળના ત્રણ વર્ષના કાર્યા નફાનો દર ખાનાવાળું વેપાર ખાતું તૈયાર કરીને શોધવામાં આવશે અને આ કાર્યા નફાનો દર વર્ષ 2016 માટે લાગુ કરવામાં આવશે.

અહીં સ્ટોકની કિંમત તેની પડતર કિંમત કરતા ઓછી કિંમતે બતાવવામાં આવે છે. આથી સૌ પ્રથમ સ્ટોકની પડતર કિંમત (મૂળકિંમત) નીચે મુજબ શોધવામાં આવશે.

$$\text{ધારો કે મૂળકિંમત} = 100$$

$$\text{ચોપડે કિંમત} = 90$$

$$\frac{\text{ચોપડે કિંમત}}{90} = \frac{\text{મૂળ કિંમત}}{100}$$

$$27090 = ?$$

$$\text{વર્ષ 2013} = \frac{27,090 \times 100}{90} = 30,100$$

$$\text{વર્ષ 2014} = \frac{32,400 \times 100}{90} = 36,000$$

$$\text{વર્ષ 2015} = \frac{36,000 \times 100}{90} = 40,000$$

$$\text{વર્ષ 2016} = \frac{36,900 \times 100}{90} = 41,000$$

કાર્યું વેપાર ખાતું

ઉધાર (તા. 1-1-2016 થી તા. 20-4-2016 સુધીનું) જમા

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂઆતનો સ્ટોક	41,000	વેચાણ	1,00,000
ખરીદી	90,000	આખર સ્ટોક (?)	64,000
મજૂરી	8,000		
કાર્યો નફો (100,000 × 25%)	25,000		
	1,64,000		1,64,000

સમજૂતી :

કાર્યો નફાના દરની ગણતરી નીચે મુજબ છે.

$$\text{કાર્યો નફાનો દર} = \frac{\text{કાર્યો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

$$2013 = \frac{75,000}{3,00,000} \times 100 = 25\%$$

$$2014 = \frac{72,800}{2,80,000} \times 100 = 26\%$$

$$2015 = \frac{74,400}{3,10,000} \times 100 = 24\%$$

આગના દાવાના હિસાબો (સ્ટોકની વીમા પોલિસી હેઠળ)

અહીં કાચા નફાના દરમાં છેલ્લા ત્રણ વર્ષ દરમિયાન વધ-ઘટ જોવા મળે છે. આથી સાદી સરેરાશ મુજબ કાચા નફાનો દર શોધવામાં આવશે.

$$\text{સરેરાશ કાચા નફાનો દર} = \frac{25 + 26 + 24}{3} = 25\%$$

આગ લાગ્યા તારીખે સ્ટોક = 64,000

(-) બચાવેલ માલ = 5,000

વીમા કંપની સમક્ષ રજૂ કરવાની દાવાની રકમ 69,000

નોંધ : અહીં દાખલામાં આપેલ મિલકતના ઘસારાની કોઈ નોંધ વેપાર ખાતામાં થશે નહીં.

ઉદા-5 પટેલ એન્ડ પટેલ બ્રધર્સની પેઢીમાં તા.2-6-2017 ના રોજ આગ લાગી જેમાં હિસાબના મોટા ભાગના ચોપડા બળી ગયેલ હતા. આગથી બચી ગયેલ માલની કિંમત રૂ. 5,775 હતી. નીચેની માહિતી પરથી દાવાની રકમની ગણતરી કરો.

વિગત	રકમ રૂ.
તા. 1-1-16 ના રોજ સ્ટોકની કિંમત	55,000
તા. 1-1-16 થી 31-12-16 સુધીની ખરીદી	4,00,000
તા. 1-1-16થી 31-12-16 સુધીનું વેચાણ	5,25,000
વર્ષ 2016 દરમિયાન મજૂરી ખર્ચ	29,550
તા. 31-12-16 ના રોજ સ્ટોકની કિંમત	72,000

તા. 1-1-2016ના રોજ સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન તેની મૂળકિંમત કરતાં 10% વધારે કિંમતે કરેલું હતું જ્યારે તા. 31-12-16ના રોજ સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન તેની મૂળકિંમત કરતા 10% ઓછી કિંમતે કરેલું હતું.

હિસાબો તપાસતા માલૂમ પડ્યું કે વર્ષ - 2016માં ઓફિસ માટે ખરીદેલ ફર્નિચર જેની કિંમત રૂ.5,800 હતી તે ભૂલથી ખરીદીમાં નોંધાયેલ છે.

તા. 1-1-17 થી તા. 2-6-2017 સુધીના વ્યવહારો નીચે મુજબ છે.

ખરીદી રૂ. 3,25,000 વેચાણ રૂ.4,00,000

એપ્રિલ 2017 માં રૂ.1,000ની પડતર કિંમતનો માલ જાહેરાત તરીકે આપેલ હતો, જેની ચોપડે નોંધ કરવાની બાકી છે.

તા. 1-1-17 થી તા. 2-6-17 દરમિયાન કારકુને પેઢીમાંથી રોકડ વેચાણની ઉચાપત રૂ. 7,500 કરેલી હતી. કારકુનને ત્યારબાદ પેઢીમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યો હતો.

જવાબ : અહીં દાખલામાં કાચા નફાનો દર આપેલ નથી તેથી સૌપ્રથમ આગળના વર્ષનું વેપારખાતું બનાવી કાચા નફાનો દર શોધવામાં આવશે.

- ફર્નિચરની ખરીદી ભૂલથી ખરીદીમાં નોંધાયેલ છે. તેથી તેને બાદ કરવામાં આવશે.

- શરૂઆતના સ્ટોકની ગણતરી

ધારો કે મૂળ કિંમત = 100

ચોપડે કિંમત = 110

ચોપડે કિંમત મૂળકિંમત

110 100

55,000 ?

$$\frac{55,000 \times 100}{110} = 50,000$$

આખરના સ્ટોકની ગણતરી

ધારો કે મૂળકિંમત = 100

ચોપડે કિંમત = 90

$$\frac{\text{ચોપડે કિંમત}}{90} = \frac{\text{મૂળ કિંમત}}{100}$$

72,000 = ?

$$\frac{72,000 \times 100}{90} = 80,000$$

ઉધાર

વેપાર ખાતુ (તા.1-1-16 થી તા. 31-12-16)

જમા

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂઆતનો સ્ટોક	50,000	વેચાણ	5,25,000
ખરીદી 4,00,000		આખર સ્ટોક	80,000
(-) ફર્નિચર ખરીદી 5,800	3,94,200		
મજૂરી	29,550		
કાચો નફો (?)	1,31,250		
	6,05,000		6,05,000

$$\begin{aligned} \text{કાચા નફાનો દર} &= \frac{\text{કાચો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100 \\ &= \frac{1,31,250}{5,25,000} \times 100 \\ &= 25\% \end{aligned}$$

દાવાની રકમ દર્શાવતું પત્રક

વિગત	રકમ રૂ.	રકમ રૂ.
શરૂઆતનો સ્ટોક		80,000
ઉમેરો : ખરીદી		<u>3,25,000</u>
		4,05,000
બાદ : <u>વેચેલ માલની પડતર</u>		
વેચાણ 4,00,000		
(+) રોકડ વેચાણની ઉચાપત + 7,500	4,07,500	
(-) કાચો નફો (4,07,500 × 25%)	-1,01,875	3,05,625
		99,375
બાદ : જાહેરાત માટે આપેલ માલ		- 1,000
આગ લાગ્યા તારીખે આખરસ્ટોક		98,375
(-) બચાવેલ માલ		5,775
વીમા કંપની સમક્ષ રજૂ કરવાની દાવાની રકમ		92,600

આગના દાવાના હિસાબો (સ્ટોકની વીમા પોલિસી હેઠળ)

ઉદા-6 પારેખ ટ્રેડર્સના ગોડાઉનમાં તા. 2-4-17ના રોજ આગ લાગી. મોટા ભાગનો માલ આગમાં બળી ગયો હતો. જેમાં રૂ. 3,265 નો માલ બચાવી લેવાયેલો હતો. હિસાબી ચોપડા ઉપરથી નીચેની માહિતી મળી શકે છે. તેના ઉપરથી દાવાની રકમની ગણતરી કરો.

(1) તા. 31-12-16ના રોજની બાકીઓ :

- સ્ટોકની મૂળ કિંમત	50,000
લેણદારો	10,000
દેવાદારો	30,250

(2) તા. 1-1-17 થી તા. 2-4-2017 સુધીના વ્યવહારો :

- લેણદારોને ચૂકવેલી રોકડ	40,250
- લેણદારોને પરત કરેલ માલ	3,750
- લેણદારો પાસેથી મળેલ વટાવ	1,250
- લેણદારોની બાકી(તા.2-4-17)	70,375
- દેવાદારો પાસેથી મળેલી રોકડ	45,700
- દેવાદારો પાસે થયેલી ઘાલખાધ	1,250
- દેવાદારોને આપેલ વટાવ	2,250
- દેવાદારોએ પરત કરેલ માલ	1,650
- રોકડ વેચાણ	35,850
- દેવાદારોની બાકી (તા.2-4-17)	30,000
- રોકડ ખરીદી	27,500

પેઠી માલનું વેચાણ પડતર કિંમત ઉપર 25% નફો મળે તે રીતે કરે છે. જરૂરી ગણતરી દર્શાવો.

જવાબ :

- અહીં દેવાદારનું ખાતુ બનાવી ઉધાર વેચાણ શોધવામાં આવશે.
- અહીં લેણદારનું ખાતુ બનાવી ઉધાર ખરીદી શોધવામાં આવશે.

દેવાદારોનું ખાતુ

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બા.આ. લાવ્યા	30,250	મળેલ રોકડ	45,700
ઉધાર વેચાણ (?)	50,600	ઘાલખાધ	1,250
		આપેલ વટાવ	2,250
		પરત માલ	1,650
		બા.આ. લઈ ગયા	30,000
	80,850		80,850

લેણદારોનું ખાતું

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
રોકડ ખાતે	40,250	બાકી આગળ લાવ્યા	10,000
પરત માલ	3,750	ઉધાર ખરીદી (?)	1,05,625
મળેલ વટાવ	1,250		
બાકી આ. લઈ ગયા	70,375		
	1,15,625		1,15,625

કાચુ વેપાર ખાતું

(તા. 1-1-17 થી તા. 2-4-17)

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂઆતનો સ્ટોક	50,000	વેચાણ	
ખરીદી		રોકડ વેચાણ	35,850
રોકડ ખરીદી	27,500	ઉધાર વેચાણ (+)	<u>50,600</u>
ઉધાર ખરીદી (+)	<u>1,05,625</u>	આખર સ્ટોક (?)	1,13,965
કાચો નફો	17,290		
	2,00,415		2,00,415

અહીં દાખલામાં કાચા નફાનો દર પડતર કિંમત ઉપર આપેલ છે. જેથી વેચાણ કિંમત ઉપર કાચા નફાનો દર નીચે મુજબ શોધવામાં આવશે.

$$\text{ધારો કે પડતર કિંમત} = 100$$

$$(+)\text{ કાચો નફો} = \underline{25}$$

$$\text{વેચાણ કિંમત} = 125$$

$$\frac{\text{વેચાણ કિંમત}}{125} = \frac{\text{કાચો નફો}}{25}$$

$$86,450 = ?$$

$$\frac{86,450 \times 25}{125} = 17,290$$

- આગ લાગ્યા તારીખે સ્ટોકની કિંમત = 1,13,965
- (-) બચાવેલ માલની રકમ = - 3265
- દાવાની રકમ = 1,10,700

ઉદા-7 સાંગાણી ટ્રેડર્સના ગોડાઉનમાં તા. 21-4-16ના રોજ આગ લાગી હતી. મોટા ભાગનો માલ આગમાં બળી ગયેલ હતો. નીચેની માહિતી પરથી વીમા કંપની સમક્ષ રજૂ કરવાનું દાવાનું પત્રક તૈયાર કરો.

વિગત	રકમ રૂ.
તા. 1-1-16ના રોજ સ્ટોકની કિંમત	17,000
તા. 1-1-16થી તા. 21-4-2016 સુધીની ખરીદી	1,50,000
તા. 1-1-16 થી તા. 21-4-2016 સુધીનું વેચાણ	1,50,000
આવક - માલ ગાડાભાડું	5,000
મજૂરી	10,500
જાહેરાત ખર્ચ	20,150

વધારાની માહિતી

- (1) પેઢી સ્ટોક હંમેશા તેની મૂળકિંમત કરતા 15% ઓછી કિંમતે મૂલ્યાંકન કરે છે.
- (2) પેઢીએ તા. 31-3-16ના રોજ એક યંત્ર ખરીદ્યું હતું આ યંત્રને ગોઠવવાની મજૂરી રૂ. 1,500 ચૂકવેલ હતી. ભૂલથી તેનો સમાવેશ મજૂરી ખર્ચમાં થઈ ગયેલ છે.

આગના દાવાના હિસાબો (સ્ટોકની વીમા પોલિસી હેઠળ)

- (3) પેટીએ તા. 1-4-16ના રોજ રૂ. 1,000 નો પડતર કિંમતનો માલ અંગત વપરાશ માટે લીધેલ હતો. જેની ચોપડે નોંધ થઈ નથી.
- (4) ખરીદીનું એક ભરતિયું રૂ. 8,500નું ખોવાઈ ગયેલ હોવાથી તેની નોંધ કરવાની બાકી છે.
- (5) પેટીના કારકૂન પિયુષભાઈએ રૂ. 5,000ની રકમની રોકડ વેચાણની ઉચાપત કરેલ હતી. જેની નોંધ કરવાની બાકી છે.
- (6) પેટીનો છેલ્લા ત્રણ વર્ષનો વેચાણ કિંમત ઉપર કાચા નફાનો દર નીચે પ્રમાણે છે.
વર્ષ	કાચા નફાનો દર
2013	12 %
2014	15 %
2015	17 %
- (7) આગમાં બચાવેલ માલની કિંમત રૂ. 3,350
- (8) આગ બુઝાવવાનો ખર્ચ રૂ. 2,000

જવાબ :

આગના દાવાનું પત્રક
(તા.1-1-16 થી તા. 21-4-16 સુધીનું)

વિગત	રકમ રૂ.	રકમ રૂ.
શરૂઆતનો સ્ટોક		20,000
ઉમેરો ખરીદી	1,50,000	
(+) નહીં નોંધાયેલ ખરીદી	<u>8,500</u>	<u>1,58,500</u>
		1,78,500
ઉમેરો : આવકમાલ ગાડાભાડું		5,000
મજૂરી	10,500	
(-) યંત્ર ગોઠવવાની મજૂરી	<u>1,500</u>	<u>9,000</u>
બાદ :		<u>-1,92,500</u>
વેચેલ માલની પડતર		
વેચાણ	1,50,000	
(+) રોકડ વેચાણની ઉચાપત	<u>5,000</u>	
	1,55,000	
(-) કાચો નફો (1,55,000 × 15.5%)	<u>24,025</u>	1,30,975
(+) અંગત વપરાશ માટે લીધેલ માલ	1,000	1,31,975
આગ લાગ્યા તારીખે આખર સ્ટોક		60,525
(-) બચાવી લીધેલ માલ		<u>(-) 3,350</u>
		57,175
(+) આગ બુઝાવવાનો ખર્ચ		<u>+ 2,000</u>
વીમા કંપની સમક્ષ રજૂ કરવાનું દાવાનું પત્રક		59,175

સમજૂતી :

(1) શરૂઆતનો સ્ટોક

અહીં શરૂઆતનો સ્ટોક તેની મૂળકિંમત કરતા 15% ઓછી કિંમતે દર્શાવેલ છે. જેથી તેની મૂળકિંમત નીચે મુજબ શોધવામાં આવશે.

$$\text{ધારો કે મૂળ કિંમત} = 100$$

$$\text{ચોપડે કિંમત} = 85$$

$$\frac{\text{ચોપડે કિંમત}}{85} = \frac{\text{મૂળ કિંમત}}{100}$$

$$17,000 \quad ?$$

$$= \frac{17,000 \times 100}{85} = 20,000$$

(2) કાચા નફાનો દર :

અહીં કાચા નફાનો દર છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી સતત વધે છે. આથી ભારિત સરેરાશ પદ્ધતિ મુજબ કાચા નફાનો દર નીચે મુજબ શોધવામાં આવશે.

વર્ષ	કાચા નફાનો દર	ભાર	ભારિત નફો
2013	12	1	12
2014	15	2	30
2015	17	3	51
		6	93

$$\text{ભારિત દર} = \frac{93}{6} = 15.5$$

(3) યંત્ર ગોઠવવાની મજૂરી ભૂલથી મજૂરી ખર્ચમાં સમાયેલ હોવાથી તેને મજૂરીમાંથી બાદ કરવામાં આવશે.

(4) અહીં કારકૂન દ્વારા રોકડ વેચાણની ઉચાપત થયેલી હોવાથી તેટલું વેચાણ ઓછું નોંધાયેલ હશે. આથી તેટલી રકમ વેચાણમાં ઉમેરવામાં આવશે.

સામાન્ય અને અસામાન્ય માલના વ્યવહારો :

પેઢીમાં ઘણી વખત બે પ્રકારના માલના વ્યવહાર જોવા મળે છે. જેમાં એક સામાન્ય માલ અને બીજું અસામાન્ય માલ.

સામાન્ય માલ એટલે જે માલ પેઢીમાંથી ઝડપથી વેચાય જતો હોય છે અને તેના પર મળેલ કાચા નફાને સામાન્ય માલનો કાચો નફો કહે છે. પરંતુ કેટલીક વખત પેઢીમાં અમુક માલ ધીમો વેચાતો હોય અથવા ખામીવાળો હોય અથવા બગડેલો હોય ત્યારે આવા માલને અસામાન્ય માલ કહે છે અને તેના પર મળેલ કાચાનફાને અસામાન્ય માલનો કાચો નફો કહે છે.

આગ લાગે ત્યારે વીમાં કંપની સમક્ષ દાવાની જે રકમ શોધવામાં આવે છે ત્યારે ફક્ત સામાન્ય માલના કાચા નફાને ધ્યાનમાં લેવાય છે. આથી આવા સમયે પેઢીના માલિકે સામાન્ય માલ અને અસામાન્ય માલને જુદો પાડવો પડે છે.

દાખલામાં જ્યારે સામાન્ય માલ અને અસામાન્ય માલના વ્યવહારો આપેલ હોય ત્યારે દાખલો ગણતી વખતે નીચેના મુદ્દા ધ્યાનમાં રાખવા.

(1) સૌપ્રથમ વેપાર ખાતામાં ઉધાર બાજુ અને જમા બાજુ સામાન્ય માલ અને અસામાન્ય માલના બે ખાના અલગ-અલગ બનાવવા.

આગના દાવાના હિસાબો (સ્ટોકની વીમા પોલિસી હેઠળ)

- (2) દાખલામાં આપેલ સૂચના મુજબ સામાન્ય માલ અને અસામાન્ય માલને જુદો પાડી તેના પર કાયો નફો કે કાચી ખોટ શોધવામાં આવે છે.
- (3) દાવાની રકમ શોધવા માટે ફક્ત સામાન્ય માલના કાચા નફાના દરને ધ્યાનમાં લેવાય છે.

ઉદા-8

પારેખ ટ્રેડર્સના ગોડાઉનમાં તા. 25-5-2016ના રોજ આગ લાગી રૂ. 5,000 સિવાયનો બધો માલ આગમાં બળી ગયો. નીચેની માહિતી પરથી દાવાની રકમની ગણતરી કરો.

વિગત	રકમ રૂ.
તા. 1-1-15 ના રોજ સ્ટોક	1,05,000
તા. 31-12-15ના રોજ સ્ટોક	78,500
2015ના વર્ષ દરમિયાનની ચોખ્ખી ખરીદી	4,60,000
2015ના વર્ષ દરમિયાન ચોખ્ખુ વેચાણ	6,25,000
2015ના વર્ષ દરમિયાનની મજૂરી	21,000
તા. 1-1-16 થી તા.25-5-16 સુધીની ખરીદી	80,500
તા. 1-1-16 થી તા. 25-5-16 સુધીનું વેચાણ	1,25,000

તા. 31-12-15ના રોજ સ્ટોકમાં અમુક માલ એવો હતો કે જેની મૂળકિંમત રૂ.12,000 હતી જેમાંથી રૂ. 7,500નો માલ ખામીવાળો હોવાથી માંડી વાળેલ હતો. આ માંડી વાળેલ માલમાંથી રૂ. 5,000 ની મૂળકિંમતનો માલ તા. 25-3-16ના રોજ રૂ. 4,000માં વેચવામાં આવેલ હતો અને બાકીનો માલ મૂળકિંમતે દર્શાવવામાં આવેલ હતો.

જવાબ :

વેપાર ખાતુ

(તા.1-1-15 થી તા. 31-12-15 સુધીનું)

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂઆતનો સ્ટોક	1,05,000	વેચાણ	6,25,000
ખરીદી	4,60,000	આખર સ્ટોક	78,500
મજૂરી	21,000	(+) માંડી વાળેલ સ્ટોક + 7,500	86,000
કાયો નફો (?)	1,25,000		
	7,11,000		7,11,000

સમજૂતી

- (1) આખર સ્ટોકની ગણતરી વખતે રૂ. 7,500નો માલ ખામીવાળો હતો અને માંડી વાળેલ હતો. આથી તેને આખર સ્ટોકમાં ઉમેરવામાં આવશે.

$$(2) \text{ કાચા નફાનો દર} = \frac{\text{કાયો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

$$= \frac{1,25,000}{6,25,000} \times 100 = 20 \%$$

કાચુ વેપાર ખાતું

(તા.1-1-16 થી તા. 25-5-16)

૩.

૪.

વિગત	સામાન્ય	અસામાન્ય	કુલ	વિગત	સામાન્ય	અસામાન્ય	કુલ
શરૂ સ્ટોક	74,000	12,000	86,000	વેચાણ	1,21,000	4,000	1,25,000
ખરીદી	80,500	-	80,500	કાચી ખોટ	-	1,000	1,000
કાચો નફો (1,21,000 × 20%)	24,200	-	24,200	આખર સ્ટોક	57,700	7,000	6,47,00
	1,78,700	12,000	1,90,700		1,78,700	12,000	1,90,700

સમજૂતી :

- (1) અહીં વર્ષ 2015માં અસામાન્ય માલના વ્યવહારો ન હોવાથી તે વર્ષમાં ખાનાવાળું વેપારખાતું બનાવેલ નથી.
- (2) વર્ષ 2016માં અસામાન્ય માલના વ્યવહારો હોવાથી તે વર્ષે ખાનાવાળું વેપારખાતું બનાવેલ છે.
- (3) રૂ.5,000ની મૂળકિંમતનો ખામીવાળો માલ રૂ. 4,000માં વેચેલ છે. જેથી રૂ. 1,000ની ખોટ ગયેલી છે. હવે બાકીનો માલ રૂ. 7,000 (12,000 - 5,000) જે આખર સ્ટોક તરીકે દર્શાવવામાં આવશે.

દાવાનું પત્રક

આગ લાગ્યા તારીખે આખર સ્ટોક	= રૂ.64,700
(-) આગમાં બચાવી લીધેલ માલ	= રૂ. 5,000
વીમા કંપનીની સમક્ષ રજૂ કરવાનું દાવાનું પત્રક	59,700

ઉદા-9 મેસર્સ ધ્રુવ ટ્રેડર્સના ગોડાઉનમાં તા. 25-3-2016ના રોજ આગ લાગી. આગમાં મોટા ભાગનો માલ બળી ગયેલ હતો. રૂ. 9,130નો માલ બચાવી લીધેલ હતો.

નીચેની માહિતી પરથી વીમા કંપની સમક્ષ રજૂ કરવાનું દાવાનું પત્રક તૈયાર કરો.

- (1) તા. 1-1-2016ના રોજ સ્ટોકની કિંમત રૂ. 90,000 હતી જે તેની મૂળકિંમત કરતાં 10% ઓછી કિંમતે દર્શાવેલ હતો.
- (2) તા. 1-1-2016થી તા. 25-3-2016 સુધીની ખરીદી રૂ. 6,00,000 હતી. જેમાં રૂ. 10,000 ની કિંમતનો માલ તા. 27-3-16ના રોજ મળેલ હતો.
- (3) તા. 1-1-16થી તા. 25-3-16 સુધીનું કુલ વેચાણ રૂ. 7,10,000 હતું જેમાં જાગડ વેચાણ રૂ. 45,000 નું સમાયેલું હતું. આ જાગડ માલનું વેચાણ પડતર ઉપર 50% નફો મળે તે રીતે વેચવામાં આવેલ હતું.
- (4) તા.1-1-16થી તા. 25-3-16 સુધીમાં કુલ મજૂરી ખર્ચ રૂ. 25,000 કરેલ હતો જેમાં યંત્ર ખરીદીનો મજૂરી ખર્ચ રૂ. 5,000 ભૂલથી તેમાં સમાયેલ હતો.
- (5) જાન્યુઆરી 2016માં રૂ. 15,000નો ખરીદેલ માલ ખામીવાળો હોવાથી રૂ. 3,000 ખોટથી ફેબ્રુઆરી 2016માં વેચેલ હતો.
- (6) છેલ્લા ત્રણ વર્ષના વેચાણ અને કાચા નફાની વિગતો નીચે મુજબ છે.

આગના દાવાના હિસાબો (સ્ટોકની વીમા પોલિસી હેઠળ)

વર્ષ	વેચાણ	કાચો નફો
2013	5,25,000	1,05,000
2014	6,00,000	1,32,000
2015	5,50,000	1,05,500

(7) પેઢીનું હિસાબી વર્ષ 1 જાન્યુઆરીથી 31 ડિસેમ્બર સુધીનું છે.

જવાબ

કાચુ વેપાર ખાતુ

(તા. 1-1-16 થી તા. 25-3-16)

વિગત	સામાન્ય	અસામાન્ય	વિગત	સામાન્ય	અસામાન્ય
શરૂઆતનો સ્ટોક	1,00,000	-	વેચાણ	7,10,000	
ખરીદી	6,00,000		(-) નુકશાની માલ	12,000	
(-) નહીં	10,000		(-) જાંગડ માલ	45,000	6,53,000
નોંધેલ માલ			કાચી ખોટ (નુકશાની		
(-) અસામાન્ય	15,000	15,000	વાળા માલની)		-
માલ	5,75,000				3,000
મજૂરી	25,000		જાંગડ માલ		30,000
(-) યંત્રની	5,000	-	આખર સ્ટોક		1,49,130
મજૂરી					
કાચો નફો	1,37,130				
(6,53,000×30%)					
	8,32,130	15,000		8,32,130	15,000

સમજૂતી :

(1) શરૂઆતનો સ્ટોક

ધારો કે મૂળ કિંમત = 100

ચોપડે કિંમત = 90

$$\frac{\text{ચોપડે કિંમત}}{90} = \frac{\text{મૂળકિંમત}}{100}$$

90,000 = ?

$$\frac{90,000 \times 100}{90} = 1,00,000$$

(2) કાચા નફાનો દર = $\frac{\text{કાચો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$

$$2013 = \frac{1,05,000}{5,25,000} \times 100 = 20\%$$

$$2014 = \frac{1,32,000}{6,00,000} \times 100 = 22\%$$

$$2015 = \frac{1,15,500}{5,50,000} \times 100 = 21\%$$

(1,05,500 + 10,000 = 1,15,500)

$$\text{સરેરાશ દર} = \frac{20 + 22 + 21}{3} = 21\%$$

(3) જાગડ વેચાણની મૂળકિંમત

અહીં જાગડ વેચાણ પડતર કિંમત પર 50% નફો ચડાવીને વેચેલ છે જેથી તેની મૂળકિંમત નીચે મુજબ શોધવામાં આવશે.

ધારો કે મૂળકિંમત	= 100
(+) નફો	= 50
વેચાણ કિંમત	150
<u>વેચાણ કિંમત</u>	<u>મૂળકિંમત</u>
150	100
45,000	?

$$= \frac{45,000 \times 100}{150} = 30,000$$

દાવાની રકમની ગણતરી :

આગ લાગ્યા તારીખે આખરસ્ટોક	1,49,130
(-) બચાવેલ માલ	<u>9,130</u>
દાવાની રકમ	1,40,000

ઉદા-10

મેસર્સ શેઠ બ્રધર્સના કારખાનામાં તા. 31-7-16ના રોજ આગ લાગી હતી. આગમાં મોટા ભાગનો સ્ટોક બળી ગયો હતો. નીચેની માહિતી પરથી દાવાની રકમની ગણતરી કરો.

વિગત	2013	2014	2015	2016
શરૂઆતનો સ્ટોક	15,675	17,575	18,525	19,475
ખરીદી	3,65,625	3,77,175	4,25,220	2,75,000
વેચાણ	5,00,000	5,25,000	5,75,000	3,50,000
ખરીદી પરત	1,125	2,425	5,000	3,500
વેચાણ પરત	10,000	12,500	15,500	13,000
મજૂરી ખર્ચ	5,000	5,500	6,125	4,950
ધસારો	12,125	13,625	14,525	13,500

પેઢી સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન તેની મૂળ કિંમત કરતા 5% ઓછી કિંમતે કરે છે.

જવાબ :

આગના દાવાના હિસાબો (સ્ટોકની વીમા પોલિસી હેઠળ)

ઉધાર				વેપાર ખાતુ				જમા
વિગત	2013	2014	2015	વિગત	2013	2014	2015	
શરૂનો સ્ટોક	16,500	18,500	19,500	વેચાણબાદ				
ખરીદી બાદ				વેચાણ પરત	4,90,000	5,12,500	5,59,500	
ખરીદી પરત	3,64,500	3,74,750	4,20,210	આખર સ્ટોક	18,500	19,500	20,500	
મજૂરી	5,000	5,500	6,000					
કાચો નફો (?)	1,22,500	1,33,250	1,34,280					
	5,08,500	5,32,000	5,80,000		5,08,500	5,32,000	5,80,000	

સમજૂતી :

(1) શરૂઆતના સ્ટોકની ગણતરી :

ધારો કે મૂળ કિંમત = 100

ચોપડે કિંમત = 95

$$\frac{\text{ચોપડે કિંમત}}{95} = \frac{\text{મૂળકિંમત}}{100}$$

$$15675 = ?$$

$$2013 = \frac{15,675 \times 100}{95} = 16,500$$

$$2014 = \frac{17,575 \times 100}{95} = 18,500$$

$$2015 = \frac{18,525 \times 100}{95} = 19,500$$

$$2016 = \frac{19,475 \times 100}{95} = 20,500$$

(2) કાચા નફાનો દર = $\frac{\text{કાચો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$

$$2013 = \frac{1,22,500}{4,90,000} \times 100 = 25\%$$

$$2014 = \frac{1,33,250}{5,12,500} \times 100 = 26\%$$

$$2015 = \frac{1,34,280}{5,59,500} \times 100 = 24\%$$

$$\text{સરેરાશ દર} = \frac{25 + 26 + 24}{3} = 25\%$$

કાચુ વેપાર ખાતુ

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂઆતનો સ્ટોક	20,500	વેચાણ	3,50,000
ખરીદી 2,75,000		વેચાણ પરત-	13,000
ખરીદી પરત - 3,500	2,71,500	આખર સ્ટોક (?)	43,750
મજૂરી	4,500		
કાચો નફો	84,250		
(3,37,000 × 25 %)			
	3,80,750		3,80,750

આગ લાગ્યા તારીખે આખરસ્ટોકની કિંમત રૂ. 43,750.

(6) સૈદ્ધાંતિક અને હેતુલક્ષી પ્રશ્નો

(I) સૈદ્ધાંતિક પ્રશ્નો

- (1) સરેરાશ કલમ (ક્લોઝ)નો અર્થ ઉદાહરણ આપી સમજાવો.
- (2) ટૂંકનોંધ લખો : સરેરાશ કલમ

(II) હેતુલક્ષી પ્રશ્નો

- (1) પારિભાષિક શબ્દોની સમજૂતી આપો.
 - સરેરાશ કલમ
 - સરેરાશ સ્ટોક

(2) ખાલી જગ્યા પૂરો.

- (1) વીમા પોલિસીમાં સરેરાશ કલમનો સમાવેશ ને નિરુત્સાહ કરે છે.
- (2) સ્ટોકના નુકશાનના દાવાની રકમ નક્કી કરવા માટે આગ લાગ્યા તારીખે સ્ટોકની રકમ અને વચ્ચેનો તફાવત ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.
- (3) આગનો વીમો ને રક્ષણ આપે છે.
- (4) શરૂઆતનો સ્ટોક રૂ. 13,500, ખરીદી રૂ. 82,500, વેચાણ રૂ. 1,20,000, બચાવેલ માલ રૂ. 1,260 અને કાચા નફાનો દર પડતર ઉપર 50% હોય તો આગથી બળી ગયેલ માલની કિંમત રૂ. થશે.
- (5) છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી કાચા નફાનો દર અનુક્રમે 10%, 12% અને 16% છે તો આગ લાગ્યાના વર્ષે કાચા નફાનો દર ટકા થશે.
- (6) છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી કાચા નફાનો દર અનુક્રમે 11%, 10% અને 12% હોય તો આગ લાગ્યાના વર્ષે કાચા નફાનો દર ટકા થશે.

જવાબ

- (1) અલ્પવીમો (2) બચાવેલ માલ (3) વાસ્તવિક મિલકત (4) રૂ. 1,440 (5) 27.33% (6) 11%

(7) વ્યવહારિક પ્રશ્નો

પ્ર.1 મેસર્સ પટેલ એન્ડ પટેલ બ્રધર્સના ગોડાઉનમાં તા. 25-6-16ના રોજ આગ લાગી. આગમાં મોટા ભાગનો માલ બળી ગયો હતો. પરંતુ રૂ. 1,120નો માલ બચી ગયેલ હતો. નીચેની માહિતી પરથી દાવાની રકમની ગણતરી કરો. પેઢીનું હિસાબી વર્ષ જાન્યુઆરીથી ડિસેમ્બર છે.

આગના દાવાના હિસાબો (સ્ટોકની વીમા પોલિસી હેઠળ)

- (1) તા. 1-1-16ના રોજ સ્ટોક રૂ. 55,000 હતો. આ સ્ટોક તેની મૂળકિંમત કરતા 10% વધુ કિંમતે દર્શાવેલ હતો.
- (2) તા. 1-1-16 થી તા. 25-6-16 સુધીની ચોખ્ખી ખરીદી રૂ. 1,50,000 છે.
- (3) તા. 1-1-16 થી તા. 25-6-16 સુધીનું ચોખ્ખું વેચાણ રૂ. 2,25,000 છે.
- (4) મજૂરી ખર્ચ રૂ. 15,000 છે. જેમાં યંત્ર ગોઠવવાની મજૂરીના રૂ. 1,500 સમાયેલાં છે.
- (5) માલિકે અંગત વપરાશ માટે રૂ. 1,000 નો માલ પેઢીમાંથી લીધેલ હતો. જેની ચોપડે નોંધ કરવાની બાકી છે.
- (6) પેઢીનો છેલ્લા ત્રણ વર્ષનો કાચા નફાનો દર અનુક્રમે 17%, 19% અને 18% છે.
- (7) પેઢીએ રૂ. 25,000ની વીમા પોલિસી લીધેલી છે.
- (8) આગ બુઝાવવાનો ખર્ચ રૂ.2,000 છે.

જવાબ :

આખર સ્ટોક રૂ. 28,000, સરેરાશ કલમ મુજબ દાવાની રકમ રૂ. 24,000, વીમા કંપની સમક્ષ રજૂ કરવાના દાવાની રકમ રૂ. 26,000, કાચા નફાનો દર 18%)

પ્ર.2 મેસર્સ ગાંધી ટ્રેડર્સ ગોડાઉનમાં આગ લાગી. આ સમયે મોટાભાગના હિસાબી ચોપડાઓ બળી ગયેલ હતા. આગમાં રૂ. 2,500નો માલ બચાવી લીધેલ હતો. પેઢીએ રૂ. 1,00,000ની વીમા પોલિસી લીધેલી હતી. નીચેની માહિતી પરથી દાવાની રકમની ગણતરી કરો.

વિગત	રકમ રૂ.
તા.1-4-16ના રોજ સ્ટોક	55,000
તા. 31-3-16ના રોજ સ્ટોક	77,000
તા. 1-4-16 થી 31-3-17 સુધીની ખરીદી	3,25,000
તા. 1-4-16 થી તા. 31-3-17 સુધીનું વેચાણ	4,30,000
2016-17ના વર્ષ દરમિયાન આવક-માલ ગાડાભાડું	17500
તા. 1-4-17 થી તા. 25-10-17 સુધીની ખરીદી	1,50,000
તા. 1-4-17 થી તા. 25-10-17 સુધીનું વેચાણ	2,10,000

પેઢી સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન તેની મૂળકિંમત કરતા 10% વધુ કિંમતે કરે છે.

જવાબ :

દાવાની રકમ રૂ. 60,000, 2016-17ના વર્ષનો કાચો નફો રૂ 1,07,500, કાચા નફાનો દર 25%, આગ લાગ્યા તારીખે આખર સ્ટોક રૂ. 62,500)

પ્ર.3 મેસર્સ કલ્યાણ બ્રધર્સના ગોડાઉનમાં તા. 1-7-14 ના રોજ આગ લાગી, આગમાં મોટાભાગનો માલ બળી ગયેલ હતો. રૂ.2,500 નો માલ બચાવી લેવામાં આવ્યો હતો. નીચેની માહિતી પરથી દાવાની રકમની ગણતરી કરો.

વિગત	રકમ રૂ.
તા. 1-1-14ના રોજ સ્ટોક	17,000
તા. 1-1-14 થી 1-7-14 સુધીની ખરીદી	3,10,000
તા. 1-1-14 થી 1-7-14 સુધીનું વેચાણ	5,25,000
ખરીદ પરત	10,000
રેલ્વે નૂર	2,500

પેઢી સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન તેની મૂળકિંમત કરતાં 15% ઓછી કિંમતે કરે છે.

અન્ય વિગત

વર્ષ	ખરીદી	વેચાણ	કાચો નફો
2011	3,00,000	4,00,000	1,00,000
2012	4,25,000	6,00,000	1,32,000
2013	3,75,000	5,25,000	1,05,000

જવાબ :

દાવાની રકમ રૂ. 60,000, કાચા નફાનો દર અનુક્રમે 25%, 22%, 20% છે. આગ લાગ્યા તારીખે આખરસ્ટોક રૂ. 62,500)

પ્ર.4 મેસર્સ દવે ટ્રેડર્સના કારખાનામાં તા. 20-4-2012 ના રોજ આગ લાગી. આગમાં મોટા ભાગનો માલ બળી ગયેલ હતો. નીચેની માહિતી પરથી દાવાની રકમની ગણતરી કરો.

વિગત	રકમ રૂ.
તા. 1-1-12ના રોજ સ્ટોક	35,000
તા. 1-1-12 થી તા.20-4-12 સુધીની ખરીદી બાદ ખરીદી પરત	5,00,000
તા. 1-1-12થી તા. 20-4-12 સુધીનું વેચાણ બાદ વેચાણ પરત	6,50,000
આવક-માલ ગાડાભાડું	10,000
જાવક-માલ ગાડાભાડું	30,500
મજૂરી	25,750
જાહેરાત ખર્ચ	12,125

અન્ય માહિતી :

- (1) પેઢી દ્વારા સ્ટોક તેની મૂળકિંમત કરતા 20% ઓછી કિંમતે દર્શાવવામાં આવતો હતો.
- (2) રૂ. 25,000 ની ખરીદીનું એક બીલ ખોવાઈ ગયેલ હોવાથી ખરીદીમાં લખવાનું બાકી છે.
- (3) એક કારકૂનને તા.15-3-2012થી નોકરીએ રાખેલ હતો. ત્યારથી તે દરરોજ રૂ. 100 રોકડ વેચાણની ઉચાપત કરતો હતો. તા.20-4-2012ના રોજ તેને પેઢીમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવેલ હતો.
- (4) જાહેરાત તરીકે રૂ. 6,290 નો માલ ગ્રાહકો ને આપેલ હતો. જેની નોંધ કરવાની બાકી છે.
- (5) છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી વેચાણકિંમત ઉપર કાચા નફાનો દર નીચે મુજબ હતો.

વર્ષ	કાચા નફાનો દર
2,009	25%
2010	22%
2011	20%

(6) આગમાં રૂ. 5,000નો માલ બચાવી લીધેલ હતો અને પેઢીએ આગ બુઝાવવાનો ખર્ચ રૂ. 1,200 કરેલ હતો.

(7) મજૂરીની રકમમાં રૂ. 5,750 ની યંત્ર ગોઠવવાની મજૂરીના સમાયેલા છે.

જવાબ : દાવાની રકમ રૂ. 8,62,00, કાચા નફાનો દર 20% કાચો નફો 1,30,740, આગ લાગ્યા તારીખે આખર સ્ટોક રૂ. 90,000 રોકડ વેચાણની ઉચાપત રૂ. 3,700)

આગના દાવાના હિસાબો (સ્ટોકની વીમા પોલિસી હેઠળ)

પ્ર.5 મહેતા બ્રધર્સના કારખાનામાં તા. 31-1-17ના રોજ આગ લાગી કારખાનામાં મોટા ભાગનો માલ બળી ગયો હતો. નીચેની માહિતી ઉપરથી દાવાની રકમની ગણતરી કરો.

- (1) તા. 1-1-17ના રોજ સ્ટોકની કિંમત રૂ. 65,000 હતી
- (2) તા. 1-1-17થી તા. 31-1-17 સુધીની ખરીદી રૂ. 1,60,000 હતી. જેમાં રૂ. 10,000નો માલ તા. 12-2-17ના રોજ મળ્યો હતો. આ ઉપરાંત ખરીદીમાં કેટલાક અસામાન્ય માલની ખરીદી સમાયેલ હતી.
- (3) તા. 1-1-17 થી તા. 31-1-17 સુધીનું વેચાણ રૂ. 2,25,000 હતું જે પૈકી રૂ. 10,000નો જાગડ વેચાણનો તેમાં સમાવેશ થયેલો છે. આ જાગડ વેચાણમાંથી 50% માલ માટે તા. 31-1-17 સુધીમાં ગ્રાહક પાસેથી કોઈ સૂચના પેઢીને મળેલ નથી.
- (4) રૂ. 5,000નો માલ ખામીવાળો હતો જેની કિંમત રૂ. 4,000 આંકવામાં આવી હતી. આ માલનો સમાવેશ તા. 1-1-17ના રોજ સ્ટોકમાં થયેલ હતો.
- (5) તા. 31-1-17ના રોજ આડતિયાં પાસે વેચાયા વિનાનો માલ પડી રહેલ હતો. જેની કિંમત રૂ. 6,000 છે. જે આડતિયાને તા. 15-1-17ના રોજ મોકલેલ હતો.
- (6) બધો જ નુકશાનીવાળો માલ (ખામીવાળો માલ) રૂ. 3,000 માં વેચેલ હતો. જેનો સમાવેશ ઉપર નોંધેલ (3) માં વેચાણમાં થયેલ છે. આ માલ પડતર કિંમત ઉપર 50% ખોટ ખાઈને વેચેલ હતો.
- (7) છેલ્લા ત્રણ વર્ષની વેચેલ માલની પડતર અને કાચા નફાની વિગતો નીચે મુજબ છે :

વર્ષ	વેચેલ માલની પડતર	કાચો નફો
2014	1,20,000	30,000
2015	1,84,500	40,500
2016	2,10,600	59,400

જવાબ : દાવાની રકમ રૂ. 26,000, કાચો નફો રૂ. 44,000, કાચા નફાનો દર 20% ખામીવાળા માલની કાચી ખોટ રૂ. 3,000 અહીં સામાન્ય અને અસામાન્ય માલના ખાનાવાળું વેપાર ખાતું બનાવવામાં આવશે.)

પ્ર.6 મેસર્સ પાંચાણી ટ્રેડર્સના કારખાનામાં તા. 20-12-17 ના રોજ આગ લાગી મોટા ભાગનો માલ આગમાં બળી ગયો હતો. નીચેની માહિતી પરથી દાવાની રકમની ગણતરી કરો.

વિગત	2014	2015	2016	2017
શરૂઆતનો સ્ટોક	31,350	35,150	37,050	38,950
ખરીદી	7,31,250	7,54,350	8,50,440	5,50,000
વેચાણ	10,00,000	10,50,000	11,50,000	7,00,000
ખરીદ પરત	2,250	4,850	10,000	7,000
વેચાણ પરત	20,000	25,000	31,000	26,000
મજૂરી ખર્ચ	10,000	11,000	12,250	9,900

પેઢી સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન તેની મૂળકિંમત કરતાં 5% ઓછી કિંમતે કરેલ છે.

(જવાબ : દાવાની રકમ 87,500, કાચા નફાનો દર અનુક્રમે 25%, 26% અને 24% છે. સરેરાશ કાચા નફાનો દર 25% છે. કાચો નફો અનુક્રમે 2,45,000, 2,66,500, 2,68,560 અને 1,68,500)

: રૂપરેખા :

- 5.1 પ્રસ્તાવના અને વ્યાખ્યા
- 5.2 આદર્શ મૂડી માળખાનાં લક્ષણો
- 5.3 મૂડી માળખાને અસર કરતાં પરિબળો
 - (અ) આંતરિક પરિબળો
 - (બ) બાહ્ય પરિબળો
- 5.4 મૂડી માળખાનાં પ્રકારો
- 5.4 મૂડી માળખાનું મહત્ત્વ
- 5.5 મૂડી માળખાનું મહત્ત્વ
- 5.6 ઈકિવિટી પરનાં વ્યાપારનો અર્થ અને તેનો ખ્યાલ
- 5.7 લિવરેજનો અર્થ અને પ્રકારો
 - (અ) કામગીરી લિવરેજ
 - (બ) નાણાકીય લિવરેજ
 - (ક) સંયુક્ત લિવરેજ
- સ્વાધ્યાય
 - ટૂંકા પ્રશ્નો
 - લાંબા પ્રશ્નો
 - બહુવિકલ્પીય પ્રશ્નો

5.1 પ્રસ્તાવના અને વ્યાખ્યા

કોઈ પણ ધંધાકીય એકમ માટે મૂડી એ અગત્યનું પરિબળ છે. ધંધો કરવા માટે કેટલી મૂડીની જરૂર છે? તે મૂડી કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવી? આવા પ્રશ્નો વિશે વિચારણા કરવી એ ખૂબ જરૂરી છે. મૂડીની પસંદગીની વિચારણામાં ભૂલ થાય, તો તે મૂડી માળખાને અતિ મૂડીકરણ કે અલ્પ મૂડીકરણના જોખમમાં મૂકી દે છે. જે એકમને નિષ્ક્રિયતા તરફ દોરી જાય છે. સામાન્ય રીતે ધંધાનો પ્રકાર કયો છે? તેના પર તેની મૂડીનો આધાર રહેલો છે.

મૂડી માળખાનો અર્થ :

- સરળ શબ્દોમાં મૂડી માળખું એટલે મૂડી મેળવવા માટે વિવિધ પ્રકારની જામીનગીરીઓ બહાર પાડી નાણાકીય ખાદ્ય પૂરી પાડવી.

શ્રી જહોન હમ્પટનના મતે

“મૂડી માળખું એ દેવુ અને માલિકીની જામીનગીરીઓનું બનેલું હોય છે. જે પેઢીની મિલકત માટે નાણાં પૂરા પાડે છે.”

શ્રી ગેસ્ટનબર્ગના મત પ્રમાણે

“મૂડી માળખું એ મૂડીકરણનું બંધારણ છે. જેમાં બહાર પાડવાની જામીનગીરીઓનો પ્રકાર અને કુલ મૂડીકરણમાં દરેક જામીનગીરીઓનું પ્રમાણ કેટલું તે દર્શાવવામાં આવે છે.”

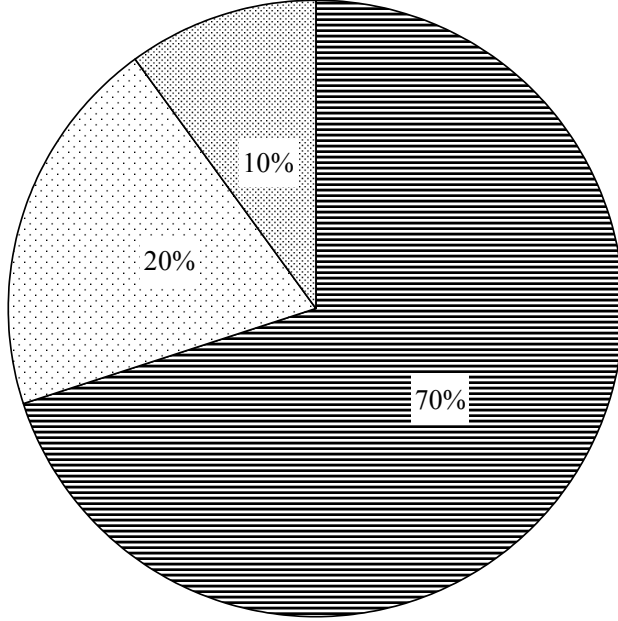
મૂડી માળખું (Capital Structure)

શ્રી હોગલેન્ડના મત પ્રમાણે

“કંપનીની નાણાંકીય યોજના (મૂડીમાળખું) એટલે તેના શેર અને નહીં ચૂંકવાયેલ બોન્ડના પ્રકાર.”

જો કંપનીની કુલ મૂડી 5,00,000 રૂ. હોય જેમાં ઓર્ડિનરી શેર, પ્રેફરન્સ શેર, ડિબેન્ચર કે બોન્ડ નીચે મુજબ હોઈ શકે.

■ ઓર્ડિનરી શેર □ ડિબેન્ચર કે બોન્ડ ■ પ્રે. શેર

ઓર્ડિનરી શેર	3,50,000
પ્રેફરન્સ શેર	50,000
ડિબેન્ચર	1,00,000
કુલ મૂડી	5,00,000

5.2 આદર્શ મૂડી માળખાનાં લક્ષણો

મૂડી માળખું એ દરેક ધંધા માટે જુદા જુદા પ્રકારનું હોઈ શકે. સામાન્ય રીતે નીચેના મુદ્દાઓને ધ્યાનમાં લઈને મૂડી માળખાની રચના કરવી જોઈએ.

- (1) હેતુલક્ષી
- (2) સરળ
- (3) કરકસરયુક્ત
- (4) રોકાણકારો માટે આકર્ષક
- (5) પરિવર્તનશીલ
- (6) સદ્ધરતા
- (7) રક્ષણાત્મક
- (8) મૂડીપડતર
- (9) તરલતા
- (10) સમતોલ

(1) હેતુલક્ષી :

મૂડી માળખું કંપનીના હેતુઓને ધ્યાનમાં રાખીને તૈયાર થવું જોઈએ. એકમના હેતુઓ જેટલા સ્પષ્ટ હશે તેટલું મૂડીમાળખું સરળ બનાવી શકાશે. મૂડી માળખું ફક્ત વર્તમાન હેતુઓને પૂર્ણ કરે તેવું જ નહીં પરંતુ ભવિષ્યના હેતુઓને પણ સિદ્ધ કરે તેવું હોવું જોઈએ. ઔદ્યોગિક એકમ અને વેપારી એકમના હેતુઓ અલગ અલગ હોવાથી બન્નેનું મૂડી માળખું અલગ અલગ બનેલું જોઈએ.

(2) સરળ :

ધંધાકીય એકમનું મૂડી માળખું સરળ અને દરેકને સમજી શકાય તેવું હોવું જોઈએ. સરળ મૂડી માળખું એટલે કે જેમાં માલિકીની મૂડી વધુ અને જામીનગીરીઓનું પ્રમાણ ઓછું હોય. સરળ મૂડીમાળખામાં જામીનગીરીઓના પ્રકાર ઓછા હોવાથી ભવિષ્યમાં નાણાંકીય જરૂરિયાત ઉદ્ભવતા નાણાં સરળતાથી મેળવી શકાય છે. વિવિધ પ્રકારની જામીનગીરીઓનું બનેલું મૂડી માળખું જટિલ બની જાય છે.

(3) કરકસરયુક્ત :

જે મૂડી માળખામાં નાણાંની જરૂરિયાત સમયે ઓછા ખર્ચે નાણાં પ્રાપ્ત થાય. તેવા મૂડી માળખાને કરકસરયુક્ત માળખું કહેવાય. ધંધાની આવક મુજબ મૂડી માળખું નક્કી કરવું જોઈએ. ડિબેન્ચર અને પ્રેફરન્સ શેર ચૂકવણીનો દર નક્કી હોય છે. જ્યારે ઈક્વિટી શેરના ડિવિડન્ડનો દર નક્કી હોતો નથી. ધંધાની આવક વધુ હોય ત્યારે ડિબેન્ચર બહાર પાડીને મૂડી મેળવવી હિતાવહ છે અને આવક ઓછી હોય તો ઈક્વિટી શેર બહાર પાડી નાણાં મળવા વધુ હિતાવહ છે.

(4) રોકાણકારો માટે આકર્ષક :

મૂડીમાળખું રોકાણકારોને આકર્ષિત કરે તેવું હોવું જોઈએ. રોકાણકારોના રોકાણની સલામતી વધે તેવું આકર્ષક હોવું જોઈએ. મૂડીમાળખામાં જોખમનું પ્રમાણ, મૂડીના પ્રમાણ કરતા ઓછું હોવું જોઈએ. ડિબેન્ચર અને પ્રેફરન્સ શેરને ઈક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર કરવાની યોજના હોવી જોઈએ.

(5) પરિવર્તનશીલ :

આદર્શ મૂડીમાળખું સમય અને સંજોગો અનુસાર પરિવર્તિત થઈ શકે તેવું હોવું જોઈએ. મૂડીમાળખું ભવિષ્યને ધ્યાનમાં રાખીને નાણાંકીય જરૂરિયાતોને સરળતાથી સંતોષી શકે તેવું પરિવર્તનશીલ હોવું જોઈએ. મૂડીમાં ઘટાડો કરવા માટે ડિબેન્ચર અને રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેરનો સમાવેશ કરવો જોઈએ. તેજ અને મંદીના સમયમાં મૂડીમાં વધારો કે ઘટાડો કરી શકાય તેવું આદર્શ મૂડીમાળખું હોવું જોઈએ.

(6) સદ્વરતા :

આદર્શ મૂડીમાળખું તેને કહેવાય જે ધંધાની સદ્વરતામાં વધારો કરે. મૂડી માળખું એવી રીતે બનેલું હોવું જોઈએ કે જેમાં માલિકી ભંડોળ અને ઉછીના ભંડોળ વચ્ચે પ્રમાણ જાળવી શકાય અને ઉછીના ભંડોળના વ્યાજની ચૂકવણી સરળતાથી કરી શકાય. તે ધંધા માટે બોજા રૂપ ન લાગવું જોઈએ. વ્યાજની દૃષ્ટિએ કે કરવેરાની દૃષ્ટિએ બોજો ઓછો હોય તેવી જામીનગીરીઓ મેળવી ધંધાની સદ્વરતામાં વધારો કરી શકાય છે.

(7) રક્ષણાત્મક :

ધંધામાં આવનારી જુદી-જુદી પરિસ્થિતિઓ જેવી કે તેજ, મંદી, હરિફાઈ, ટેકનોલોજીમાં ફેરફાર વગેરે જેવી બાબતોનો સામનો સરળતાથી કરી શકાય તેવી પરિસ્થિતિના અનુસંધાનમાં મૂડી માળખું તૈયાર કરેલું હોવું જોઈએ. દરેક ધંધામાં ચડતી-પડતીના કમમાંથી પસાર થવું પડતું હોય છે. આવી કટોકટીના સમયમાં મૂડી માળખામાં ફેરફાર કરી ધંધાનું રક્ષણ કરી શકાય તેવું રક્ષણાત્મક માળખું હોવું જોઈએ.

(8) મૂડી પડતર :

ધંધાકીય એકમ પોતાની નાણાંકીય જરૂરિયાતો સંતોષવા વિવિધ પ્રકારની જામીનગીરીઓ બહાર પાડે છે. આ પૈકી જે જામીનગીરી ઓછા ખર્ચે બહાર પાડી શકાતી હોય, જેમાં નાણાં મેળવવાનો ખર્ચ ઓછો આવતો હોય. તેવી મૂડી મેળવવી જોઈએ કે જેથી મૂડી પડતર ઓછી આવે. જુદી જુદી મૂડીના પ્રાપ્તિસ્થાનોનો સમન્વય કરી ઓછી મૂડી પડતર આવે તેવા આદર્શ મૂડી માળખાની રચના કરવી જોઈએ.

(9) તરલતા :

આદર્શ મૂડી માળખામાં તરલતા ખૂબ મહત્વની છે. જેમ જેમ ધંધાની નાણાંકીય જવાબદારી ઊભી થાય તેમ તેમ આ જવાબદારી સરળતાથી ચૂકવી શકાય તેવી રોકડ તરલતા હોય તે પ્રકારનું મૂડીમાળખું રચવું જોઈએ. ઘણીવાર એવું પણ બને છે કે ધંધાકીય એકમ પાસે પૂરતા પ્રમાણમાં મિલકત હોવા છતાં નાણાંકીય અછત ઊભી થાય છે. જેને કારણે ધંધો નિષ્ફળ જાય તેવા સંજોગો ઊભા થાય છે. કંપનીના મૂડીમાળખાની તરલતા અંગે ચોક્કસ ટકાવારી તો ન દર્શાવી શકાય પરંતુ કંપનીની પોતાની પરિસ્થિતિ અનુસાર તે અંગેનો નિર્ણય લેવાનો હોય છે.

(10) સમતોલ (સમતુલા) :

મૂડી માળખું સામાન્ય રીતે માલિકીની મૂડી અને ઉછીની મૂડી એમ બે પ્રકારની જામીનગીરીઓનું બનેલું હોય છે. જેમાં ઈક્વિટી શેર, પ્રેફરન્સ શેર, ડિબેન્યર, બોન્ડ્સ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. જેનું પ્રમાણ ધંધાનું કદ, પ્રકાર અને નાણાંકીય જરૂરિયાતના પ્રમાણમાં સમતોલ રાખવી જોઈએ.

5.3 મૂડી માળખાને અસર કરતાં પરિબળો

મૂડી માળખાના ઘડતર સમયે અનેક પરિબળોનો વિચાર કરવો પડે છે. આદર્શ મૂડીમાળખામાં બે પરિબળોનો સમાવેશ થાય છે.

(અ) આંતરિક પરિબળો

(બ) બાહ્ય પરિબળો

મૂડી માળખાને અસર કરતાં પરિબળો

આંતરિક પરિબળો

- (1) ધંધાનો પ્રકાર
- (2) ધંધાનું કદ
- (3) ભાવિ જરૂરિયાત
- (4) ધંધામાં જોખમનું પ્રમાણ
- (5) ધંધાનો હેતુ
- (6) નાણાંકીય જરૂરિયાત
- (7) મિલકતનું સ્વરૂપ

બાહ્ય પરિબળો

- (1) બજારની પરિસ્થિતિ
- (2) વ્યાજનો દર
- (3) કરવેરાનું માળખું
- (4) રોકાણકારોનું વલણ
- (5) નાણાંકીય સંસ્થાઓની નીતિ
- (6) કાનૂની અંકુશો

(અ) આંતરિક પરિબળો : ધંધાકીય મૂડીમાળખામાં આંતરિક પરિબળોમાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

(1) ધંધાનો પ્રકાર :

જુદા જુદા પ્રકારના ધંધાનું મૂડી માળખું જુદા-જુદા પ્રકારનું હોય છે. ધંધાના પ્રકારોમાં ઓછા જોખમવાળા, વધુ જોખમવાળા, મોજશોખની પેદાશવાળા, પ્રાથમિક જરૂરિયાતની પેદાશ વાળા, ઈજારાયુક્ત ઉત્પાદન, હરિફાઈ યુક્ત ઉત્પાદન વગેરે પ્રકારના ધંધાઓમાં મૂડી માળખું અલગ અલગ પ્રકારનું જોવા મળે છે.

મૂડી માળખામાં ઈક્વિટી શેર જેવી જામીનગીરીઓનું જોખમનું પ્રમાણ વધારે હોય છે. જે ધંધાની કમાણી નિશ્ચિત હોય તેમણે સ્થિર વળતર ચૂકવી શકાય તેવા પ્રેફરન્સ શેર કે ડિબેન્યર જેવી જામીનગીરીઓ બહાર પાડી શકાય.

(2) ધંધાનું કદ :

દરેક ધંધામાં મૂડી માળખાની જરૂરિયાત ધંધાના કદ પ્રમાણે વધારે કે ઓછા પ્રમાણમાં રહે છે. નાના કદના ધંધામાં મોટા ભાગે ઈક્વિટી શેર (માલિકીની મૂડી) દ્વારા મૂડી મેળવી શકાય જ્યારે મોટા કદના ધંધામાં વિવિધ પ્રકારની જામીનગીરીઓનો ઉપયોગ કરી મૂડી માળખું તૈયાર કરી શકાય.

(3) ભાવિ જરૂરિયાત :

ધંધાકીય એકમની ભવિષ્યની નાણાંકીય જરૂરિયાતોને લક્ષમાં રાખીને મૂડીમાળખાની રચના કરી શકાય છે. ધંધાની પ્રગતિ માટે જુદી જુદી વિકાસ યોજનાઓ માટે કેવા પ્રકારની જામીનગીરીઓની જરૂર પડશે. તે બાબતેને ધ્યાનમાં રાખીને મૂડી માળખું તૈયાર કરવામાં

આવે છે. ભવિષ્યમાં વધારે મૂડીની જરૂરિયાત ઉદ્ભવે તો કયા પ્રકારની જામીનગીરીઓમાંથી ઝડપથી મૂડી મેળવી શકાશે તેનો અંદાજ પણ મૂડી માળખામાં કરવામાં આવે છે.

(4) ધંધામાં જોખમનું પ્રમાણ :

ધંધામાં જોખમનું પ્રમાણ કેટલું છે? તે પરથી ધંધાની જામીનગીરીઓનો ખ્યાલ આવે છે. જો ધંધામાં જોખમનું પ્રમાણ વધારે હોય તો ઈક્વિટી શેર દ્વારા નાણાં મેળવી શકાય અને જો ધંધામાં જોખમનું પ્રમાણ ઓછું હોય ત્યારે પ્રેફરન્સ શેર કે ડિબેન્ચર બહાર પાડીને નાણાં મેળવી શકાય. મોજ-શોખની ચીજવસ્તુ બનાવતી કંપનીમાં જોખમ વધુ હોય છે જેથી આવી કંપનીમાં માલિકીની મૂડી રાખવી વધુ હિતાવહ છે.

(5) ધંધાનો હેતુ :

ધંધાકીય એકમમાં ધંધાના હેતુને અનુરૂપ ધંધાનું મૂડીમાળખું તૈયાર થાય છે ધંધાની ભવિષ્યની યોજનાઓ, ધંધાનો મુખ્ય ધ્યેય, લાંબાગાળાની યોજનાઓ, શેર હોલ્ડરોનો વળતરનો દર, ભવિષ્ય માટે રાખવામાં આવતી અનામતો, જોગવાઈઓ વગેરેને ધ્યાનમાં રાખીને મૂડીમાળખું તૈયાર કરવામાં આવે છે.

(6) નાણાંકીય જરૂરિયાત :

ધંધાકીય એકમને મૂડીમાળખામાં કયા પ્રકારની જામીનગીરીઓ રાખવી તે નક્કી કરતા પહેલા નાણાંકીય જરૂરિયાત કયા પ્રકારની છે? તે નક્કી કરવું જરૂરી છે. જો ધંધાની જરૂરિયાત લાંબાગાળાની હોય તો ઈક્વિટી શેર, પ્રેફરન્સ શેર કે ડિબેન્ચર બહાર પાડીને નાણાં મેળવી શકાય જ્યારે ધંધાકીય એકમની જરૂરિયાત ટૂંકા ગાળાની હોય તો ટૂંકા ગાળાની લોન, કેશક્રેડિટ, બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ દ્વારા નાણાં મેળવી શકાય. આ રીતે નાણાંની જરૂરિયાત મુજબનું મૂડી માળખું તૈયાર કરી શકાય.

(7) મિલકતનું સ્વરૂપ :

ધંધાની કાયમી મિલકત અને ચાલુ મિલકતનું પ્રમાણ કેવું છે? તેની અસર પણ મૂડી માળખાને થાય છે. જે એકમ પાસે કાયમી મિલકતનું પ્રમાણ વધુ હોય તો તેને તારણ પર મૂકી ડિબેન્ચર દ્વારા નાણાં મેળવી શકાય. પરંતુ જો એકમમાં ચાલુ મિલકતનું પ્રમાણ વધારે હોય તો મૂડી માળખામાં ડિબેન્ચરમાં બદલે ઈક્વિટી શેરનો સમાવેશ કરી શકાય.

(બ) બાહ્ય પરિબળો :

બાહ્ય પરિબળો એટલે એવા પરિબળો કે જેના પર ધંધાકીય એકમનો અંકુશ હોતો નથી. જેને નીચે મુજબ દર્શાવેલ છે.

(1) બજારની પરિસ્થિતિ :

નાણાં પ્રાપ્ત કરવા બજારની સ્થિતિ ખૂબ અગત્યનું પરિબળ છે. બજારમાં બે પ્રકારની પરિસ્થિતિ જોવા મળે છે. 'તેજી' અને 'મંદી'. તેજીના સમયમાં શેરના ભાવ વધુ હોય છે. તેમજ ધંધાની કમાણી વધુ હોય છે. ત્યારે રોકાણકારો શેરમાં રોકાણ કરવા ઉત્સુક હોય છે. જ્યારે મંદીના સમયમાં પરિસ્થિતિ તેનાથી ઉલ્ટી જોવા મળે છે. માટે ત્યારે પ્રેફરન્સ શેર કે ડિબેન્ચર દ્વારા નાણાં મેળવી શકાય છે.

(2) વ્યાજનો દર :

વ્યાજનો દર મૂડીમાળખું નક્કી કરવા માટે ખૂબ અગત્યનું પરિબળ છે. જો વ્યાજનો દર નીચો હોય તો ધંધાકીય એકમમાં માલિકીની મૂડી (ઈક્વિટી શેર) ના બદલે ઉછીની મૂડી (ડિબેન્ચર અને લોન)નું પ્રમાણ વધુ રાખી મૂડી માળખુ રચી શકાય. પરંતુ જો વ્યાજનો દર વધુ હોય તો ઉછીના ભંડોળ લેવાને બદલે ધંધામાં ઈક્વિટી શેરનું પ્રમાણ વધારે રાખી શકાય.

(3) કરવેરાનું માળખું :

કરવેરા કયા પ્રકારની જામીનગીરી પર છે. તેની અસર મૂડી માળખા પર થાય છે. ડિબેન્ચર પર ચૂકવેલ વ્યાજ કંપનીની આવકની ગણતરી માટે ખર્ચ તરીકે મજરે મળે છે. જ્યારે ડિવિડન્ડ એ નફાની ફાળવણી તરીકે ગણવામાં આવે છે. જેથી તે ખર્ચ તરીકે મજરે મળતું નથી. ભારતમાં કરવેરાનો દર ઊંચો હોવાથી ડિબેન્ચર કે જાહેર થાપણો દ્વારા મૂડી મેળવવાનું વલણ વધુ હોય છે.

(4) રોકાણકારોનું વલણ :

દરેક રોકાણકારનું વલણ અલગ અલગ હોય છે. અમુક રોકાણકાર વધુ જોખમે વધુ નફાનો આગ્રહ રાખતા હોય છે. અમુક રોકાણકારો ઓછા જોખમે નિશ્ચિત વળતરની અપેક્ષા રાખતાં હોય છે. તેવા રોકાણકાર માટે ડિબેન્ચર જેવી જામીનગીરી બહાર પાડવામાં આવે છે. જ્યારે જોખમ ઉઠાવવા વાળા રોકાણકારો માટે ઈક્વિટી શેર બહાર પાડી શકાય છે. આ રીતે રોકાણકારોને આકર્ષી નાણાં મેળવી શકાય છે.

(5) નાણાંકીય સંસ્થાઓની નીતિ :

બજારમાંથી નાણાં મેળવવા માટે નાણાંકીય સંસ્થાઓ પણ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. જ્યારે નાણાંકીય સંસ્થાઓ પાસેથી ઓછા વ્યાજ દરથી નાણાં પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ હોય અથવા મિલકતને ગીરવે મૂકવા સિવાય ઓછા દરે નાણાં પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ હોય ત્યારે ડિબેન્ચર, બોન્ડ્સ કે ઈક્વિટી શેરનું પ્રમાણ ઘટાડી શકાય છે.

(6) કાનૂની અંકુશો :

દરેક ધંધાકીય એકમને સરકારના માળખામાં રહીને ધંધો કરવાનો હોય છે. દરેક દેશમાં નિયમો અલગ અલગ હોય છે. મૂડી માળખામાં ડિબેન્ચર કે પ્રેફરન્સ શેરનું પ્રમાણ વધારવા માટે સરકારે નિયત કરેલ માલિકીની મૂડી અને ઊછીની મૂડીનું પ્રમાણ જળવાઈ રહેવું જોઈએ.

5.4 મૂડી માળખાનાં પ્રકારો

પ્રસ્તાવના :

દરેક ધંધાકીય એકમે પોતાના મૂડીમાળખાને આદર્શ બનાવવા યોગ્ય પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. આદર્શ મૂડીમાળખાની રચનાનાં પરિણામે ધંધાકીય એકમ અલ્પમૂડીકરણ અથવા અતિમૂડીકરણની અસરોથી બચી શકે છે. જો ધંધાકીય એકમનું મૂડીમાળખું અયોગ્ય ઢબે રચાયું હશે. તો ધંધાને નુકશાન થવાની શક્યતા ઉદ્ભવે છે. આ કારણોસર ધંધાકીય એકમે પોતાના આદર્શ મૂડીમાળખાની રચના કરતા પહેલાં દરેક પ્રકારના મૂડી માળખાની વિચારણા કરવી હિતાવહ ગણાય.

મૂડીમાળખાનાં પ્રકારો :

મૂડી માળખામાં સમાવિષ્ટ થતી વિવિધ જામીનગીરીઓને આધારે મૂડીમાળખાના નીચે મુજબ વિવિધ પ્રકારો પાડી શકાય છે.

5.4.1 ફક્ત ઈક્વિટી શેર ધરાવતું મૂડીમાળખું :

આ પ્રકારના મૂડી માળખામાં કંપની માત્ર ઈક્વિટી શેર દ્વારા નાણાં પ્રાપ્ત કરે છે. અન્ય પ્રકારી જામીનગીરીઓ જેવી કે પ્રેફરન્સ શેર, ડિબેન્ચર દ્વારા નાણાં પ્રાપ્ત કરવામાં આવતા નથી. પરંતુ ટૂંકા ગાળા કે મધ્યમ ગાળા માટે ઉદ્ભવતી નાણાંકીય જરૂરિયાત પૂર્ણ કરવા નાણાંકીય સંસ્થાઓ પાસેથી ઊછીના નાણાં મેળવવામાં આવે છે. જે ધંધામાં જોખમનું પ્રમાણ વધારે અને આવકની અનિશ્ચિતતા હોય ત્યાં આ પ્રકારના મૂડી માળખાને અપનાવવામાં આવે છે.

ફાયદા :

- (1) આ મૂડીમાળખાથી કંપની પર નિશ્ચિત વળતરનો કોઈ બોજ પડતો નથી.
- (2) આ મૂડીમાળખું એકદમ સરળ છે.
- (3) આ મૂડીમાળખા માટે કંપનીએ કોઈ મિલકતતારણમાં આપવાની હોતી નથી તેથી કંપનીની મિલકત બોજામુક્ત રહે છે.
- (4) કંપની ભવિષ્યમાં નવા શેર કે હકના શેર દ્વારા મૂડી પ્રાપ્ત કરી શકે છે.
- (5) આ મૂડીમાળખામાં ડિવિડન્ડ નીતિ નક્કી કરવામાં સંચાલકો સ્વતંત્ર રહે છે.
- (6) આ કાયમી પ્રકારની માલિકીની મૂડી હોવાથી નાણાં પરત અંગે કોઈ જોગવાઈ કરવી પડતી નથી.

મર્યાદા :

- (1) આ પ્રકારના મૂડીમાળખાને પરિણામે ઈક્વિટી પરના વેપારનો લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી.
- (2) આ પ્રકારનું મૂડી માળખું પ્રમાણમાં ખર્ચાળ છે.
- (3) ફક્ત ઈક્વિટી શેર મૂડીમાળખું ધરાવતી કંપનીનાં નબળાં આર્થિક વર્ષોમાં શેરના ભાવ નીચા જાય છે અને આવા શેર શેર બજારમાં વેચવા મુશ્કેલ બને છે.
- (4) ઈક્વિટી શેરના ભાવોમાં વધુ પ્રમાણમાં વધઘટ હોવાથી સટ્ટો થતો જોવા મળે છે.
- (5) ભવિષ્યના વિકાસના સમયે નવી મૂડી બહાર પાડતા વધારાના નવા ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરને વધારો થતો હોવાથી સંચાલનમાં દખલગીરી વધી જતી હોય છે.
- (6) વધારાની મૂડી મેળવવા માટે જૂના શેરહોલ્ડરોની મંજૂરી મેળવવાની હોય છે. જે જૂના શેરહોલ્ડરો આવી મંજૂરી ન આપે તો કંપનીના ભવિષ્યના વિકાસ પર વિરુદ્ધ અસર થાય છે.
- (7) આ પ્રકારનું મૂડીમાળખું ઘણી વખત અતિમૂડીકરણ તરફ લઈ જાય છે.

5.4.2 ઈક્વિટી શેર અને પ્રેફરન્સ શેરનું મૂડી માળખું :

આ પ્રકારના મૂડીમાળખામાં ઈક્વિટી શેરની સાથે પ્રેફરન્સ શેર દ્વારા મૂડી પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. જોખમ ખેડનાર વ્યક્તિઓ ઈક્વિટી શેરમાં રોકાણ કરે છે જ્યારે નિયત આવક મેળવવા ઈચ્છતી વ્યક્તિઓ પ્રેફરન્સ શેરમાં રોકાણ કરવાની ઈચ્છા રાખે છે. કંપની બંને પ્રકારનાં રોકાણકારોને આ મૂડીમાળખા દ્વારા આકર્ષી શકે છે. જે કંપની નાણાંકીય રીતે સદ્ધર હોય તેવી કંપની આ મૂડીમાળખાને અપનાવે છે.

ફાયદા :

- (1) આ મૂડી માળખાથી અતિમૂડીકરણની સમસ્યાનો ઉકેલ મેળવી શકાય છે.
- (2) આ મૂડીમાળખા દ્વારા વધુ જોખમ ઉઠાવનારા અને ઓછું જોખમ ઉઠાવનારા બંને પ્રકારના રોકાણકારોને આકર્ષી શકાય છે.
- (3) કંપની પોતાના પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને નિશ્ચિત વળતર ચૂકવ્યા બાદ ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોને વધારે વળતર આપી શકે છે.
- (4) પ્રેફરન્સ શેર બહાર પાડીને સંચાલનમાં દખલગીરી અટકાવી શકાય છે.
- (5) રીડિમેબલ પ્રકારના પ્રેફરન્સ શેર સરળતાથી પરત કરીને નાણાંકીય બોજ હળવો કરી શકાય છે.
- (6) આ મૂડીમાળખામાં સરળતાથી પરિવર્તન લાવી શકાય છે.
- (7) કંપની પ્રેફરન્સ શેર બહાર પાડીને ઈક્વિટીનાં વેપારનો ફાયદો મેળવી શકે છે.

મૂડી માળખું (Capital Structure)

મર્યાદા :

- (1) જો કમ્પ્યુલેટિવ પ્રકારનાં પ્રેફરન્સ શેર હોય તો ડિવિડન્ડનો બોજ ચાલુ રહે છે.
- (2) પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને કારણે અમુક હક અને અધિકારથી સંચાલનમાં દખલગીરી ઊભી થવાની શક્યતા રહે છે.
- (3) પ્રેફરન્સ શેરના ઉપયોગથી ઈક્વિટી પરના વેપારનો વધારે લાભ મળતો નથી.
- (4) સામાન્ય રીતે ડિબેન્ચર કરતાં પ્રેફરન્સ શેર દ્વારા મૂડી મેળવવાનો ખર્ચ વધુ આવે છે.

5.4.3 ઈક્વિટી શેર અને ડિબેન્ચર શેરનું માળખું :

કંપનીની કમાણી નિશ્ચિત હોય, જોખમનું પ્રમાણ વધુ હોય અને કંપની વ્યાજનો બોજ સહન કરી શકે તે પ્રકારની કંપનીઓ પોતાના મૂડીમાળખામાં ઈક્વિટી શેરની સાથે ડિબેન્ચર્સનો પણ સમાવેશ કરે છે. આ પ્રકારનું મૂડીમાળખું વર્તમાન સમયમાં પ્રચલિત થયું છે.

ફાયદા :

- (1) ડિબેન્ચરના વ્યાજનો દર, પ્રેફરન્સ શેરનો ડિવિડન્ડના દર કરતા નીચો હોવાથી નાણાંકીય વ્યાજ બોજ ઘટે છે.
- (2) આવા મૂડીમાળખા દ્વારા કંપની ઈક્વિટી પરનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.
- (3) ડિબેન્ચરનું વ્યાજ ધંધાના ખર્ચ તરીકે બાદ મળતું હોવાથી કરવેરામાં રાહત થાય છે.
- (4) ડિબેન્ચર હોલ્ડરો એ કંપની માટે લેણદારો હોવાથી કંપનીના સંચાલનમાં જરા પણ દખલગીરી કરી શકતા નથી.
- (5) મર્યાદિત સમય માટે મૂડીની જરૂર હોય ત્યારે ડિબેન્ચર દ્વારા મૂડી પ્રાપ્ત કરવી એ ઉત્તમ માર્ગ છે.
- (6) નિયત આવક મેળવવાની ઈચ્છા રાખનારા રોકાણકારો ડિબેન્ચરમાં રોકાણ કરી શકે છે.
- (7) આ પ્રકારનું મૂડીમાળખું સરળ અને પરિવર્તનશીલ હોય છે.

મર્યાદા :

- (1) કંપનીની ભવિષ્યમાં દેવું કરવાની શક્તિમાં ઘટાડો થાય છે.
- (2) ડિબેન્ચર ઊછીનાં નાણાં હોવાથી નિશ્ચિત વ્યાજનો બોજ સહન કરવો પડે છે.
- (3) ડિબેન્ચર દેવું હોવાથી કંપનીની બધી મિલકત પર ડિબેન્ચર હોલ્ડર્સનો પ્રથમ અધિકાર હોય છે.

5.4.4 ઈક્વિટી શેર, પ્રેફરન્સ અને ડિબેન્ચર્સ શેરનું મૂડી માળખું :

વધુ પ્રમાણમાં મૂડીની જરૂરિયાતવાળી કંપનીઓ દરેક પ્રકારની જામીનગીરીઓ બહાર પાડીને મૂડી પ્રાપ્ત કરે છે. ભારતમાં આ પ્રકારનું મૂડીમાળખું મોટી કંપનીઓમાં ખૂબ જ પ્રચલિત છે.

ફાયદા :

- (1) આ મૂડીમાળખા દ્વારા ઈક્વિટી પરનાં વેપારનાં લાભ મેળવી શકાય છે.
- (2) આ મૂડીમાળખું પરિવર્તનશીલ ગણાય છે.
- (3) આ પ્રકારના મૂડીમાળખામાં સમાજનાં દરેક વર્ગના રોકાણકારોને આકર્ષી શકાય છે.
- (4) ડિબેન્ચર હોલ્ડરો અને પ્રેફરન્સ શેર હોલ્ડરોનાં અમુક જ હક હોવાથી સંચાલનમાં દખલગીરી થતી નથી.
- (5) આ મૂડીમાળખામાં વિવિધ પ્રકારની જામીનગીરીઓ બહાર પાડવાથી ખર્ચ ઓછો અને મૂડી વધુ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તેથી આ મૂડીમાળખું ઓછું ખર્ચાળ છે.

મર્યાદા :

- (1) ડિબેન્ચર પર કંપનીની મિલકત તારણમાં હોવાથી કંપનીની શાખપાત્રતા પર અસર પડે છે.
- (2) મંદીના સમયમાં માત્ર પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરો અને ડિબેન્ચર હોલ્ડરોને વળતર ચૂકવાતા ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોમાં અસંતોષ ઊભો થવાની શક્યતા વધે છે.
- (3) આ મૂડીમાળખામાં દરેક પ્રકારની જામીનગીરીઓનો સમાવેશ થતો હોવાથી વધુ જટિલ છે.
- (4) પ્રેફરન્સ શેરનું ડિવિડન્ડ નફાની ફાળવણી ગણાતું હોવાથી કરવેરામાં બાદ મળતું નથી.
- (5) ઓછી કમાણી વખતે કે મંદીના સમયમાં ડિબેન્ચર પરનું વ્યાજ અને પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડથી નાણાંકીય બોજ વધે છે.

5.5 મૂડી માળખાનું મહત્ત્વ

- (1) અલ્પમૂડીકરણ કે અતિમૂડીકરણ : મૂડી માળખાની યોગ્ય રીતે રચના કંપનીમાં અલ્પમૂડીકરણ કે અતિમૂડીકરણની સ્થિતિ સર્જવા દેતું નથી. આ બંને પરિસ્થિતિ એકમ માટે નુકશાનકારક છે.
- (2) મૂડીની પડતર : રૂઢિગત માન્યતા મુજબ મૂડી માળખું મૂડીની પડતરને અસર કરે છે. મૂડી પડતરને પ્રેફરન્સ શેરના ડિવિડન્ડનો દર, ડિબેન્ચર વ્યાજનો દર, વટાવ અને પ્રીમિયમનો દર વગેરે બાબતો અસર કરે છે.
- (3) નાણાંકીય જોખમ : ધંધામાં નાણાંકીય અને ધંધાકીય જોખમો ઉદ્ભવે છે. આ પૈકી યોગ્ય મૂડીમાળખાને કારણે નાણાંકીય જોખમ દૂર કરી શકાય છે.
- (4) ઈક્વિટી પરનો વેપાર : જામીનગીરીઓનું પ્રમાણ વધારે હોય ત્યારે ઈક્વિટી પરનો વ્યાપાર કરી ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરને વધુ ડિવિડન્ડ આપી શકાય છે તેમજ શેરના બજાર ભાવમાં વધારો થાય છે.
- (5) શેરદીઠ ડિવિડન્ડ : મૂડી માળખાને આધારે બહાર પાડેલી શેરમૂડી પર કંપનીને કેટલું ડિવિડન્ડ મળશે તેનો આધાર નક્કી કરે છે.

5.6 ઈક્વિટી પરનાં વ્યાપારનો અર્થ અને તેનો ખ્યાલ

પ્રસ્તાવના : નાણાંકીય સંચાલનમાં એક મહત્ત્વની બાબત મૂડી માળખું છે. ઈક્વિટી એટલે સામાન્ય શેર મૂડી અને સામાન્ય શેરહોલ્ડરનો જેમના પર અધિકાર છે. તેવા ભંડોળો, મૂડીમાળખું એટલે વિવિધ પ્રકારની જામીનગીરીઓ દ્વારા મેળવવામાં આવેલ મૂડી. માલિકીની મૂડી અને ઉછીની મૂડીનો યોગ્ય પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરીને ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરને વધુ ડિવિડન્ડ આપી શકાય.

અર્થ :

એમ.એચ.વોટરમેન, ના મત પ્રમાણે, “સ્થિર બોજવાળા ભંડોળના પ્રાપ્તિસ્થાનો જેવા કે દેવુ અને પ્રેફરન્સ શેરમૂડીનો માલિકીની ઈક્વિટી મૂડી સાથે, મૂડી માળખામાં ઉપયોગ થાય તેને નાણાંકીય લિવરેજ અથવા ઈક્વિટી પરના વેપાર તરીકે વર્ણવી શકાય.”

શ્રી ગેસ્ટનબર્ગના મતે, “જ્યારે કંપની તેના ધંધા માટે માલિકીની મૂડી ઉપરાંત ઉછીની મૂડીનો ઉપયોગ કરે ત્યારે તેને તે ઈક્વિટી પરનો વેપાર કહે છે તેવું કહી શકાય.”

પાતળી ઈક્વિટી : જ્યારે ઈક્વિટી શેરમૂડીનું પ્રમાણ ઉછીના લીધેલ મૂડીના પ્રમાણ કરતાં ઓછું હોય ત્યારે કંપની પાતળી ઈક્વિટી ધરાવે છે તેવું કહેવાય.

જાડી ઈક્વિટી : જ્યારે ઈક્વિટી શેરમૂડીનું પ્રમાણ ઉછીની લીધેલી મૂડીના પ્રમાણ કરતાં વધુ હોય ત્યારે કંપની જાડી ઈક્વિટી ધરાવે છે, તેમ કહેવાય.

મૂડીનું ગિયરીંગ : માલિકીની મૂડી અને ઉછીની મૂડી વચ્ચેના પ્રમાણને મૂડી 'ગિયવંગ' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જ્યારે ઈક્વિટી શેરમૂડીના પ્રમાણ કરતાં ઉછીની લીધેલી મૂડીનું પ્રમાણ ઓછું હોય ત્યારે તેને નીચું ગિયરીંગ કહે છે. જ્યારે ઈક્વિટી શેરમૂડીની સરખામણીમાં ઉછીની મૂડીનું પ્રમાણ વધુ હોય ત્યારે, તેને મૂડીનું ઊંચું ગિયરીંગ કહેવાય છે.

ફાયદા અથવા ઈક્વિટી પરનો વેપાર ક્યારે ફાયદાકારક બને ?

- (1) **કરવેરાનો દર :** કંપનીની કમાણી પર સરકાર કરવેરા નાખે છે. કંપની જે કાંઈ નફો કરે છે તેમાંથી કરવેરા ભરવા પડે છે. દા.ત. કંપનીની વ્યાજ ચૂકવ્યા બાદની કમાણી રૂ. 100 હોય અને જો કરવેરાના દર 20 ટકા હોય તો કંપનીનો વહેંચણી પાત્ર નફો રૂ. 80 રહેશે. પરંતુ જો કરવેરાના દર 80 ટકા હશે. તો કંપનીનો વહેંચણીપાત્ર નફો માત્ર રૂ. 20 રહેશે.
- (2) **નફો કમાવવાની શક્તિ :** કંપનીની નફો કરવાની શક્તિ ઉત્તરોત્તર વધતી જતી હોય ત્યારે એક જ બાજુ વેપાર ફાયદાકારક નીવડે છે. આનું કારણ એ છે કે કંપનીની કમાણી વધતી જાય છે.
- (3) **કમાણીનો ઊંચો દર :** જ્યારે કંપનીનો કમાણીનો દર ઊંચો હોય ત્યારે જ કંપની ઉછીની મૂડી પર વ્યાજ ચૂકવ્યા બાદ ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોને ઊંચા દરે ડિવિડન્ડ ચૂકવી શકે છે.
- (4) **પ્રેફરન્સ શેરનો ઉપયોગ :** કંપની પ્રેફરન્સ શેર દ્વારા જરૂરી નાણાં પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પ્રેફરન્સ શેરમૂડી માલિકોની મૂડી હોવા છતાં તેને ઈક્વિટી ગણવામાં આવતી નથી. ઈક્વિટી પરના વેપાર માટે પ્રેફરન્સ શેરમૂડી લાભદાયી ગણાય.
- (5) **સ્થિર અને કાયમી આવક :** કંપનીની આવકમાં સ્થિરતા હોય અને સતત રીતે સ્થિર આવક મળ્યા કરતી હોય ત્યારે ઉછીની મૂડીનું વ્યાજ નિયમિત રીતે ચૂકવી શકાય છે અને પરિણામે તે મૂડી બોજા સમાન બનતી નથી.
- (6) **જોખમ અને વળતર :** દરેક ધંધામાં જોખમનું વધતું ઓછું પ્રમાણ હોય છે તેથી ધંધામાં રહેલું જોખમનું પ્રમાણ અને તે ધંધામાંથી મળતું વળતર ધ્યાનમાં લેવું જરૂરી છે.
- (7) **પ્રવર્તમાન વ્યાજનો દર :** બજારમાં પ્રવર્તતા ધિરાણના વ્યાજના દર નીચા હશે તો ઉછીની મૂડીનો ધંધામાં ઉપયોગ ફાયદાકારક નીવડે. જો શરાફી મૂડીનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હોય તો શરાફી વ્યાજ તથા મૂડી પરત કરવાનો સમય પણ ધ્યાનમાં લેવા જોઈએ.

મર્યાદા :

માલિકીની મૂડી ઉપરાંત ઉછીની મૂડી લઈને ધંધામાં તેનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરીને જો નફાકારકતા વધારી શકતી હોય તો ઉછીની મૂડી ઉપર નિશ્ચિત દરે વ્યાજ ચૂકવી આપ્યા પછી ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરને ડિવિડન્ડ ચૂકવી શકાય. પરંતુ મંદીના સમયમાં વેચાણ ઘટે છે.

- (1) **ભવિષ્યની યોજનાઓ માટે મૂડી મળતી નથી :** જેમ કંપની વધારે પ્રમાણમાં નાણાં ઉછીના મેળવે અને તેનો લાભકારક ઉપયોગ કરે તેમ ઈક્વિટી પરનો વેપાર વધે એ હકીકત છે. પરંતુ ભવિષ્યમાં જ્યારે કોઈ નવી યોજના માટે નાણાં મેળવવાનાં હોય ત્યારે કંપનીને મુશ્કેલી પડે છે.
- (2) **કંપનીધારાનું નિયંત્રણ :** કંપનીધારાની કલમ 293 મુજબ સંચાલકો કંપનીની ભરપાઈ થયેલી શેરમૂડી અને સામાન્ય અનામત ભંડોળ જેટલી રકમ ઉછીની મૂડી તરીકે લઈ શકે છે. આ મર્યાદા કરતા વધુ ઉછીની મૂડી મેળવવી હોય તો સામાન્ય સભામાં ઠરાવ પસાર કરવો પડે છે.
- (3) **મંદીના સમયમાં ઈક્વિટી પરનો વેપાર ઘટે :** એ સ્પષ્ટ છે કે ધંધામાં વ્યાજના સામાન્ય દર કરતાં કમાણીનો દર ઊંચો હોય તો જ ઉછીની મૂડીનું વ્યાજ ચૂકવ્યા પછી જ રકમ વધે અને તેમાંથી ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરને વધુ ડિવિડન્ડ વહેંચી શકાય.

- (4) સ્થિર મિલકતઉપર બોજો : કંપનીની સ્થિર મિલકત ઉપર બોજો ઊભો કરીને ઉછીની મૂડી મેળવી હોય તો તે મિલકતઉપર નાણાં ધીરનારનો હક્ક ઊભો થાય છે.
- (5) અનિશ્ચિત આવક ધરાવતી કંપની માટે જોખમ : જે કંપનીની આવક અનિશ્ચિત હોય અને તેમાં મોટા પ્રમાણમાં વધ-ઘટ થતી હોય તેવી કંપની માટે ઈક્રિવટી પરનો વેપાર જોખમી ગણાય છે.
- (6) બદલાતા સંજોગોનું જોખમ : ધંધાને અસર કરતાં પરિબલોમાં ફેરફાર થતા જ હોય છે. ફેશન, હરીફાઈ, કાયામાલની પ્રાપ્તિ, સરકારની નીતિ, વીજળી કાપ, કામદારના પ્રશ્નો, ટેકનોલોજી વગેરે પરિબલો સ્થિર રહેશે તેવી ધારણા વાસ્તવિક નથી.
- (7) રહસ્ય જાળવણીમાં મુશ્કેલી : કંપની જે સંસ્થાઓ પાસેથી ઉછીની મૂડી મેળવતી હોય છે. તે મોટે ભાગે ચોક્કસ શરતોને આધિન હોય છે. અહેવાલો નિયમિત રીતે મોકલી આપવા પડે છે તેથી કેટલીક ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓનું રહસ્ય જાળવાતું નથી.

ઈક્રિવટી પરનાં વેપારની ગણતરી અને જરૂરી સૂત્રો :

વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો EBIT (કાર્યકારી નફો)
બાદ : ડિબેન્યર વ્યાજ અને અન્ય વ્યાજ
કરવેરા પહેલાંનો નફો (EBT / PBT)
કરબાદ નફો (EAT / PAT)
બાદ : પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ
ઈક્રિવટી શેર હોલ્ડરો માટે વહેંચણી પાત્ર નફો
અગત્યનાં સૂત્રો :	

$$\text{ડિવિડન્ડ દર} = \frac{\text{વહેંચણી પાત્ર નફો}}{\text{ઈક્રિવટી શેરમૂડી}} \times 100$$

$$\text{શેરટીક કમાણી EPS} = \frac{\text{વહેંચણી પાત્ર નફો}}{\text{ઈક્રિવટી શેરની સંખ્યા}}$$

(Earning Per Share)

5.7 લિવરેજનો અર્થ અને પ્રકારો

પ્રસ્તાવના : કંપની પોતાની નાણાંકીય જરૂરિયાત સંતોષવા માલિકીના ભંડોળ કે દેવાનો ઉપયોગ કરે છે. માલિકીના ભંડોળમાં ઈક્રિવટી શેર અને નફાનું પુનઃરોકાણનો સમાવેશ થાય છે. જ્યારે દેવામાં ડિબેન્યર લાંબાગાળાની લોન વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. ઈક્રિવટી શેરહોલ્ડરો કંપનીને નાણાં પૂરા પાડીને જોખમ ઉઠાવે છે. તેથી તેમને વધુ વળતર મળે તેવો કંપનીના સંચાલકો પ્રયત્ન કરે છે.

લિવરેજનો અર્થ :

જે.સી. વાન હોર્નના શબ્દોમાં “જે માટે પેટ્ટી સ્થિર ખર્ચ કે સ્થિર વળતર ચૂકવે છે તેવી મિલકતકે ભંડોળનો ઉપયોગ કરવો તેને લિવરેજ કહેવાય.”

શ્રી શૈલી અને હેલીના શબ્દોમાં “ધંધાકીય એકમો પોતાના ધંધામાં સ્થિર ખર્ચ કે સ્થિર બોજાવાળી જામીનગીરીનો ઉપયોગ કરીને વધુ નફો મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે તેને લિવરેજ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.”

લિવરેજના પ્રકારો :

- (અ) **કાર્યકારી લિવરેજ :** ધંધામાં સ્થિર ખર્ચા હોય છે. જેમાં ઉત્પાદનની વધઘટ સાથે ફેરફાર થતો નથી. આથી જો વેચાણમાં વધારો થાય તો સ્થિર ખર્ચા સ્થિર હોવાને કારણે નફામાં વધુ પ્રમાણમાં વધારો હોય છે.
- (બ) **નાણાંકીય લિવરેજ :** કંપની પોતાના મૂડી માળખામાં સ્થિર બોજાવાળી જામીનગીરીઓ જેવી કે ડિબેન્યર, પ્રેફરન્સ શેરનો ઉપયોગ કરીને ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરો માટેના નફામાં વધારો કરી શકે છે તેને નાણાંકીય લિવરેજ કહે છે.
- (ક) **સંયુક્ત લિવરેજ :** જ્યારે બન્ને લિવરેજની સંયુક્ત અસર હોય ત્યારે તેને સંયુક્ત લિવરેજ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- (અ) **કામગીરી લિવરેજ**

પ્રસ્તાવના : કુલ ખર્ચમાં મુખ્યત્વે બે પ્રકારના ખર્ચાઓનો સમાવેશ થાય છે. (1) સ્થિર ખર્ચા અને (2) ચલિત ખર્ચા. કુલ સ્થિર ખર્ચામાં ઉત્પાદન અને વેચાણની વધઘટ સાથે ફેરફાર થતો નથી. આ ખર્ચા સ્થિર હોય છે.

કાર્યકારી લિવરેજનો અર્થ :

જહોન હેમ્પટનના મત પ્રમાણે “જ્યારે આવકનો ફેરફાર વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનાં નફામાં મહત્વનો ફેરફાર લાવે ત્યારે કાર્યકારી લિવરેજ અસ્તિત્વ ધરાવે છે તેમ કહેવાય.”

સોલોમન ઈઝરાના મત પ્રમાણે “કાર્યકારી નફાના અપ્રમાણસર વધઘટના વલણને કાર્યકારી લિવરેજ કહેવાય.”

શ્રી જેમ્સ વાર્ન હોર્નના શબ્દોમાં “પેઢીમાં સ્થિર ખર્ચાને કારણે વેચાણના જથ્થામાં થતા ફેરફારને કારણે નફાની ટકાવારીમાં જે ફેરફાર થાય છે તે જથ્થાની ટકાવારીમાં થતાં ફેરફાર કરતાં વધુ હોય છે. જેને કાર્યકારી લિવરેજ કહે છે.”

- (અ) **ચલિત કાર્યકારી ખર્ચા :** જે ખર્ચ ઉત્પાદન કે વેચાણમાં થતી ફેરફારની સાથે પ્રમાણસર બદલાય તેને ચલિત કાર્યકારી ખર્ચ કહેવાય.
- (બ) **સ્થિર કાર્યકારી ખર્ચા :** જે ખર્ચ ઉત્પાદન કે વેચાણમાં ફેરફાર થવા છતાં બદલાતાં ન હોય એટલે કે સમગ્ર વર્ષ દરમિયાન સ્થિર રહેતા હોય તેને સ્થિર કાર્યકારી ખર્ચા કહે છે.

દા.ત. - વીમો, યંત્રનો ધસારો વગેરે.

$$DCL = \frac{Contribution}{EBIT} = \frac{\text{ફાળો}}{\text{કામગીરી નફો}}$$

ઉદા. એક પેઢીમાં રૂ. 10 લેખે 10,000 એકમોના રૂ. 100,000 ચલિત ખર્ચા અને રૂ. 50,000 કુલ સ્થિર ખર્ચા છે જો એકમદીઠ વેચાણ કિંમત રૂ. 20 હોય તો નીચે મુજબ નફો પ્રાપ્ત થાય.

કુલ વેચાણ કિંમત (20 × 10,000)		2,00,000
બાદ: (1) ચલિત ખર્ચા (10 × 10,000)	100,000	
(2) સ્થિર ખર્ચા	50,000	1,50,000
કાર્યકારી નફો		50,000

હવે જો પેઢીમાં વેચાણ જથ્થામાં 20% ના વધારો થાય તો 10,000 એકમોના 40% લેખે 4,000 એકમોનો વધારો થાય. આથી કુલ વેચાણનો જથ્થો 14,000 એકમો થાય. આ સંજોગોમાં નફાની ગણતરી નીચે મુજબ થશે.

વિગત		રૂ.	
કુલ વેચાણ કિંમત (20 × 14,000)		2,80,000	
બાદ : (1) ચલિત ખર્ચા (10 × 14,000)	1,40,000		
(2) સ્થિર ખર્ચા	50,000	1,90,000	
કાર્યકારી નફો			90,000

નાણાંકીય લિવરેજ :

પ્રસ્તાવના : સંચાલકોનો પ્રથમ ઉદ્દેશ મહત્તમ નફાનો છે. આ ઉપરાંત કંપનીના માલિકોને મહત્તમ વળતર મળે તે રીતે આયોજન કરતાં હોય છે. કંપનીના મૂડી માળખામાં પણ આ આયોજન કરવામાં આવે છે. જેથી ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોને વધુમાં વધુ વળતર પ્રાપ્ત થાય.

નાણાંકીય લિવરેજનો અર્થ :

According to walterman M.H. “The use of the fixed charge source of funds, such as debt and preference capital along with the owner’s equity in the capital structure is described as financial leverage or trading on equity.”

- શ્રી આઈ.એમ. પાંડે તેમના પુસ્તક Financial Management માં જણાવ્યા મુજબ “The use of the fixed - charges sources of funds, such as debts and Preference capital along with the owner’s equity in the capital structure is described as financial leverage.”
- શ્રી ઈઝરા સોલોમનના મતે “એકમની પ્રવૃત્તિ માટે નાણાં પૂરાં પાડવા ઉપયોગમાં લેવાતાં દેવા અને ઈક્વિટીના મિશ્રણને નાણાંકીય લિવરેજ કહે છે.”

ઉદા. એક કંપનીના મૂડી માળખામાં રૂ. 10નો એક એવા 50,000 ઈક્વિટી શેર છે અને કંપની રૂ. 1,00,000 નો નફો કમાય છે. ત્યારે ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોનું વળતર નીચે મુજબ આવશે.

નફો	1,00,000
ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરો માટેનો નફો	1,00,000
ઈક્વિટી શેર મૂડી	5,00,000

$$\text{ઈક્વિટી શેર મૂડી પર વળતર} = \frac{1,00,000}{5,00,000} \times 100 = 20\%$$

- પરંતુ જો કંપનીના 10% ના રૂ. 2,50,000 ના ડિબેન્ચર અને બાકીની રૂ. 2,50,000 ની ઈક્વિટી હોય અને નફો રૂ. 1,00,000 હોય તો ઈક્વિટી મૂડી પરનું વળતર નીચે મુજબ આવશે.

નફો	1,00,000
બાદ : ડિબેન્ચરનું વ્યાજ (2,50,000 ના 10%)	25,000
ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરો માટેનો નફો	75,000
ઈક્વિટી શેરમૂડી	2,50,000

$$\text{ઈક્વિટી શેરમૂડી પર વળતર} = \frac{75,000}{2,50,000} \times 100 = 30\%$$

$$\text{નાણાંકીય લિવરેજનું સૂત્ર : DFL} = \frac{\text{EBIT}}{\text{EBT}}$$

સંયુક્ત લિવરેજ :

પ્રસ્તાવના : નાણાંકીય સંચાલકો કંપનીને આર્થિક રીતે સમૃદ્ધ બનાવવા અને ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોને

મૂડી માળખું (Capital Structure)

સંપત્તિમાં વધારો કરવા માટે નાણાકીય લિવરેજ અને કાર્યકારી લિવરેજને વિશિષ્ટ મહત્ત્વ આપે છે. આ બંને પ્રકારના લિવરેજની ધંધાના નફા ઉપર અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ અસર થાય છે. તેથી જ સંચાલકો આ બંને પ્રકારના લિવરેજની સંયુક્ત અસર ધ્યાનમાં લેવા માટે ‘સંયુક્ત લિવરેજ’નો અભ્યાસ કરે છે.

સંયુક્ત લિવરેજ : જ્યારે કાર્યકારી લિવરેજ અને નાણાકીય લિવરેજ સંયુક્ત સ્વરૂપે ધ્યાનમાં લેવામાં આવે ત્યારે તેને ‘સંયુક્ત લિવરેજ’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે સ્થિર કાર્યકારી ખર્ચને કારણે વસ્તુના ઉત્પાદન અને વેચાણ ઉપર તથા નિશ્ચિત વ્યાજવાળા દેવાને કારણે શેરદીઠ કમાણી ઉપર કેવી અસર પેદા કરે છે. તે સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા દ્વારા જાણી શકાય.

સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા :

$$\text{સંયુક્ત લિવરેજ (DCL)} = \frac{\text{ફાળો (C)}}{\text{કાર્યકારી નફો - કુલ વ્યાજ (EBT)}}$$

ઉદા-1 નિધિ લિ. ની ઈક્વિટી શેરમૂડી રૂ. 100નો એક એવા 5,000 શેરની બનેલી છે. કંપનીનો વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો રૂ. 25,000 છે. તો કંપનીનો ઈક્વિટી શેર પર ડિવિડન્ડનો દર અને શેર દીઠ કમાણી (EPS) ની ગણતરી કરો. કરવેરાનો દર 50% છે.

જો કંપનીએ આ પૈકી રૂ. 100,000 10% નાં ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા હોય તો ઈક્વિટી શેરનાં ડિવિડન્ડના દર પર શું અસર થાય તે શોધો.

વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો EBIT	25,000
- ડિબેન્ચર વ્યાજ	-
કરવેરા પહેલાંનો નફો	25,000
- કરવેરા 50%	12,500
ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરો માટે વહેંચણીપાત્ર નફો	12,500
- ઈક્વિટી શેરમૂડી પર વળતરનો દર (ડિવિડન્ડનો દર)	

$$= \frac{\text{વહેંચણી પાત્ર નફો}}{\text{ઈક્વિટી શેરમૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{12,500}{5,00,000} \times 100$$

$$= 2.5\%$$

- શેરદીઠ કમાણી (EPS)

$$= \frac{\text{વહેંચણી પાત્ર નફો}}{\text{ઈક્વિટી શેરની સંખ્યા}}$$

$$= \frac{12,500}{5,000}$$

$$= રૂ. 2.50$$

- જો 10% ના 100,000 ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા હોય તો ઈક્વિટી શેર 4,000 શેર, 100ને એક તેવા

EBIT	25,000
- ડિબેન્યર વ્યાજ (100,000 × 10%)	10,000
કરવેરા પહેલાનો નફો	15,000
- Tax (કરવેરા) 50%	7500
વહેંચણી પાત્ર નફો	7500

$$\text{ડિવિડન્ડનો દર} = \frac{7,500}{4,00,000} \times 100$$

$$= 1.875\%$$

$$\text{શેરદીઠ કમાણી (EPS)} = \frac{\text{વહેંચણી પાત્ર નફો}}{\text{ઈક્વિટી શેરની સંખ્યા}} = \frac{7,500}{4,000}$$

$$= રૂ. 1.875$$

ઉદા-2 એપલ લિ.નું મૂડીમાળખું રૂ. 3,00,000 નું બનેલું છે. જેમાં તેમની પાસે નીચે મુજબ વિકલ્પો છે તે પૈકી કયો વિકલ્પ શ્રેષ્ઠ ગણાય તે જણાવો.

વિકલ્પ	A	B	C
ઈક્વિટી શેરમૂડી	30,00,000	15,00,000	15,00,000
દરેક રૂ. 100નો			
10% ડિબેન્યર	-	15,00,000	-
12 % પ્રેફરન્સ શેર	-	-	15,00,000
કુલ	30,00,000	30,00,000	30,00,000

કંપનીનો વાર્ષિક નફો 15,00,000 અને કરવેરાનો દર 50% હોય તો દરેક વિકલ્પની કમાણી શોધો.

જવાબ :

	વિકલ્પ (1)	વિકલ્પ (2)	વિકલ્પ (3)
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો (EBIT)	15,00,000	15,00,000	15,00,000
- ડિબેન્યર વ્યાજ	-	15,00,000	-
(EBT)	15,00,000	13,50,000	15,00,000
- કરવેરા (Tax) 50%	7,50,000	6,75,000	7,50,000
PAT	7,50,000	6,75,000	7,50,000
- પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ	-	-	1,80,000
વહેંચણી પાત્ર નફો	7,50,000	6,75,000	5,70,000

$$\text{શેરદીઠ કમાણી EPS} = \frac{\text{વહેંચણી પાત્ર નફો}}{\text{ઈક્વિટી શેરની સંખ્યા}}$$

મૂડી માળખું (Capital Structure)

$$= \frac{7,50,000}{30,000 \text{ શેર}} \quad \frac{6,75,000}{15,000 \text{ શેર}} \quad \frac{5,70,000}{15,000 \text{ શેર}}$$

$$= 25 \text{ રૂ.} \quad 45 \text{ રૂ.} \quad 38 \text{ રૂ.}$$

વિકલ્પ (2) નો EPS સૌથી વધુ છે. માટે તે વિકલ્પ શ્રેષ્ઠ ગણાય.

ઉદા. -3 મિ. કપૂર પાસે નીચે મુજબ ત્રણ વિકલ્પ છે. કંપનીનો કરવેરાનો દર 50% છે. વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો રૂ. 50,000 છે. ઈકિવિટી પરના વેપારનો લાભ મેળવવા કંપનીને કયા પ્રકારની મૂડી માળખાની પસંદગી કરવી જોઈએ ?

	વિકલ્પ A	વિકલ્પ B	વિકલ્પ C
ઈકિવિટી શેરમૂડી (દરેક રૂ. 10)	1,50,000	1,30,000	1,00,000
10% પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	-	20,000	20,000
12% ના ડિબેન્ચર્સ	-	-	30,000
કુલ મૂડી	1,50,000	1,50,000	1,50,000
જવાબ :	વિકલ્પ A	વિકલ્પ B	વિકલ્પ C
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો (EBIT)	50,000	50,000	50,000
- ડિબેન્ચર વ્યાજ	-	-	3,600
EBT	50,000	50,000	464,00
- કરવેરા Tax 50%	25,000	25,000	232,00
PAT	25,000	25,000	232,00
- પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ	-	2,000	2,000
વહેંચણી પાત્ર નફો	25,000	23,000	21,200

$$\text{શેરદીઠ કમાણી EPS} = \frac{\text{વહેંચણી પાત્ર નફો}}{\text{ઈકિવિટી શેરની સંખ્યા}}$$

$$= \frac{25,000}{15,000} \quad \frac{23,000}{13,000} \quad \frac{21,200}{10,000}$$

$$= 1.67 \text{ રૂ.} \quad 1.77 \text{ રૂ.} \quad 2.12 \text{ રૂ.}$$

ઉપરના ત્રણેય પૈકી વિકલ્પ 'C' ની શેરદીઠ કમાણી વધુ છે. માટે તે વધુ સારો વિકલ્પ ગણાય.

ઉદા. 4 સુરમા કં. લી. નું કુલ વેચાણ 10,000 એકમો છે. એકમદીઠ વેચાણકિંમત રૂ. 10 છે. એકમદીઠ ખર્ચ રૂ. 6 છે. કુલ સ્થિર ખર્ચ રૂ. 10,000 છે. કંપનીનું મૂડીમાળખું નીચે મુજબ છે.

$$\text{ઈકિવિટી શેરમૂડી (દરેક રૂ 100નો 1,000 શેર)} \quad \text{રૂ. 1,00,000}$$

$$12\% \text{ ના ડિબેન્ચર્સ} \quad \text{રૂ. 50,000}$$

કંપનીનો કરવેરાનો દર 50% છે. તો કંપનીની શેરદીઠ કમાણી, કામગીરી લિવરેજ, નાણાકીય લિવરેજ અને સંયુક્ત લિવરેજ શોધો.

જવાબ :	એકમો	10,000
કુલ વેચાણ (10,000 × 10 રૂ.)		1,00,000
- ચલિત, ખર્ચ (10,000 × 6 રૂ)		<u>60,000</u>
ફાળો		40,000

- સ્થિર ખર્ચ	<u>10,000</u>
EBIT વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો	30,000
- ડિબેન્ચર વ્યાજ (50,000 × 12%)	<u>6,000</u>
EBT	24,000
- કરવેરા Tax 50%	<u>12,000</u>
કરબાદ નફો. PAT	12,000
- પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ	-
વહેંચણી પાત્ર નફો	12,000

$$\begin{aligned} \text{શેરદીઠ કમાણી EPS} &= \frac{\text{વહેંચણી પાત્ર નફો}}{\text{ઈક્વિટી શેરની સંખ્યા}} \\ &= \frac{12,000}{1,000} = 12 \text{ રૂ.} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} (1) \text{ કામગીરી લિવરેજ (DOL)} &= \frac{C}{\text{EBIT}} = \frac{\text{ફાળો}}{\text{વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો}} \\ &= \frac{40,000}{30,000} = 1.33 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} (2) \text{ નાણાંકીય લિવરેજ} &= \frac{\text{EBIT}}{\text{EBT}} = \frac{\text{વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો}}{\text{કરવેરાનો નફો}} \\ (\text{DFL}) &= \frac{30,000}{24,000} = 1.25 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} (3) \text{ સંયુક્ત લિવરેજ} &= \frac{C}{\text{EBT}} = \frac{\text{ફાળો}}{\text{કર પહેલાનો નફો}} \\ &= \frac{40,000}{24,000} = 1.67 \end{aligned}$$

સ્વાધ્યાય

ટૂંકા પ્રશ્નો

- (1) ઈક્વિટી પરનાં વેપારનાં જોખમો પૈકી ગમે તે ત્રણ જણાવો.
 - ઈક્વિટી પરનાં વેપારનાં મંદીના સમયમાં, કંપની ધારાનાં નિયંત્રણો, મિલકતપર ગીરો બોજ, રહસ્ય જાળવણી, અનિશ્ચિત આવક. સંજોગોમાં બદલાવ વગેરે જોખમો રહેલાં છે.
- (2) ઊંચું કામગીરી લિવરેજ એટલે શું?
 - જ્યારે ધંધામાં સ્થિર ખર્ચનું પ્રમાણ વધુ હોય ત્યારે ઊંચું કામગીરી લિવરેજ ઉદ્ભવે છે.
- (3) ડિબેન્ચરનાં પ્રકારો જણાવો.
 - (અ) ફેરબદલીને આધારે : (1) બેરર ડિબેન્ચર (2) રજિસ્ટર્ડ ડિબેન્ચર
 - (બ) જામીનગીરીને આધારે : (1) સાદા ડિબેન્ચર (2) ગીરો ડિબેન્ચર
 - (ક) પરતને આધારે : (1) રેડિમેબલ ડિબેન્ચર (2) નોન - રીડિમેબલ ડિબેન્ચર

મૂડી માળખું (Capital Structure)

(૩) રૂપાંતરને આધારે : (1) સંપૂર્ણ રૂપાંતર પાત્ર (2) બિન રૂપાંતરપાત્ર ડિબેન્ચર (3) અંશત : રૂપાંતરપાત્ર ડિબેન્ચર

- (4) સ્વેટ ઈક્વિટી શેર એટલે શું ?
 - સ્વેટ ઈક્વિટી શેર એટલે કંપની તરફથી તેમના ડિરેક્ટરો કે કર્મચારીઓને વટાવથી અથવા રોકડ અવેજ વગર આપવામાં આવેલ શેર.
- (5) નીચું કામગીરી લિવરેજ એટલે શું ?
 - જ્યારે ધંધામાં સ્થિર ખર્ચનું પ્રમાણ ઓછું હોય ત્યારે નીચું કામગીરી લિવરેજ ઉદ્ભવે છે.
- (6) લિવરેજ એટલે શું ?
 - ધંધા માટે સ્થિર ખર્ચ અથવા સ્થિર વળતર ચૂકવે તેવી મિલકત કે ભંડોળનો ઉપયોગને લિવરેજ કહેવાય છે.
- (7) મૂડીમાળખું એટલે શું ?
 - ધંધામાં જુદાં જુદાં પ્રકારની જામીનગીરીઓ દ્વારા મૂડીમાળખાની રચનાને મૂડી માળખું કહેવાય.
- (8) લિવરેજનાં પ્રકારો જણાવો.
 - (1) નાણાંકીય લિવરેજ (2) કાર્યકારી લિવરેજ (3) સંયુક્ત લિવરેજ
- (9) ડિબેન્ચરનાં કોઈ પણ ત્રણ લક્ષણો જણાવો
 - ડિબેન્ચરનાં લક્ષણોમાં વ્યાજની મર્યાદિત આવક, ચોક્કસ તારીખે પરત, ઓછું જોખમ, નિયમિત આવક, મિલકત પર હક, સંચાલનમાં હક નથી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.
- (10) ડિબેન્ચરનો અર્થ આપો.
 - કંપનીના દેવા સૂચવતો, કંપનીના સામાન્ય મહોરથી અંકિત થયેલો દસ્તાવેજ એટલે ડિબેન્ચર
- (11) ઈક્વિટી શેરનો અર્થ આપો :
 - ધંધામાં સૌથી વધુ જોખમ ઉઠાવતા, માલિકીની મૂડી જેના પર ડિવિડન્ડનો દર અનિશ્ચિત હોય છે તેવી મૂડીને ઈક્વિટી શેર મૂડી કહેવાય છે.
- (12) લાંબાગાળાની મૂડી / ભંડોળનો અર્થ આપો :
 - ધંધાની કાયમી મિલકત જેવી કે પ્લાન્ટ, યંત્રો, જમીન, મકાન, ફર્નિચરમાં રોકવામાં આવેલી મૂડીને લાંબાગાળાની મૂડી તરીકે ઓળખી શકાય.
- (13) આદર્શ મૂડીમાળખાનાં કોઈપણ ચાર લક્ષણો જણાવો.
 - આદર્શ મૂડીમાળખાનાં લક્ષણોમાં સરળ, હેતુલક્ષી, તરલતા, સમતોલ, ઊંચી સદ્ધરતા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.
- (14) મૂડી માળખાનાં પ્રકારો જણાવો.
 - (1) માત્ર ઈક્વિટી શેર વાળું મૂડીકરણ
 - (2) ઈક્વિટી શેર અને પ્રેફરન્સ શેરવાળું મૂડીમાળખું
 - (3) ઈક્વિટી શેર અને ડિબેન્ચર્સવાળું મૂડીમાળખું
 - (4) ઈક્વિટી શેર, પ્રેફરન્સ શેર અને ડિબેન્ચર્સવાળું મૂડીમાળખું.
- (15) ઈક્વિટી પરનાં વેપારનાં ત્રણ ફાયદા જણાવો.
 - ઈક્વિટી પરનાં વેપારથી ઊંચું ડિવિડન્ડ, કરવેરા લાભ, મૂડી પડતર ઘટાડો. સંચાલન અંકુશ, પરિવર્તનશીલ મૂડી માળખું નાણાંકીય જરૂરિયાત પૂર્ણ જેવા ફાયદા મેળવી શકાય છે.

(16) નાણાંકીય લિવરેજ એટલે શું ?

- ધંધાના મૂડીમાળખામાં ઈક્વિટી શેરમૂડી સાથે સ્થિર બોજવાળી જામીનગીરી જેવી કે ડિબેન્યર્સ અને પ્રેફરન્સ શેરનો ઉપયોગને નાણાંકીય લિવરેજ તરીકે ઓળખી શકાય.

(17) નાણાંકીય લિવરેજથી મળતા કોઈ પણ ત્રણ ફાયદા જણાવો.

- નાણાંકીય લિવરેજથી વધુ મૂડીની પ્રાપ્તિ, નીચી મૂડી પડતર, કાર્યક્ષમ સંચાલન જેવા ફાયદા મળી શકે છે.

(18) લાંબાગાળાની મૂડીનાં કોઈપણ ત્રણ લક્ષણો જણાવો :

- લાંબાગાળાની મૂડીનાં લક્ષણોમાં વધુ જોખમ, ઓછી તરલતા અને ઘસારાની જોગવાઈ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

(19) લાંબાગાળાનાં ભંડોળ નક્કી કરતાં કોઈ પણ ત્રણ પરિબળો જણાવો.

- લાંબાગાળાના ભંડોળ નક્કી કરતા પરિબળોમાં ધંધાનું કદ, ધંધાનો પ્રકાર, ટેકનોલોજીમાં ફેરફાર વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

(20) ઈક્વિટી શેરની કોઈ પણ ત્રણ લાક્ષણિકતાઓ જણાવો :

- ઈક્વિટી શેરનાં લક્ષણોમાં મતાધિકાર, અનિશ્ચિત ડિવિડન્ડ, મર્યાદિત જવાબદારી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

(21) પ્રેફરન્સ શેરના પ્રકારો જણાવો.

(અ) ડિવિડન્ડના આધારે : (1) ક્યુમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેર (2) નોન ક્યુમ્યુલેટિવ શેર

(બ) મૂડી પરતનાં આધારે : (1) રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર (2) નોન રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર

(ક) નફાભાગનાં આધારે (1) પાર્ટિસિપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેર (2) નોન પાર્ટિસિપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેર

(ડ) રૂપાંતરનાં આધારે (1) કન્વર્ટિબલ પ્રેફરન્સ શેર (2) નોન- કન્વર્ટિબલ પ્રેફરન્સ શેર

22. પ્રેફરન્સ શેરની કોઈપણ ત્રણ લાક્ષણિકતાઓ જણાવો.

- પ્રેફરન્સ શેરની લક્ષણોમાં ડિવિડન્ડનો પ્રથમ હક્ક, નિશ્ચિત ડિવિડન્ડ, ઓછું જોખમ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

23. પ્રેફરન્સ શેર એટલે શું ?

- પ્રેફરન્સ શેર એટલે એવા શેર કે જે કંપનીના નફામાંથી અન્ય શેરહોલ્ડરોને ડિવિડન્ડ આપતા પહેલા નિશ્ચિત ટકાના દરે ડિવિડન્ડ મેળવવાનો પ્રથમ હક તથા કંપની જ્યારે સમેટી લેવામાં આવે ત્યારે મૂડી પરત મેળવવાનો પ્રથમ હક ધરાવતા હોય.

24. કાર્યકારી લિવરેજનો અર્થ આપો.

- સ્થિર ખર્ચને કારણે, વેચાણ એકમોમાં ફેરફાર થવાને કારણે, નફાની ટકાવારીમાં જે ફેરફાર ઉદ્ભવે તે વેચાણ એકમોની ટકાવારીમાં થતાં ફેરફાર કરતાં વધારે હોય છે. જેને કાર્યકારી લિવરેજ કહેવાય.

25. સંયુક્ત લિવરેજનો અર્થ આપો.

- નાણાંકીય લિવરેજ અને કામગીરી લિવરેજ બંનેની અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ અસરો થઈ શકે છે. આ બંને પ્રકારના લિવરેજની સંયુક્ત અસરનાં ઉપયોગથી ઉત્તમ નાણાંકીય લાભ મેળવી શકાય છે જેને સંયુક્ત લિવરેજ તરીકે ઓળખી શકાય.

નિબંધ પ્રકારનાં લાંબા પ્રશ્નો

1. ઈક્વિટી પરના વેપારના ફાયદા (લાભ) સમજાવો.
 2. લાંબાગાળાનાં ભંડોળ એટલે શું ? તેના લક્ષણોની ચર્ચા કરો.
 3. મૂડીમાળખાનું મહત્ત્વ સ્પષ્ટ કરો.
 4. નાણાંકીય લિવરેજનાં ફાયદા ચર્ચો
 5. આદર્શ મૂડીમાળખાની લાક્ષણિકતાઓ ચર્ચો.
 6. મૂડીમાળખાને અસર કરતાં પરિબલોની ચર્ચા કરો.
 7. ઈક્વિટી પરના વેપારનાં જોખમો (મર્યાદા) ચર્ચો.
 8. લિવરેજનો અર્થ આપી તેના પ્રકારો વર્ણવો.
 9. મૂડીમાળખાના પ્રકારો ટૂંકમાં સમજાવો.
 10. લાંબાગાળાનાં ભંડોળ નક્કી કરવા કયા પરિબલો અસર કરે છે તે સમજાવો.
 11. 'નાણાંકીય લિવરેજ એ બે ધારી તલવાર છે' - આ વિધાન સમજાવો.
 12. મૂડીમાળખાનો અર્થ આપી આદર્શ મૂડીમાળખાનાં લક્ષણો જણાવો.
 13. ઈક્વિટી પરનો વેપાર સમજાવી. પાતળી ઈક્વિટી, જાડી ઈક્વિટીનો ખ્યાલ આપો.
 14. ઈક્વિટી શેરની લાક્ષણિકતાઓ સમજાવો.
 15. પ્રેફરન્સ શેરની લાક્ષણિકતાઓ સમજાવો.
 16. ડિબેન્ચરનો અર્થ આપી તેના લક્ષણો જણાવો.
 17. પ્રેફરન્સ શેરના વિવિધ પ્રકારો વર્ણવો.
 18. ડિબેન્ચરનાં પ્રકારો સમજાવો.
 19. નીચેના શબ્દો સમજાવો.
 - (i) પાતળી ઈક્વિટી
 - (ii) જાડી ઈક્વિટી
 - (iii) મૂડી ગીયરિંગ
 20. લાંબાગાળાનાં ભંડોળ પૈકી નીચેનામાંથી ગમે તે એકની વિસ્તૃત ચર્ચા કરો.
 - (i) ઈક્વિટી શેર
 - (ii) પ્રેફરન્સ શેર
 - (iii) ડિબેન્ચર્સ
- (ક) બહુવિકલ્પીય પ્રશ્નો
1. નીચેનામાંથી કયું આદર્શ મૂડી માળખાનું લક્ષણ છે ?
(અ) સરળ (બ) તરલતા (ક) સમતોલ (ડ) ઉપરનાં તમામ
 2. નીચેનામાંથી કયું મૂડી માળખાને અસર કરતું પરિબલ નથી ?
(અ) વ્યાજનો દર (બ) ધંધાનું કદ (ક) કરવેરાનું માળખું (ડ) વિદેશ નીતિ
 3. નીચેનામાંથી કયો લિવરેજ સ્થિર ખર્ચને ધ્યાનમાં લે છે ?
(અ) નાણાકીય લિવરેજ (બ) કામગીરી લિવરેજ
(ક) સંયુક્ત લિવરેજ (ડ) એક પણ નહીં

4. નીચેનામાંથી કયો લિવરેજ નાણાકીય ખર્ચને ધ્યાનમાં લે છે ?
 (અ) નાણાકીય લિવરેજ (બ) કામગીરી લિવરેજ
 (ક) સંયુક્ત લિવરેજ (ડ) એકપણ નહીં
5. ઊંચું કામગીરી લિવરેજ એટલે શું ?
 (અ) સ્થિર ખર્ચનું વધુ પ્રમાણ (બ) સ્થિર ખર્ચનું ઓછું પ્રમાણ
 (ક) નાણાકીય ખર્ચનું વધુ પ્રમાણ (ડ) નાણાકીય ખર્ચનું ઓછું પ્રમાણ
6. ઊંચું નાણાકીય લિવરેજ એટલે શું ?
 (અ) સ્થિર ખર્ચનું વધુ પ્રમાણ (બ) સ્થિર ખર્ચનું ઓછું પ્રમાણ
 (ક) નાણાકીય ખર્ચનું વધુ પ્રમાણ (ડ) નાણાકીય ખર્ચનું ઓછું પ્રમાણ
7. નીચેનામાંથી કયા ઇક્વિટી પર વેપારનાં જોખમો છે ?
 (અ) કંપની ધારાનાં નિયંત્રણો (બ) રહસ્ય જાળવણી
 (ક) અનિશ્ચિત આવક (ડ) ઉપરના તમામ
8. નીચું કામગીરી લિવરેજ એટલે શું ?
 (અ) સ્થિર ખર્ચનું વધુ પ્રમાણ (બ) સ્થિર ખર્ચનું ઓછું પ્રમાણ
 (ક) નાણાકીય ખર્ચનું વધુ પ્રમાણ (ડ) નાણાકીય ખર્ચનું ઓછું પ્રમાણ
9. નીચું નાણાકીય લિવરેજ એટલે શું ?
 (અ) સ્થિર ખર્ચનું વધુ પ્રમાણ (બ) સ્થિર ખર્ચનું ઓછું પ્રમાણ
 (ક) નાણાકીય ખર્ચનું વધુ પ્રમાણ (ડ) નાણાકીય ખર્ચનું ઓછું પ્રમાણ
10. નીચેનામાંથી કયા ઇક્વિટી પર વેપારનાં ફાયદા છે ?
 (અ) ઊંચું ડિવિડન્ડ (બ) સંચાલન અંકુશ
 (ક) મૂડી પડતર ઘટાડો (ડ) ઉપરનાં તમામ

રૂપરેખા :

- 6.1 પ્રસ્તાવના
- 6.2 લાંબાગાળાનાં ભંડોળ
- 6.3 લાંબાગાળાનાં ભંડોળના લક્ષણો
- 6.4 લાંબાગાળાનાં ભંડોળ નક્કી કરતાં પરિબળો
- 6.5 લાંબાગાળાના ભંડોળનાં પ્રાપ્તિ સ્થાનો
 - 6.5.1 ઈકિવટી શેર
 - 6.5.2 પ્રેફરન્સ શેર
 - 6.5.3 ડિબેન્ચર્સ
- 6.6 તફાવત : ઈકિવટી શેર અને પ્રેફરન્સ શેર
- 6.7 તફાવત : શેર અને ડિબેન્ચર
 - ♦ સ્વાધ્યાય
 - ♦ બહુવિકલ્પી પ્રશ્નોનાં જવાબ આપો

6.1 પ્રસ્તાવના

ધંધાકીય એકમ અને મૂડીભંડોળ વચ્ચેનો સંબંધ અતૂટ છે. કોઈ પણ ધંધાકીય એકમની સ્થાપના હોય, વિકાસ હોય, વિસ્તરણ હોય કે રોજબરોજની જરૂરિયાત હોય નાણાંની જરૂર તો પડવાની જ છે.

નાણું એ ઉદ્યોગની જીવાદોરી છે, રક્ત છે, ધરી છે, ચક્ર છે, રુધિરાભિસરણ વ્યવસ્થા છે, લ્યુબ્રિકેન્ટ છે. આ પરથી મૂડીનું મહત્ત્વ સમજી શકાય છે. ધંધામાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવતી બે પ્રકારની મૂડી જેમાં કાર્યશીલ મૂડી અને લાંબાગાળાની (સ્થિર) મૂડીનો સમાવેશ થાય છે.

6.2 લાંબાગાળાનાં ભંડોળ

ધંધાની કાયમી (સ્થિર) મિલકત જેવી કે પ્લાન્ટ, યંત્રો, જમીન-મકાન, ફર્નિચરમાં રોકવામાં આવેલી મૂડીને લાંબાગાળાની (સ્થિર) મૂડી તરીકે ઓળખી શકાય.

શ્રી મેકેન્ઝીના શબ્દોમાં - “જે મિલકત ને ટૂંકા સમયમાં વેચાણ દ્વારા રોકડ રૂપાંતરમાં ફેરવી શકાય નહીં તેવી મિલકતને સ્થિર કે લાંબાગાળાની મિલકત / મૂડી કહેવામાં આવે છે.”

શ્રી સ્ટુઅર્ટ મિલ જણાવે છે કે - “લાંબાગાળાની મૂડી કાયમી પ્રકારની મિલકતમાં રોકાયેલી હોય છે. જેનું અસ્તિત્વ લાંબા સમયનું હોય છે અને ધંધાને લાંબા સમય સુધી વળતર આપે છે.”

ઉપરની વ્યાખ્યાઓ પરથી કહી શકાય કે લાંબાગાળાની મૂડી સ્થિર મિલકતનાં સ્વરૂપમાં હોય છે. જેમાં રોકડ તરલતા ઓછી અને જોખમનું તત્ત્વ વધારે હોય છે, જે લાંબા સુધી ધંધાકીય એકમને સેવા આપે છે.

6.3 લાંબાગાળાનાં ભંડોળના લક્ષણો

(1) વધુ જોખમ	(2) ઓછી તરલતા
(3) લાંબા સમયનું રોકાણ	(4) વધુ પ્રમાણ
(5) કાયમી જરૂરિયાત	(6) ઘસારાની જોગવાઈ

(1) વધુ જોખમ : લાંબાગાળાની મૂડી જેમાં રોકાયેલી હોય તેવી મિલકતમાં જોખમનું તત્ત્વ વધુ હોય છે. લાંબા સમયનું આયુષ્ય ધરાવતી હોવાથી કુદરતી પરિબળો, અપ્રચલિતતા, ભાવ વધઘટ, ભૌતિક જોખમોનું પ્રમાણ વધુ હોય છે.

- (2) **ઓછી તરલતા :** લાંબાગાળાની મૂડીની રોકડ પ્રવાહિતા (તરલતા) ઓછી હોય છે. ધંધાની કાર્યશીલ મૂડીની જેમ તરત જ રોકડ રૂપાંતર થઈ શકતું નથી. લાંબાગાળાની મૂડી સ્થિર મિલકતમાં રોકાયેલી હોવાથી અનિવાર્ય પરિસ્થિતિ સિવાય તેનું વેચાણ કરવાનો કે રોકડ રૂપાંતર કરવાના સંજોગો ઊભા થતા નથી.
- (3) **લાંબા સમયનું રોકાણ :** લાંબાગાળાની મૂડી જે મિલકતમાં રોકવામાં આવે છે. તેનું આયુષ્ય લાંબા સમયનું હોય છે. આવી સ્થિર મિલકતનું રોકાણ દીર્ઘકાળ સુધી હોય છે અને તેનો લાભ ધંધાને લાંબા સમય સુધી મળે છે.
- (4) **વધુ પ્રમાણ :** ધંધામાં બે પ્રકારની મૂડીનો ઉપયોગ થાય છે જેમાં કાર્યશીલ મૂડી અને લાંબાગાળાની સ્થિર મૂડી.
ધંધાકીય એકમમાં કુલ મૂડીમાં લાંબાગાળાની મૂડીનું પ્રમાણ વધુ હોય છે, કારણ કે તે ધંધાની સ્થિર મિલકતમાં રોકાયેલ હોય છે. તેથી ધંધા માટે તે વધુ પ્રમાણમાં જરૂરી બને છે.
- (5) **કાયમી જરૂરિયાત :** લાંબાગાળાની મૂડી ધંધાની કાયમી મિલકતમાં લાંબા આયુષ્ય સાથે રોકાવમાં આવે છે અને તે વધુ પ્રમાણમાં હોવાની સાથે તેની જરૂરિયાત કાયમી હોય છે. ધંધાની કાયમી મિલકતમાં રોકાયેલી મૂડી કાયમી જરૂરિયાત સાથે લાંબા સમય સુધી ધંધાને સેવા આપવાની સાથે વળતર આપે છે.
- (6) **ઘસારાની જોગવાઈ :** લાંબાગાળાની મૂડીને ધંધાની કાયમી મિલકતમાં રોકાવમાં આવે છે. આ મિલકત પર ઘસારાની જોગવાઈ કરવામાં આવે છે. કાયમી મિલકત લાંબા સમય સુધી ધંધાના ઉપયોગમાં લેવાતી અને પુનઃ સ્થાપનાના હેતુ માટે તેના પર ઘસારાની જોગવાઈ કરવામાં આવે છે.

6.4 લાંબાગાળાનાં ભંડોળ નક્કી કરતાં પરિબળો :

(1) ધંધાનું કદ	(2) ધંધાનો પ્રકાર
(3) સરકારી નીતિ	(4) ટેકનોલોજી / આધુનિકરણ
(5) ઔદ્યોગિકીકરણ	(6) અન્ય પરિબળો

- (1) **ધંધાનું કદ :** જે ધંધાકીય એકમનું કદ વિશાળ હોય તેવા ધંધામાં લાંબાગાળાનાં ભંડોળની જરૂરિયાત વધુ ઉદ્ભવે છે. તેથી ઊલટું જ ધંધાનું કદ નાનું તેવા ધંધા માટે લાંબાગાળાનાં ભંડોળની જરૂરિયાત ઓછી રહે છે.
- (2) **ધંધાનો પ્રકાર :** ધંધાનો પ્રકાર પણ લાંબાગાળાના ભંડોળ નક્કી કરતું પરિબળ છે. જે ધંધાકીય એકમ મોટા પાયાનાં ઉદ્યોગોમાં રોકાયેલા છે. જેમ કે લોખંડ ઉદ્યોગ, વિમાન, જહાજ, સ્ટીમર જેવા વાહનવ્યવહારની કંપનીઓ, વીજળી કંપનીઓ વગેરે.
જ્યારે ઉત્પાદન પ્રક્રિયા અને વેચાણ - વાણિજ્ય વાળા ધંધામાં લાંબાગાળાનાં ભંડોળની જરૂરિયાત ઓછી રહે છે. આ પ્રકારનાં ધંધામાં કાર્યશીલ મૂડીનું પ્રમાણ વધુ હોય છે.
- (3) **સરકારી નીતિ :** રાષ્ટ્રના વિકાસ અંગે સરકારી નીતિ, વેપાર નીતિ, કરવેરાની નીતિ વગેરેની અસર લાંબાગાળાનાં ભંડોળ નક્કી કરવા પર પડે છે. દેશના કરવેરામાં વિકાસ, વળતર કે રોકાણ ભથ્થાની નીતિને આધારે ધંધાકીય એકમમાં લાંબાગાળાની મૂડી પર અસર થાય છે.
- (4) **ટેકનોલોજી / આધુનિકીકરણ :** ધંધાકીય એકમમાં નવી ટેકનોલોજી, વિકાસ, સંશોધન, વિસ્તરણ, યાંત્રિકીકરણ વગેરે પરિબળો ઉદ્ભવતા લાંબાગાળાની મૂડી અસર પામે છે. ધંધામાં ટેકનોલોજીકલ ફેરફારો ઊભા થતા વધુ પ્રમાણમાં લાંબાગાળાની મૂડીની જરૂરિયાત ઉદ્ભવે છે.
- (5) **ઔદ્યોગિકીકરણ :** દેશનાં ઔદ્યોગિકીકરણનાં માળખા પર સ્થિર/લાંબાગાળાની મૂડીનો આધાર રહેલો છે. જે ધંધા માટે સહાયક ઉદ્યોગોનો વિકાસ થયો હોય ત્યાં પૂરક ઉદ્યોગોનાં પરિણામે ધંધામાં ઓછા લાંબાગાળાનાં ભંડોળની જરૂરિયાત રહે છે, જ્યારે સહાયક પૂરક ઉદ્યોગોનો વિકાસ થયો ન હોય ત્યારે ઉત્પાદનનાં છૂટા ભાગો બનાવવા વધુ પ્રમાણમાં લાંબાગાળાની મૂડીની જરૂરિયાત ઉદ્ભવે છે.

- (6) અન્ય પરિબળો : લાંબાગાળાનાં ભંડોળને ઉપર સિવાયનાં અન્ય પરિબળો જેવાં કે ઉદ્યોગને કાયમી મિલકત ભાડા પટ્ટાથી પ્રાપ્ત થાય તો ઓછી લાંબાગાળાની મૂડીની જરૂર પડશે. મોટા પાયા પર ઉત્પાદનનો લાભ મેળવવો હોય, યાંત્રિક સાધનોનો વધુ ઉપયોગ કરવાનો હોય ત્યારે વધુ પ્રમાણમાં લાંબાગાળાની મૂડીની જરૂરિયાત ઊભી થાય છે.

6.5 લાંબાગાળાના ભંડોળનાં પ્રાપ્તિ સ્થાનો :

- (અ) ઈક્વિટી શેર
(બ) પ્રેફરન્સ શેર
(ક) ડિબેન્યર્સ

6.5.1 ઈક્વિટી શેર :

ધંધાકીય વ્યવસ્થાના જુદા જુદા સ્વરૂપો પૈકી કંપની સ્વરૂપ પોતાની મૂડી માટે જુદા જુદા પ્રકારના શેર બહાર પાડી શકે છે અને પોતાની મૂડી જરૂરિયાત સંતોષી શકે છે. આ બધા શેર એ કંપનીની માલિકી ભંડોળ દર્શાવે છે. જે કંપનીને મૂડી બજારમાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. “શેર એટલે કંપનીની શેરમૂડીનો એવો ભાગ છે જેમાં સ્ટોકનો પણ સમાવેશ થાય છે.” શેરમૂડી ભાગીદારી મૂડી પણ કહી શકાય છે. જ્યારે કોઈ ધંધાનાં માલિકો ધંધાકીય એકમ માટે, જરૂરી બધી મૂડી પાડી શકતાં નથી, ત્યારે તેઓ પોતાના ધંધામાં ભાગીદાર થવા માટે અન્ય રોકાણકારોને મૂડી રોકવા માટે આકર્ષવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ માટે રોકાણકારોને પોતાની પેઢીની મૂડીના નાના હિસ્સા (ભાગ) કરીને વેચે છે. દરેક ભાગ (હિસ્સાને) શેર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ માટે પેઢી તરફથી રોકાણકારોને એક સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવે છે. પેઢીને આ રીતે કાયમી મૂડી પ્રાપ્ત થાય છે.

કંપની જે પ્રકારના શેર બહાર પાડે છે તેમાં સામાન્ય શેર, ઈક્વિટી શેર, ઓર્ડિનરી શેરનો સમાવેશ થાય છે. આ શેરમાં રોકાણ કરનારા સૌથી વધુ જોખમ ઉઠાવે છે અને તેઓ ધંધામાં માલિકો ગણાય છે. ઓર્ડિનરી શેરની લાક્ષણિકતાઓ નીચે પ્રમાણે રજુ કરી શકાય છે :

ઓર્ડિનરી શેર (ઈક્વિટી શેર) ની લાક્ષણિકતા :

- (1) મતાધિકાર
- (2) ડિવિડન્ડ
- (3) માલિકી હક્ક
- (4) મૂડી પરત અંગે
- (5) જોખમ
- (6) બજાર સટ્ટા કિંમત
- (7) હક્ક કે બોનસ શેર
- (8) ડિવિડન્ડ મેળવવાનો હક્ક
- (9) મર્યાદિત જવાબદારી
- (10) દસ્તાવેજી પુરાવો

- (1) મતાધિકાર : ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોને કંપનીની સભામાં હાજર રહેવાનો હક્ક હોય છે અને આ સભામાં પસાર થતાં બધા ઠરાવો પર મત આપવાનો અધિકાર ધરાવે છે.
- (2) ડિવિડન્ડ : ઈક્વિટી શેર પર ડિવિડન્ડનો દર નક્કી હોતો નથી. કંપનીના નફાના આધારે ઈક્વિટી શેર પર ડિવિડન્ડનો દર અસર પામે છે. જો વધુ નફો હોય તો ડિવિડન્ડનો દર ઊંચો અને જો નફો ઓછો તો ડિવિડન્ડનો દર નીચો હોય છે. ઘણીવાર નફો ન થાય કે ઓછો નફો થાય તો ઈક્વિટી શેર પર ડિવિડન્ડ ચૂકવાતું નથી. આમ, નફામાં થતાં ફેરફારની અસર ડિવિડન્ડ પર થાય છે.
- (3) માલિકી હક્ક : ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરો કંપનીના માલિકો ગણાય છે. તેઓને આ શેર ખરીદવાથી

ખરીદ શેરની કિંમત જેટલો માલિકી હક્ક પ્રાપ્ત થાય છે. શેરની સંખ્યા અને કિંમત દ્વારા કંપનીમાં શેરહોલ્ડરનું હિત કેટલું છે તે બાબત સ્પષ્ટ થઈ શકે છે.

- (4) **મૂડી પરત અંગે :** કંપનીના વિસર્જન સમયે ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરો માલિકો હોવાના પરિણામે મૂડી પરત મેળવવાનો અધિકાર સૌથી છેલ્લે પ્રાપ્ત થાય છે. કંપનીના તમામ દેવા - ડિબેન્યર્સ અને પ્રેફરન્સ શેરના નાણાં ચૂકવાઈ ગયા બાદ રકમ વધે તો ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોને ચૂકવવામાં આવે છે.
- (5) **જોખમ :** કંપની સ્વરૂપમાં આ પ્રકારના શેરોમાં રોકાણ કરનાર સૌથી વધુ જોખમ ઉઠાવે છે, કારણ કે ડિવિડન્ડનો દર નિશ્ચિત હોતો નથી તેમજ ડિવિડન્ડ અને મૂડી મેળવવાનો હક્ક પણ સૌથી છેલ્લો હોય છે.
- (6) **બજાર-સફાઈ કિંમત :** આ શેર પર ડિવિડન્ડનો દર અનિશ્ચિત હોય છે. બોનસ શેર હક્કના શેર જેવા લાભોને પરિણામે ઈક્વિટી શેરની કિંમતમાં વધુ ઘટ થાય છે. તેથી આવા શેરોમાં સફાઈનું પ્રમાણ વધુ જોવા મળે છે અને બજાર કિંમતમાં ફેરફાર થયા કરે છે.
- (7) **હક્કના શેર - બોનસ શેર :** ઘણીવાર ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોને વધારાનો એટલે કે બોનસ શેર પણ આપવામાં આવે છે. ભૂતકાળમાં એકઠાં થયેલા નફામાંથી કંપની પોતાના શેરહોલ્ડરને બોનસ આપે છે તે રીતે જ ઘણીવાર નવા શેર બહાર પાડતી કંપની પોતાના ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોને નવા શેર ખરીદવાનો પ્રથમ હક્ક આપે છે તેને હક્કના શેર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- (8) **ડિવિડન્ડ મેળવવાનો હક્ક :** ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરો ધંધાના માલિકો છે. તેઓને વિસર્જન સમયે જે રીતે મૂડી પરત મેળવવાનો હક્ક સૌથી છેલ્લે છે તે જ રીતે ડિવિડન્ડ મેળવવાનો હક્ક પણ સૌથી છેલ્લે મળે છે. કંપની સૌ પ્રથમ પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને ડિવિડન્ડ ચૂકવે છે. ત્યારબાદ વધેલા નફામાંથી અનામતો ખાતે રકમ લઈ ગયા બાદ ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોને બધો નફો ડિવિડન્ડ તરીકે વહેંચવામાં આવે છે.
- (9) **મર્યાદિત જવાબદારી :** ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોની જવાબદારી મર્યાદિત હોય છે. તેમણે કંપનીમાં રોકેલ શેરની સંખ્યાની મૂળ કિંમત જેટલી રકમ માટે જવાબદાર ગણવામાં આવે છે. એટલે કે ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોની જવાબદારી તેમણે ધારણ કરેલા શેરની કિંમત જેટલી જ હોય છે.
- (10) **દસ્તાવેજી પુરાવો :** શેરહોલ્ડરોને શેર ધારણ અંગે શેર સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવે છે. જે કંપનીના સભ્યો અંગેનો દસ્તાવેજી પુરાવો છે. સભ્યોને કંપનીની સામાન્ય મહોર તથા સંચાલકોની સહીવાળું શેર પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવે છે અથવા ઇલેક્ટ્રોનિક સ્વરૂપમાં ડિપોઝીટ પાસે રાખવામાં આવે છે.

ઘણીવાર કંપનીના મૂળ સ્થાપકોને “ડિફર્ડ” તરીકે ઓળખાતા શેર આપવામાં આવે છે. આ શેર પર ઈક્વિટી શેર કરતાં વધુ મત આપવાનાં અધિકાર હોય છે તેથી કંપની સભામાં ડિફર્ડ શેર ધરાવનારાઓનું વર્ચસ્વ વધુ જોવા મળે છે.

ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરો કંપનીના સાચાં માલિકો ગણાય છે. પરંતુ કંપનીના સંચાલન પર તેમનો અંકુશ નહિવત્ હોય છે. હાલના વર્તમાન સમયમાં કંપનીઓમાં ઈક્વિટી શેર ધરાવનારાઓ કંપનીની સભામાં કંઈ રસ લેતા નથી અને પરિણામે કંપનીની સભામાં શેરહોલ્ડરોની સંખ્યા ઘણી ઓછી જોવા મળે છે. અને કંપનીનું સંચાલન બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર દ્વારા કરવામાં આવે છે. ઘણી મોટી કંપનીઓ રોજબરોજના સંચાલન માટે પગારદાર સંચાલકો કે વ્યવસ્થાપકોની નિમણૂક કરે છે. આમ, વર્તમાન સમયમાં મોટી કંપનીમાં માલિકો જ જે તે પેઢીના સંચાલકો હોય તેવું ઘણું ઓછા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. જો કંપનીના માલિકો જ જે તે પેઢીના સંચાલકો હોય તેવું ઘણું ઓછા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. જો કંપનીના માલિકોને એટલે કે ઈક્વિટી શેર ધરાવનારાઓને કંપનીના વહીવટ કે કામકાજથી અસંતોષ હોય તો તેઓ પોતાના ઈક્વિટી શેર બજારમાં વેચી દઈને અન્ય કોઈ કંપનીના શેરમાં મૂડીરોકાણ કરે છે.

કંપની ધારામાં 1991માં કલમ 79 (A) ઉમેરવામાં આવી છે. આ કલમ પ્રમાણે હવે કંપનીઓ સ્વેટ (Sweat) ઈક્વિટી શેર એટલે કંપની તરફથી તેમના ડિરેક્ટરો કે કર્મચારીઓને વટાવથી અથવા રોકડ અવેજ વગર આપવામાં આવેલ શેર.

જે કર્મચારીઓ કે ડિરેક્ટરોએ કંપનીને ટેકનિકલ જાણકારી પૂરી પાડી હોય. કંપનીને બૌદ્ધિક મિલકતસ્વરૂપના હક્કો અથવા મૂલ્ય વૃદ્ધિ કે અન્ય કોઈ નામથી ઓળખાતા હક્કો પૂરા પાડવામાં મદદ કરી હોય તેમને કંપની સ્વેટ ઈક્વિટી શેર આપી શકે છે. આ માટે કંપનીએ નીચેની જોગવાઈઓનું પાલન કરવું પડશે.

- કંપનીએ જે ઈક્વિટી શેર બહાર પાડ્યા હોય તે જ પ્રકારનાં સ્વેટ ઈક્વિટી શેર બહાર પાડી શકશે.
- આ માટે સામાન્ય સભામાં ઠરાવ પસાર કરવો પડશે.
- કંપનીએ ધંધા શરૂ કર્યાને એક વર્ષ પૂરું થયું હોવું જોઈએ.
- SEBI ના નિયમો મુજબ સ્વેટ ઈક્વિટી શેર બહાર પાડી શકશે.
- ઈક્વિટી શેર પર જે નિયંત્રણ લાગુ પડે છે તે બધાં નિયંત્રણ સ્વેટ ઈક્વિટી શેરને લાગુ પડશે.

6.5.2 પ્રેફરન્સ શેર :

કંપની ધારા 1951ની કલમ 45માં આપેલ વ્યાખ્યા પ્રમાણે “પ્રેફરન્સ શેર એટલે એવા શેર કે જે કંપનીના નફામાંથી અન્ય શેરહોલ્ડરોને ડિવિડન્ડ આપતાં પહેલાં નિશ્ચિત ટકાના દરે ડિવિડન્ડ મેળવવાનો પ્રથમ હક્ક તથા કંપની જ્યારે સમેટી લેવામાં આવે ત્યારે મૂડી પરત મેળવવાનો પ્રથમ હક્ક ધરાવતા હોય.”

પ્રેફરન્સ શેરની લાક્ષણિકતા :

- (1) ડિવિડન્ડ મેળવવાનો પ્રથમ હક્ક
 - (2) મૂડી પરત મેળવવાનો પ્રથમ હક્ક
 - (3) નિશ્ચિત ડિવિડન્ડ
 - (4) મતાધિકાર નથી
 - (5) ઓછું જોખમ
 - (6) બજાર-સટ્ટા કિંમત
- (1) ડિવિડન્ડ મેળવવાનો પ્રથમ હક્ક : પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને કંપનીના અન્ય શેર હોલ્ડરોની સરખામણીમાં ડિવિડન્ડ મેળવવાનો પ્રથમ હક્ક હોય છે.
 - (2) મૂડી પરત મેળવવાનો પ્રથમ હક્ક : કંપનીનું જ્યારે વિસર્જન કરવામાં આવે અથવા કંપની ફડયામાં જાય ત્યારે પોતાની મૂડી પરત મેળવવાનો હક્ક પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને મળે છે.
 - (3) નિશ્ચિત ડિવિડન્ડ : પ્રેફરન્સ શેર પર ડિવિડન્ડનો દર નિશ્ચિત હોય છે. કંપની નફામાંથી થતા વધારા કે ઘટાડાની કોઈ અસર પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ પર થતી નથી.
 - (4) મતાધિકાર નથી : ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરો કંપનીના સાચા માલિકો ગણાય છે. તેઓને કંપનીની સભામાં મત આપવાનો અધિકાર હોય છે પણ પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને મતદાન કરવાનો અધિકાર આપવામાં આવતો નથી.
 - (5) ઓછું જોખમ : ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરો કરતાં ડિવિડન્ડ મેળવવાનો પ્રથમ હક્ક અને કંપનીના વિસર્જન વખતે મૂડી પરત મેળવવાનો પ્રથમ અધિકાર હોવાને કારણે તેમજ નફો ઓછો હોય તો પણ પ્રેફરન્સ શેર પર નિશ્ચિત ડિવિડન્ડ ચૂકવવામાં આવતું હોવાને કારણે તેના પર જોખમનું પ્રમાણ ઓછું છે.
 - (6) બજાર - સટ્ટા કિંમત : પ્રેફરન્સ શેર પર ડિવિડન્ડની આવક નિશ્ચિત હોય છે તેમજ બોનસ શેર જેવા લાભ પણ મળતા ન હોવાથી તેના બજારભાવમાં ખાસ વધઘટ થતી નથી.
- આમ છતાં જે રોકાણકારો જોખમ લેવા માંગતા નથી. તેમજ ડિવિડન્ડની નિશ્ચિત આવક મેળવવા ઈચ્છે છે તેઓ પ્રેફરન્સ શેર વધુ પસંદ કરે છે.

પ્રેફરન્સ શેરના પ્રકારો :

પ્રેફરન્સ શેરના પ્રકારો નીચે પ્રમાણે દર્શાવી શકાય.

(અ) ડિવિડન્ડને આધારે	(બ) મૂડી પરતને આધારે	(ક) નફાને આધારે	(ડ) રૂપાંતરને આધારે
↓	↓	↓	↓
(1) ક્યુમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેર	(1) રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર	(1) પાર્ટિસીપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેર	(1) કન્વર્ટિબલ પ્રેફરન્સ શેર
↓	↓	↓	↓
(2) નોન-ક્યુમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેર	(2) નોન-રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર	(2) નોન-પાર્ટિસીપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેર	(2) નોન-કન્વર્ટિબલ પ્રેફરન્સ શેર

પ્રેફરન્સ શેરના પ્રકારો :

- (A) ડિવિડન્ડને આધારે : (1) ક્યુમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેર(2) નોન ક્યુમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેર
 (B) મૂડી પરતને આધારે : (1) રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર(2) નોન રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર
 (C) નફા ભાગને આધારે : (1) પાર્ટિસીપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેર(2) નોન પાર્ટિસીપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેર
 (D) રૂપાંતરને આધારે : (1) કન્વર્ટિબલ પ્રેફરન્સ શેર(2) નોન કન્વર્ટિબલ પ્રેફ. શેર

(અ) ડિવિડન્ડને આધારે :

- (1) **ક્યુમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેર:** આ પ્રકારના પ્રેફરન્સ શેર પર જે વર્ષે ડિવિડન્ડ ન ચૂકવાય તો ત્યાર પછીનાં વર્ષમાં બાકી રહેલ ડિવિડન્ડ પણ ચૂકવવામાં આવે છે. એટલે કે તેઓને ડિવિડન્ડ મેળવવાનો અધિકાર જતો રહેતો નથી. કંપની જે વર્ષમાં પૂરતા પ્રમાણમાં નફો કરે તે વર્ષ ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોને ડિવિડન્ડ ચૂકવતાં પહેલાં ક્યુમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને પાછલા વર્ષનું નહિ ચૂકવાયેલું તમામ ડિવિડન્ડ ચૂકવી આપવું પડે છે. જો કોઈ સ્પષ્ટતા કરવામાં ન આવી હોય તો પ્રેફરન્સ શેરોને ક્યુમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેર ગણવામાં આવે છે.
- (2) **નોન ક્યુમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેર :** આ પ્રકારનાં પ્રેફરન્સ શેર પર કંપની નફો કરે અને ડિવિડન્ડ જાહેર કરે તો જ ડિવિડન્ડ મળે છે. જે વર્ષે કંપની ડિવિડન્ડ જાહેર ન કરે તે વર્ષનું ડિવિડન્ડ મેળવવાનો અધિકાર રહેતો નથી એટલે કે આ પ્રકારના પ્રેફરન્સ શેરમાં નહિ ચૂકવાય. ડિવિડન્ડ એકઠું થતું નથી અને ચૂકવાતું પણ નથી. આ પ્રકારના પ્રેફરન્સ શેર વધુ જોખમી ગણાય છે.

(બ) મૂડી પરતને આધારે :

- (1) **રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર:** કંપની પોતાના અસ્તિત્વ દરમિયાન શેરમૂડી પરત કરી શકતી નથી. પણ રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર એવા પ્રકારના શેર છે કે જે કંપની અમુક વર્ષની મુદત પછી પરત કરવાનું સ્વીકારે છે. કંપની વધુમાં વધુ 20 વર્ષની મુદતના રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર બહાર પાડી શકે છે. આવા પ્રેફરન્સ શેરના નાણાં પરત કરતી વખતે કંપની ધારાની જોગવાઈઓનું પાલન કરવું પડે છે.
- (2) **નોન રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર:** જે પ્રેફરન્સ શેર પર કંપનીના અસ્તિત્વ દરમિયાન મૂડી પરત કરવાનો હક્ક ન હોય તેવા શેરને નોન-રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર કહેવાય છે. જો કે આવા પ્રેફરન્સ શેર હોલ્ડરોને કંપનીના વિસર્જન વખતે ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરો કરતાં મૂડી પરત મેળવવાનો અધિકાર પ્રથમ હોય છે અને નવાં કાયદાના સુધારાથી કોઈ કંપની નોન-રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર બહાર પાડી શકશે નહિ.

(ક) નફા ભાગને આધારે :

- (1) **પાર્ટિસીપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેર:** પ્રેફરન્સ શેર હોલ્ડરોને નિશ્ચિત ડિવિડન્ડ તો મળે જ છે. પણ

જો નફો વધુ થાય તો આ પ્રકારના પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને નફામાંથી ભાગ પણ આપવામાં આવે છે. પાર્ટિસિપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોને ડિવિડન્ડ ચૂકવ્યા બાદ વધતાં નફામાંથી કરાર મુજબ નફામાં ભાગ મેળવવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે કોઈ સ્પષ્ટતા કરવામાં ન આવી હોય ત્યારે બધાં જ પ્રેફરન્સ શેર નોન-પાર્ટિસિપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેર ગણાશે.

(2) નોન પાર્ટિસિપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેર: જે પ્રેફરન્સ શેર હોલ્ડરોને માત્ર ડિવિડન્ડ મેળવવાનો હક્ક હોય એટલે કે ડિવિડન્ડ મેળવ્યા બાદ વધેલા નફામાંથી ભાગ મેળવવાનો કોઈ હક્ક ન હોય તેને નોન પાર્ટિસિપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેર કહેવાય છે.

(3) રૂપાંતરને આધારે :

(1) કન્વર્ટિબલ પ્રેફરન્સ શેર : જ્યારે પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને અમુક નિશ્ચિત મુદત સુધીના નિશ્ચિત શરતોએ ઈક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર કરવાનો હક્ક આપવામાં આવ્યો હોય ત્યારે તેને કન્વર્ટિબલ પ્રેફરન્સ શેર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

(2) નોન કન્વર્ટિબલ પ્રેફરન્સ શેર: જ્યારે પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને કંપનીએ ઈક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર કરવાનો કોઈ અધિકાર ન આપ્યો હોય ત્યારે તેને નોન કન્વર્ટિબલ પ્રેફરન્સ શેર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

શેરમૂડી અંગે મહત્વની બાબતો : કંપનીઓ અમુક નિશ્ચિત કિંમતના શેર બહાર પાડે છે જેને શેરની દાર્શનિક કિંમત (મૂળ કિંમત) કહેવાય છે. ભારત દેશમાં આ કિંમત રૂ. 10 અને રૂ. 100 રાખવામાં આવે છે. કંપનીએ બહાર પાડેલા બધાં શેર એકવાર રોકાણકારો ખરીદી લે ત્યારબાદ આ શેર વેચવા માટે અને ખરીદવા માટે બજાર ઊભું કરવામાં આવ્યું છે. જેને શેર બજાર અથવા સ્ટોક એક્ષચેન્જના નામે ઓળખવામાં આવે છે. શેર બજારમાં વેચાતા કોઈ કંપનીના શેર દાર્શનિક કિંમતે વેચતા નથી, પરંતુ તેની બજાર કિંમત દાર્શનિક કિંમત કરતા વધુ કે ઓછી હોઈ શકે છે. કોઈ પણ કંપનીના શેરની કિંમત બજારમાં કેટલી હશે તેનો આધાર મુખ્યત્વે તે કંપનીના કામકાજ, શેરની માંગ, પુરવઠો, નફા વગેરે પર આધાર રાખે છે.

શેરમૂડીના સ્ત્રોત દ્વારા આપણા દેશમાં ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રમાં ખૂબ વિશાળ પાયા પર ભંડોળ ઉભાં કરવામાં આવ્યાં છે. ભારતનું મૂડીબજાર ખૂબ જ સક્રિય છે. જુદી જુદી કંપનીઓ દ્વારા બજારમાં રજૂ કરવામાં આવેલા શેરમાં મૂડીરોકાણ કરનારાઓનું ખૂબ સારો આવકાર આપ્યો છે. આથી જ મોટા કદની કંપનીઓ પોતાની વિશાળ મૂડીની જરૂરિયાત સંતોષવા માટે મૂડી બજારના આ પ્રથમ સ્ત્રોત શેરમૂડીનો સૌથી વધુ ઉપયોગ કરે છે.

6.5.3 ડિબેન્ચર્સ :

કંપની પોતાની મૂડીની જરૂરિયાત શેરમૂડી ઉપરાંત ડિબેન્ચર દ્વારા ઊભી કરી શકે છે. ડિબેન્ચર દ્વારા લાંબાગાળાની મૂડી જરૂરિયાત સંતોષી શકાય છે. જે કંપની ભવિષ્યમાં સ્થિર દરે વ્યાજ આપવાની અપેક્ષા રાખતી હોય તેવી કંપનીઓ ડિબેન્ચર દ્વારા લાંબાગાળાની મૂડી ઊભી કરવાનું પસંદ કરે છે. આવી કંપની ડિબેન્ચર પર નિયમિત રીતે વ્યાજ ચૂકવવાની ક્ષમતા ધરાવતી હોય છે અને ડિબેન્ચર દ્વારા ઊભી કરવામાં આવતી મૂડી લાંબાગાળાની હોવા છતાં તે કાયમી મૂડી નથી. ડિબેન્ચર અમુક સમયની મુદત બાદ પરત કરી શકાય છે. ડિબેન્ચર દ્વારા ઊભી કરેલી મૂડી ભાગીદારી મૂડી નથી. પરંતુ તે લોન મૂડી એટલે કે ઉછીની લીધેલ મૂડી છે. ડિબેન્ચરમાં નાણાં રોકનારાઓ ધંધાના ભાગીદારો નથી પણ લેણદારો ગણાય છે.

પેઢી નફો કરે કે ન કરે તેઓને નિશ્ચિત દરે નિયમિત વ્યાજ ચૂકવવું પડે છે. ડિબેન્ચર હોલ્ડરોને કંપનીના નફા સાથે કોઈ સંબંધ નથી.

ડિબેન્ચરની લાક્ષણિકતા :

ડિબેન્ચરના લક્ષણો નીચે પ્રમાણે દર્શાવી શકાય.

(1) વ્યાજની મર્યાદિત આવક (2) ચોક્કસ તારીખે પરત

- (3) ઓછું જોખમ (4) નિયમિત અને નિશ્ચિત આવક
(5) મિલકત પર હક્ક (6) સંચાલનમાં હક નથી.

- (1) **વ્યાજની મર્યાદિત આવક :** ડિબેન્ચર પર કેટલા વ્યાજના દરે વ્યાજ ચૂકવાશે તે બહાર પાડતી વખતે જ નક્કી હોય છે. આ વ્યાજનો દર અગાઉથી જ નક્કી હોય છે. કંપનીના નફામાં વધારા કે ઘટાડા સાથે કોઈ સંબંધ હોતો નથી. ડિબેન્ચર પર વ્યાજનો દર સામાન્ય હોય છે.
- (2) **ચોક્કસ તારીખે પરત :** ડિબેન્ચર એ કંપનીના દેવાના સ્વીકારનો દસ્તાવેજ છે. તેથી તેના નાણાં કંપની કેટલા સમયમાં પરત કરશે તેની સ્પષ્ટતા કરેલી હોય છે. ડિબેન્ચર ચોક્કસ તારીખે પરત કરવામાં આવે છે.
- (3) **ઓછું જોખમ :** ડિબેન્ચર પર શેરની સરખામણીમાં જોખમનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું છે. નિશ્ચિત અને નિયમિત વ્યાજની આવક તેમજ મૂડી પરત મેળવવાનો અધિકારથી ડિબેન્ચરમાં જોખમનું તત્વ નહિવત્ છે. સ્થિર આવક મેળવવા ઈચ્છતા રોકાણકારો ડિબેન્ચરમાં નાણાંનું રોકાણ કરે છે.
- (4) **નિયમિત અને નિશ્ચિત આવક :** ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોની ડિવિડન્ડની આવક અનિશ્ચિત હોય છે જે નફા પર આધારિત હોય છે જ્યારે ડિબેન્ચર પર વ્યાજની આવક નિશ્ચિત અને નિયમિત હોય છે. ડિબેન્ચર હોલ્ડરોને સમયસર નક્કી કરેલા દરે વ્યાજ ન મળે તો કંપનીના વિસર્જન સુધીનાં પગલા લઈ શકે છે.
- (5) **મિલકત પર હક્ક :** જ્યારે કંપનીનું વિસર્જન થાય અને મિલકતના વેચાણમાં કોઈ ખોટ થાય તો તે ખોટ ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોએ ભોગવવી પડે છે. ડિબેન્ચર હોલ્ડરોને તેમના નાણાં પ્રથમ ચૂકવી આપવામાં આવે છે. ગીરો ડિબેન્ચર હોલ્ડરો મિલકતવેચીને પણ પોતાના નાણાં વસૂલ કરી શકે છે.
- (6) **સંચાલનમાં હક્ક નથી :** ડિબેન્ચર હોલ્ડરો કંપનીના માલિકો કે ભાગીદારો નથી, પરંતુ લેણદારો ગણાય છે. તેથી કંપનીના સંચાલનમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર મળતો નથી, પરંતુ તેમના હિતના રક્ષણ માટે સંચાલકમંડળમાં પોતાનો એક પ્રતિનિધિ નીમી શકે છે. જો કે આ પ્રતિનિધિની સંખ્યા લઘુમતીમાં હોવાથી તેમનો સંચાલનમાં કોઈ અવાજ હોતો નથી.

6.5.3.1 ડિબેન્ચરના પ્રકારો :

- (A) ફેરબદલીને આધારે : (1) બેરર ડિબેન્ચર (2) રજિસ્ટર્ડ ડિબેન્ચર
(B) જામીનગીરી ને આધારે : (1) સાદા ડિબેન્ચર (2) ગીરો ડિબેન્ચર
(C) પરતને આધારે : (1) રિડીમેબલ ડિબેન્ચર (2) નોન રિડીમેબલ ડિબેન્ચર
(D) રૂપાંતરને આધારે : (1) સંપૂર્ણ રૂપાંતર પાત્ર ડિબેન્ચર (2) બિન રૂપાંતરપાત્ર ડિબેન્ચર
(3) અંશત: રૂપાંતરપાત્ર ડિબેન્ચર

(A) ફેરબદલીને આધારે :

- (1) **બેરર ડિબેન્ચર :** આ પ્રકારના ડિબેન્ચર ચલણી નોટ જેવા હોય છે. તેની ફેરબદલી સરળતાથી ચલણી નોટની જેમ કરી શકાય છે. આ ડિબેન્ચર હોલ્ડરોનું નામ કંપનીના ચોપડામાં નોંધવામાં આવતું નથી. આવા ડિબેન્ચરની સાથે તેની વ્યાજની કૂપન ચોંટાડેલી હોય છે જેની પાસે આ ડિબેન્ચર હોય તે તેનો માલિક ગણાય છે.
- (2) **રજિસ્ટર્ડ ડિબેન્ચર :** આ પ્રકારના ડિબેન્ચર હોલ્ડરોનું નામ, સરનામું, ડિબેન્ચર ક્રમાંક નંબર વગેરે કંપનીના ચોપડે નોંધવામાં આવે છે. તેની ફેરબદલી કરવા માટે નિયત ફોર્મ ભરીને કંપનીમાં મોકલવામાં આવે છે. આવા ડિબેન્ચર નોંધાયેલા હોવાથી કંપનીના ચોપડે જેનું નામ નોંધાયેલ હોય તેને વ્યાજ ચૂકવવામાં આવે છે.

(B) જામીનગીરીને આધારે :

- (1) **સાદા ડિબેન્ચર :** આવાં ડિબેન્ચરો માટે કંપની કોઈ પણ બાંધકામ કે જામીનગીરી આપતી

નથી. આવા ડિબેન્ચર કંપની માટે માત્ર દેવું ગણાય છે. કંપનીની કોઈ મિલકતઆવા ડિબેન્ચર સાથે ગીરો આપવામાં આવતી નથી. કંપની નિયત સમય મર્યાદામાં નિશ્ચિત વ્યાજ ચૂકવે છે.

- (2) ગીરો ડિબેન્ચર : આ પ્રકારના ડિબેન્ચર માટે કંપની પોતાની કોઈ મિલકતગીરો મૂકે છે અથવા મિલકત પર બોજ ઊભો કરે છે. આ ડિબેન્ચર મિલકતપર ગીરો હક ધરાવે છે. કંપની મિલકત પર આવા ડિબેન્ચર હોલરો અગ્ર હક્ક ધરાવે છે. આવો બોજ સ્થિર કે અસ્થિર પ્રકારનો હોઈ શકે છે.

(C) પરતને આધારે : પરતને આધારે ડિબેન્ચરના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર દર્શાવી શકાય.

- (1) રિડીમેબલ ડિબેન્ચર : આવા ડિબેન્ચર કંપની નક્કી કરેલ સમયમર્યાદામાં પરત કરે છે. આવા ડિબેન્ચર કંપની ક્યારે પરત કરશે તે સમય અગાઉથી નક્કી હોય છે. આવા ડિબેન્ચર મૂળ કિંમત અથવા પ્રીમિયમથી પરત કરી શકાય છે. આ ડિબેન્ચર વટાવથી પરત કરી શકાતા નથી.
- (2) નોન રિડીમેબલ ડિબેન્ચર : આવા ડિબેન્ચરો પરત કરવા માટે કોઈ નિશ્ચિત સમય અગાઉથી નક્કી હોતો નથી. આવા ડિબેન્ચરો જ્યારે કંપની પાસે નાણાં પરત કરવાની સગવડ થાય અથવા કંપની નાણાં પરત કરવાનું ઈચ્છે ત્યારે પરત કરી શકે છે.

(D) રૂપાંતરને આધારે :

- (1) સંપૂર્ણ રૂપાંતર ડિબેન્ચર : જે ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા બાદ અમુક સમય પછી કંપનીના ઈક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે તેને સંપૂર્ણ રૂપાંતર ડિબેન્ચર કહેવામાં આવે છે. આવી રૂપાંતર કરવાની પ્રક્રિયા 18 માસ પછી અને 36 માસ પહેલા કરવામાં આવે છે. રૂપાંતર કરવાના સમયે ડિબેન્ચર હોલરોને ઈક્વિટી શેરમાં પોતાના ડિબેન્ચરનું રૂપાંતર કરવું કે નહિ તેનો વિકલ્પ આપવામાં આવે છે.
- (2) બિન રૂપાંતરપાત્ર ડિબેન્ચર : આ પ્રકારના ડિબેન્ચરનું ઈક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર થતું નથી. પરંતુ પરત કરવાના સમયે ડિબેન્ચર હોલરને નાણાં પરત કરવામાં આવે છે.
- (3) અંશત: રૂપાંતરપાત્ર ડિબેન્ચર : આવા ડિબેન્ચરમાં બે વિભાગો પાડવામાં આવ્યા હોય છે. જેમાંનો એક વિભાગ રૂપાંતર ડિબેન્ચર અને બીજો વિભાગ બિન રૂપાંતર ડિબેન્ચરનો હોય છે, જેમાં બિન રૂપાંતરવાળા ભાગ માટે ડિબેન્ચર હોલરને નાણાં પરત કરવામાં આવે છે, જ્યારે રૂપાંતરવાળા ભાગ માટે ડિબેન્ચર હોલરને ઈક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર અંગે વિકલ્પ આપવામાં આવે છે.

6.6 તફાવત : ઈક્વિટી શેર અને પ્રેફરન્સ શેર

તફાવતના મુદ્દા	ઈક્વિટી શેર	પ્રેફરન્સ શેર
1. અર્થ	ડિવિડન્ડ અને મૂડી પરત મેળવવા અંગે જે શેરને પ્રેફરન્સ શેર પછી અધિકાર હોય તેવા શેરને ઈક્વિટી શેર કહેવામાં આવે છે.	ડિવિડન્ડ અને મૂડી પરત મેળવવા અંગે જે શેરને ઈક્વિટી શેર કરતાં પ્રથમ અધિકાર હોય તેવા શેરને પ્રેફરન્સ શેર કહે છે.
2. ડિવિડન્ડ	ઈક્વિટી શેર પર ડિવિડન્ડનો દર અનિશ્ચિત હોય છે. નફાના વધઘટની અસર ડિવિડન્ડ પર થાય છે.	પ્રેફરન્સ શેર પર ડિવિડન્ડનો દર નિશ્ચિત હોય છે. નફાના વધઘટની અસર ડિવિડન્ડ પર થતી નથી.
3. મતાધિકાર	કંપનીની સભામાં પસાર થતાં દરેક ઠરાવ પર ઈક્વિટી શેર હોલરો મત આપી શકે છે.	જ્યારે પ્રેફરન્સ શેર હોલરોને પોતાના હિત સાથે સંબંધ ધરાવતી બાબતો પર જ મત આપવાનો અધિકાર ધરાવે છે.

4. પ્રકાર	ઈક્વિટી શેરના કોઈ પ્રકાર નથી.	પ્રેફરન્સ શેરના રિડીમેબલ ક્યુમ્યુલેટિવ, પાર્ટિસિપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેર જેવા પ્રકારો હોય છે.
5. મૂડી	ઈક્વિટી શેર દ્વારા કંપની લાંબાગાળાની મૂડી ઊભી કરી શકે છે.	જ્યારે પ્રેફરન્સ શેર દ્વારા કંપની મધ્યમ ગાળાની અને લાંબાગાળાની મૂડી ઊભી કરી શકે છે.
6. નાણાં પરત અંગે	ઈક્વિટી શેર પર કંપનીના અસ્તિત્વ દરમિયાન નાણાં પરત કરવામાં આવતાં નથી. સિવાય કે મૂડીઘટાડો કરવામાં આવે તો જ મૂડીનો ભાગ પરત કરી શકાય છે.	પ્રેફરન્સ શેર કંપનીના પોતાના અસ્તિત્વ દરમિયાન નાણાં પરત કરી શકે છે.
7. મૂડી પરત અંગે	કંપની વિસર્જન વખતે પ્રેફરન્સ શેર હોલ્ડરોને મૂડી પરત કર્યા બાદ જો મૂડી વધે તો ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોને કરવામાં આવે છે.	કંપની વિસર્જન વખતે પ્રેફરન્સ શેર હોલ્ડરોને મૂડી પરત મેળવવા અંગે ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરો કરતાં પ્રથમ હક હોય છે.
8. લાયકાતના શેર	સંચાલક બનવા માટે ઈક્વિટી શેરને લાયકાતનાં શેર ગણવામાં આવે છે.	સંચાલક બનવા માટે પ્રેફરન્સ શેરને લાયકાત શેર ગણવામાં આવતા નથી.
9. બોનસ કે હકનો શેર	કંપની પોતાના ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોને બોનસ અથવા હકના શેર આપી શકે છે.	કંપની પોતાના પ્રેફરન્સ શેર હોલ્ડરને બોનસ અથવા હકના શેર આપી શકતી નથી.
10. જોખમ	ઈક્વિટી શેર પર જોખમનું પ્રમાણ વધુ હોય છે કારણ કે ડિવિડન્ડ તથા મૂડી પરત મેળવવાનો હક સૌથી છેલ્લે હોય છે.	પ્રેફરન્સ શેર પર જોખમનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે. કારણ કે ડિવિડન્ડ તથા મૂડી પરત મેળવવાનો હક, ઈક્વિટી શેર કરતાં પ્રથમ હોય છે.
11. બજાર કિંમતમાં વધઘટ	ઈક્વિટી શેર પર સટ્ટાનું પ્રમાણ વધુ હોવાથી તેની બજાર કિંમતમાં મોટી વધઘટ રહે છે.	પ્રેફરન્સ શેર પર સટ્ટાનું પ્રમાણ ઓછું હોવાથી તેની બજાર કિંમત વધઘટ ઓછી રહે છે.
12. સંચાલનમાં અંકુશ	ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરો કંપનીના સંચાલનમાં પૂરતો અંકુશ ધરાવે છે.	પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરો કંપનીમાં સંચાલનમાં મર્યાદિત અંકુશ ધરાવે છે.
13. રોકાણકારો	જે રોકાણકારો વધુ આવક અને વધુ જોખમ ઈચ્છતા હોય તેઓ ઈક્વિટી શેરમાં રોકાણ કરે છે.	જે રોકાણકારો નિશ્ચિત વળતર અને મૂડીની સલામતી ઈચ્છતા હોય તેઓ પ્રેફરન્સ શેરમાં રોકાણ કરે છે.
14. કઈ કંપની બહાર પાડી શકે.	દરેક કંપની માટી ઈક્વિટી શેર બહાર પાડવા ફરજિયાત છે.	દરેક કંપની પ્રેફરન્સ શેર બહાર પાડી શકે છે. પરંતુ આ શેર બહાર પાડવા ફરજિયાત નથી.
15. માલિકો	ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરો કંપનીનાં માલિકો ગણાય છે.	પ્રેફરન્સ શેર હોલ્ડરો કંપનીનાં માલિકો ગણાતા નથી.

6.7 તફાવત : શેર અને ડિબેન્ચર

તફાવતના મુદ્દા	શેર	ડિબેન્ચર
1. અર્થ	કંપની પોતાની મૂડીને નાના નાના ભાગ (હિસ્સા)માં વહેંચી દે છે. આ દરેક ભાગ ભાગને શેર કહેવામાં આવે છે.	કંપની જે નાણાં ઉછીના મેળવે એ નાણાં નાં દરેક ભાગને ડિબેન્ચર કહેવાય. ડિબેન્ચર એ કંપનીના દેવાનો સ્વીકાર કરતો દસ્તાવેજ છે.
2. રિવિઝન્ડ અને વ્યાજ	ઈક્વિટી શેર પર વળતર તરીકે રિવિઝન્ડ ચૂકવવામાં આવે છે.	ડિબેન્ચર પર વળતર તરીકે વ્યાજ ચૂકવવામાં આવે છે.
3. ફરજિયાત	શેર પર રિવિઝન્ડ ચૂકવવું ફરજિયાત નથી સિવાય કે ક્યુમ્યુલેટિવ પ્રકારનાં પ્રેફરન્સ શેર હોય.	ડિબેન્ચર પર નિયમિત રીતે વ્યાજ ચૂકવવું ફરજિયાત છે.
4. મૂડી-લોન	શેર એ કંપની માટે માલિકીની મૂડી ગણાય છે.	ડિબેન્ચર એ કંપની માટે ઉછીની મૂડી (લોન) ગણાય છે.
5. ધારણકર્તા	શેર હોલ્ડરો કંપનીનાં સભ્યો એટલે કે માલિકો ગણાય છે.	ડિબેન્ચર હોલ્ડરો કંપનીનાં લેણદારો છે.
6. અધિકારો	શેરહોલ્ડરો કંપનીનાં માલિકો હોવાથી વિશાળ અધિકાર ભોગવે છે.	ડિબેન્ચર હોલ્ડરો કંપનીનાં લેણદારો હોવાથી મર્યાદિત અધિકાર ભોગવે છે.
7. ગીરો	કંપની દ્વારા શેર પર કોઈ સલામતી (બોજ) આપવામાં આવતી નથી. પોતાની મિલકત પર બોજ ઊભો કરે છે.	કંપની દ્વારા ડિબેન્ચર પર સલામતી (બોજ) આપવામાં આવે છે. કંપની
8. નાણાં પરત અંગે	કંપની પોતાના અસ્તિત્વ દરમિયાન શેર પર નાણાં પરત કરતી નથી સિવાય કે પ્રેફરન્સ શેર હોય.	કંપની પોતાની અસ્તિત્વ દરમિયાન ડિબેન્ચર નાં નાણાં પરત કરી શકે છે.
9. મૂડી પરત અંગે	કંપનીના વિસર્જન વખતે ડિબેન્ચર પર મૂડી પરત થઈ ગયા બાદ શેરમૂડી પરત થાય છે.	કંપનીના વિસર્જન વખતે ડિબેન્ચર શેરમૂડી કરતા પ્રથમ મૂડી પરત કરવામાં આવે છે.
10. જવાબદારી	શેર પર રિવિઝન્ડ ચૂકવવામાં ન આવે તો કોઈ જવાબદારી વધતી નથી.	ડિબેન્ચર પર વ્યાજ ચૂકવવામાં ન આવે તો કંપનીની જવાબદારી વધે છે.
11. કંપનીની સ્થિતિ	શેર બહાર પાડવાથી કંપનીની નાણાંકીય સ્થિતિ જોખમાતી નથી.	ડિબેન્ચર બહાર પાડવાથી કંપનીની નાણાંકીય સ્થિતિ જોખમાય છે.
12. સ્ટેમ્પ ડ્યુટી	શેરની ફેરબદલી વખતે સ્ટેમ્પ ડ્યુટી ઓછી ભરવી પડે છે.	ડિબેન્ચરની ફેરબદલી વખતે સ્ટેમ્પ ડ્યુટી વધુ ભરવી પડે છે.
13. જોખમ	રિવિઝન્ડની અનિશ્ચિતતા અને મૂડી પરત ના અધિકારને લીધે શેર પર જોખમ વધુ હોય છે.	નિશ્ચિત વ્યાજ અને મૂડી પરતમાં અગ્ર હકને લીધે ડિબેન્ચર પર જોખમ ઓછું હોય છે.
14. વિસર્જનની માંગણી	શેર પર રિવિઝન્ડ આપવું ફરજિયાત નથી. અસ્તિત્વ દરમિયાન મૂડી પરત થઈ શકે નહિ તેથી આવા કારણોસર શેરહોલ્ડરો કંપનીનાં વિસર્જનની માંગણી કરી શકે નહીં.	ડિબેન્ચર પર નિયમિત વ્યાજ ન ચૂકવાય પાક્યા તારીખે નાણાં પરત કરવામાં ન આવે તો ડિબેન્ચર હોલ્ડરો કંપનીનાં વિસર્જનની માંગણી કરી શકે છે.
15. રોકાણકારો	જે રોકાણકારો વધુ વળતર અને વધુ જોખમ ઉઠાવવા માંગતા હોય તેઓ શેરમાં રોકાણ કરે છે.	જે રોકાણકારો નિશ્ચિત વળતર અને ઓછું જોખમ ઉઠાવવા માંગતા હોય તેઓ ડિબેન્ચરમાં રોકાણ કરે છે.

સ્વાધ્યાય

પ્ર.1 નીચેની પારિભાષિક શબ્દો સમજાવો :

(1) ઓર્ડિનરી શેર (2) પ્રેફરન્સ શેર (3) ડિબેન્ચર

પ્ર.2 નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો :

- (1) ઓર્ડિનરી શેર એટલે શું ?
- (2) ઈક્વિટી શેરની વ્યાખ્યા આપો.
- (3) ઈક્વિટી શેરના કંપનીની દૃષ્ટિએ ગમે તે બે ફાયદાની ચર્ચા કરો.
- (4) ઈક્વિટી શેરના કંપનીની દૃષ્ટિએ બે મર્યાદાની ચર્ચા કરો.
- (5) ઈક્વિટી શેરના રોકાણકારોની દૃષ્ટિએ બે ફાયદા જણાવો.
- (6) ઈક્વિટી શેરના રોકાણકારોની દૃષ્ટિએ બે મર્યાદા દર્શાવો.
- (7) પ્રેફરન્સ શેર એટલે શું ?
- (8) પ્રેફરન્સ શેરના કંપનીની દૃષ્ટિએ બે ફાયદા દર્શાવો.
- (9) પ્રેફરન્સ શેરના કંપનીની દૃષ્ટિએ બે મર્યાદા જણાવો.
- (10) પ્રેફરન્સ શેરના રોકાણકારોની દૃષ્ટિએ બે ફાયદાની ચર્ચા કરો.
- (11) પ્રેફરન્સ શેરના રોકાણકારોની દૃષ્ટિએ બે મર્યાદા દર્શાવો.
- (12) ડિબેન્ચર એટલે શું ?
- (13) ડિબેન્ચરના કંપનીની દૃષ્ટિએ બે ફાયદા ચર્ચો.
- (14) ડિબેન્ચરના કંપનીની દૃષ્ટિએ બે ફાયદા દર્શાવો.
- (15) ડિબેન્ચરના રોકાણકારોની દૃષ્ટિએ બે ફાયદા દર્શાવો.
- (16) ડિબેન્ચરના રોકાણકારોની દૃષ્ટિએ બે મર્યાદાની ચર્ચા કરો.
- (17) લાંબાગાળાની મૂડીનાં પ્રાપ્તિસ્થાનો કયા છે ?
- (18) નાણાંના આંતરિક પ્રાપ્તિસ્થાનો એટલે શું ?
- (19) વેપાર શાખ એટલે શું ?
- (20) ફેક્ટરિંગ એટલે શું ?
- (21) રાખી મૂકેલી કમાણી એટલે શું ?

બહુવિકલ્પીય પ્રશ્નોનાં જવાબ આપો

- (1) નીચેનામાંથી કયું લાંબાગાળાનાં ભંડોળનું લક્ષણ નથી ?

(અ) વધુ જોખમ	(બ) કાયમી જરૂરિયાત
(ક) વધુ તરલતા	(ડ) વધુ પ્રમાણ
- (2) નીચે પૈકી કયું લાંબાગાળાનાં ભંડોળને અસર કરતું પરિબળ છે.

(અ) ધંધાનું કદ	(બ) ધંધાનો પ્રકાર
(ક) સરકારી નીતિ	(ડ) ઉપરનાં તમામ
- (3) નીચેનામાંથી કયાં લાંબાગાળાનાં ભંડોળ છે.

(અ) ઈક્વિટી શેર	(બ) પ્રેફરન્સ શેર
(ક) ડિબેન્ચર્સ	(ડ) ઉપરનાં તમામ

(4) પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને કંપનીમાં મતાધિકાર મળે છે. વિધાન સાચું કે ખોટું.

જવાબ : આ વિધાન ખોટું છે. કારણ કે પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોએ કંપનીનાં લેણદારો છે તેથી મતાધિકાર નહીં મળે.

(5) ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરો એ કંપનીનાં લેણદારો છે. વિધાન સાચું કે ખોટું

જવાબ : આ વિધાન ખોટું છે. કારણ કે ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરો એ કંપનીનાં માલિકો છે.

(6) ડિબેન્ચર હોલ્ડરોને માત્ર કંપનીનાં વિસર્જન સમયે જ નાણાં ચૂકવાશે. વિધાન સાચું કે ખોટું

જવાબ : આ વિધાન ખોટું છે. કારણ કે ડિબેન્ચર હોલ્ડરોને અમુક ચોક્કસ મુદત બાદ નાણાં ચૂકવવા જ પડે છે.

રૂપરેખા :

- 7.1 પ્રસ્તાવના
- 7.2 મૂડી પડતરનો અર્થ
- 7.3 મૂડી પડતરનું મહત્ત્વ
- 7.4 મૂડી પડતરના વિવિધ ખ્યાલો
- 7.5 નાણાંનાં વિવિધ સ્ત્રોત માટેની ચોક્કસ મૂડી પડતર
- 7.6 સારાંશ
 - સ્વાધ્યાય
 - વ્યવહારિક ઉદાહરણો

7.1 પ્રસ્તાવના :

ઉત્પાદનના ચાર સાધનો જેવા કે જમીન, મૂડી, શ્રમ અને નિયોજક પૈકી મહત્ત્વનું સાધન મૂડી છે. જેવી રીતે માનવ સંશાધન ચૂકવાતું વળતર (પગાર, મજૂરી કે ફી) એ તેની પડતર ગણાય. યંત્રો માટે ઘસારો તેની પડતર ગણાય. માલસામગ્રી માટે માલસામાનનો વપરાશ તેની પડતર ગણાય. તે જ રીતે મૂડી પર ચૂકવાતું વ્યાજ અથવા ડિવિડન્ડ તથા મેળવવાનો ખર્ચ એ મૂડી પડતર ગણાય.

ધંધાની કુલ મૂડીમાં માલિકીની મૂડી અને ઉછીની મૂડીનો સમાવેશ થાય છે. માલિકીની મૂડીમાં ઈક્વિટી શેર મૂડી, નફાના પુનઃરોકાણ નો સમાવેશ થાય છે. જ્યારે ઉછીની મૂડીમાં પ્રેફરન્સ શેરમૂડી, નાણાંકીય સંસ્થાઓ પાસેથી લીધેલી લોન, જાહેર થાપણો, ડિબેન્ચર, બેંક લોન, બોન્ડ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે ધંધાકીય એકમનું મૂડી માળખું ઘડતા આ તમામ સાધનો દ્વારા મેળવેલી મૂડી પડતર ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. જુદા જુદા પ્રકારની મૂડી મેળવતા તેની પર કેટલો બોજ પડે છે, તેને મૂડીની પડતર કહેવાય.

ઉદાહરણ તરીકે,

કોઈ એક કંપની રૂ. 100નો એક ડિબેન્ચર રૂ. 95 ની કિંમતે બહાર પાડે અને 1% બહાર પાડવાનો ખર્ચ થાય તથા તે ડિબેન્ચર પર 12 % વ્યાજ આપવું પડે તો કંપનીને મૂડી તરીકે વાપરવા રૂ.94 મળે અને તેના પર રૂ. 12 વ્યાજ આપવું પડે તો તે ડિબેન્ચર પડતર $12.77\% (12 \times \frac{100}{94})$ લગભગ થાય.

હવે જો ધંધાકીય એકમ એ કોઈ યોજનામાં મૂડીરોકણ કરવું હોય અને તે માટે જરૂરી નાણાં ડિબેન્ચર દ્વારા મેળવવાનાં હોય તો ઓછામાં ઓછા 12.77% પ્રાથમિક વળતર મળવું જોઈએ. જો તેનાથી ઓછું વળતર મળે તો ધંધાકીય એકમના શેરના ભાવ બજારમાં ઘટે છે અને શેરહોલ્ડરોની સંપત્તિમાં ઘટાડો થાય છે.

નાણાંના સાધનો દ્વારા નાણાં ઊભા કરવા માટે જે કોઈ ખર્ચ કરવામાં આવે તેને તેની મૂડી પડતર કહેવાય. આ મૂડીનું સ્થિર મિલકત અને ચાલુ મિલકતમાં રોકાણ થાય છે અને તેના દ્વારા જે વળતર મળે તેને રોકાણ પર વળતર (ROI - Return of Investment) કહે છે. ધંધાકીય એકમની મૂડી પડતરના દરની સરખામણીમાં રોકાણ પર વળતરનો દર વધુ હોય તો જ પેટ્ટી કમાણી / નફો થાય અને તો જ ધંધાકીય એકમનું આર્થિક અને સામાજિક મૂલ્ય વધે તેથી નાણાંકીય સંચાલકો હંમેશા મૂડી પડતર ઘટે તે માટે પ્રયત્નશીલ હોય છે. આદર્શમૂડી માળખાની તથા મૂડી અંદાજપત્રની રચના કરવા

માટે મૂડી પડતરનો ખ્યાલ ખૂબ જ મહત્ત્વ ધરાવે છે. મૂડી પડતર જેટલી ઓછામાં ઓછી હોય તેટલું શેરહોલ્ડરોની સંપત્તિ મહત્તમ થઈ શકે છે. અને બજાર મૂલ્ય વધે છે.

7.2 મૂડી પડતરનો અર્થ :

- સરળ અર્થમાં કહીએ તો
- વિવિધ પ્રકારની મૂડી મેળવતા ધંધાકીય એકમ પર પડતા બોજાને મૂડી પડતર કહે છે.
- મૂડી મેળવવાની પડતર એટલે મૂડી પડતર.
- **શ્રી ખાન અને જૈનના મત મુજબ :**
“મૂડી પડતર એટલે રોકાણ પર વળતરનો એવો ઓછો દર કે જેથી ધંધાકીય એકમનું બજાર મૂલ્ય બદલાયા વગરનું રહે.”
- **શ્રી સોલોમન અને પિન્ગલના મત મુજબ :**
“મૂડી પૂરી પાડનારાઓ જે વળતરનો દર માંગે છે તેને મૂડી પડતર કહે છે.”
દા.ત. 14% મૂડી પડતર હોય તો મૂડી પૂરી પાડનારાઓ 14% વળતર માંગે છે તેમ કહેવાય.
- **શ્રી હેમ્પટનના મત મુજબ :**
“મૂડી પડતર એટલે ધંધાકીય એકમનો રોકાણ પરનો અપેક્ષિત વળતરનો એવો દર કે જેથી એકમનું બજારમૂલ્ય બદલાયા વગરનું રહે.”
- **શ્રી પાંડેના મત મુજબ :**
“મૂડી પડતર એટલે રોકાણ ભંડોળો દ્વારા ઉદ્ભવતો દર કે જેના દ્વારા સંપત્તિનું મહત્તમીકરણ થાય અને ભંડોળનો ઉપયોગ વ્યાજબી ગણાય.”
- **સોલોમન ઈઝરાના મત મુજબ :**
“મૂડી ખર્ચ માટે ઓછામાં ઓછો જરૂરી દર એટલે મૂડી પડતર.”
દા.ત. 10%ની પ્રેફરન્સ શેરમૂડી, 12% ના ડિબેન્ચર, 8% ની બેંકલોન.
અહીં, નાણાં સાધનોની આગળ જે % છે. તે મૂડી પડતર દર્શાવે છે.
- **હેલી અને શૈલના મત મુજબ :**
“રોકડ પ્રવાહ મેળવવા માટેનો વટાવનો કોઈ પણ દર એટલે મૂડી પડતર.”

7.3 મૂડી પડતરનું મહત્ત્વ :

મૂડી પડતરને ધ્યાનમાં રાખીને જ મૂડીરોકણ અંગેના નિર્ણયો તથા નાણાંકીય બાબતો સાથે સંકળાયેલા વિવિધ નિર્ણયો લેવામાં આવે છે. તેથી તે દષ્ટિએ મૂડી પડતરનું મહત્ત્વ નીચે મુજબ આંકી શકાય :

(1) મૂડીમાળખાના ઘડતર માટે :

“ધંધાકીય એકમએ જુદા જુદા પ્રકારની જામીનગીરીઓ દ્વારા મૂડી મેળવી હોય તે પ્રમાણ દર્શાવતું માળખું એટલે મૂડી માળખું. મૂડી માળખામાં માલીકીની જામીનગીરીઓ એટલે કે ઈક્વિટી શેરમૂડી અને ઉછીની મૂડી એટલે કે ડિબેન્ચર અને દેવાનો સમાવેશ થાય છે. મૂડી માળખામાં ઈક્વિટી અને દેવાનું આદર્શ પ્રમાણ 2:1 છે. આ વિવિધ જામીનગીરીઓની મૂડી પડતર ઓછામાં ઓછી આવે અને શેરહોલ્ડરોની સંપત્તિનું મહત્તમીકરણ થાય એ રીતે મૂડી માળખું ઘડવામાં આવે છે.”

આ માટે

(1) દેવાની પડતર ઈક્વિટી કરતાં નીચી રહે તે બાબત ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે છે.

(2) ઈક્વિટી કરતાં દેવાનું પ્રમાણ વધે તો દેવા-ઈક્વિટી ગુણોત્તર વધતાં નાણાંકીય જોખમનું પ્રમાણ વધે. તેથી ઈક્વિટી - દેવા વચ્ચેનું પ્રમાણ જાળવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

(2) શેરનું બજાર મૂલ્ય ટકાવી રાખવા માટે :

નાણાંકીય સંચાલનનો એક મહત્વનો હેતુ ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોની સંપત્તિનું મહત્તમીકરણ કરવાનો છે. તેના માટે શેરની બજાર કિંમત ઊંચી સપાટીએ ટકી રહેવી જરૂરી છે. મૂડી પડતર વળતરનો એવો લઘુત્તમ દર છે કે જેના કરતાં ધંધાકીય એકમ જો વધુ કમાણી કરે તો વળતરનો દર ઊંચા આવતા શેરની બજાર કિંમત ઊંચી સપાટીએ ટકી રહે છે.

તેનાથી ઉલ્લું જો મૂડી પડતરના દર કરતાં ઓછી કમાણી કરે તો વળતરનો દર નીચો જતાં શેરની બજાર કિંમત ઘટે છે. આમ, કંપનીમાં નાણાંનું રોકાણ ઈષ્ટતમ રીતે કરવું હોય તો મૂડી પડતરનો માર્ગદર્શક બને છે તથા આદર્શ પ્રમાણ બને છે.

(3) મૂડી અંદાજપત્ર (મૂડી બજેટ)નો નિર્ણય લેવા માટે :

મૂડી બજેટમાં મૂડી ખર્ચની વિવિધ યોજનાઓની વિચારણા કરવામાં આવે છે. આ વિચારણા વખતે કયા પ્રોજેક્ટમાં કેટલો મૂડીખર્ચ થશે તથા તેમાંથી કેટલું વળતર મળશે એ બાબત ધ્યાનમાં લેવાય છે. આ નિર્ણય લેવા માટે યોજના / પ્રોજેક્ટમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહ / કમાણી ને વટાવ દર વડે ગુણવામાં આવે છે. આ વટાવનો દર એ જ મૂડી પડતરનો દર. યોજનામાંથી ઉદ્ભવતા રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય તેના રોકાણના વર્તમાન મૂલ્ય કરતાં વધુ હોય તો યોજના સ્વીકારાય છે. આમ, મૂડીરોકાણની યોજનાની પસંદગી મૂડી પડતરના દરને આધારે જ કરવામાં આવે છે.

(4) નવી જામીનગીરી બહાર પાડવાના નિર્ણય માટે :

મૂડી ખર્ચની જે યોજના ફાયદાકારક જણાય તે માટે કઈ જામીનગીરીઓ દ્વારા મૂડી એકત્રિત કરવી એ નિર્ણય લેવામાં મૂડી પડતરનો દર માર્ગદર્શક બને છે. આ માટે એકમનું હાલનું મૂડી માળખું કેવું છે. જુદી જુદી રીતે ઊભા કરવાથી મૂડી પડતર કેટલી આવશે તથા તેની સમગ્ર મૂડી પડતર પર કેવી અસર થશે તે જાણવું જરૂરી છે. વળી, વર્તમાન મૂડી પડતર, સરેરાશ મૂડી પડતર અને સીમાંત મૂડી પડતરનો ખ્યાલ નવી જામીનગીરી બહાર પાડવાના નિર્ણય માટે ઉપયોગી છે.

(5) નાણાંકીય સાધનોના નિર્ણય માટે :

ધંધાની નાણાંકીય જરૂરિયાતો વિવિધ નાણાંકીય સાધનો જેવા કે ઈક્વિટી શેર, પ્રેરફન્સ શેર, ડિબેન્ચર, બોન્ડ, બેંક લોન વગેરે દ્વારા સંતોષી શકાય. આ વિવિધ નાણાંકીય સાધનો પૈકી કયાં સાધનોનો કેટલો ઉપયોગ કરવો તે અંગેનો નિર્ણય પણ મૂડી પડતરના દર પર આધારિત છે. નાણાંકીય સાધનોનો નિર્ણય લેતી વખતે દરેક સાધનની વ્યક્તિગત મૂડી પડતર તથા ભારીત સરેરાશ મૂડી પડતરને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

(6) સંચાલકોની કાર્યક્ષમતાનો માપદંડ :

નાણાંકીય સંચાલકો વ્યૂહાત્મક અભિગમ અપનાવી ઈષ્ટતમ મૂડી માળખાની રચના કરે છે. તથા વિસ્તૃતીકરણ અને નવિનીકરણ અંગેની યોજનાઓ અમલમાં મૂકે છે કે જેથી ધંધાકીય એકમે કરેલા રોકાણ પર મહત્તમ વળતર મેળવી શકાય. આવી યોજનાઓનો અમલ કર્યા પછી એકમની કુલ મૂડી પડતર તથા વળતરના દરની સરખામણી કરી સંચાલકોએ લીધેલા નિર્ણયો કેટલા અંશે ફાયદાકારક નીવડ્યા તે જાણી શકાય છે. આમ મૂડીપડતરનો ખ્યાલ સંચાલનની કાર્યક્ષમતાના માપદંડ તરીકે ઉપયોગી છે.

(7) પ્રોજેક્ટ સંચાલન માટે ઉપયોગી :

ધંધાકીય એકમના પ્રોજેક્ટ સંચાલકોએ જુદા જુદા તબક્કે પ્રોજેક્ટના વિકાસ, વિસ્તૃતીકરણ, નવિનીકરણ અંગે નિર્ણય લેવાના હોય છે જે માટે નાણાંની જરૂર પડે છે. આ નાણાંકીય જરૂરિયાત સંતોષવા માટે નાણાંકીય સાધનોની વ્યક્તિગત મૂડીપડતરના બદલે સમગ્ર એકમની કુલ મૂડી પડતર ધ્યાનમાં લે છે.

દા.ત., પ્રોજેક્ટ માટે રૂ. 5,00,000 ની જરૂરિયાત હોય અને પેઢીની સમગ્ર મૂડી પડતર 13% હોય, તેમ છતાં જો ધંધાકીય એકમ 14% ના દરે ડિબેન્યર બહાર પાડે તો તે નિર્ણય અયોગ્ય ગણાય.

કારણ કે ... વ્યક્તિગત મૂડી પડતરનો દર (14%) સમગ્ર મૂડી પડતર (13%) ના દર કરતા ઊંચો છે. પરંતુ જો કંપની 11% ની બેંકલોન દ્વારા તેની નાણાકીય જરૂરિયાતો સંતોષે તો તે નિર્ણય યોગ્ય ગણાય.

7.4 મૂડી પડતરના વિવિધ ખ્યાલો : (Concept of Cost of Capital) :

મૂડી પડતરની સાથે મૂડી પડતરના વિવિધ ખ્યાલો પણ નાણાકીય નિર્ણય લેવા માટે ઉપયોગી છે મૂડી પડતરને યોગ્ય રીતે સમજવા, મૂડી પડતરના વિવિધ ખ્યાલનો અર્થ અને તેઓ વચ્ચેનો તફાવત જાણવો અને સમજવો જરૂરી છે મૂડી પડતરના અંગેના વિવિધ ખ્યાલો નીચે મુજબ છે :

(1) ઐતિહાસિક પડતર અને ભવિષ્યની પડતર :

● ઐતિહાસિક પડતર :

“ભૂતકાળમાં મૂડી મેળવવા માટે જે ખર્ચ કરવો પડતો હોય તેને ઐતિહાસિક મૂડી પડતર કહે છે.” જુદા જુદા નાણાકીય સાધનોની ઐતિહાસિક મૂડી પડતરના આધારે એકમની ભારિત સરેરાશ ઐતિહાસિક મૂડી પડતર નક્કી થઈ શકે.

દા.ત. ભૂતકાળમાં મૂડી માળખામાં ઈક્વિટી અને દેવાનું 2:1 હોય અને આ બંને સાધનોની વ્યક્તિગત પડતર અનુક્રમે 12% અને 18% હોય તો ઐતિહાસિક ભારિત સરેરાશ મૂડી પડતર નીચે મુજબ થાય; ઈક્વિટીની : $12 \times \frac{2}{3} = 8$ વત્તા દેવાની : $18 \times \frac{1}{3} = 6$ બરાબર 14% થાય. (2:1 હોવાથી 2 + 1 = 3 છેદમાં મુકેલ છે.)

● ભવિષ્યની મૂડી પડતર :

“ભવિષ્યમાં મૂડી મેળવવાની છે તે અંગેની અંદાજિત પડતર એટલે ભવિષ્યની મૂડી પડતર.”

ટૂંકમાં.... હવે, પછીની જે મૂડી ઊભી કરવાની છે તે અંગેની મૂડી પડતર એટલે ભવિષ્યની મૂડી પડતર. નાણાકીય નિર્ણય પ્રક્રિયામાં સામાન્ય રીતે ભવિષ્યની પડતર જ ઉપયોગી છે.

દા.ત. મૂડી બજેટની યોજનામાં રોકાણ કરવાનું હોય તો તેમાંથી ભવિષ્યનો રોકડપ્રવાહ શું હશે ? આંતરિક વળતરનો દર શું હશે ? રોકાણના મૂડી પડતરનો દર શું હશે ? વગેરેમાં ભવિષ્યની મૂડી પડતરનો જ વિચાર કરવામાં આવે છે.

ટૂંકમાં.... ઐતિહાસિક પડતર માત્ર ભવિષ્યની મૂડી પડતર કેટલી હશે તેનો અંદાજ મૂકવામાં જ મદદરૂપ છે તે સિવાય તેનું કોઈ મહત્ત્વ નથી.

(2) વિશિષ્ટ / વ્યક્તિગત પડતર અને સંયુક્ત પડતર : (Special Cost and Combined Cost)

વિશિષ્ટ / વ્યક્તિગત મૂડી પડતર : (Special Cost)

ધંધાકીય એકમમાં મૂડીમાળખામાં વિવિધ પ્રકારના મૂડીભંડોળો જેવા કે ઈક્વિટી શેરમૂડી, પ્રેફરન્સ શેરમૂડી, ડિબેન્યર, બોન્ડ, નફાનું પુન:રોકાણ / રાખી મુકેલ કમાણી, બેંકલોન વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ દરેકની મૂડી પડતરને વિશિષ્ટ મૂડી પડતર કહે છે.

ઉદાહરણ : પ્રેફરન્સ બહાર પાડીને નાણાં ઊભા કરવાની પડતર જો 11% આવે તો તેને પ્રેફરન્સ શેરની વિશિષ્ટ મૂડી કહેવાય. દરેક ભંડોળની વ્યક્તિગત/વિશિષ્ટ મૂડી પડતર જાણવાથી કયા ભંડોળનો કેટલો ઉપયોગ કરવો તે અંગે યોગ્ય નાણાકીય નિર્ણય લઈ શકાય છે.

● સંયુક્ત પડતર :

જ્યારે નાણાં ઊભા કરવાના બધા સાધનોની મૂડી પડતરને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે ત્યારે તેને

મૂડી પડતર (Cost of Capital)

સંયુક્ત મૂડી પડતર કહે છે. સંયુક્ત મૂડી પડતરને ભારિત સરેરાશ મૂડી પડતર પણ કહે છે. કારણ કે આ મૂડી પડતર દરેક નાણાકીય સાધનોના ભારને ધ્યાનમાં રાખીને તેની સરેરાશ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

દા.ત. ડિબેન્ચર મૂડી પડતર 9% હોય, પ્રેફરન્સ શેરની મૂડી પડતર 11% હોય જ્યારે ઈક્વિટી શેરની મૂડી પડતર 13% હોય તો પ્રાથમિક દષ્ટિએ ડિબેન્ચરનો ઉપયોગ કરવો વધુ હિતાવહ લાગે, પરંતુ મંદીના સમયમાં ડિબેન્ચર વ્યાજનો બોજો સંચાલકોને મુશ્કેલીમાં મૂકે તેવું પણ બની શકે.

તેથી, આદર્શ મૂડીમાળખાની રચના માટે સંયુક્ત મૂડી પડતરનો ખ્યાલ ઉપયોગી છે.

(3) સરેરાશ પડતર અને સીમાંત પડતર : (Average Cost and Marginal Cost)

● સરેરાશ પડતર :

ધંધાકીય એકમના મૂડીમાળખામાં રહેલી વિવિધ જામીનગીરીઓની જે વિશિષ્ટ મૂડીપડતર છે તે બધાની ભારિત સરેરાશ કાઢવાથી જે મૂડી પડતર મળે છે. તેને સરેરાશ પડતર કહે છે.

દા.ત. મૂડીમાળખામાં ડિબેન્ચર, પ્રેફરન્સ શેર, અને ઈક્વિટીનું પ્રમાણ અનુક્રમે $\frac{3}{6}$, $\frac{2}{6}$, $\frac{1}{6}$ હોય અને દરેકની વિશિષ્ટ મૂડીપડતર અનુક્રમે 10%, 12% અને 16% હોય તો તેની ભારિત સરેરાશ 12% થાય.,

$$(10 \times \frac{3}{6} + 12 \times \frac{2}{6} + 18 \times \frac{1}{6} = 5 + 4 + 3 = 12\% \text{ થાય.})$$

પરંતુ સાદી સરેરાશ મૂડી પડતર $13.33\% \left[\frac{10+12+18}{3} \right]$ થશે. તેથી સાદી સરેરાશનો ઉપયોગ અયોગ્ય ગણાય.

તેથી સાદી સરેરાશના બદલે તેના ભાર પ્રમાણે ભારિત સરેરાશ મૂડીપડતર ધ્યાનમાં લેવાય છે.

● સીમાંત પડતર : (Marginal Cost)

“સીમાંત પડતર એટલે વધારાના નાણાં ઊભા કરવાની સરેરાશ મૂડી પડતર.”

દા.ત. ધંધાકીય એકમે કોઈ યોજના માટે વધારાનું રૂ. 15,00,000 નું ભંડોળ ડિબેન્ચર દ્વારા મેળવ્યું હોય અને તેની મૂડી પડતર 14% હોય તો સીમાંત પડતર 14% ગણાય.

પરંતુ જો આ નાણાં જુદા જુદા નાણાકીય સાધનો દ્વારા મેળવ્યા હોય તો તેના સરેરાશ મૂડી પડતર ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ.

(4) વ્યક્ત પડતર અને ગર્ભિત પડતર : (Explicit Cost and Implicit Cost)

- વ્યક્ત પડતર (Explicit cost)

જ્યારે કોઈ સાધન દ્વારા નાણાં ઊભા કરવામાં આવે ત્યારે તેનો આવક રોકડપ્રવાહ તેને તેના કારણે ભવિષ્યમાં થનાર જાવક રોકડ પ્રવાહ એમ બંનેના વર્તમાન મૂલ્યને સમાન બનાવે તે દરેક વ્યક્ત મૂડી પડતર કહે છે.

દા.ત. એક કંપની એ 8 વર્ષની મુદ્દતના 10% વ્યાજના 10,00,000ના ડિબેન્ચર બહાર પડ્યા.

અહીં કંપની રૂ. 10,00,000ના ડિબેન્ચર બહાર પડે તો તે આવક રોકડ પ્રવાહ કહેવાય.

હવે, દર વર્ષે 1,00,000 વ્યાજનો જાવક રોકડ પ્રવાહ થાય અને આઠમા વર્ષને અંતે રૂ. 10,00,000 મુદ્દલ પરત કરવું પડે તે જાવક રોકડ પ્રવાહ ગણાય.

આમ, બધા જાવક રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય અને આવક રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય જે દરે સરખા થાય તેને વ્યક્ત મૂડી પડતર કહે છે.

● ગર્ભિત પડતર (Implicit Cost) :

“ગર્ભિત પડતર એટલે વિચારણા હેઠળની મૂડી ખર્ચની યોજના સ્વીકારવામાં આવે તો તેના કારણે બીજી શ્રેષ્ઠ મૂડી યોજના કંપનીએ છોડી દેવી પડે તેના વળતરનો દર.”

આમ, મર્યાદિત ભંડોળ હોય ત્યારે કોઈ એક યોજનાની પસંદગીના કારણે બીજી યોજના જતી કરવી પડે તો તે બીજી યોજનાના વળતરના દરને ગર્ભિત પડતર કહે છે.

દા.ત. કંપની પાસે રૂ. 15,00,000 નું ભંડોળ છે અને કંપની બેંકમાં 12% વ્યાજ સાથે ડિપોઝિટ મૂકી શકે છે અથવા અન્ય કંપનીના ડિબેન્ચરમાં 14% વ્યાજે રોકી શકે છે.

હવે, અહિયાં જો કંપની ડિપોઝિટ તરીકે નાણાં મૂકે તો તેને ડિબેન્ચર રોકાણ કરવાનો વિકલ્પ જતો કરવો પડે એટલે કે 14% ગર્ભિત પડતર કહેવાય.

ટૂંકમાં

નાણાં ઊભા કરવામાં આવે ત્યારે વ્યક્ત (વાસ્તવિક) પડતર ઉદ્ભવે છે અને જ્યારે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે ત્યારે જતાં કરેલા વિકલ્પના સંદર્ભમાં ગર્ભિત પડતર ઉદ્ભવે છે.

(5) હાજર પડતર અને સામાન્ય પડતર : (Spot Cost and Normal Cost) :

● હાજર પડતર (Spot Cost) :

“અમુક ચોક્કસ સમયે બજારમાં પ્રવર્તતી પડતર એટલે હાજર પડતર.” મૂડી ખર્ચની વિવિધ દરખાસ્તોના મૂલ્યાંકન માટે હાજર પડતર ઉપયોગી છે.

સામાન્ય પડતર (Normal Cost) :

અર્થતંત્રના તેજ-મંદીનાં પ્રવાહોને ધ્યાનમાં લીધા વગર અંદાજિત મૂકેલી પડતરને સામાન્ય પડતર કહે છે સામાન્ય સંજોગોમાં મૂડી રોકાણની દરખાસ્તોના મૂલ્યાંકન માટે સામાન્ય પડતર ધ્યાનમાં લેવાય છે.

7.5 નાણાંનાં વિવિધ સ્ત્રોત માટેની ચોક્કસ મૂડી પડતર :

કંપની તેની મૂડીની જરૂરિયાત જુદા જુદા સ્ત્રોતો / સાધનો જેવા કે ઈક્વિટી શેર, પ્રેફરન્સ શેર, ડિબેન્ચર, લોન, ડિપોઝિટ દ્વારા પૂરી કરે છે. દરેક સાધનોની વિશિષ્ટ પડતર નક્કી કરવી મુશ્કેલી છે કારણ કે તેના માટે દરેકમાં અનેક પ્રકારની ધારણાઓ કરવી પડે છે. છતાં સમગ્ર મૂડી પડતર નક્કી કરવા માટે દરેક સાધનોની મૂડી પડતર વિશે વિગતે અભ્યાસ કરીએ, જે નીચે મુજબ છે.

7.5.1 દેવા પડતર

7.5.2 પ્રેફરન્સ શેરની પડતર

7.5.3 ઈક્વિટી શેરની પડતર

7.5.4 અનામતની પડતર

7.5.5 ભારિત સરેરાશના આધારે મૂડીની પડતર

હવે દરેકની સવિસ્તર સમજૂતી ઉદાહરણ સાથે સમજીશું.

7.5.1 દેવા પડતર :

દેવાની મૂડીપડતરની ગણતરી સરળ છે કારણ કે, તેના પર વ્યાજનો દર નિશ્ચિત છે, જે ચૂકવવો જ પડે છે આ વ્યાજનો દર એ જ દેવાની મૂડી પડતર ગણાય છે. દેવામાં નિશ્ચિત વ્યાજ ધરાવતી લોન, ડિબેન્ચર, બોન્ડ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

મૂડી પડતર (Cost of Capital)

ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર :

ઉછીની મૂડીના પ્રાપ્તિસ્થાન તરીકે ડિબેન્ચરનું મહત્વ વધતું ગયું છે. કંપની ડિબેન્ચર પર નિશ્ચિત દરે વ્યાજ ચૂકવી ઇક્વિટી પરનો વેપાર કરી શકે છે કે તેથી ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરોને વધુમાં વધુ વળતર ચૂકવી શકાય.

દેવાની પડતર ગણતરી વખતે કરવેરા ધ્યાનમાં લેવા જરૂરી છે તેથી કરવેરા પહેલાની મૂડી પડતર અને કરવેરા પછીની મૂડી પડતર અલગ રીતે દર્શાવી શકાય.

ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર નીચેની રીતે શોધાય છે.

(1) ડિબેન્ચર મૂળકિંમતે બહાર પડ્યા હોય.

(2) ડિબેન્ચર પ્રીમિયમથી બહાર પડ્યા હોય.

(3) ડિબેન્ચર વટાવથી બહાર પડ્યા હોય.

ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર શોધવાના સૂત્રો :

(A) ઇરીડીમેબલ (પરત ન કરવાને પાત્ર) ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર/ કાયમી દેવાની મૂડી પડતર

(a) કર પહેલાની મૂડી પડતર :

$$\text{ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર (kd)} = \frac{I}{P} \text{ અહીં, } I = \text{Interest} = \text{વ્યાજની રકમ}$$

P = Price received = ડિબેન્ચરની મળેલ રકમ

(b) કર પછીની મૂડી પડતર :

$$\text{ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર (kd)} = \frac{I}{P} (1-t) \text{ અહીં, } t = \text{taxation rate} = \text{કરવેરાનો દર}$$

(B) રિડીમેબલ (પરત થઈ શકે તેવા) ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર :

(a) કર પહેલાની મૂડી પડતર :

$$\text{ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર (kd)} = \frac{I + \frac{1}{n}(F - P)}{\frac{1}{2}(F + P)}$$

જ્યાં, I = વ્યાજની રકમ

N = Number of years = વર્ષો / મુદત

F = Face Value = ડિબેન્ચરની મૂળ કિંમત

P = Price received = ડિબેન્ચરની મળેલ કિંમત/
વેચાણ કિંમત

(b) કર પછીની મૂડી પડતર :

$$\text{ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર (kd)} = \frac{I + \frac{1}{n}(F - P)}{\frac{1}{2}(F + P)} (1 - t)$$

અહીં, t = કરવેરાનો દર

ઉદાહરણ - 1 અનેરી લી.એ 12% રૂ. 10,00,000 ના ડિબેન્ચર રૂ. 100ની મૂળ કિંમતે બહાર પડ્યા હોય તો તેની મૂડી પડતર શોધો. કરવેરાનો દર 50% છે.

જવાબ :

નોંધ : અહીં પરત કરવાની મુદત આપેલ નથી તેથી ઈરરીડિમેબલ (પરત ન કરવાને પાત્ર) ડિબેન્ચર ગણાય.

કર પહેલાની મૂડી પડતર :

$$\begin{aligned} K_d &= \frac{I}{P} \\ &= \frac{12}{100} \quad \text{અહીં, } I = 12, P = 100 \\ &= 0.12 \\ &= 12\% \quad (\text{ટકાવારીમાં ફેરવવા 100 વડે ગુણવા}) \end{aligned}$$

કર બાદની મૂડી પડતર :

$$\begin{aligned} &= \frac{I}{P} (1-t) \quad t = \text{કરવેરાનો દર} \\ &= \frac{12}{100} (1 - 0.5) = 50\% \\ &= 0.12 (0.5) = \frac{50}{100} \\ &= 0.06 = 0.5 \\ &= 6\% \end{aligned}$$

ઉદાહરણ - 2 પાર્થ લી.એ રૂ. 8,00,000 ના 12% ના ડિબેન્ચર રૂ. 94ના ભાવે 8 વર્ષની મુદત માટે બહાર પાડ્યા છે ડિબેન્ચરની મૂળ કિંમત રૂ. 100 હોય અને કરવેરાનો દર 50% હોય તો કરબાદની મૂડી પડતર શોધો.

જવાબ :

નોંધ : અહીં પરત કરવાની મુદત આપેલ છે. તેથી રિડીમેબલ (પરત કરવાને પાત્ર) ડિબેન્ચર ગણાય.

$$\begin{aligned} K_d &= \frac{I + \frac{1}{n}(F - P)}{\frac{1}{2}(F + P)} (1-t) \quad \text{અહીં, } I = 12, P = 94 \\ & \quad n = 8 \text{ વર્ષ} \quad t = 50\% = 0.5 \\ & \quad F = 100 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} &= \frac{12 + \frac{1}{8}(100 - 94)}{\frac{1}{2}(100 + 94)} (1 - 0.5) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} &= \frac{12 + \frac{1}{8}(6)}{\frac{194}{2}} (1 - 0.5) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} &= \frac{12 + 0.75}{97} (0.5) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} &= \frac{12.75}{97} (0.5) \end{aligned}$$

મૂડી પડતર (Cost of Capital)

$$= 0.1314 (0.5)$$

$$= 0.0657$$

$$= 6.57\% \text{ (100 વડે ગુણતા)}$$

ઉદાહરણ-3 સચિન લી. એ રૂ. 100 ની મૂળ કિંમત (દાર્શનિક કિંમત)ના 14% ના ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા, જે 10 વર્ષે પરત કરવાના છે. ડિબેન્ચર બહાર પાડવાનો ખર્ચ 4% આવશે. કરવેરાનો દર 55% હોય તો ડિબેન્ચરની મૂડીપડતર ગણો.

જવાબ :

$$K_d = \frac{I + \frac{1}{n}(F - P)}{\frac{1}{2}(F + P)} (1 - t) \quad \text{અહીં, } I = 14\%, \quad F = 100$$

$$n = 10 \text{ વર્ષ} \quad t = 55\% = 0.55$$

$$P = 100 - 4 = 96 \text{ (4\% બહાર પાડવાનો ખર્ચ)}$$

$$= \frac{14 + \frac{1}{10}(100 - 96)}{\frac{1}{2}(100 + 96)} (1 - 0.55)$$

$$= \frac{14 + 0.4}{98} (0.45)$$

$$= \frac{14.4}{98} (0.45)$$

$$= 0.1469 (0.45)$$

$$= 0.06612$$

$$= 6.61\% \text{ (100 વડે ગુણતા)}$$

ઉદાહરણ -4 ચાંદની લી. એ રૂ. 100 નો એક એવા 15% ડિબેન્ચર 10 વર્ષના અંતે પરત કરવાની શરતે નીચે મુજબ બહાર પડ્યા. કરવેરાનો દર 50% હોય તો નીચેના સંજોગોમાં ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર શોધો.

- (1) ડિબેન્ચર મૂળકિંમતે બહાર પાડવામાં આવે.
- (2) ડિબેન્ચર 8% ના વટાવે બહાર પાડવામાં આવે.

જવાબ :

- (1) ડિબેન્ચર મૂળકિંમતે બહાર પાડવામાં આવે:

$$K_d = \frac{I + \frac{1}{n}(F - P)}{\frac{1}{2}(F + P)} (1 - t) \quad \text{અહીં, } I = 15, \quad F = 100$$

$$= \frac{15 + \frac{1}{10}(100 - 100)}{\frac{1}{2}(100 + 100)} (1 - 0.5) \quad n = 10 \text{ વર્ષ, } t = 50\% = 0.5$$

$$= \frac{15}{200} (0.5) \quad P = 100$$

$$= \frac{15}{100} (0.5)$$

$$= 0.75$$

$$= 7.5\% \text{ (100 વડે ગુણતા)}$$

(2) ડિબેન્ચર 8% ના વટાવે બહાર પાડવામાં આવે :

$$K_d = \frac{I + \frac{1}{n}(F - P)}{\frac{1}{2}(F + P)} (1 - t) \quad \text{અહીં, } I = 15\% \quad F = 100$$

$$= \frac{15 + \frac{1}{10}(100 - 92)}{\frac{1}{2}(100 + 92)} (1 - 0.05) \quad n = 10 \text{ વર્ષ, } t = 50\% = 0.5$$

$$= \frac{15 + 0.8}{96} (0.5) \quad P = 100 - 8\% = 92$$

$$= 0.16458 (0.5)$$

$$= 0.0823$$

$$= 8.23\% \text{ (100 વડે ગુણતા)}$$

7.5.2 પ્રેફરન્સ શેરની મૂડી પડતર :

ડિબેન્ચરની તુલનામાં પ્રેફરન્સ શેરની મૂડી પડતર ગણવી મુશ્કેલ છે કારણ કે ડિબેન્ચર પર નિશ્ચિત દરે વ્યાજ ચૂકવાય છે. જ્યારે પ્રેફરન્સ શેર પડ ડિવિડન્ડનો દર નિશ્ચિત હોવા છતાં ડિવિડન્ડ ચૂકવવું કંપની માટે ફરજિયાત નથી.

પ્રેફરન્સ શેરની મૂડી પડતર શોધતા ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર શોધતા કરવેરાનો જે ફેરફાર કરવો પડે છે તે કરવો પડતો નથી. કારણ કે પ્રેફરન્સ શેર પરનું ડિવિડન્ડ કરવેરા ચુકવ્યા પછીના નફામાંથી ચૂકવવાનું હોય છે.

પ્રેફરન્સ શેરની મૂડી પડતર ગણવા પ્રેફરન્સ શેરને બે ભાગમાં વહેંચીશું.

(1) ઈરરિડિમેબલ પ્રેફરન્સ શેર (પરત ન થઈ શકે તેવા પ્રેફરન્સ શેર)

(2) રિડિમેબલ પ્રેફરન્સ શેર (પરત થઈ શકે તેવા પ્રેફરન્સ શેર)

1. પ્રેફરન્સ શેર ઈરરિડિમેબલ હોય

$$K_p = \frac{D}{P} \quad \text{જ્યાં, } K_p = \text{પ્રેફરન્સ શેરની મૂડી પડતર}$$

$D =$ ડિવિડન્ડ, $P =$ મળેલ રકમ

2. પ્રેફરન્સ શેર રિડિમેબલ હોય ત્યારે :

$$K_p = \frac{D + \frac{1}{n}(F + P)}{\frac{1}{2}(F + P)} \quad \text{જ્યાં, } D = \text{ડિવિડન્ડ, } n = \text{વર્ષો}$$

$F =$ મૂળ કિંમત/ દાર્શનિક કિંમત

$P =$ મળેલ રકમ

ઉદાહરણ - 5 પાર્થ લી. એ રૂ. 100 નો એક એવા 12% ના ઈરરિડિમેબલ (પરત ન થઈ શકે તેવા) પ્રેફરન્સ શેર બહાર પાડ્યા. જેને બહાર પાડવાનો અર્ચ 4% છે. પ્રેફરન્સ શેરની મૂડી પડતર શોધો.

મૂડી પડતર (Cost of Capital)

જવાબ :

$$K_p = \frac{D}{P}$$

$$D = 100 \times 12\% = ₹. 12$$

$$= \frac{12}{96}$$

$$P = 100 - (4\% \text{ બહાર પાડવાનો ખર્ચ}) ₹. 4$$

$$= 0.125$$

$$= 96 ₹. \text{ મળેલ રકમ}$$

$$= 12.5\% (100 \text{ વડે ગુણવા})$$

નોંધ : બહાર પાડવાનો ખર્ચ મૂળકિંમત પર ગણાય.

ઉદાહરણ - 6 નવન લી. એ રૂ. 100નો એક એવા 10% ના રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર 10 વર્ષના અંતે પરત કરવાની શરતે બહાર પડ્યા. શેર બહાર પાડવાનો ખર્ચ 5% છે જો કરવેરાનો દર 55% હોય તો પ્રેફરન્સ શેર અંગે મૂડી પડતર ગણો.

જવાબ :

$$K_p = \frac{D + \frac{1}{n}(F + P)}{\frac{1}{2}(F + P)}$$

$$\text{અહીં, } D = 100 \times 10\% = ₹. 10$$

$$= \frac{10 + \frac{1}{2}(100 - 95)}{\frac{1}{2}(100 + 95)}$$

$$n = 10 \text{ વર્ષ, } F = 100$$

$$= \frac{10 + 2.5}{97.5}$$

$$P = 100 - (5\% \text{ બહાર પાડવાનો ખર્ચ})$$

$$= 0.1282$$

$$= ₹. 95 \text{ મળેલ રકમ}$$

$$= 12.82\% (100 \text{ વડે ગુણતા})$$

નોંધ : પ્રેફરન્સ શેરનું ડિવિડન્ડ ધંધાનો ખર્ચ નથી તે નફાની વહેંચણી છે, તેથી આવકવેરાનો દર ધ્યાનમાં લેવાશે નહીં.

ઉદાહરણ -7 સવાર લી. એ રૂ. 100નો એક એવા 12% ના 1000 રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર 5% વટાવે બહાર પાડ્યા. શેર બહાર પાડવાનો ખર્ચ રૂ. 5,000 થયો. આ શેર 10 વર્ષ પછી પરત કરવાના છે.

નીચેના સંજોગોમાં પ્રેફરન્સ શેરની મૂડી પડતર શોધો.

(1) રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર હોય.

(2) ઈરારિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર હોય.

જવાબ :

(1) રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર હોય

$$K_p = \frac{D + \frac{1}{n}(F + P)}{\frac{1}{2}(F + P)}$$

$$\text{અહીં, } D = 100 \times 12\% = ₹. 12$$

$$= \frac{12 + \frac{1}{10}(100 - 90)}{\frac{1}{2}(100 + 90)}$$

$$n = 10 \text{ વર્ષ,}$$

$$F = 100$$

$$\begin{aligned}
 &= \frac{12+1}{95} & F = \text{દાર્શનિક કિંમત} & 100 \\
 &= \frac{13}{95} & - \text{બહાર પાડવાનો ખર્ચ (5,000/1000)} & 5 \\
 &= 0.1368 & - \text{વટાવ (100 \times 5\%)} & 5 \\
 &= 13.68\% \text{ (100 વડે ગુણતા)} & P = \text{મળેલ રકમ} = & 90
 \end{aligned}$$

(2) ઈરરિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર હોય

$$\begin{aligned}
 K_p &= \frac{D}{P} & D &= 12 \\
 &= \frac{12}{90} & P &= 90 \text{ રૂ. મળેલ રકમ} \\
 &= 0.1333 \\
 &= 13.33\%
 \end{aligned}$$

7.5.3 ઈક્વિટી શેરની મૂડી પડતર :

ધંધાકીય એકમના સ્થિર મૂડીના પ્રાપ્તિસ્થાનોમાં ઈક્વિટી શેરમૂડીનો ફાળો મહત્વનો છે પ્રેફરન્સ શેરમૂડીની પડતર નક્કી કરવાનું કાર્ય સૌથી વધુ મુશ્કેલ છે. કારણ કે પ્રેફરન્સ શેર અને ડિબેન્ચર પર ચૂકવણીનો દર નિશ્ચિત છે જેથી તેની મૂડી પડતર સરળતાથી નક્કી થઈ શકે. પરંતુ ઈક્વિટી શેર પર ડિવિડન્ડનો દર નિશ્ચિત હોતો નથી. દર વર્ષે કેટલું ડિવિડન્ડ આપવું તે સંચાલકોની મરજી પર અવલંબે છે વળી, કંપની બંધ થાય તો ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોને મૂડી પણ છેલ્લે નાણાં વધે તો જ મળે છે.

આમ, ઈક્વિટી શેરમૂડી પર નિશ્ચિત ડિવિડન્ડ ચૂકવવાની કોઈ જવાબદારી નથી કે મુદ્દલ રકમ પરત કરવાની નથી.

ઈક્વિટી શેરમૂડીની પડતરની ગણતરી માટે મુખ્યત્વે નીચેની બે પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ થાય છે.

- (1) ડિવિડન્ડ અભિગમ
- (2) કમાણી અભિગમ

આ બંને પદ્ધતિઓનો ઉદાહરણ સહીત વિગતે અભ્યાસ કરીએ :

(1) ડિવિડન્ડ અભિગમ :

આ અભિગમ મુજબ ઈક્વિટી શેરમૂડીની પડતર ડિવિડન્ડ પર આધારિત છે. ભવિષ્યમાં કંપની જે ડિવિડન્ડ ચૂકવશે તેનો આધાર લઈ ને સૂત્ર તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.

ભવિષ્યના શેરદીઠ અપેક્ષિત ડિવિડન્ડનું વર્તમાન મૂલ્ય અને શેરના વેચાણની ચોખ્ખી ઉપજનું વર્તમાન મૂલ્ય બે જે દરે સરખા થાય તે દરને ઈક્વિટી શેર મૂલ્યની મૂડી પડતર કહે છે.

ડિવિડન્ડ અભિગમ મુજબ ઈક્વિટી શેરમૂડીની પડતર શોધવાનું સૂત્ર :

(a) શેર બહાર પડવાનો ખર્ચ ન આપેલ હોય

$$\begin{aligned}
 K_e &= \frac{D}{P} + g & \text{અહીં } K_e &= \text{ઈક્વિટી શેરની પડતર} \\
 & & P &= \text{શેરની ચોખ્ખી ઉપજ / બજાર કિંમત} \\
 & & D &= \text{શેરદીઠ ડિવિડન્ડ} \\
 & & g &= \text{ડિવિડન્ડનો વૃદ્ધિદર}
 \end{aligned}$$

(b) શેર બહાર પડવાનો ખર્ચ આપેલ હોય

$$K_e = \frac{D}{P(1-f)} + 9 \quad \text{જ્યાં, } F = \text{Floatation Cost} = \text{શેર બહાર પડવાનો ખર્ચ}$$

મૂડી પડતર (Cost of Capital)

નોંધ : શેર બહાર પાડવાના અર્થમાં વિજ્ઞાપન પત્ર બહાર પાડવાનો અર્થ, કાનૂની ફી, બાંધકામ કમિશન, દલાલી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

ઉદાહરણ - 8 અજય લી. ના ઈક્વિટી શેરનો બજાર ભાવ રૂ. 30 છે જ્યારે તેની દાર્શનિક કિંમત રૂ. 10 છે. આ કંપની એ ચાલુ વર્ષે શેર દીઠ રૂ. 4 ડિવિડન્ડ જાહેર કર્યું છે. જ્યારે તેના ડિવિડન્ડનો વૃદ્ધિદર 10% છે. કંપનીના ઈક્વિટી શેરમૂડીની મૂડી પડતર શોધો.

જવાબ :

નોંધ : અહીં શેર બહાર પાડવાનો અર્થ આપેલ નથી તેથી નીચેના સૂત્રની મદદથી ઈક્વિટી શેરમૂડીની પડતર શોધાશે.

$$\begin{aligned} K_e &= \frac{D}{P} + g && \text{અહીં,} \\ & && P = \text{બજાર ભાવ} = 30 \\ &= \frac{4}{30} + 0.1 && D = \text{શેરદીઠ ડિવિડન્ડ} = 4 \\ &= 0.1333 + 0.1 && g = \text{ડિવિડન્ડનો વૃદ્ધિદર} = 10\% = \frac{10}{100} = 0.1 \\ &= 0.2333 \\ &= 23.33\% \end{aligned}$$

ઉદાહરણ - 9 મહાવીર લી. એ રૂ. 100નો એક એવા ઈક્વિટી શેર બહાર પડેલા છે શેર બહાર પાડવાનો અર્થ 3% થયો. કંપનીએ શેરદીઠ રૂ. 8 ડિવિડન્ડનું વહેંચેલું છે અને ડિવિડન્ડનો વૃદ્ધિદર 6% અંદાજ્યો છે. ઈક્વિટી શેરમૂડીની પડતર શોધો.

જવાબ

નોંધ : અહીં, શેર બહાર પાડવાનો અર્થ આપેલ છે તેથી નીચે મુજબના સૂત્રનો ઉપયોગ થશે.

$$\begin{aligned} K_e &= \frac{D}{P(1-f)} + g && \text{જ્યાં, } D = \text{રૂ. } 8 \\ &= \frac{8}{100(1-0.03)} + 0.06 && P = 100 - 3\% = 97 \\ &= \frac{8}{97} + 0.06 && g = 6\% = 0.06 \\ &= 0.0825 + 0.06 && F = 3\% = 0.03 \\ &= 0.1425 \\ &= 14.25\% \end{aligned}$$

2. કમાણી અભિગમ (Earning Approach) :

આ પદ્ધતિમાં ઈક્વિટી શેરમૂડીની પડતર શોધવા માટે ડિવિડન્ડ નહીં પરંતુ, કંપનીની કમાણી ધ્યાનમાં લેવાય છે. કમાણી અભિગમ મુજબ ઈક્વિટી શેરમૂડીની પડતર શોધવા નીચે મુજબની કેટલીક ધારણાઓ કરવામાં આવે છે.

કમાણી અભિગમની ધારણાઓ :

- (1) કંપનીની કમાણીના આધારે શેરની બજારકિંમત નક્કી થાય છે.
- (2) રોકાણકારો ભવિષ્યમાં મળનાર ડિવિડન્ડ અંગેનો કોઈ તૈયાર કરી શકે છે.
- (3) શેર દીઠ ડિવિડન્ડ શૂન્ય કરતાં વધુ હોય છે.
- (4) ડિવિડન્ડ ચૂકવવાનો ગુણોત્તર સ્થિર છે.
- (5) કંપની કમાયેલો બધો જ નફો શેરહોલ્ડરો ડિવિડન્ડ સ્વરૂપે વહેંચી દે છે. એટલે નફાનું પુનઃરોકાણ શૂન્ય છે.

કમાણી અભિગમ મુજબ ઇક્વિટી શેરમૂડીની પડતર શોધવાનું સૂત્ર :

$$K_e = \frac{E}{P} \quad K_e = \text{ઇક્વિટી શેરમૂડીની પડતર}$$

E = શેરદીઠ કમાણી

P = શેરદીઠ પ્રાપ્ત થતી રકમ

ઉદાહરણ-10 શ્રી સામરિયા લી. ની વર્તમાન કમાણી રૂ. 7,20,000 છે. તેના હાલના ઇક્વિટી શેરની સંખ્યા 60,000 છે. તેની હાલની મૂળ કિંમત રૂ. 100 છે. મૂડી માળખામાં કોઈ દેવુ નથી. કંપની તેની વિસ્તરણ યોજના માટે રૂ. 18,00,000ના નવા ઇક્વિટી શેર 10% વટાવે બહાર પાડવા માંગે છે. જેનો બહાર પાડવાનો ખર્ચ મૂળ કિંમતના 6% છે જો કંપનીની કમાણી સ્થિર હોય તો ઇક્વિટી શેરમૂડીની પડતર કેટલી હશે ?

જવાબ :

$$\begin{aligned} K_e &= \frac{E}{P} && \text{અહીં, } E = \text{શેરદીઠ કમાણી} = \frac{20,000}{60,000} = \text{રૂ. } 12 \\ &= \frac{12}{84} && P = \text{મૂળકિંમત} - \text{વટાવ ખર્ચ} - \text{બહાર પાડવાનો ખર્ચ} \\ &= 0.1429 && = 100 - 10 - 6 = \text{રૂ. } 84 \\ &= 14.29\% \end{aligned}$$

7.5.4 અનામતની પડતર / રાખી મુકેલ કમાણી પડતર / નફાના પુન:રોકાણની પડતર : (Cost of Reserves/Cost of Retained Earning)

આ ખ્યાલ પ્રમાણે કંપની પોતાના જ નફાનું પોતાના ધંધામાં રોકાણ કરતી હોવાથી મૂડી મેળવવાનો કોઈ પ્રાથમિક ખર્ચ કરવો પડતો નથી. આ ઉપરાંત કોઈ વ્યાજ કે ડિવિડન્ડ ચૂકવવું પડતું નથી. તેથી કોઈ નાણાંકીય બોજો પણ ઊભો થતો નથી. આ હકીકત ધ્યાનમાં રાખીને નફાના પુન:રોકાણને ખર્ચ વગરનું નાણાં પ્રાપ્તિનું સાધન ગણવામાં આવે છે. પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ આ ખ્યાલ સાચો લાગે છે. પરંતુ કંપની જેટલે અંશે નફાનું પુન:રોકાણ કરે તેટલે અંશે શેરહોલ્ડરને ડિવિડન્ડ સ્વરૂપે મળતી આવકમાં ઘટાડો થાય છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો શેરહોલ્ડરોને તે રકમનું બીજે રોકાણ કરતાં અટકાવ્યા છે. આમ, નફાના પુન:રોકાણને કારણે શેરહોલ્ડરોએ જેટલે અંશે કમાણીની તકો જતી કરી છે તે જ નફાના પુન:રોકાણની પડતર ગણાય છે.

નફાના પુન:રોકાણની પડતર ઇક્વિટી શેરમૂડી, પ્રેફરન્સ શેરમૂડી અને દેવા કરતાં અલગ રીતે ગણવામાં આવે છે. કારણ કે પ્રેફરન્સ શેર અને દેવા માટે નિશ્ચિત ડિવિડન્ડ કે વ્યાજ ચૂકવણીનો કરાર કરવો પડે છે. તેથી તેની સ્પષ્ટ પડતર હોય છે. જ્યારે નફાના પુન:રોકાણ અંગે આવા કોઈ કરાર કરવો પડતો નથી. તેથી તેમની મૂડી પડતર ગર્ભિત હોય છે. અને આ પ્રકારની ગર્ભિત મૂડી પડતર આ સાધનોની વૈકલ્પિક પડતરના આધારે નક્કી થાય છે.

નફાના પુન:રોકાણની પડતર ગણવાનું સૂત્ર: શ્રી વાર્નહોને નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યું છે .

$$K_r = K_e (1-t) (1-B)$$

K_r = નફાના પુન:રોકાણની પડતર t = કરવેરાનો દર

K_e = ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરોનો અપેક્ષિત વળતર B = દલાલીનો દર

ઉદાહરણ-11 એક કંપનીની વાર્ષિક આવક રૂ. 4,00,000 છે શેરહોલ્ડરો 10% વળતરની અપેક્ષા રાખે છે. જો કંપની પોતાના શેરહોલ્ડરોને ડિવિડન્ડ સ્વરૂપે કમાણી વહેંચી દે તો કરવેરા બાદ કર્યા પછીની ડિવિડન્ડની આવકમાંથી તેઓ અન્ય કંપનીમાં રોકાણ કરીને 10% વળતર કમાઈ શકે તેમ છે.

મૂડી પડતર (Cost of Capital)

કંપનીએ નફાનું પુન:રોકાણ કરવું હોય તો કયાં દરે કમાણી કરવી જોઈએ? શેરહોલ્ડરોએ 50% ના દરે કરવેરા ચૂકવ્યા છે અને દલાલીનો દર 4% છે.

જવાબ :

વિગત	રૂ.
કંપનીમાંથી મળેલી કુલ આવક	4,00,000
બાદ : વ્યક્તિગત કરવેરા 50%	2,00,000
કરવેરા બાદનો નફો	2,00,000
બાદ : દલાલી 4% લેખે (2,00,000ના 4%)	8,000
વાસ્તવિક રોકાણ	1,92,000
રોકાણ ઉપર અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% (1,92,000 × 10)	15,200

$$\text{નફાના પુન: રોકાણની પડતર (Kr)} = \frac{19,200}{4,00,000} = 0.048 = 4.80\%$$

ઉપરની ગણતરી નીચેના સૂત્રથી થઈ શકે :

$$Kr = Ke (1 - t) (1 - B)$$

$$\text{અહીં } Ke = 10\%, t = 50\%, B = 4\%$$

$$\begin{aligned} \text{હવે } Kr &= 0.1 (1-0.5) (1-0.04) \\ &= 0.1 (0.5) (0.96) \\ &= 0.048 \\ &= 4.80\% \end{aligned}$$

7.5.5 ભારિત સરેરાશ મૂડી પડતર (Weighted average cost of capital)

મૂડી માળખામાં ઈક્વિટી શેરમૂડી, પ્રેફરન્સ શેરમૂડી, ડિબેન્ચર, બેંક લોન જેવી જામનીગીરીઓનો સમાવેશ થાય છે. જે દ્વારા મૂડી મેળવવા માટે કેટલાક વિશિષ્ટ ખર્ચ કરવા પડે છે. જેને ખાસ મૂડી પડતર કહેવાય છે. આ મૂડી પડતરમાં ઈક્વિટી શેરમૂડીની પડતર પ્રેફરન્સ શેરમૂડીની પડતર, દેવાની મૂડી પડતર, નફાના પુન: રોકાણની પડતર વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આમ જ્યારે મૂડી માળખામાં એક કરતાં વધુ જામનીગીરીઓનો સમાવેશ થતો હોય ત્યારે ખાસ મૂડી પડતર ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. તેથી ભારિત સરેરાશ મૂડી પડતરનો ખ્યાલ સ્વીકારવામાં આવ્યો છે.

ભારિત સરેરાશ મૂડી પડતરનો અર્થ :

મૂડી માળખામાં સમાવિષ્ટ દરેક જામનીગીરીઓની મૂડી પડતર અને કુલ મૂડીમાં જે તે જામનીગીરીઓનું પ્રમાણ ધ્યાનમાં રાખીને તેની સરેરાશના આધારે જે મૂડી પડતર ગણાય તેને ભારિત સરેરાશ મૂડી પડતર કહે છે.

ભારિત સરેરાશ મૂડી પડતરની ગણતરી :

નીચે મુજબ ત્રણ પગલામાં કરી શકાય :

- (1) સૌ પ્રથમ દરેક સાધનોની વિશિષ્ટ મૂડી પડતર ગણી કાઢવી
દા.ત. ઈક્વિટી શેરની, ડિબેન્ચરની વગેરે
- (2) મૂડી પડતર. હવે, મૂડી માળખામાં દરેક સાધનનું જે પ્રમાણ હોય તેને તેની વિશિષ્ટ મૂડી પડતર વડે ગણવું.
- (3) આ રીતે દરેક સાધનોની જે ભારિત પડતર આવે તેનો સરવાળો કરવો આ કરવાથી ભારિત સરેરાશ પડતર મળશે.

ઉદાહરણ - 12 ભાવેશ લિમિટેડનું મૂડીમાળખું નીચે મુજબ છે.

વિગત	રૂ.
ઈક્વિટી શેરમૂડી (80,000 શેર દરેક રૂ. 10નો.)	8,00,000
10% ની પ્રેફરન્સ શેરમૂડી (3,200 શેર દરેક રૂ. 100)	3,20,000
12% ના ડિબેન્ચર (4,800 દરેક રૂ. 100નો)	4,80,000
	<u>16,00,000</u>

ચાલુ વર્ષે કંપનીએ શેર દીઠ રૂ. 2 ડિવિડન્ડ આપેલ છે. ડિવિડન્ડનો વૃદ્ધિ દર પ્રતિ વર્ષ 7% છે કરવેરાનો દર 50% છે. ઈક્વિટી શેરની બજાર કિંમત રૂ. 30. પ્રેફરન્સ શેરની બજાર કિંમત રૂ. 90 અને ડિબેન્ચરની બજાર કિંમત રૂ. 80 છે.

ઉપરોક્ત માહિતીને આધારે ચોપડે મૂલ્ય ભાર પ્રમાણે તથા બજાર મૂલ્ય ભાર પ્રમાણે ભારિત સરેરાશ મૂડી પડતર ગણો.

જવાબ:	જામીનગીરી	રકમ રૂ.	પ્રમાણ % માં (જે- તે જામીનગીરી/કુલ મૂડી × 100)
	ઈક્વિટી શેરમૂડી (દરેક રૂ. 10નો)	8,00,000	50%
	10% ની પ્રેફરન્સ શેરમૂડી (દરેક રૂ. 100નો)	3,20,000	20%
	12% ના ડિબેન્ચર (દરેક રૂ. 100નો)	<u>4,80,000</u>	<u>30%</u>
		<u>16,00,000</u>	<u>100%</u>

હવે દરેક જામીનગીરીની વ્યક્તિગત મૂડી પડતરની ગણતરી.

1. ઈક્વિટી શેરની મૂડી પડતર :

$$\begin{aligned}
 K_e &= \frac{D}{P} + G \\
 &= \frac{2}{30} + 0.07 \\
 &= 0.0667 + 0.07 \\
 &= 0.13667 \\
 &= 0.13667 \\
 &= 13.667\%
 \end{aligned}$$

2. પ્રેફરન્સ શેરમૂડીની પડતર :

$$\begin{aligned}
 K_p &= \frac{D}{P} = \frac{10}{90} \\
 &= 0.1111 = 11.11\%
 \end{aligned}$$

3. ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર :

$$\begin{aligned}
 K_d &= \frac{I}{P} (1-t) \text{ અહીં, } I = \text{વ્યાજની રકમ, } t = \text{કરવેરાનો દર, } P = \text{ડિબેન્ચરની કુલ રકમ} \\
 &= 12/80(1-0.5) = 0.15 (0.5) = 0.075 = 7.5\%
 \end{aligned}$$

મૂડી પડતર (Cost of Capital)

હવે,

ભારિત સરેરાશ પદ્ધતિ પ્રમાણે મૂડી પડતર: અહીં મૂડી માળખામાં દરેક પ્રકારની જામીનગીરીનું પ્રમાણ આપેલું છે. દરેકની વ્યક્તિગત પડતર આપણે અગાઉ શોધી છે. તેને જામીનગીરીના પ્રમાણમાં સાથે ગુણાકાર કરવાથી ભારિત સરેરાશ પડતર નીચે મુજબ જાણી શકાય.

(A) ચોપડે મૂલ્યભાર (Book Value Weight) પ્રમાણે ભારિત મૂડી પડતર :

જામીનગીરી	ચોપડા કિંમત	ભાર	વ્યક્તિગત પડતર	ભારિત મૂડી પડતર
ઈક્વિટી શેરમૂડી	8,00,000	50%	13.667%	6.83%
10% પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	3,20,000	20%	11.11%	2.22%
12% ડિબેન્ચર	4,80,000	30%	7.5%	2.25%
કુલ	16,00,000	100%		11.3%

ભારની ગણતરી : ભારિત સરેરાશ પડતરની પદ્ધતિમાં જામીનગીરીને ભાર આપતી વખતે કઈ રકમને ભાર આપવો તે પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. ઉપરના ઉદાહરણમાં મૂડીમાળખામાં દર્શાવેલ રકમને એટલે કે ચોપડે દર્શાવેલ કિંમતને ધ્યાનમાં રાખી ભાર આપવામાં આવ્યો છે. આ સિવાયની જામીનગીરીની બજાર કિંમત ધ્યાનમાં રાખીને પણ ભાર (Weight) આપીને ભારિત પડતર શોધી શકાય.

(B) બજાર મૂલ્યભાર (Market Value Weight) ને આધારે ભારિત મૂડી પડતરની ગણતરી :

ઉપરના ઉદાહરણમાં રૂ.10ના ઈક્વિટી શેરની બજાર કિંમત રૂ.30, પ્રેફરન્સ શેરની બજાર કિંમત રૂ. 90 અને રૂ. 100ના ડિબેન્ચરની બજારકિંમત રૂ. 80 છે તો આ બજાર મૂલ્યને આધારે ભારિત મૂડી પડતરની ગણતરી નીચે મુજબ થશે :

જામીનગીરી	બજારકિંમત	ભાર	વ્યક્તિગત પડતર	ભારિત મૂડી પડતર
ઈક્વિટી શેરમૂડી (80,000 શેર × 30)	24,00,000	78.13%	13.667%	10.69%
10% ના પ્રેફરન્સ શેર (32,000 શેર × 90)	2,88,000	9.37%	11.11%	1.04%
12% ના ડિબેન્ચર (4,800 ડિબેન્ચર × 80)	3,84,000	12.50%	7.5%	0.94%
કુલ	30,72,000	100%		12.67%

ઉદાહરણ - 13 એ.બી.સી. કંપની લિમિટેડનું મૂડી માળખું નીચે મુજબ છે.

વિગત	રૂ.
ઈક્વિટી શેરમૂડી (20,00,00 શેર)	40,00,000
6% ની પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	10,00,000
8% ના ડિબેન્ચર	30,00,000
કુલ	80,00,000

કંપનીના શેર રૂ.20 ના ભાવે વેચાય છે. કંપની આવતા વર્ષે શેરદીઠ રૂ. 2 નું ડિવિડન્ડ વહેંચશે અને તે પ્રતિવર્ષ 7% ના દરે વધશે એવો અંદાજ છે. ધારો કે ટેક્સનો દર 50% છે.

(1) હાલના મૂડીમાળખા પર આધારિત કંપનીની ભારિત સરેરાશ મૂડી પડતર ગણો.

(2) જો કંપની 10 ટકાના ડિબેન્ચરથી વધારાના રૂ. 20,00,000 નું દેવું વધારે તો કંપનીની નવી ભારિત સરેરાશ મૂડી પડતર કેટલી થશે ?

દેવું વધારવાથી ડિવિડન્ડની અપેક્ષા વધીને શેરદીઠ રૂ. 3 થશે અને વિકાસ દરની અપેક્ષામાં કોઈ ફેરફાર થશે નહીં. પરંતુ શેરદીઠ ભાવ ઘટીને રૂ. 15 થશે.

ચોપડા મૂલ્યની આધારિત ભારિત સરેરાશ મૂડીની પડતરની ગણતરી કરો.

જવાબ

(1) હાલના મૂડીમાળખા પ્રમાણે, કંપનીની ભારિત સરેરાશ મૂડી પડતર સૌપ્રથમ દરેક જામીનગીરીની વ્યક્તિગત મૂડી પડતર શોધીએ.

(1) ઈક્વિટી શેર મૂડી પડતર :

$$K_e = \frac{D}{P} + g = \frac{2}{20} + 7\% = 10\% + 7\% = 17\%$$

(2) 6 ટકાની પ્રેફરન્સ શેર મૂડીની પડતર :

$$K_e = \frac{D}{P} \quad K_p = \frac{6}{100} = 0.06 = 6\%$$

(3) ડિબેન્ચરની કરવેરા પછીની મૂડી પડતર :

$$K_p = \frac{D}{P} (1 - t) = \frac{8}{100} (1 - 0.5) = 0.08 (0.5) = 0.04 = 4\%$$

ચોપડા મુજબ પેઢીની ભારિત સરેરાશ મૂડી પડતર :

જામીનગીરીનો પ્રકાર	ચોપડા મૂલ્ય રૂ.	વ્યક્તિગત મૂડી પડતર રૂ.	કુલ પડતર રૂ.
(1) ઈક્વિટી શેરમૂડી	40,00,000	17%	6,80,000
(2) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	100,00,000	6%	60,000
(3) ડિબેન્ચર	30,00,000	4%	120,000
કુલ	80,00,000		8,60,000

$$\text{મૂડીની ભારિત સરેરાશ મૂડી પડતર} = \frac{\text{કુલ પડતર}}{\text{કુલ મૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{8,60,000}{80,00,000} \times 100 = 10.75\%$$

(2) 10 % ના રૂ. 20,00,000 ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા પછીના મૂડીમાળખા પ્રમાણે પેઢીની ભારિત સરેરાશ મૂડી પડતર :

નવી પરિસ્થિતિમાં દરેક જામીનગીરીની વ્યક્તિગત મૂડી પડતરની ગણતરી :

(1) ઈક્વિટી શેરમૂડી પડતર :

$$= \frac{3}{15} + 0.07 = 0.2 + 0.07 = 0.27 = 27\%$$

મૂડી પડતર (Cost of Capital)

(2) 6% ની પ્રેફરન્સ શેરમૂડીની પડતર :

$$K_p = \frac{D}{P} \times 100 = \frac{6}{100} \times 100 = 6\%$$

(3) 8% ના ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર (કરવેરા પછીની) :

$$K_d = \frac{I}{P} (1 - t) = \frac{8}{100} (1 - 0.5) = 0.08 (0.5) = 0.04 = 4\%$$

(4) 10% ના ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર (કરવેરા પછીની) :

$$K_d = \frac{I}{P} (1 - t) = \frac{10}{100} (1 - 0.5) = 0.1 (0.5) = 0.05 = 5\%$$

નવા મૂડીમાળખા માટે ભારિત સરેરાશ મૂડી પડતર :

જામીનગીરીનો પ્રકાર	ચોપડા મૂલ્ય રૂ.	વ્યક્તિગત મૂડી પડતર રૂ.	કુલ પડતર રૂ.
(1) ઇક્વિટી શેરમૂડી	40,00,000	27%	10,80,000
(2) 6% ની પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	10,00,000	6%	60,000
(3) 8% ના ડિબેન્ચર	30,00,000	4%	1,20,000
(4) 10% ના ડિબેન્ચર	20,00,000	5%	1,00,000
કુલ	1,00,00,000		13,60,000

$$\text{સરેરાશ ભારિત મૂડી પડતર} = \frac{\text{કુલ પડતર}}{\text{ચોપડા મૂલ્ય}} \times 100 = \frac{13,60,000}{1,00,00,000} \times 100 = 13.6\%$$

7.5 સારાંશ

મૂડી પડતર ધંધાકીય એકમનું મૂડીમાળખું ઘડતા ધ્યાનમાં લેવાતું મહત્વનું પરિબળ છે. ધંધાકીય એકમ સામાન્ય રીતે બે પ્રકારના ભંડોળ જેવા કે માલિકીના ભંડોળ અને ઉછીના ભંડોળનો ઉપયોગ કરી રોકાણકારોને મહત્તમ વળતર આપવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ માટે મૂડી પડતર એ મહત્વનું પરિબળ છે. મૂડી પડતર એટલે નાણાં મેળવવાની પડતર છે. દરેક ધંધાકીય એકમ આ મૂડી પડતરથી વધુ વળતર મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે કે જેથી ઉછીની મૂડી આપનારાઓને નિશ્ચિત વળતર ચૂકવી શકાય અને ધંધાના માલિકોને વધુમાં વધુ ડિવિડન્ડ ચૂકવી શકાય.

7.6 વ્યવહારિક અને હેતુલક્ષી ઉદાહરણો :

ઉદાહરણ-14 પરેશ લી. 14% નો રૂ. 100 નો એક એવા 10 વર્ષની મુદતના ડિબેન્ચર રૂ. 96ની કિંમતે બહાર પડે છે અને તેના પર બાંધધરી કમિશન અને અન્ય ખર્ચ કિંમતના 4% ટકા ચૂકવે છે. જો કરવેરાનો દર 50% હોય તો કરબાદ મૂડી પડતર ગણો. જો આ ડિબેન્ચર ઈરરિડીમેબલ હોય તો મૂડી પડતર શું આવે ?

જવાબ :

(અ) જો ડિબેન્ચર પરત કરપાત્ર હોય તો મૂડી પડતર :

$$K_i = \frac{I + \frac{1}{n}(F - P)}{\frac{1}{2}(F + P)} (1 - t)$$

જ્યાં I = વાર્ષિક વ્યાજ = 14

P = ડિબેન્ચરની ચોખ્ખી ઉપજ = 96 - 4 = રૂ. 92

$$= \frac{(14 + \frac{1}{10}(100 - 92))}{\frac{1}{2}(100 + 92)} (1.05) \quad F = \text{ડિબેન્ચરની મૂળ કિંમત} = 100$$

$$= \frac{(14 + \frac{8}{10})}{96} (0.5)$$

$$= \frac{14 + 0.8}{96} (0.5)$$

$$= 0.1542 (0.5)$$

$$= 0.0771$$

$$= 7.71\%$$

(બ) જો આ ડિબેન્ચર કાયમી કે ઈરરિડીમેબલ હોય તો :

$$\text{મૂડી પડતર (Kd)} = \frac{I}{P} (1 - t) = \frac{14}{92} (1 - 0.5)$$

$$= 0.1522 (0.5)$$

$$= 0.0761$$

$$= 7.61\%$$

ઉદાહરણ - 15 : કોમલ લિમિટેડની અનામતો ઘટી રહી છે અને કંપનીની કમાણી અને ડિવિડન્ડ પણ વાર્ષિક 8 ટકાના દરે ઘટી રહી છે. જો પાછલા વર્ષનું ડિવિડન્ડ રૂ. 10 હોય અને વળતરનો જરૂરી દર 15 ટકા હોય તો કંપનીના ઈક્વિટી શેરની ચાલુ બજાર કિંમત કેટલી હશે ?

જવાબ : આપણે ઈક્વિટી શેરની મૂડી પડતરનું સૂત્ર જોઈ ગયા છીએ. અહીં મૂડી પડતર આપી દીધી છે તેના પરથી શેરની ચાલુ બજાર કિંમત શોધવાની છે. તે નીચે મુજબ શોધાશે :

$$K_e = \frac{D}{F} + g$$

અહીં D = શેર દીઠ ડિવિડન્ડ

પાછલા વર્ષનું ડિવિડન્ડ રૂ. 10.,00

- 8% ઘટાડો થશે. (10 × 8%) 0.80

∴ ચાલુ વર્ષનું ડિવિડન્ડ 9.20 થશે.

P = શેરની બજાર કિંમત = ?

g = વૃદ્ધિ દર = - 8%

K_e = ઈક્વિટી શેરમૂડીની પડતર (વળતરનો જરૂરી દર) = 15%

$$\text{હવે, } 0.15 = \frac{9.20}{P} - 0.08$$

$$\therefore 0.15 + 0.08 = \frac{9.20}{P}$$

$$\therefore 0.23 = \frac{9.20}{P}$$

મૂડી પડતર (Cost of Capital)

$$\therefore P = \frac{9.20}{0.23} = \text{રૂ. } 40 \text{ ઇક્વિટી શેરનો બજારભાવ}$$

ઉદાહરણ-16 સુરભી લિમિટેડ વિકાસ કરી રહી છે અને હાલ કોઈ ડિવિડન્ડ આપતી નથી. તે લાંબે ગાળે શેરદીઠ રૂ. 14ની ભાવિ કમાણીની અપેક્ષા રાખે છે. હાલ કંપનીના શેરનો ભાવ રૂ. 112 છે. નવા ઇક્વિટી શેર બહાર પાડવામાં આવે તો શેરની કિંમતના 10% જેટલો સરેરાશ બહાર પાડવાનો ખર્ચ આવશે. કંપનીની નવી ઇક્વિટી શેર મૂડીની પડતર કેટલી હશે ?

(જવાબ :

$$K_e = \frac{\text{શેરદીઠ કમાણી}}{\text{શેરદીઠ ચોખ્ખી ઉપજ}} = \frac{E}{P}$$

$$\begin{aligned} \text{અહીં, } P &= \text{શેરદીઠ ચોખ્ખી ઉપજ} \\ &= \text{બજાર ભાવ રૂ. } 112.00 \\ &\quad - 10\% \text{ ખર્ચ } \text{રૂ. } 11.20 \end{aligned}$$

$$\therefore \text{શેરદીઠ ચોખ્ખી ઉપજ } \underline{\underline{100.80}}$$

$$\therefore K_e = \frac{14}{100.8} = 13.89\%$$

ઉદાહરણ - 17 ત્રિશા લિમિટેડનો વહેંચણી પાત્ર નફો 9,00,000 છે. કંપનીના શેરહોલ્ડર 20% વળતરની આશા રાખે છે. જો કંપનીનો નફો શેર હોલ્ડરો વચ્ચે વહેંચી દેવામાં આવે, તો ડિવિડન્ડની રકમ ઉપર તેઓ બીજી કંપનીમાં 15% વળતર કમાઈ શકે છે. નવા રોકાણ ઉપર દલાલીનો દર 5% ગણાય. જો કંપનીએ કમાણીને ધંધામાં રાખી મૂકવી હોય તો ક્યા દરે કમાણી કરવી જોઈએ ? શેર હોલ્ડરો 40% ના કરવેરા સ્લેબમાં છે તેવું ધારી લો.

(જવાબ : અહીં રાખી મુકેલ કમાણીની પડતર શોધવાની છે.

$$K_e = K_e (1-t) (1-b)$$

$$\text{જ્યાં } K_e = 20\% \text{ તેથી } K_2 = \frac{20}{100} \left(1 - \frac{40}{100}\right) \left(1 - \frac{5}{100}\right)$$

$$T = 20\% = 0.2 \quad (0.60) \quad (0.95)$$

$$\begin{aligned} B = 5\% &= 0.114 \times 100 \\ &= 11.40\% \end{aligned}$$

આ બાબત નીચે મુજબ ગણતરી કરીને શોધી શકાય :

શેર હોલ્ડરોને ચૂકવવા પાત્ર થતું કુલ ડિવિડન્ડ	9,00,000
બાદ : કરવેરા 40% લેખે	3,60,000
કરવેરા બાદ ડિવિડન્ડ	5,40,000
બાદ : દલાલી 5% લેખે (5,40,000 × 5%)	27,000
ચોખ્ખું રોકાણ	<u>5,13,000</u>

રૂ. 5,13,000 ઉપર 20% લેખે અપેક્ષિત વળતર

$$= 5,13,000 \times \frac{20}{100} = 1,02,600$$

$$= \frac{1,02,600}{9,00,000} \times 100 = 11.40\%$$

સ્વાધ્યાય

(અ) સૈદ્ધાંતિક

1. મૂડી પડતરનો અર્થ અને તેનું મહત્ત્વ સમજાવો.
2. મૂડી પડતરના જુદા જુદા ખ્યાલો જણાવી કોઈ પણ બે ખ્યાલ સવિસ્તર સમજાવો.
3. ઇક્વિટી શેરમૂડીની પડતર કેવી રીતે ગણાય ? ઇક્વિટી શેરમૂડીની પડતર ગણવાના બંને અભિગમો સવિસ્તર સમજાવો.
4. દેવાની મૂડીપડતર કઈ રીતે ગણવામાં આવે ?
5. “રાખી મુકેલ કમાણી એ પડતર મુક્ત ભંગોળ નથી.” સમજાવો.
6. ‘ભારિત સરેરાશ મૂડી પડતર’ સવિસ્તર સમજાવો.

(બ) હેતુલક્ષી પ્રશ્નો

1. નીચેના પદ સમજાવો.
 - (1) મૂડી પડતર
 - (2) ભવિષ્યની મૂડી પડતર
 - (3) સરેરાશ મૂડી પડતર
 - (4) વ્યક્ત મૂડી પડતર
 - (5) ગર્ભિત મૂડી પડતર
 - (6) વિશિષ્ટ / ખાસ મૂડી પડતર
2. ઉછીની મૂડીના પ્રાપ્તિ સ્થાનો જણાવો.
3. ડિવિડન્ડ અભિગમ મુજબનું ઇક્વિટી શેર મૂડીની પડતર શોધવાનું સૂત્ર જણાવો.
4. સંયુક્ત મૂડી પડતરનું બીજું નામ જણાવો.
5. સીમાંત પડતર એટલે શું ?
6. વ્યક્ત પડતરનું બીજું નામ જણાવો.
7. બજારમાં પ્રવર્તતી પડતરને કઈ પડતર કહેવાય ?
8. ઈરરીડિમેબલ પ્રેફરન્સ શેરની પડતર શોધવાનું સૂત્ર જણાવો.
9. ઇક્વિટી શેરમૂડીની પડતર શોધવાના અભિગમો જણાવો.
10. શેર બહાર પાડવાના ખર્ચમાં કયા કયા ખર્ચનો સમાવેશ થાય છે ?

(ક) વ્યવહારિક

1. પ્રણાલી લી. એ રૂ. 1,00,000નો એક એવા 10% રૂ. 1,00,000 ના ડિબેન્ચર 3% વટાવે બહાર પાડ્યા છે. જે 10 વર્ષ પછી પરત કરવાના છે. જો કરવેરાનો દર 50% હોય તો ડિબેન્ચરની કરબાદ મૂડી પડતર શોધો.

(જવાબ 5.29% ડિબેન્ચરની કરબાદ મૂડી પડતર)

2. સિદ્ધિ લી. એ રૂ. 1,00,000નો એક એવા 14% ના રૂ. 4,00,000 ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા જે 10 વર્ષ પછી પરત કરવાના છે. જેને બહાર પાડવાનો ખર્ચ 4% થશે. કરવેરાનો દર 50% હોય તો ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર ગણો.

(જવાબ : ડિબેન્ચરની કરબાદ મૂડી પડતર 7.35%)

3. આનિલ લી. એ રૂ. 100 નો એક એવા 15% ના રૂ. 5,00,000 ઈરરીડિમેબલ ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા છે. કરવેરાનો દર 50% છે.

મૂડી પડતર (Cost of Capital)

નીચેના સંજોગોમાં ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર ગણો.

- (1) જો ડિબેન્ચર મૂળકિંમતે બહાર પાડવામાં આવે.
- (2) જો ડિબેન્ચર 8% પ્રીમિયમે બહાર પડાવામાં આવે.
- (3) જો ડિબેન્ચર 10% ના વટાવે બહાર પડાવામાં આવે.

(જવાબ : સંજોગ 1 : 7.5%, સંજોગ 2 : 6.94%, સંજોગ 3 : 8.33%)

7. હીર લિ. ના ઇક્વિટી શેરની બજારકિંમત રૂ. 40 છે અને તે શેરદીઠ રૂ. 5 ડિવિડન્ડ આપે છે. ડિવિડન્ડનો વૃદ્ધિ દર 7% છે તો ઇક્વિટી શેરની મૂડી પડતર ગણો.

(જવાબ : ઇક્વિટી શેરની મૂડી પડતર 19.50%)

8. ત્રિશા લિ. 10નો એક એવા નવા ઇક્વિટી શેર બહાર પાડવા માંગે છે શેરદીઠ બહાર પાડવાનો ખર્ચ શેરની કિંમતના 5% જેટલો થશે. કંપની શેર દીઠ રૂ. 1.20 ડિવિડન્ડ આપવા માંગે છે અને ડિવિડન્ડનો વૃદ્ધિ દર 6% અંદાજવામાં આવ્યો છે. નવા ઇક્વિટી શેરની મૂડી પડતર ગણો.

(જવાબ : મૂડી પડતર 18.63%)

9. સચિન લી. વર્તમાન કમાણી રૂ. 8,00,000 છે અને તેના હાલના ઇક્વિટી શેરની સંખ્યા 1,00,000 છે. તેની હાલની બજારકિંમત શેરદીઠ રૂ. 50 છે. મૂડી માળખામાં કોઈ દેવું નથી. કંપની તેની વિસ્તરણ યોજના માટે રૂ. 15,00,000ના નવા ઇક્વિટી શેર બજારકિંમતના 5%ના વટાવે બહાર પાડવા માંગે છે. જેનો બહાર પાડવાનો ખર્ચ બજારકિંમતના 5% થશે. જો કંપનીની કમાણી સ્થિર હોય તો ઇક્વિટી શેરમૂડીની પડતર કેટલી થશે ?

(જવાબ : મૂડી પડતર 17.78%, $K_e = E/P = \text{રૂ. } 8 / \text{રૂ. } 45 = 17.78\%$ શેરદીઠ કમાણી 8,00,000 / 100,000 = રૂ. 8 એ $P = \text{રૂ. } 50 - \text{રૂ. } 2.50 \text{ વટાવ} - \text{રૂ. } 2.50 \text{ ખર્ચ} = \text{રૂ. } 45.$)

11. ગોદરેજ કંપની લિ. હાલ કોઈ ડિવિડન્ડ આપતી નથી, પરંતુ તેના ધંધાનો વિકાસ થઈ રહ્યો છે અને હવે પછી શેરદીઠ રૂ. 15ની કમાણીની અપેક્ષા રાખે છે. કંપનીનો શેરનો હાલનો ભાવ રૂ. 75 છે. નવા શેર બહાર પાડવામાં આવે તો શેરની બજાર કિંમતના 8 ટકા જેટલો ખર્ચ આવશે. તો કંપનીની નવા ઇક્વિટી શેરમૂડીની પડતર કેટલી થશે ?

(જવાબ : શેરમૂડીની પડતર 21.74%)

12. ડીમ્પલ કંપનીના રૂ. 100 ના ઇક્વિટી શેરનો બજારભાવ રૂ. 500 છે. કંપનીની નવા ઇક્વિટી શેર રૂ. 420 ના ભાવે (રૂ.100 + રૂ. 320 પ્રીમિયમ) બહાર પાડવા ઈચ્છે છે. શેર ઈસ્યુ કરવાનો ખર્ચ શેર દીઠ રૂ. 20 અંદાજવામાં આવ્યો છે. કંપનીની કમાણીનો વિકાસ દર 10% છે, શેર પર અપેક્ષિત ડિવિડન્ડ રૂ. 22 અંદાજવામાં આવ્યું છે. આ કંપનીના નવા ઇક્વિટી શેરની મૂડી પડતર શોધો.

(જવાબ : (નવા ઇક્વિટી શેરની મૂડી પડતર 15.5%)

13. રીના લી. એ રૂ. 100 નો એક એવા 2,00,000 શેર બહાર પડેલા છે. કંપનીની વર્તમાન કમાણી રૂ. 40 લાખ છે. શેરની વર્તમાન બજાર કિંમત રૂ. 250 છે. કંપની વધારાની મૂડી મેળવવા 50% ના પ્રીમિયમથી શેર બહાર પાડવા ઈચ્છે છે. શેર બહાર પાડવાનો ખર્ચ તેની મૂળ કિંમતના 10% થશે. ઇક્વિટી શેરની મૂડી પડતર શોધો.

(જવાબ : E (શેરદીઠ કમાણી) = રૂ. 40,00,000 ÷ 2,00,000 શેર = રૂ. 20; ચોખ્ખી ઉપજ (P) = મુ.કિ. રૂ.100 + રૂ. 50 પ્રીમિયમ - રૂ. 10 ખર્ચ = રૂ. 140, $k_e = E/P = 20 / 140 = 14.29\%$)

14. તેજસ કંપનીએ રૂ.100નો એક એવા 3,000 15% ના ડિબેન્ચર 4% ના વટાવે, 8 વર્ષ પછી મૂળકિંમતે પરત કરવાની શરતે બહાર પાડ્યા. ડિબેન્ચર બહાર પાડવાનો ખર્ચ રૂ. 12,000 થયો. કરવેરાનો દર 50% છે. ડિબેન્ચર કરબાદ મૂડી પડતર શોધો.

(જવાબ : 8.33%, $P = 100 - 4 \text{ વટાવ} - 4 \text{ ખર્ચ} (1,2000 / 3,000 \text{ ડિબે.}) = \text{રૂ. } 92$)

15. અનિમેષ લિમિટેડ રૂ.100નો એક એવા 13% રિડિમેબલ પ્રેફરન્સ શેર બહાર પાડ્યા. જે 10 વર્ષ પછી પરત કરવાના છે. આ શેર બહાર પાડવાનો ખર્ચ 5% જેટલો થાય છે. જો કંપની 50% આવકવેરો ભરતી હોય તો પ્રેફરન્સ શેરની મૂડી પડતર ગણો.

(જવાબ : પ્રેફરન્સ શેરની મૂડી પડતર 13.85%, D = રૂ. 13, P = રૂ. 95)

16. રુદ્રમ લિ. એ રૂ. 100ની કિંમતના 11% ના 1,000 રિડિમેબલ ડિબેન્ચર 2%ના વટાવે બહાર પાડ્યા છે, ડિબેન્ચરના નાણાં 15 વર્ષ પછી સરભર કિંમતે પરત કરવાના છે. ડિબેન્ચર બહાર પાડવાનો ખર્ચ રૂ.1000 છે. કરવેરાનો દર 60% છે. ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર શોધો.

(જવાબ : ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર 6.82%)

17. એક કંપનીનું શેરદીઠ ડિવિડન્ડ આગામી વર્ષમાં એક રૂપિયો છે. તેમાં વર્ષો વર્ષ 6% નો વધારો અપેક્ષિત છે. જો શેરનો બજારભાવ રૂ. 25 હોય તો ઈક્વિટી શેરમૂડીનો પડતર શોધો.

(જવાબ : ઈક્વિટી શેરની મૂડી પડતર 10%)

18. સંઘ્યા લિ. એ રૂ. 100નો તેવા 11% ના 1000 રિડિમેબલ પ્રેફરન્સ શેર 5%ના વટાવે બહાર પાડ્યા. શેર બહાર પાડવાનો ખર્ચ રૂ. 3,000 થયો. આ શેર 10 વર્ષ પછી સરભર કિંમતે પરત કરવાના છે. પ્રેફરન્સ શેરની મૂડી પડતર શોધો. જો પ્રેફરન્સ શેર ઈરરીડિમેબલ પ્રકારના હોતો તેની મૂડી પડતર કેટલી આવે ?

(જવાબ : રિડિમેબલ પ્રેફરન્સની મૂડી પડતર 12.29% (F = 100, P = રૂ. 92 (રૂ. 100 મુ. કી. - રૂ. 5 વટાવ - રૂ. 3 ખર્ચ) : જો પ્રેફરન્સ શેર ઈરરીડિમેબલ હોય તો મૂડી પડતર 11.96%)

19. ઈન્ડિયા લિ. એ દરેક રૂ. 100નો તેવા 15% ના વ્યાજવાળા 2,000 ડિબેન્ચર 5% ના વટાવે બહાર પાડ્યા. આ ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં રૂ. 14,000 ખર્ચ થયો. કંપની 60% ના દરે કર ભરે છે. ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર કેટલી આવે ?

(જવાબ : રિડિમેબલ ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર 7.02% P = 88, ઈરરીડિમેબલ ડિબેન્ચરની મૂડી પડતર 6.82%)

20. સ્વપ્નલોક લિ. ની 31-3-17 ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષની ઈક્વિટી શેરની લગતી માહિતી નીચે મુજબ છે.

શેર મૂળકિંમત	રૂ.10
શેરની સરેરાશ કિંમત	રૂ.32
શેર પર અપેક્ષિત ડિવિડન્ડનો દર	16%
કંપનીની કમાણીનો વૃદ્ધિ દર	8%

ઈક્વિટી શેરમૂડી પડતર શોધો.

(જવાબ : ઈક્વિટી શેરની મૂડી પડતર 13% જ્યાં P = 32, D = 1.6, g = 8%)

- 8.1 પ્રસ્તાવના
- 8.2 કાર્યશીલ મૂડીનો અર્થ
- 8.3 કાર્યશીલ મૂડીના પ્રકાર
- 8.4 કાર્યશીલ મૂડીનાં લક્ષણો
- 8.5 કાર્યશીલ મૂડીનું પ્રમાણ નક્કી કરતાં પરિબળો
- 8.6 કાર્યશીલ મૂડીના સંચાલનનું મહત્ત્વ
- 8.7 કાર્યશીલ મૂડીનાં ઘટકો

● સ્વાધ્યાય

8.1 પ્રસ્તાવના :

ધંધાની મૂડીને સામાન્ય રીતે બે ભાગમાં વહેંચી શકાય (i) સ્થિર મૂડી (ii) કાર્યશીલ મૂડી. આ બન્ને મૂડીનું યોગ્ય રીતે સંચાલન થવું જરૂરી છે. કાર્યશીલ મૂડીનું સંચાલન ટૂંકા ગાળાના નિર્ણયો લેવા માટે ઉપયોગી છે. કાર્યશીલ મૂડીની અપ્રાપ્યતાને કારણે ઘણા ધંધા નિષ્ફળ જઈ શકે છે. કાર્યશીલ મૂડીનું યોગ્ય સંચાલન કરવામાં ન આવે તો મૂડી પર યોગ્ય વળતર મળતું નથી. કાયમી મિલકતની પાછળ રોકાણમાં આપતા મૂડીને સ્થાયી મૂડી તથા કાચો માલ, સ્ટોક, રોકડ જે બે મિલકત પાછળ રોકવામાં આવતી મૂડીને કાર્યશીલ મૂડી કહે છે. ટૂંકમાં “ચાલુ મિલકતમાં રોકાયેલ મૂડીને કાર્યશીલ મૂડી કહે છે.” કાર્યશીલ મૂડીને ફરતી મૂડી, તરતી મૂડી કે કાર્યરત મૂડી પણ કહે છે.

8.2 કાર્યશીલ મૂડીનો અર્થ :

- શ્રી હોગલેન્ડના મતે

“કાર્યશીલ મૂડી એવી મૂડીનું વર્ણન છે, જે કાયમી નથી, પરંતુ કાર્યશીલ મૂડીનો સામાન્ય ઉપયોગ ચાલુ મિલકતને ચોપડે કિંમતમાંથી ચાલુ દેવા બાદ કરતાં જે તફાવત મળે તે અર્થમાં છે.”

- લિંકન, સ્ટીવન્સના મતે,

“કાર્યશીલમૂડી એટલે કંપનીની ચાલુમિલકત અને ચાલુ જવાબદારીઓ વચ્ચેનો તફાવત.”

કાર્યશીલ મૂડી = ચાલુ મિલકત - ચાલુ દેવા

સામાન્ય રીતે કાર્યશીલ મૂડીના બે ખ્યાલ પ્રવર્તે છે.

(1) કુલ ચાલુ મિલકતના ખ્યાલની કુલ કાર્યશીલ મૂડી (Gross Working Capital)

(2) વધારાની મિલકતના ખ્યાલની ચોખ્ખી કાર્યશીલ મૂડી (Net Working Capital)

(1) કુલ ચાલુ મિલકતના ખ્યાલની કુલ કાર્યશીલ મૂડી :

આ ખ્યાલ મુજબ ધંધાના કુલ ચાલુ મિલકતના સરવાળાને કાર્યશીલમૂડી કહે છે.

ચાલુ મિલકત = કુલ કાર્યશીલમૂડી

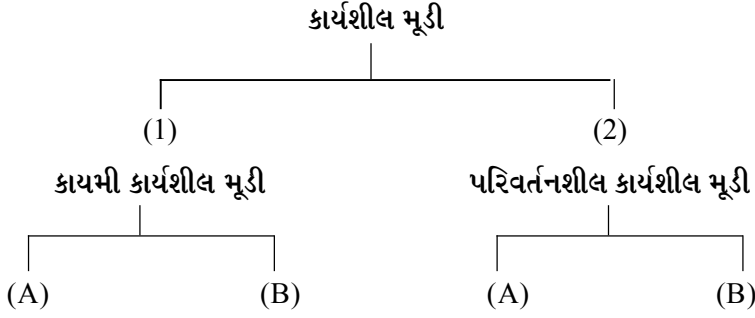
(2) વધારાના મિલકતનાં ખ્યાલની ચોખ્ખી મૂડી કાર્યશીલ મૂડી :

આ ખ્યાલ મુજબ ચાલુમિલકત તથા ચાલુ જવાબદારીનાં તફાવતે કાર્યશીલ મૂડી કહે છે.

કાર્યશીલ = ચાલુ મિલકત - ચાલુ જવાબદારી

8.3 કાર્યશીલ મૂડીના પ્રકાર :

કાર્યશીલ મૂડીનાં મુખ્યત્વે બે ભાગ પાડી શકાય (1) કાયમી કાર્યશીલમૂડી (2) પરિવર્તનશીલ કાર્યશીલ મૂડી

શરૂની કાર્યશીલ મૂડી નિયમિત કાર્યશીલમૂડી મોસમી કાર્યશીલ મૂડી ખાસ કાર્યશીલ મૂડી

(1) કાયમી કાર્યશીલ મૂડી :

ધંધામાં કેટલીક ચાલુ મૂડી કાયમ માટે રોકાયેલી રહે છે. ધંધામાં અમુક કાચો માલ, અર્ધ તૈયાર માલ, પગાર, ખર્ચા ચૂકવવા માટે લઘુત્તમ મૂડી રાખવી જરૂરી છે. જેને કાયમી કાર્યશીલ મૂડી કહે છે. જે તે નીચેના બે ભાગમાં વહેંચી શકાય.

(A) શરૂની કાર્યશીલ મૂડી :

ધંધો શરૂ કરતા માલિકોએ અમુક કાર્યશીલ મૂડીની વ્યવસ્થા કરવી પડે છે. જેમ કે દેવાદારોને શાખ પર વેચાણ કરવું, લેણદારોને નાણાં ચૂકવવા આ માટે શરૂના તબક્કે બેંક તરફથી શાખ મળતી નથી. જેથી માલિકોએ આ પ્રકારની મૂડીની વ્યવસ્થા કરવી પડે છે.

(B) નિયમિત કાર્યશીલ મૂડી :

ધંધાના નિયમિત વ્યવહારો કરવા માટે જે મૂડીની જરૂર પડે છે તેને નિયમિત કાર્યશીલ મૂડી કહે છે.

(2) પરિવર્તનશીલ કાર્યશીલ મૂડી :

મોટા ભાગના ધંધામાં આકસ્મિક કે જરૂરિયાત પ્રમાણે માંગને પહોંચી વળવા જે મૂડીની જરૂર પડે છે. તેને પરિવર્તનશીલ કાર્યશીલ મૂડી કહે છે. જેને બે ભાગોમાં વહેંચી શકાય.

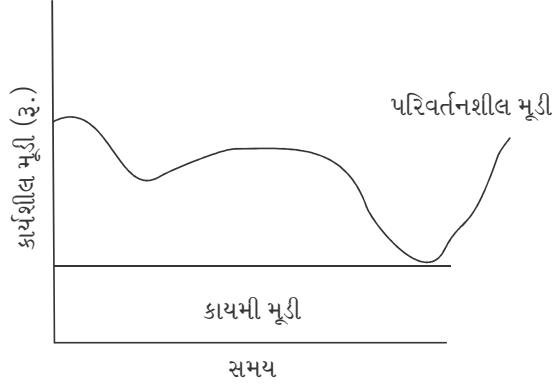
(A) મોસમી કાર્યશીલ મૂડી :

કેટલાક ધંધામાં મોસમી માંગ મુજબ વધારાની કાર્યશીલ મૂડીની જરૂર પડે છે જેને મોસમી કાર્યશીલ મૂડી કહે છે.

(B) ખાસ કાર્યશીલ મૂડી :

કેટલીક વાર ધંધામાં ખાસ સંજોગોમાં વધારાની કાર્યશીલ મૂડીની જરૂર પડે છે. આકસ્મિક જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા કાર્યશીલ મૂડીને જરૂર પડે છે. દા.ત. મંદી આવતા તંગી ઊભી થાય. કુદરતી આફત કે હડતાલના કારણે વધારાનાં નાણાંની જરૂર પડે તે ત્યારે ખાસ કાર્યશીલ મૂડીની જરૂર પડે છે.

પરિવર્તનશીલ તથા કાયમી મૂડીનો તફાવત નીચેની આકૃતિ મુજબ દર્શાવી શકાય.

8.4 કાર્યશીલ મૂડીનાં લક્ષણો :

કાર્યશીલ મૂડીનાં લક્ષણો નીચે મુજબ છે.

- (1) ટૂંકા ગાળાની જરૂરિયાત
- (2) રૂપાંતરિત મૂડી
- (3) કાયમી જરૂરિયાતો
- (4) તરલતા
- (5) જોખમકારકતા ઓછી
- (6) ઉદ્યોગ તથા ધંધા પ્રમાણે અલગ પ્રમાણ

(1) ટૂંકાગાળાની જરૂરિયાત :

કાર્યશીલ મૂડીનો મુખ્યત્વે ઉપયોગ ચાલુ મિલકત માટે થાય છે. જેનું ટૂંકાગાળામાં રોકડમાં રૂપાંતર થાય છે. જેમ કાયમી મિલકત માટે લાંબાગાળાની સ્થાયી મૂડી જરૂરી છે તેમ ટૂંકાગાળાની જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા કાર્યશીલ મૂડી જરૂરી છે.

(2) રૂપાંતરિત મૂડી : (ફરતી મૂડી)

કાર્યશીલ મૂડી રોકડ તથા રોકડનું કાર્યશીલ મૂડીમાં સતત રૂપાંતર થતું રહે છે. આમ કાર્યશીલ મૂડી વર્તુળાકારે ફરતી રહે છે તેથી તેને ફરતી મૂડી પણ કહે છે.

(3) કાયમી જરૂરિયાત :

કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત ટૂંકાગાળાની છે પરંતુ, નિયમિત રૂપે થતા ઉત્પાદનમાં કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત રહે છે એટલે કે ઉત્પાદનમાં વધઘટ થાય, ખરીદ વેચાણની નીતિ બદલાય આ બધા જ સંજોગોમાં કાર્યશીલમૂડીની જરૂરિયાત રહે છે. એટલે કે તેની જરૂરિયાત કાયમી છે.

(4) તરલતા :

કાર્યશીલ મૂડીને ફરતી મૂડી કે વહેતી મૂડી કહે છે. તે તરલતાનો ગુણ ધરાવે છે. કાર્યશીલ મૂડીનું સરળતાથી રોકડમાં રૂપાંતર કરી શકાય છે. વેચાણ વધુ કરી લેણાંની વસૂલાત ઝડપી કરી એકમ કાર્યશીલ મૂડીનું સત્તરે રોકડમાં રૂપાંતર કરી શકે છે.

(5) જોખમકારકતા ઓછી :

સ્થાયી મૂડી કાયમી મિલકતમાં રોકાયેલી હોવાથી તેમાં રોકાયેલા નાણાં સરળતાથી પાછા મેળવી શકાતા નથી જો કોઈ ટેકનોલોજીકલ ફેરફાર થાય તો મૂડી અપ્રચલિત બને છે. તેથી તેમાં જોખમ વધુ છે પરંતુ, કાર્યશીલ મૂડી ટૂંકાગાળા માટેની હોવાથી તેમા તે સરળતાથી રૂપાંતરિત થતી હોવાથી તેમાં જોખમનું તત્વ ઓછું છે.

(6) ધંધા તથા ઉદ્યોગ માટે અલગ પ્રમાણ :

કાર્યશીલ મૂડીનું પ્રમાણ ધંધાના કદ, સ્વરૂપ પ્રમાણે બદલાતું રહે છે. એકાકી પેઢી કરતાં કંપનીમાં કાર્યશીલ મૂડીનું પ્રમાણ વધુ જોવા મળે છે. તેમ જ બાંધકામ ઉદ્યોગમાં કાર્યશીલ મૂડીની વધુ જરૂરિયાત રહે છે અને સેવાને લગતી પ્રવૃત્તિમાં તેની ઓછી જરૂરિયાત રહે છે.

8.5 કાર્યશીલ મૂડીનું પ્રમાણ નક્કી કરતાં પરિબળો :

કોઈ પણ ઉદ્યોગની કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાતનો આધાર તેને અસર કરતા પરિબળો પર છે. જે નીચે મુજબ છે.

- (1) ધંધાનું સ્વરૂપ
- (2) ધંધાનું કદ
- (3) ઉત્પાદન નીતિ
- (4) શાખનીતિ
- (5) ધંધાકીય ઉથલપાથલ
- (6) વિસ્તરણ
- (7) સ્ટોકના ચલનદર
- (8) રોકડની જરૂરિયાત
- (9) ઉત્પાદ ચક્ર

(1) ધંધાનું સ્વરૂપ :

કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત ધંધાના સ્વરૂપ મુજબ બદલાતા રહે છે. વ્યાપારી એકમોમાં કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત વધુ રહે છે. જ્યારે ઉદ્યોગોમાં ઓછી રહે છે. બાંધકામ ઉદ્યોગમાં કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત વધુ છે, જ્યારે સેવાના ઉદ્યોગોમાં તે ઓછી રહે છે.

(2) ધંધાનું કદ :

ધંધાનું કદ જેમ મોટું તેમ વ્યવહારો વધુ તેથી કાર્યશીલ મૂડીને, જરૂરિયાત વધુ રહે છે. ધંધાનું કદ જેમ નાનું તેમ કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત ઓછી રહે છે.

(3) ઉત્પાદન નીતિ :

એકમની ઉત્પાદનની નીતિ કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત પર ઘણી અસર કરે છે. જો સતત ઉત્પાદન નીતિ અપનાવાય. જેમાં માંગ નિયમિત હોય તો કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત ઓછી પડે છે. પરંતુ જો મોસમી માંગ હોય તો કાર્યશીલ મૂડીને જરૂરિયાત પ્રમાણમાં વધુ પડે છે.

(4) શાખનીતિ :

વર્તમાન સમયમાં શાખ પર વેચાણ કરવું એ દરેક એકમ માટે અનિવાર્ય બન્યું છે. એકમની શાખનીતિ પણ કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત પર અસર કરે છે. જેમ શાખ પર વેચાણ વધુ તેમ કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત પણ વધુ જેમ શાખનો સમય વધુ તેમ કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત વધુ પડે છે. જો ઉઘરાણીની નીતિ યોગ્ય ન હોય તો પણ કાર્યશીલ મૂડીની વધુ જરૂર પડે છે.

(5) ધંધાકીય ઉથલ પાથલ :

ધંધામાં બે પ્રકારની વધઘટ જોવા મળે છે. મોસમી વધઘટ તથા વેપાર સક્રિય વધઘટ. મોસમી વધઘટમાં મોસમી માંગ પ્રમાણે ઉત્પાદનમાં વધારો ઘટાડો થતો હોવાથી કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાતમાં પણ વધઘટ જોવા મળે છે. વેપાર સક્રિય ઉથલપાથલમાં તેજ તથા

મંદીને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. તેથી દરમિયાન માંગ વધતા ઉત્પાદન વધે છે જેથી ઈન્વેન્ટરીમાં રોકાણ વધે છે. જેથી કાર્યશીલમૂડીની વધુ જરૂર પડે છે જ્યારે મંદીનાં સમયમાં આનાથી ઊલટુ કાર્યશીલ મૂડીની આવશ્યકતા ઘટે છે.

(6) વિસ્તરણ :

જ્યારે ધંધાનું કે એકમનો વિકાસ કે વિસ્તરણ કરવામાં આવે ત્યારે સ્થાયી મૂડીની સાથે સાથે કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાતમાં પણ વધારો થાય છે.

(7) સ્ટોક ચલન દર :

સ્ટોકનો ચલન દર એટલે સ્ટોકની જરૂરિયાત. સ્ટોકચલન દર જેમ વધુ તેમ કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત ઓછી અને ચલનદર જેમ ઓછો તેમ કાર્યશીલ મૂડીને જરૂરિયાત વધુ. સ્ટોકનો ચલન દર ઓછો હોય તો તેનો અર્થ એમ થાય કે કાર્યશીલ મૂડી સ્ટોકમાં રોકાયેલી પડી છે.

(8) રોકડની જરૂરિયાત :

રોકડની જરૂરિયાત કાર્યશીલ મૂડી પર અસર કરે છે. જેમ મજૂરી, પગાર, અન્ય ખર્ચા વધુ તેમ રોકડની જરૂરિયાત વધુ અને રોકડને જરૂરિયાત વધુ તેમ કાર્યશીલ મૂડીને જરૂરિયાત વધુ જોવા મળે છે.

(9) ઉત્પાદન ચક્ર :

કાચામાલની ખરીદીથી તૈયાર માલમાં રૂપાંતર થવાની પ્રક્રિયાને ઉત્પાદન ચક્ર કહે છે. ઉત્પાદન ચક્રનો ગાળો જેમ લાંબો તેમ એકમની કાર્યશીલમૂડીની જરૂરિયાત વધુ જેમ ગાળો ઓછો તેમ કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત ઓછી.

ઉત્પાદન ચક્ર - લાંબો ગાળો - લાંબાગાળા માટે નાણાં રોકાઈ રહે - કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત વધુ

8.6 કાર્યશીલ મૂડીનું સંચાલન :

ભૂતકાળમાં માત્ર સ્થિર મૂડી તથા તેના સંચાલનને જ ધ્યાનમાં લેવામાં આવતું પરંતુ વર્તમાન સમયમાં કાર્યશીલ મૂડીનું સંચાલન એ એક અનિવાર્ય જરૂરિયાત થઈ પડી છે. નાણાંકીય સંચાલકને મોટા ભાગનો સમય કાર્યશીલ મૂડીના સંચાલનમાં જ જાય છે.

કાર્યશીલ મૂડીનાં સંચાલનનું મહત્ત્વ નીચે મુજબ છે.

- (1) ચાલુ મિલકતમાં ઓછું રોકાણ કરી ચાલુ જવાબદારીમાં ઘટાડા કરી કંપની કાર્યશીલ મૂડીનાં ભરાવાને ઘટાડી શકે છે. તે દ્વારા મૂડી પર યોગ્ય વળતર મેળવી શકે છે.
- (2) એકમ તેની ચાલુ મિલકત તથા ચાલુ જવાબદારી વચ્ચે પ્રમાણસર, બેલેન્સ રાખીને રોજબરોજની જરૂરિયાતોને પહોંચી શકે છે.
- (3) ચાલુ મિલકત તથા ચાલુ દેવાને લગતા પ્રશ્નો રોજબરોજ ઉપસ્થિત થાય છે. તથા તે માટે નાણાંકીય સંચાલકો મોટા ભાગનો સમય કાર્યશીલ મૂડીના સંચાલન પાછળ આપવો પડે છે.
- (4) મિલકતમાં કાર્યશીલ મૂડીનું પ્રમાણ 50% થી પણ વધુ છે જો આમ હોય તો નાણાંકીય સંચાલકે ચાલુ મિલકતના સંચાલનમાં સતત ધ્યાન રાખવું પડે છે.
- (5) નાણાંકીય સંચાલક કાર્યશીલ મૂડીના પ્રાપ્તિ સ્થાનો તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી ધંધામાં મહત્તમ વળતર મેળવી શકે છે.

8.7 કાર્યશીલ મૂડીનાં ઘટકો :

કાર્યશીલ મૂડીનાં મુખ્યત્વે બે ખ્યાલ છે. ચોખ્ખી કાર્યશીલ મૂડી અને કુલ કાર્યશીલ મૂડી. બન્ને ખ્યાલ અનુસાર ચાલુ મિલકતને ધ્યાનમાં લેવી પડે છે. તેથી કાર્યશીલ મૂડીના ઘટક નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય.

- (અ) રોકડ
- (બ) લેણા
- (ક) સ્ટોક (ઈન્વેન્ટરી)

(અ) રોકડનું સંચાલન :

રોકડ એ સૌથી વધુ તરલ મિલકત છે. શ્રી બોલ્ટના મતે “રોકડ એ ધંધાકીય પૈડાને કાર્યરત રાખતું લુબ્રિકેટિંગ ઓઈલ છે. જેના વગર પ્રક્રિયા અટકી જાય છે.”

ધંધાની તમામ પ્રવૃત્તિ રોકડની આજુબાજુમાં ફર્યા કરે છે. તેથી રોકડનું સંચાલન કરવું અતિ મહત્વનું બને છે. રોકડનું સંચાલન એ રીતે થવું જોઈએ કે એકમોની જવાબદારી યોગ્ય રીતે ચૂકવી શકે. હાથ પર રોકડ ખૂબ વધુ કે ઓછી ન હોવી જોઈએ. જો વધારાની રોકડ પડી હોય તો તેનો કેવી રીતે નફાકારક ઉપયોગ કરવો તે ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ.

રોકડ રાખવાના હેતુઓ :

દરેક ધંધાકીય એકમ અમુક ન્યૂનતમ રોકડ / બેંક સિલક હાથ પર રાખે છે. તેના મુખ્ય ત્રણ ઉદ્દેશ છે.

(1) ધંધાના વ્યવહારોને પહોંચી વળવા :

ધંધાના રોજબરોજના વ્યવહારો જેવા કે પગાર, ઈલેક્ટ્રિક બીલ, પરચૂરણ ખર્ચ, વગેરે ચૂકવવા માટે રોકડ હાથ પર રાખવી જરૂરી છે. કેટલીક વાર એકમ પાસે વધારાની રોકડ પડી હોય તો તે તેનું ટૂંકાગાળાના રોકાણોમાં તેનો ઉપયોગ કરે છે અને જરૂર પડતા તે રોકાણ વેચી રોકડ પ્રાપ્ત કરે છે.

અમુક પ્રકારની નિયમિત ચૂકવણી જેમ કે ડિવિડન્ડ, કરવેરા, ચૂકવવા માટે પણ એકમ હાથ પર રોકડ રાખે છે.

(2) સાવચેતીનો હેતુ :

ભવિષ્યમાં કોઈ આકસ્મિક જરૂરિયાત ઊભી થાય તો તેને પહોંચી વળવા પણ એકમ હાથ પર રોકડ રાખે છે. માનવ નિર્માણ આકસ્મિકતા જેવી કે હડતાલ અને કુદરતી હોનારત જેવી કે ભૂકંપ, પૂર વગેરેમાં રોકડની જરૂર પડે છે. રોકડનું આયોજન આ સંજોગોમાં ઉપયોગી નીવડે છે જો કંપની એ દરેક જોખમ માટે વીમો ઉતરાવ્યો હોય તો પણ અકસ્માતનાં સંજોગોમાં વીમા કંપની પાસેથી રોકડ મળી રહે છે.

(3) સંઘાકીય હેતુ :

રોકડ રાખી મૂકવાનો બીજો એક હેતુ એ પણ છે કે સારી તક ઊભી થાય તો તેનો લાભ લઈ તેમાં નાણાં રોકી સારો નફો કમાઈ શકાય. કાયામાલનો ભાવ ઘટવાની શક્યતા હોય તો ભાવ ઘટતા મોટા પાયે તેને ખરીદી કરી લાભ લઈ શકાય.

શ્રી હોલ તથા શીલ મુજબ રોકડ ધારણ કરવાનાં મુખ્યત્વે બે જ હેતુ હોઈ શકે.

(1) મોટી કંપની માટે તેમની બેંકની જરૂરિયાત પણ રોકડ ધારણ કરવા માટેનો એક હેતુ છે.

(2) ધંધાનો મોટા પાયે વિકાસ કરવો હોય તો અમુક નાણાં બેંકમાં રાખવા પડે છે.

(બ) લેણાનું સંચાલન :

દેવાદારો ધંધાની મિલકત છે જે માલ કે સેવાનાં ઉધાર વેચાણના કારણે ઉદ્ભવે છે. આધુનિક સમયમાં શાખ પર વેચાણ કરવું તે અનિવાર્ય બન્યું છે, શાખ પર વેચાણ કરવાથી તે ગ્રાહકોને પોતાની પેદાશ માટે આકર્ષી શકે છે તથા હરીફોથી પણ રક્ષણ મેળવી શકે છે. ભારતમાં ધંધાના દેવાદારો માલસામાન પછીનો ચાલુમિલકતનો સૌથી મહત્વનો હિસ્સો છે. દેવાદારો ભારતમાં ચાલુમિલકતનો

લગભગ $\frac{1}{3}$ ભાગ તથા કુલ મિલકતનો 10 થી 15 % જેટલો હિસ્સો ધરાવે છે.

લેણા નિભાવવાનાં હેતુઓ :

લેણા રાખવાનાં મુખ્યત્વે ત્રણ હેતુઓ હોઈ શકે.

(1) વેચાણમાં વધારો પ્રાપ્ત કરવામાં :

જો પેઢી માત્ર રોકડથી વેચાણ કરવાને જગ્યાએ ઉધાર વેચાણ કરશે તો ગ્રાહકોને આકર્ષી શકે છે. કેટલાક ગ્રાહકો પાસે નાણાં ચૂકવવાની વ્યવસ્થા તાત્કાલિક હોતી નથી અથવા તેઓ થોડી મુદત ઈચ્છે છે. અમુક ગ્રાહકો માલનો કબજો મળી જાય પછી ચકાસીને નાણાં ચૂકવવાનું વલણ ધરાવે છે. આ બધા જ કારણોને ધ્યાનમાં લઈને જે પેઢી ઉધાર વેચાણની નીતિ અપનાવશે તો તેમને વધુ ગ્રાહકો મળશે તે સ્વાભાવિક છે.

(2) નફામાં વધારો કરવા :

એકમ ઉધાર વેચાણની નીતિ અપનાવે તો વેચાણમાં વધારો થાય છે તેથી નફો પણ વધે છે. આ નફો તો જ વધી શકે જો વધારાનો નફો ધાલખાધ તો નુકશાન તથા વૈકલ્પિક ખર્ચ કરતા વધુ હોય,

(3) હરિફોનો સામનો કરવામાં :

ધંધામાં હરિફોની સંખ્યા વધુ હોય તો બધી જ પેઢી હરિફો જે શાખનીતિ અપનાવી હોય તે શાખનીતિને અનુસરે છે. જુદા જુદા ઉદ્યોગોની શાખનીતિ અલગ અલગ હોય છે. ભારતમાં ટેક્સટાઈલ ઉદ્યોગોમાં 180 દિવસની શાખનીતિ અપનાવાય છે. જ્યારે વાહનોનું વેચાણ રોકડેથી જ થાય છે. આમ હરિફોને પહોંચી વળવા પણ એકમે શાખનીતિ અપનાવવી પડે છે.

(ક) ઈન્વેન્ટરીનું સંચાલન

(A) અર્થ

ઈન્ટરનેશનલ એકાઉન્ટીંગ સ્ટાન્ડર્ડ કમીટિનાં મતે ઈન્વેન્ટરીએ દૃશ્ય મિલકત છે. જે

(અ) ધંધાના સામાન્ય વ્યવહારમાં વેચાણ માટે

(બ) આવા વેચાણનાં ઉત્પાદનની પ્રક્રિયામાં

અથવા

(ક) વેચાણ કરવા માટેની વસ્તુઓ અથવા સેવાઓનું ઉત્પાદનમાં ઉપયોગમાં લેવા માટે રાખવામાં આવે છે.

(B) ઈન્વેન્ટરીનાં સ્વરૂપો :

(1) કાચો માલ :

જે માલ સામાન બહારથી ખરીદવામાં આવ્યો હોય તથા જેના પર ઉત્પાદન કાર્ય કરવાનું હોય તેને 'કાચો માલ' કહે છે.

(2) આંતરિક ભાગો :

જ્યારે કોઈ વસ્તુ તૈયાર કરવામા માટે બે કે તેથી વધુ ભાગો જોડવાનાં હોય ત્યારે બહારથી ખરીદવામાં આવે અથવા તેનું ઉત્પાદન કરવામાં આવે જેના પર કોઈ બીજી પ્રક્રિયા કરવાની હોય પરંતુ તેને જોડીને છેવટની વસ્તુ તૈયાર કરવામાં આવે આ ભાગોને 'આંતરિક ભાગો' કહેવામાં આવે છે.

(3) અર્ધ તૈયાર માલ :

જે માલ પર અમુક પ્રક્રિયા થઈ હોય તથા બીજી અમુક પ્રક્રિયા કરવાની બાકી હોય તે માલને અર્ધ તૈયાર માલ અથવા અંશત: તૈયાર માલ કહે છે.

(4) ચાલુ કામ :

જ્યારે કોઈ માલસામાન પર કોઈ એક પ્રક્રિયા શરૂ કરવામાં આવી હોય પરંતુ તે સંપૂર્ણ રીતે પુરી થઈ ન હોય તો તેને ચાલુકામ કહે છે. અર્ધતૈયાર માલ તથા ચાલુકામ બન્નેમાં તફાવત છે. અર્ધ

તૈયાર માલ જે પ્રક્રિયા શરૂ કરવામાં આવી છે તે પૂર્ણ થઈ ગઈ હોય છે, પરંતુ તૈયાર માલ માટેની બીજી પ્રક્રિયા બાકી હોય છે જ્યારે ચાલુ કામમાં જે પ્રક્રિયા હાથ ધરાઈ છે તે પૂર્ણ થવાની બાકી છે.

(5) તૈયાર માલ :

જે માલ પર હવે કોઈ પ્રક્રિયા કરવાની બાકી નથી, જેના વેચાણથી ગ્રાહકોને સંતોષ મળી શકે તેમ છે તેને તૈયાર માલ કહેવામાં આવે છે.

(C) ઈન્વેન્ટરી ધારણ કરવાનાં હેતુઓ :

ઈન્વેન્ટરી રાખવાનાં મુખ્યત્વે ત્રણ હેતુઓ છે.

(1) ધંધાના સામાન્ય વ્યવહારો માટે

- (1) એકમ ધંધાના સામાન્ય વ્યવહારો યોગ્ય રીતે થઈ શકે તે માટે ઈન્વેન્ટરી રાખે છે.
- (2) ઉત્પાદન કરનારી કંપની ઉત્પાદનમાં ખલેલ ન પડે તે માટે કાચામાલાનો જથ્થો રાખે છે.
- (3) મોટા પાયા પર ખરીદી કરવાથી જો વટાવનો લાભ મળતો હોય તો પણ સ્ટોકનો સંગ્રહ કરાય છે.
- (4) જે માલમાં સતત વધારો થતો હોય તો ભવિષ્યમાં વધુ ભાવ ચૂકવવા ન પડે તે માટે વર્તમાનમાં મોટા જથ્થામાં સ્ટોકની ખરીદી કરવામાં આવે છે.
- (5) ઉત્પાદન ચક્રમાં ખલેલ ન પડે તે માટે અર્ધ તૈયાર માલ રાખવો જરૂરી છે.

(2) અનિયમિત માંગને પહોંચી વળવા:

જેવી માંગ આવે એવું તરત જ માલનું ઉત્પાદન થઈ શકે નહિ તેથી અનિયમિત માંગને પહોંચી વળવા કાચા માલનો અમુક જથ્થો અનિવાર્ય પણે રાખવો પડે છે.

(3) સદ્ધાક્રીય હેતુ :

ભાવ વધવાની શક્યતા જણાય ત્યારે મોટા પ્રમાણમાં કાચો માલ ખરીદવામાં આવે છે અને ભાવ વધતા તેનો નિકાલ કરવામાં આવે છે અને સદ્ધાક્રીય હેતુ પાર પાડવા માટે ઈન્વેન્ટરીનો સંગ્રહ કરવામાં આવે છે.

સ્વાધ્યાય

(A) નિબંધ પ્રકારનાં પ્રશ્નો

- (1) કાર્યશીલ મૂડી એટલે શું? તેના લક્ષણો જણાવો.
- (2) કાર્યશીલ મૂડી નક્કી કરતા પરિબળોની વિગતવાર ચર્ચા કરો.
- (3) કાર્યશીલ મૂડીનું સંચાલન એટલે શું?
- (4) કાર્યશીલમૂડીનાં ઘટક તરીકે રોકડની ચર્ચા કરો.
- (5) કાર્યશીલ મૂડીનાં ઘટક તરીકે લેણાંની ચર્ચા કરો.
- (6) કાર્યશીલ મૂડીના ઘટક તરીકે ઈન્વેન્ટરીની ચર્ચા કરો.
- (7) ઈન્વેન્ટરીના વિવિધ પ્રકારો જણાવો.

(B) ટૂંકોત્તરી પ્રશ્નો ટૂંકમાં જવાબ આપો.

- (1) કાર્યશીલ મૂડી એટલે શું?
- (2) કુલ કાર્યશીલ મૂડી એટલે શું?
- (3) ચોખ્ખી કાર્યશીલ મૂડી એટલે શું?
- (4) કાયમી કાર્યશીલ મૂડી એટલે શું?

- (5) નિયમિત કાર્યશીલ મૂડી એટલે શું ?
- (6) પરિવર્તનશીલ કાર્યશીલ મૂડી એટલે શું ?
- (7) મોસમી કાર્યશીલ મૂડી એટલે શું ?
- (8) કાર્યશીલ મૂડીનાં કોઈ પણ બે લક્ષણો જણાવો.
- (9) કાર્યશીલ મૂડીનાં અંદાજને અસર કરતા પરિબળો દર્શાવો.
- (10) રોકડનું સંચાલન એટલે શું ?
- (11) રોકડ ધારણ કરવાનો હેતુઓ દર્શાવો.
- (12) રોકડ ધારણ કરવાનો સાવેચતીનો હેતુ ચર્ચો.
- (13) રોકડ ધારણ કરવાનો સદ્દાકીય હેતુ ચર્ચો.
- (14) લેણાંનું સંચાલન એટલે શું ?
- (15) લેણાંના સંચાલનના હેતુની ચર્ચા કરો.
- (16) ઈન્વેન્ટરી એટલે શું ?
- (17) કાયોમાલ એટલે શું ?
- (18) અર્ધતૈયાર માલનો અર્થ આપો.
- (19) ચાલુકામ એટલે શું ?
- (20) તૈયાર માલ એટલે શું ?

(ક) યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી જવાબ આપો.

- (1) કાર્યશીલ મૂડીને ---- ના નામે ઓળખાય છે.
 (અ) ફરતી મૂડી (બ) સ્થાયીમૂડી (ક) કાયમી મૂડી (ડ) એક પણ નહિ.
- (2) કાર્યશીલ મૂડીને ---- ના નામે ઓળખાય છે.
 (અ) તરતી મૂડી (બ) સ્થાયી મૂડી (ક) કાયમી મૂડી (ડ) એકપણ નહિ.
- (3) કાર્યશીલ મૂડી ---- ગાળા સાથે સંકળાયેલી છે.
 (અ) લાંબા (બ) ટૂંકા (ક) મધ્યમ (ડ) એકપણ નહિ.
- (4) કાર્યશીલ મૂડી = ----
 (અ) કુલ મિલકત - કુલ દેવા
 (બ) કુલ દેવા
 (ક) ચાલુ મિલકત - ચાલુ દેવા
 (ડ) એક પણ નહિ
- (5) ---- કાર્યશીલ મૂડીનું ઘટક છે.
 (અ) રોકડ (બ) ડિબેન્ચર (ક) શેર (ડ) એક પણ નહિ
- (6) ---- કાર્યશીલ મૂડીનું ઘટક છે.
 (અ) મકાન (બ) લેણા (ક) અનામત (ડ) એકપણ નહિ.
- (7) અંશત: તૈયાર માલનું બીજું નામ ---- છે.
 (અ) તૈયારમાલ (બ) ચાલુકામ (ક) છૂટાભાગ (ડ) અર્ધ તૈયાર માલ

જવાબ : (1) અ (2) અ (3) બ (4) ક (5) અ (6) બ (7) ડ

युनिवर्सिटी गीत

स्वाध्यायः परमं तपः

स्वाध्यायः परमं तपः

स्वाध्यायः परमं तपः

शिक्षण, संस्कृति, सद्भाव, दिव्यबोधनुं धाम
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ओपन युनिवर्सिटी नाम;
सौने सौनी पांभ मणे, ने सौने सौनुं आत्म,
दशे दिशामां स्मित वहे छो दशे दिशे शुभ-लाभ.

अत्मण रही अज्ञानना शाने, अंधकारने पीवो ?
कहे बुद्ध आंबेडकर कहे, तुं था तारो दीवो;
शारदीय अजवाणा पछोंच्यां गुर्जर गामे गाम
ध्रुव तारकनी जेम जणहणे ऐकलव्यनी शान.

सरस्वतीना मयूर तमारे इणिये आवी गहेके
अंधकारने हउसेलीने उजसना झूल महेके;
बंधन नहीं को स्थान समयना जवुं न धरथी दूर
घर आवी मा हरे शारदा दैन्य तिमिरना पूर.

संस्कारोनी सुगंध महेके, मन मंदिरने धामे
सुपनी टपाल पछोंये सौने पोताने सरनामे;
समाज केरे दरिये हांकी शिक्षण केरुं वहाण,
आवो करीये आपण सौ
भव्य राष्ट्र निर्माण...
दिव्य राष्ट्र निर्माण...
भव्य राष्ट्र निर्माण

